

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**MÜLKİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN
KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1880-1890)**

DOKTORA TEZİ

NURSEL MANAV

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**MÜLKİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN
KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1880-1890)**

DOKTORA TEZİ

NURSEL MANAV

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. ALİ AKYILDIZ

İSTANBUL 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

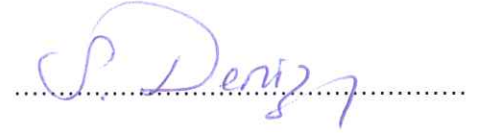
Doktora öğrencisi Nursel MANAV'ın "Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880 - 1890)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği /oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Ali AKYILDIZ
Üniversitesi : 29 Mayıs Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Sebahat DENİZ
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Doç.Dr. Ali Fuat ÖRENÇ
Üniversitesi : İstanbul Üniversitesi

Üye : Prof.Dr. Vahdettin ENGİN
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..07./07./2014 tarih ve 2014/13-5 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I-III
ÖNSÖZ	IV-VII
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
Kısaltmalar	X
GİRİŞ	
OSMANLI DEVLETİ'NDE EMEKLİLİK UYGULAMALARI	1-13
BİRİNCİ BÖLÜM	
SANDIĞIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ	14-75
I. Mülkiye Memurları İçin Yeni Düzenleme ve Memurların Emekliliği	14-33
1. Memurlara Yönelik İlk Emeklilik Nizamnamesi	14-23
2. Memurlar İçin Emeklilik Kanunu	23-30
3. İdarenin Kuruluşu	30-33
II. Sandığın Faaliyete Başlaması	33-36
1. Emeklilik Fonunun Oluşturulması	33-36
III. Sistemin Uygulamaya Geçmesi	36-75
1.Emekliliğe Yoğun İlgisi	36-48
2. Umum Tekaüd Sandığı	48-61
3. Emeklilik Sistemi Uygulaması ve Kararnamede Yapılan Değişiklikler	62-75
İKİNCİ BÖLÜM	
EMEKLİLİK KAPSAMININ GENİŞLETİLMESİ VE AİLE MAAŞI	76-134

I. Emeklilik Kapsamı Genişletiliyor	76-101
1. Sisteme Sonradan Dahil Olanlar	76-81
2. Sandıkların Birleştirilmesi	81-89
3. Öğretmenlerin Emekliliği	89-93
4. Maluliyet Nedeniyle Emeklilik	93-97
5. Yabancıların Emekliliği	97-98
6. Emeklilikten Sonra Yeniden Çalışma	98-101
II. Sandık Öncesinde Görevden Alınan ve Emekli Olanlar	101-110
1. Müttekâidin-i Kadîme	101-106
2. Müttekâidîn-i Kadîmeye Maaş İçin Nizamname	106-110
III. Mazuliyet Sandığı	111-120
1. Mazuliyet Maaşı	111-117
2. Mazuliyet Kararnamesi	117-120
IV. Aile Maaşları	120-134
1. Eş ve Çocuklara Maaş Tahsisi	120-134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANDIĞIN İDARESİNDE ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLER VE MÜLKİYE TEKAÜD SANDIĞI FONU

I. Aidat Tahsilinde Problemler ve Zimmet Olayları	135-157
1. Aidat Tahsilatındaki Sorunlar	135-148
2. Zimmet Soruşturmaları ve Hırsızlık Olayları	149-153
3. Damga Vergisi ve Posta Ücreti	154-157
II. Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Askeri Tekaüd Sandığı İlişkisi	157-166
1. İki Sandık Arasındaki Aidat Sorunu	157-166

III. Mülkiye Tekaüd Sandığı Fonu	166-179
1. Sandığın Gelir-Gider Dengesi	166-179
IV. Mülkiye Tekaüd Sandığı Fonunun Değerlendirilmesi	179-186
1. Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Bank-ı Osmanî İlişkisi.....	179-182
2. Hazine'ye Borç Verilmesi	182-187
SONUÇ	188-191
Ekler	192-211
Kaynakça	212-216

ÖNSÖZ

Uzun yıllar süren çalışma hayatının ardından, yaşlılık dönemini güvence altına almayı amaçlayan emeklilik aylığının sistematik bir yapı içerisinde ödenmeye başlanması, dünya genelinde 19. yüzyılda yaygınlaştı. Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfının, kârını arttırmak isteyen fabrika sahiplerinin baskılarına karşı korunmak istenmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin hareket noktasıydı. Sistem zamanla dünya genelinde yaygınlaştı.

Osmanlı Devleti'nde emeklilik maaşının düzenlenmesi *Fatih Kanunnamesi*'ne kadar geriye gitmektedir. Zamanla Bâbîâli'nin teşekkülü ve kurulan nezaretlerde istihdam edilen memurlara ödenen emekli aylıkları için 19. yüzyılın son döneminde yasal altyapı oluşturuldu. Emeklilik sistemi, resmen bir nezaret biçiminde örgütlenen Mülkiye Tekaüd Sandığı'nda toplandı. Ordu mensupları için daha önce kurulan emekli sandığından sonra, mülkiye memurları da yaşlılık aylığı alma hakkına kavuştular. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin asker ve ilmiye mensuplarıyla birlikçe üç önemli unsuru arasında yer alan mülkiye memurlarının emekliliklerini gerçekleştirmek amacıyla kurulan Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın ilk 10 yıllık dönemindeki gelişimi ele alınmaktadır.

Emeklilik sisteminin incelenmesi, mülkiye memurlarının çalışma koşullarının belirlenmesiyle birlikte bürokraside meydana gelen gelişmelerin görülmesi açısından da önemlidir. Bu nedenle Osmanlı idaresi alanında yapılmış diğer çalışmaların yanında, mülkiyeyi memur düzeyinde ele almak, bürokrasi hakkındaki pek çok sorunun yanıtlanmasına da yardımcı olmaktadır. Bugüne kadar idari tarih üzerine çok sayıdaki makale, tez, kitap hazırlanmasına rağmen Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Sosyal güvenlik kurumlarını inceleyen ve bu kapsamda mülkiye memurlarının emeklilik sistemi hakkında bilgi veren üç tez vardır. İlki, 1991 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Mehmet Sait Doğan tarafından hazırlanan "Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları" adlı yüksek lisans tezidir. Çalışmada, mülkiye memurlarının emeklilik sistemi, sosyal politika uygulamalarıyla birlikte ele alınmakta; İslâm dininden kaynaklanan kurban, fitre, zekat, sadaka, kefarete gibi uygulamalarla Emniyet Sandığı ve madenlerdeki çalışma koşullarını düzenleyen nizamname de sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım hem

kavram karmaşasına yol açmakta hem de memurların emeklilik sisteminin derinlemesine incelenmesine engel olmaktadır. İkincisi, “Osmanlılarda Sosyal Güvenlik-Sosyal Sigortalar (1865-1923)” başlıklı Eyüp Sabri Kala tarafından İstanbul Üniversitesi’nde 1994 yılında hazırlanan yüksek lisans tezidir. Askeri ve sivil bürokrasinin emekli maaşları için hazırlanan düzenlemelerini ele alan bu tezde mülkiye memurlarının sosyal güvenlik sistemi hakkında yeterli bilgiye yer vermemekte; emeklilik sisteminde zaman içinde meydana gelen değişiklikleri gözardı etmektedir. Ancak bu çalışmanın, konuya yaklaşımı bakımından diğerlerinden ayrı tutulması gerektiği belirtilmelidir. Üçüncü tez, Gazi Üniversitesi’nde 1999 yılında Muhammet Yusuf Kulaksız tarafından hazırlanan “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (Sivil) Memurların Emeklilik Sistemi” adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada da mülkiye memurları ve bazı nezaretlere ait emeklilik sandıklarının yasal düzenlemeleri incelenmekte; ancak, Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın faaliyetleri nizamname maddelerinin tespitinden öteye gidememektedir.

Bürokrasi hakkındaki çalışmalarda genellikle sosyal sigorta sistemi, sosyal politika kavramıyla eş anlamda kullanılmakta, bu kapsamda kimi sosyal nitelikli, kimi de bu özelliğe sahip olmayan konular emeklilik sistemiyle birlikte ele alınmaktadır. Sosyal politika kavramı içinde yer alan sosyal güvenlik sistemi başlı başına inceleme konusudur. Mülkiye Tekaüd Sandığı, mülkiye memurlarının sosyal güvenlik sistemini inceleyen müstakil bir çalışma olmaması sebebiyle tez konusu olarak seçildi. Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın 1922 yılına değin faaliyetlerinin ele alınması, konu bütünlüğü açısından yararlı olabilirdi; ancak, çok sayıda arşiv malzemesinin bulunmasından dolayı bu uzun dönemin bir tez boyutunda ele alınmasına imkân yoktu. Aynı zamanda konunun derinlemesine incelenmek istenmesi de ilk 10 yıllık gelişmelerin konu olmasındaki diğer önemli unsur oldu.

Çalışmanın metni, emeklilik sisteminin incelenmesi problemi üzerine kuruldu. Temel problem üzerine kurulan tezin ana vurgusu, Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisindeki sosyal sigorta sisteminin ana unsuru olduğudur. Bu problem incelenirken, asıl olarak memurların geleceklerini güvence altına alma gayesinin ötesinde, emeklilik sisteminin kurulmasına yol açan ekonomik nedenler ve dönemin getirdiği siyasi zorunlulukların etkileri ortaya konulmaya çalışıldı. 1870 yılından itibaren emeklilik sistemi kurmaya yönelik girişimlerinin başlaması da aynı nedenlerin etkisinden kaynaklanmaktadır. Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın kurulmasındaki

temel amaç, devletin gelecek kaygısı taşımayan memurlardan azami ölçüde yararlanma isteği olmasına rağmen, mali sıkıntılar nedeniyle maaşların güçlkle ödenmesinin bu kesimin günlük yaşamı üzerindeki etkileri dikkat çekici boyuttaydı. Bu etkilerin sonuçları da tezde incelenen unsurlar arasındadır. Öte yandan Mülkiye Tekaüd Sandığı, bürokraside modernleşme adına yapılan düzenlemelerin de önemli bir unsurudur. Sandığın faaliyetlerinin incelenerek, her düzeydeki memurların çalışma koşulları, maaşları, emekli şartları tespit edilmeye çalışıldı.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın daha önce belirtilen tez konusu olarak seçilmesi sebepleri, çalışmanın kimi bölümlerinde sınırlandırıcı etkilere yol açtı. Öncelikle bu konu hakkında yeterli çalışma olmaması, çalışmayı ister istemez arşiv malzemesine dayanmak zorunda bıraktı. Arşiv belgelerinin örneğin mülki yapıyı oluşturan unsurların boyutları hakkında yeterli bilgi vermemesi karşılaşılan zorluklardan biridir. Bu eksikliğin kapatılabilmesi ve bazı konuların daha iyi anlaşılabilmesi için tezin ele aldığı dönemden sonraki yıllara ait bu belgelere müracaat etmek zorunluluğu doğdu.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Arşivi'nde yaptığımız araştırma da yukarıda söz edilen eksiklikleri tamamlamada yeterli olmadı. Bu arşivde emekli maaşı alan Sadaret, Maliye, Adliye, Hariciye, Dahiliye, Maarif, Evkaf, Ticaret ve Nafia, Rüşumat, Defter-i Hakanî, Posta ve Telgraf, Hazine-i Hassa Nezaretleri ile Şura-yı Devlet, Divan-ı Muhasebat, Meclis-i Mebusan, polis, Hicaz demiryolu, Şehremaneti, Ziraat Bankası ve Duyun-ı Umumiyye memur ve yakınlarının 1880-1914 yıllarına ait dosyalarına ulaşmayı sağlayan altı fihrist defteri dışında, mazuliyet dosyaları ve bir takım defterler bulunmakta olup özellikle Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın muhasebe kayıtlarına rastlayamadık. Kurum yetkilileri, bu kayıtların Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne gönderildiğini belirtmelerine rağmen, arşivde bu konuyla ilgili bir tasnif mevcut değildir. Sandığın mali durumuna ilişkin bilgiler, arşiv kaynaklarında mevcut olmasına rağmen, daha ayrıntılı incelenmesine imkan verebilecek hesap defterlerine ulaşamadı.

Bu çalışma önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Girişte Osmanlı Devleti'nde emeklilik uygulamaları ve mülkiye ve ordudaki gelişmelerin emeklilik sistemine etkileri ele alındı. Birinci Bölümde, 1870 ve 1875'te hazırlanan nizamnameler, Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşu, ilk 10 yıllık dönemdeki faaliyetleri ve kararnamede yapılan değişikliklerle sandığın yapısı ve birimleri incelendi. İkinci Bölümde, diğer nezaret ve kurumlara ait yaşlılık aylığı sandıklarının Mülkiye Tekaüd Sandığı ile birleştirilmesi sürecinde yaşananlar, öğretmenler, kadınlar

ve yabancıların emeklilik koşulları, mazuliyet maaşları ile aile aylıkları hakkındaki düzenlemelere yer verildi. Üçüncü ve son bölümde, Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın faaliyetleri sırasında meydana gelen sorunlar, emeklilik fonundaki birikimin değerlendirilmesi, hazine ve Bank-ı Osmanî ile ilişkileriyle emeklilik fonunun 10 yıllık dönemdeki finansal yapısı ele alındı.

Konunun tespitinden başlayarak tezin her aşamasında büyük emeği olan ve tiziz okumaları ile katkı ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a teşekkür ederim. Bu çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, Prof. Dr. Sebahat Deniz'e, bu araştırmanın kaynaklarının önemli bir kısmının bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına ve Sosyal Güvenlik Kurumu Arşiv Daire Başkanlığı personeline de gösterdikleri ilgi ve kolaylık için teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada, 1879 yılında kurulan ve 1880 yılından itibaren mülkiye memurlarının emeklilik işlemlerini gerçekleştiren Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın faaliyetleri incelenmektedir.

Mülkiye Tekaüd Sandığı, Osmanlı Devleti'nde bürokrasiyi oluşturan memurların emeklilik işlemlerini gerçekleştiren kurumdu. Sandığın kuruluş nedeni, ekonominin içinde bulunduğu sıkıntılardı. Faaliyete geçtikten bir yıl sonra diğer emeklilik kurumlarının da bünyesine dahil edilmesiyle, hemen hemen tüm bürokrasiyi kapsayan bir yapıya kavuştu. İlk 10 yıl içinde sistemin daha iyi çalışması için yasal alt yapıda bir takım değişiklikler yapıldı.

Memur maaşlarından %5 oranında kesilen aidatla oluşturulan fonun büyüklüğü, 10 yılda milyonlarla ifade edilen rakamlara ulaştı. Yaşlılık dönemlerinde aylık alma hakkına kavuşan memurların yanında, öldüklerinde geride kalan eş ve çocukları da güvence altına alınmaya çalışıldı. İlk 10 yıllık dönemde yaklaşık 6.500 kişiye emekli aylığı bağlandı.

Fonda meydana gelen birikim Bank-ı Osmanî'de, faiz karşılığı değerlendirildi. Birikimin önemli kısmı, maliyenin içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle hazinenin finansmanında kullanıldı.

Bir nezaret biçiminde örgütlenen Mülkiye Tekaüd Sandığı, emeklilik fonunun idaresini gerçekleştirdi. Bir nazırla yönetilen sandığın, tüm kurumların temsilcilerinden oluşan iki kademeli yönetim biçimi vardı. İki farklı yönetim kademesinde alınan kararlar, ayrıca Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce de denetlendi.

Anahtar Kelimeler: Mülkiye, memur, sandık, emeklilik, emekli aylığı, maaş, kesinti.

ABSTRACT

In this study, Civil Service Pension Fund which were established in 1879 and had performed retirement works of administrative officers since 1880 are examined.

Civil Service Pension Fund was an institution that performed retirement works of officers composing the bureaucracy in The Ottoman State. Foundation reason of the fund was the troubles of the economy. One year after it started operation with inclusion of other pension institutions to the body, it gained a structure that contained of almost all bureaucracy. In first ten years, some changes were made on legal substructure for better work of the system.

Size of the fund generated by dues cut from officer salaries in rate of %5, reached to numbers expressed in millions. Beside officers who had right to receive pension in old age, their spouse and children left behind when they died were tried to be taken under guarantee. In first ten year-period pension were allocated to about 6.500 people.

Accumulation occurred in the fund were assessed for interest in The Ottoman Bank. A significant portion of accumulation were used for financing of the treasury due to constraints of the finance.

Civil Service Pension Fund organized as a ministry realised the administration of pension fund. The fund administered by a minister had two level management form consisted of representatives of all institutions. Decisions taken in two different management levels were also checked by Regulations Office of The Council of State.

Keywords: Civil service, Officer, Fund, Pension/Retirement, Pension, salary, Cut.

KISALTMALAR

- B Receb
Bkz. Bakınız
BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C Cemaziyelahir
C. Cilt
Ca Cemaziyelahir
L şevval
M Muharrem
N Ramazan
Nr. Numara
R Rebiülâhir
Ra Rebiülevvel
S Safer
s. Sayfa
ř şaban
Z Zilhicce
Za Zilkade

GİRİŞ: OSMANLI DEVLETİ'NDE EMEKLİLİK UYGULAMALARI

Emeklilik, aktif çalışma yaşamının, yaşlılık, hastalık veya malullük nedeniyle sona ermesidir. Sanayi Devrimi'nden sonra sistemli biçimde uygulanmaya başlanan sosyal politikalar içinde yer alan sosyal güvenlik oluşumları giderek yaygınlaşır. Bağımlı statüdekiler olarak nitelendirilen kamuda ve özel şirketlerde çalışanların üye oldukları sosyal güvenlik sistemlerinin kurulmasına dair uluslararası normlar da Sanayi Devrimi'nden sonra gelişti. Osmanlı Devleti'nde önceki yüzyıllarda kâtiplerden paşalara kadar bürokrasiyi oluşturan sivil memurlarla askerlerin yaşlılık dönemleri için uygulanan emeklilik sisteminin açıklanması konunun anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır. Bu kapsamda önce üst düzey bürokratlar, ardından askerler ve bürokrasiyi oluşturan kâtiplere yönelik emeklilik uygulamaları sırasıyla ele alınacaktır.

Bugün kullanıldığı biçimde yani bir gelir karşılığı aktif çalışma hayatını bırakma anlamındaki emeklilik, Osmanlı Devleti'nde hizmet yapamayacak duruma gelen memur ve askerlere, maaş ya da bir kaynaktan yaşamlarını sürdürebilmeleri için aylığa denk miktar tahsis edilmiş kişiler anlamında kullanımı zaman içinde yerleşmiştir.¹ Osmanlı Devletinde oturak, çerağ olma, tekaüd olma, tekaüdlük gibi farklı kelimelerle ifade edilen emeklilikte, çalışmayacak durumdakilere “amel-mande” ve bu nedenle emekli olanlara da “mütekaid” denirdi.

Maliyenin güçlü, hazinenin dolu olduğu dönemde görevden ayrılan veya alınanlar, devlet gelirlerinden tahsis edilen maaş karşılığıyla emekli edilirdi. Burada önemli olan nokta emekliliğin devlet hazinesinden veya hazineye ait gelir kaynaklarından finanse edilmesi ve oldukça erken dönemlerden itibaren uygulanmasıdır.

Memur, asker ve ulema için azil yani görevden alma, yaşlanma ve sakatlık dışında çalışmanın süresi yoktu.² Emeklilikte geçimlerini temin etmek amacıyla bağlanan maaşa veya tahsis edilen gelire tekaüdiye adı verilirdi.³ Yaşlılık, hastalık veya maluliyet durumunda görevden ayrılma kaçınılmazdı; bu durumdakilere maaş veya gelir tahsisine ilk kez ne zaman başlandığı hakkında somut bilgiler yoktur. Buna

¹ Mehmet İpşirli, “Tekauüt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, s. 340.

² Ahmet Tabakoğlu, *Toplu Makaleler 1 İktisat Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 322.

³ Abdullah Martal, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekauüdlük”, *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular –Oluşum, Teşkilât ve İşlev-* Editör, Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 424.

karşılık tekaüd olanlara yönelik yapılacak uygulama konusu *Fatih Kanunnamesi*'nde yer alır. Kanunnamenin üçüncü bölümünde veziriazama yıllık 150 bin akçe, beylerbeyine 100 bin akçe, baş defterdara 90 bin, mal defterdarlarına 80, sancak beylerine de 60 bin akçe aylık tahsis edildiği bilgisi vardır.⁴

Fatih Kanunnamesi'nde bahsi geçen bu rakamların arttırıldığı bilinmektedir. Kanuni Süleyman döneminde kısa süre sadarete bulunan Lütü Paşa, geçerli olan emeklilik ödemeleri hakkında bilgi verir. 16. yüzyılın ilk yarısında emekli edilen beylerbeyi için 150, kazasker 120, İstanbul kadısı 100, Edirne ve Bursa kadıları 90, diğer başşehir kadıları ve mal defterdarları 80, vezirler 200, sancak beyleri 70 akçe yevmiye alırdı. Timar sistemi içinde tekaüd edilen vezirlere yıllık 120 bin, beylerbeyine 80 bin, defterdarlara 60 bin, sancak beylerine 50 bin akçelik has tahsisi yoluyla emeklilik imkânı tanındı.⁵ Yüzyılın sonlarına doğru emeklilik tahsisatları yeniden düzenlendi. Sadrazam yıllık 250-300 bin akçe emeklilik geliri alırken, diğer vezirlere de 200 bin akçe ödenmekteydi.⁶

Veziriazam Koca Davud Paşa yıllık 300 bin, Lütü Paşa 200 bin, Siyavuş Paşa gümrük hasılatından ödemek üzere 200 bin, Damad Kanijeli İbrahim Paşa 100 bin ve vezir Mehmed Paşa 130 bin akçe tekaüd geliri aldı. Yaşlandıkları veya gözden düştükleri için görevden alınan vezirlere geçimlerini temin etmeleri için has veya mukataalardan gelir tahsis edilirdi. Yaşlılık aylığı bağlananların yeniden göreve çağrılması sözkonusu olabildiği gibi vezir sayısının fazla olması nedeniyle kimileri zorunlu olarak emekliliğe sevk edilebilirlerdi. Sadrazam Tiryaki Hasan Paşa, yevmiye 60 akçe emekli aylığıyla Resmo Kalesi'nde göz hapsinde tutuldu. Çoğunlukla Bursa, Gelibolu ve Tekirdağ'da ikamet edenlere gümrük gelirlerinden yevmiye 5 ila 10 akçe arasında değişen miktarlarda maaş bağlanırken, hasta ve yaşlı kâtiplere de aynı kaynaktan emeklilik aylığı ödenirdi. 16. yüzyılda yine hazineye ait gelirlerden, emekli edilen şeyhülislâmlara günlük 200 akçe ödendiği ve bu yevmiyenin daha sonraları

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I. Kitap*, Fey Vakfı, İstanbul 1990, I, 329; Abdülkadir Özcan, *Kanunnâme-i âli-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 21.

⁵ Lütü Paşa, *Âsafname* adlı eserinde dönemin emeklilik koşulları hakkında bilgi vermekle yetinmez, tavsiyede de bulunur. Ona göre hazineyi korumak için mümkün olduğu kadar emeklilik ödeneği vermemek gereklidir. Eserinde o dönemde üst düzey bürokratlara verilen doğrudan ve timar karşılığı olan emeklilik gelirlerinden bahseder (Mübahat S. Kütükoğlu, Lütü Paşa, "Âsafname", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 94 - 95).

⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 165.

arttırıldığı bilinmektedir. Aynı dönemde emekli edilen Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine, günlük 250 akçe yaşlılık aylığı bağlandı. 1513'te Yavuz Sultan Selim tarafından günlük 150 akçe ile emekli edilen Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, karara itiraz etmiş ve bir yıl sonra günlüğü 200 akçeye çıkarılmıştı.⁷

Eyyübî Efendi Kanunnamesi'nde de emeklilik konusuna yer verilir. 1660 yılına ait divan kalemi defterlerinde emekli edilen 55 Enderun mensubu ve ağalara 39 bin 950 akçe ödendiği yazılıdır.⁸ 16. yüzyıl sonlarında kazaskerlikten emekli olanların aylıkları yevmiye 180 akçeye çıkarılmasına rağmen, Sunullah Efendi'nin aylığının 150 akçede kalması,⁹ emeklilik sisteminin kesin bir düzenlemeye bağlı olmaması nedeniyle aylık miktarının kişilerin geçmiş görev ve ilişkilerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Emekli aylığı veya gelirinin arpalık biçiminde ödenmesi de sözkonusuydu. Yaşlılık aylığına ilişkin düzenlemelerin başlangıcı gibi, arpalık adı altında emeklilik veya bir süreliğine görevden alınanlara verilen mazuliyet geliri için hangi tarihten itibaren ödeme yapılmaya başlandığı bilinmemektedir. 16. yüzyıl başlarında timar kelimesi de arpalık anlamında kullanılır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hocası Hayreddin Efendi'ye ayrılan tahsisat timar adı altında yapıldı. Yine emekli veya mazul ilmiye mensuplarına verilen mülk ve dirliklerin de aynı anlamda kullanıldığı görülür. Başlangıçta daha çok ilmiye mensuplarına verilen arpalık, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerlere kadar yaygınlaştırıldı; hem görevde buldukları sırada maaşlarına ilâve biçiminde hem de emeklilik hallerinde maişet olarak tahsisi sözkonusuydu. Bundan önce vezirlere emekli edildiklerinde sancaklar ikta; ümeraya da ocaklık adıyla verilirdi. 1509'da günlük 40 akçe bedelle emekli olan Mehmed Çelebi b. Sinan Paşa'ya Silivri Kazası arpalık olarak verildi. 1518'de Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde Mehmed'e, Muradiye vakfından Kırklareli Kazası emeklilik arpalığı olarak tahsis edildi. Tırhala ve İnebahtı mirlivası haslarından bir köy de mütekaid bir vezire maişet olarak tahsis edildi.¹⁰ Aynî veya nakdi bir gelir olan arpalık, azledilen veya emekli edilen vezirlere, savaşta dikkate değer hizmet vermiş olanlara, eşkıya ile mücadeleye katılanlara ve yaşlandıklarında kadınlara tahsis edilirdi. Yüksek düzeyli bürokratlara verilen arpalık

⁷ M. İpşirli, *Aynı mak.* s. 340.

⁸ Abdülkadir Özcan, *Eyyübî Efendi Kanunnamesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 35.

⁹ M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 341.

¹⁰ Cahit Baltacı, "Arpalık", *Türkiye Divayet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 3, s. 392-393; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 52-53.

100 bin, ilmiye mensuplarına 70 bin, yeniçeri ağası için 19.999 akçe seviyesindeydi ve hazineden ödenmesi halinde de aynı rakamlar geçerliydi.¹¹

Yine 17. yüzyıl sonlarında emekli edilen sadarazam, sadaret kaymakamları ve serdarlara 100-120 bin akçe ödendiği bilinmektedir. Veziriazam, vezir ve beylerbeylerine bir mukataanın geliri emekli aylığı veya bir bölgenin hasılatı arpalık olarak ödenirdi. Kazasker veya mevleviyet derecesine ulaşan ulemaya emekli aylığı veya arpalık olarak köy ve kasaba gelirleri tahsis edildi.¹² Maaş veya emeklilik geliri olarak, saray ve hükümet görevlilerine timar veriliyordu. Çavuş, müteferrika ve aşağıda izah edileceği gibi, kâtipler, timar ve zeamet alabildikleri gibi, padişah, hanımlarına paşmaklık ya da arpalık gibi adlarla timar gelirleri verirdi.¹³ Ayrıca kazaskerlerin emekli aylıkları vakıfların gelirinden de ödenebilirdi.¹⁴

Ordu mensupları için de hazine veya diğer gelir kaynaklarından ödenmek üzere emekli aylığı sözkonusuydu. I. Murad döneminde Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla temeli oluşturulan Kapıkulu Ocakları ordunun ilk daimi muvazzaf birlikleriydi. Acemiler, Yeniçeriler, Cebeciler, Topçular, Top Arabacıları, Lağımçılar, Humbaracılar ve Kapıkulu Süvarilerinden oluşan¹⁵ Kapıkulu askerleri, bir yaş sınırı olmaksızın yaralanma veya sakatlanmaları durumunda emekli edilirdi. Hazineden tahsis edilen yaşlılık aylığını alan Kapıkulu emeklilerine mütekaid veya oturak adı verilirdi. Silah altına alınamaz, savaşta aldığı yaralar nedeniyle iş göremez hale gelmeleri ya da yaşlanmaları emekli aylığı bağlanması için yeterliydi.¹⁶

Kapıkulu Ocağı'nda Acemiler adlı grup diğer ocaklara asker yetiştirmek için kullanılırdı. Neferlikten emekli olan yeniçerilere ilk dönemlerde Acemi Ocağı'na kayıt maaşından daha fazla ücret ödenmezdi. I. Murad döneminde yeniçerilerin emeklilik yevmiyesi 2;¹⁷ I. Selim döneminde 3 akçe iken bir süre sonra en az 4, en fazla 8 akçeye çıkarıldı. Emekli olan ve günlük 150-200 akçe arasında gelir tahsis edilen ocağın büyük zabitlerinin adları ulufe defterlerinin en sonuna kaydedilirdi.¹⁸

¹¹ A. Tabakoğlu, *Aynı eser*, s. 322.

¹² M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 340.

¹³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 121.

¹⁴ M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 340.

¹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 2-3.

¹⁶ A. Tabakoğlu, *Aynı eser*, s. 323.

¹⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 380.

¹⁸ M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 341.

Giderek arttığı için emekli yeniçerilerin sayısı sınırlı tutulmaya çalışıldı ve yalnızca savaş esnasında yaralananları kapsadığı gerekçesiyle taşradan gelen emeklilik talepleri geri çevrildi.¹⁹ Yeniçeriler, emekli aylıklarını II. Selim dönemine kadar şehremininden ya da selâtin camileri vakıflarının gelir fazlasından alıyorlardı. Bu dönemde emekli aylıkları üç ayda bir ödenen ulufe ile birlikte hazineden verilmeye başlandı. Emekli yeniçerilere elbise de veriliyor ve başkent dışında yaşamaları halinde buldukları yerlerde aylıklarını alabiliyorlardı.²⁰ Öte yandan yaşlılık sebebiyle emekliye ayrılan yeniçerilere “amel-mande” denilirdi. Bu adla aylık verilmesine II. Selim döneminde başlandı.²¹ Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Mehmed Osman, 11 akçe yevmiye ile emekli edildi ve aylığını Midilli gümrüğünden almasına karar verildi. Yaşlanan Ahmed Mehmed adlı yeniçeri günlük 8 akçe ile emekli edilirken, 2 akçesi hazineye aktararak 6’sı Tokat mukataasından ödendi. Yaralandıkları için görev yapamayacak olanlara daha yüksek aylık bağlandığı görülür. Ayakları humbara ile vurulan Mehmed Şaban adlı yeniçeri 20 akçe yevmiye ile emekli edildi. Ocağın bir diğer kolu olan ve ordu sefere çıktığında koruculuk hizmeti veren korucuların IV. Murad dönemindeki emekli aylıkları günlük 35-45 akçe arasında değişiyordu.

I. Ahmed zamanında halen görevde olan, emekli ve Namharan yani yeniçeri yetimlerinin bir yıllık maaşları 101 milyon akçe tutmaktaydı. III. Ahmed döneminde Yeniçeri ağasına verilen talimatla emekliliğe bir düzen getirilmeye çalışıldı ve sahipsiz kalan maaş miktarı ile emekliliğe layık olanların isimlerinin padişaha sunulması istendi. Ve ölen yeniçeri maaşlarının, sahipsiz aylıkların toplandığı ve “mahlulat” denilen hesaba eklenmesi amacıyla ihbar edenlere ihbar ettikleri paranın %10’u oranında ihbariye parası ödenmesi kararlaştırıldı. Mahlulat hesabında toplanan parayla yeni emeklilere maaş ödenmesi planladıysa da Osmanlı-Rus, Osmanlı-Avusturya savaşları ve İran seferi nedeniyle, yararlanan ve sakatlananlarla birlikte emekli sayısı 32 bini aşınca yetersiz kaldı.²²

1739’da Mora’da Anadolu Kalesi’nin fethindeki hizmetlerinden dolayı yaşlı yeniçeriler emekli edildi. Bu dönemde emekli edilen yeniçerilere verilen ve adına “tekaüd esamesi” denilen belgelerin ticareti yapılmaya başladı. Esame alışverişinin giderek yaygınlaşması ve toplam yeniçerilerle savaşa gidenlerin sayısı arasında büyük

¹⁹ Yunus Özger, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askerî Tekaiüd Sandığı (1865-1923)*, IQ Yayınları, İstanbul 2011, s. 92.

²⁰ M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 341.

²¹ A. Tabakoğlu, *Aynı eser*, s. 335.

²² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 381-383.

fark meydana gelmesi üzerine²³ Halil Hamid Paşa, esame sahiplerinin isimlerini, nerede bulduklarını ve nasıl hizmet ettiklerini tespit etmek istediye de isyan endişesiyle bu çalışmayı tamamlayamadı.²⁴

Ayrıca kapıkullarını oluşturan diğer grup olan cebecilerin emeklilerine de yevmiye 29,9 akçe tutarında aylık ödenmekteydi.²⁵ Öte yandan Halil Hamid Paşa'nın topçu ocağında yaptığı düzenlemeler arasında emeklilik konusu da yer alır. Sürat topçularının sakat ve yaşlılarına 30, malul olanlara 40 akçeye kadar yevmiye verilmesi bunlar arasındaydı.²⁶ I. Abdülhamid, Humbaracı Ocağı mensuplarının emeklilik haklarını düzenledi ve askerlerin görevdeyken aldıkları maaşların yaşlılık aylığı olarak verilmeye devam edilmesi yerine temin edilecek yeni bir kaynaktan ödenmesini istedi.²⁷ Kapıkulları içinde yer alan bürokratlara da hayatlarını kaybettiklerinde geride kalanlarına geçimlerini temin edecek bir gelir tahsis edilirdi.²⁸

1827 yılında Navarin deniz savaşında yaralanan askerlerin emeklilik işlemleri yapıldı. Rum isyanları sırasında Eğriboz, Misolongi, İpsara ve diğer savaşlarda yaralanan askerlere de Navarin savaşı nedeniyle bağlanan maaşlar emsal gösterilerek emeklilik aylığı tahsis edildi.²⁹

Bu arada 1827'de Rumeli ve Anadolu'daki 53 sancaktaki 5.200 tımarlı sipahi, gelirleriyle birlikte Asâkir-i Mansûre süvarisi yapıldı. Gelirlerinin geçimlerine yetmemesinin ve İstanbul'da talim yapma zorunluluğunun getirdiği maddi sıkıntı nedeniyle tımarları mukabilinde kendilerine aylık ödenmeye başlandı. Emekli olmak isteyenlerin talebi, tımarları ellerinde tutarak cebelü bedeli ödemek koşuluyla kabul

²³ M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 341.

²⁴ 1784'te I. Abdülhamid'den pašalıda ve bostancılarda olan tekaüd ulufelerinin askeri değildir diyerek kaldırılmasına dair aldığı hatt-ı hümayûn isyan endişesiyle geri çekildi (Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s. 147).

²⁵ A. Tabakoğlu, *Aynı eser*, s. 336.

²⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 68, s. 495.

²⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 123.

²⁸ A. Tabakoğlu, *Aynı eser*, s. 327.

²⁹ Savaşta yaralanan askerler emekli edildi. Bir kısmına maaş bağlandı; bir kısmı da çeşitli görevlere atandı. Gazilerin maaşları Tersâne bütçesine eklendi. Nisan 1829 tarihli Tersâne'ye ait muhasebe kayıtlarında 50 gaziye 20 lira 80 kuruş emekli maaşı bağlandığı kaydı bulunmaktadır (Ali Fuat Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof.Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I*, İstanbul 2009, s. 46, s. 77-78).

edildi.³⁰ 1847 yılında bütün timarlı sipahiler ve zeamet sahipleri kayd-ı hayat şartıyla ve timarlarının hasılatının yarı bedeliyle emekli edildi.

I. Murad döneminde kurulan ve Dergâh-i âlî sipahileri ya da kapıkulu süvarileri de denilen sipahi bölüğü askerlerinin de bir gelir kaynağından ödenmek üzere tahsis edilen maaşla emeklilik hakkına sahip oldukları bilinmektedir. Sipahi bölüğü de Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırıldı. Kapıkulu Ocakları'nın merkez süvari bölükleri Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra lağvedildi. Ulufeli süvarilere maaş bağlanarak mağdur olmaları önlenildi.³¹ Bunların aylıkları, sadrazamın huzurunda yapılan muayeneden sonra gümrük gelirlerinden tahsis edildi.³² Kuruluş tarihi Yeniçeri Ocağı kadar eski olan Bostancı Ocağı mensuplarından yaralanan ya da sakatlananlar da emekli ediliyordu.³³

III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedîd ordusu için hazırlanan kanunnamede askerlere emeklilik hakkı tanındı. Buna göre barış zamanında ocakta hizmet etmiş bir askerın yaşlılık veya sakatlık nedeniyle o tarihteki maaşının üçte biriyle emekli edilmesi sözkonusuydu. Ekonomik sıkıntılarının da kendini hissettirdiği dönem olmasına rağmen, emekli maaşlarının ödenmesi için kaynak yaratıldı. Yaşlılık aylığının, bu amaçla tahsis edilmiş olan Kütahya, Menteşe, Ankara, Aydın, Beyşehir, Çankırı, Aksaray ve Köstendil sancaklarındaki 425 timar ve zeamet gelirlerinden ödenmesine karar verildi. Nizam-ı Cedîd askerleri savaş sırasında yaralanmaları ya da sakatlanmaları halinde, tedavideki iyileşme derecesine göre maaşlarının yarısı, sakatlığın kalıcılığıyla orantılı olarak daha da yüksek bir oranda aylığa hak kazanırlardı. Yevmiyeli erler ise barış döneminde yaşlanmaları ya da sakatlanmaları halinde aylık 24 akçe ve tayinat bedelinin yarısı; savaş esnasındaysa 48 akçe aylığın yanında tayinat bedelinin tamamı; hatta sakatlığın derecesine göre daha yüksek miktarla emeklilik hakkına sahipti. Emeklililerin maaşları aydan aya ödenirdi. Ölenlerin emekli aylıkları çok muhtaç olmadıkça aile bireyelerine bağlanmaz; yeni emeklilerin maaş ödemesinde kullanılmak üzere İrad-ı Cedîd hazinesine aktarılırdı.³⁴

³⁰ Halil İnalıcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları, İstanbul 2011, s. 131.

³¹ A. Aksu, *Aynı mak.*, s. 114.

³² T. Gökbilgin, tayıpgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/05/Article-198.pdf, 14/03/2013.

³³ A. Özcan, www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/tarih/article/download/.../3203.20/08/2013

³⁴ Sipahi Çataltepe, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve "Nizam-ı Cedid" Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s.114-115.

19. yüzyılda yeni ordu ya da askeri bir birim oluşturulduğunda yaşlılık, maluliyet hallerini düzenleyen bir kanunname hazırlanması yerleşik bir uygulama haline geldi. II. Mahmud döneminde yeniçeriler arasından seçilenlerden oluşturulan Eşkinci Ocağı mensuplarının emeklilikleri de unutulmadı. Eşkinci Lâyihası'na göre, hem malul olanlara hem de yaşlananlara ödenecek aylıkların gümrük gelirlerinden tahsisi öngörüldü.³⁵

1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nun askerlerine de emeklilik hakkı tanındı. İhtiyarlık ve maluliyete dayalı olarak düzenlenen yaşlılık aylığı, maaşın yarısı ile tamamı arasında değişiyordu. Orduya katıldıktan sonra 12 yıldan önce ayrılanların emeklilik hakkı yoktu; ancak, yaşlılık aylığına hak kazananlara aldıkları maaş kadar gelir bağlanmaktaydı. Hizmet süresini tamamlamadan yaşlılık ve hastalık nedeniyle askerlik yapamayacak olanlara veya savaşta yaralananlara maaşının üçte biri ile üçte ikisi, hatta hasarın boyutuna göre daha fazlası verilmekteydi. Aylıklı neferlerden biri yaşlanır veya yaralanırsa aynı ücretle; seferde yaralanırsa ve iyileştikten sonra çalışamayacak durumdaysa daha da fazla miktarla emekli edilmekte ve emekli aylıkları Mansûre hazinesinden ödenmekteydi.³⁶ Emeklilik talebi kabul edilenlere nizamnamede öngörüldüğü gibi tekaüdlük beratı verilmekteydi.³⁷ Seraskerin ve ordu nazırının³⁸ isteği üzerine Asakir-i Mansûre hakkında uygulanan kanunnameye emekliliği kontrol altına almayı amaçlayan düzenleme ilâve edildi.

1839'da Tanzimat-ı Hayriyye adı verilen çok ve çeşitli alanları kapsayan yenilikler arasında askerliğe ilişkin düzenlemeler de vardı. 6 Eylül 1843'teki bir

³⁵ Y. Özger, *Aynı eser*, s. 96.

³⁶ Y. Özger, *Aynı eser*, s. 98-99; Kâzım Yetiş, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 3, s. 458.

³⁷ 3 Ağustos 1830 tarihinde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye 3'ncü alayı, 5'nci taburu, 4'ncü bölüğünden 8'nci onbaşının üçüncü neferi Konyalı İsmail, savaşta misketle yaralanarak ve sağ ayağının dört parmağı koptuğu için 20 kuruş aylıkla emekli edildi. 18 Temmuz 1830'da 11'nci alay, 3'ncü tabur, 2'nci bölüğü 6'nci onbaşının 7'nci neferi Konyalı Ali'ye de emeklilik beratı verildi (Betül Özger - Mehmet İpçioğlu, "C. 74/F-4 Numaralı Şer'îye Siciline Göre 1827-1833 Tarihleri Arası Konya'nın Sosyal ve İdari Yapısına İlişkin Kayıtların Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2007, Sayı: 17, s. 306). Mehmed Ali, yeniçeriliğin lağvedilmesi esnasındaki olaylarda hayatta kalmayı başardı ve yeni kurulan orduda mülazım olarak görevlendirildi. Tam maaşla emekli olacağı düşüncesiyle dilekçe verdi ve 30 kuruş aylık bağlandı (Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 128).

³⁸ Saib Efendi, Asker Nazırı; Ağa Hüseyin Paşa da Asâkir-i Mansûre Seraskeri ünvanıyla atandı (Y. Cezar, *Aynı eser*, s. 246).

düzenleme ile nizâmi askerlik süresi 5 yıl olarak belirlendi.³⁹ Bir yıl sonra mevcut subaylardan eğitilmiş ve maharetli olanların dışındakilere yaşlılık aylığı bağlandı.⁴⁰ Ayrıca nizamiyedeki zabıt ve neferlerden hasta, sakat ve yaşlılarının emekli edilmesi yoluna gidildi. 2 Ekim 1856'da çıkarılan nizamnameyle ümera ve zabıt emeklilerinden ölenlerin ailesine maaş bağlanmaya başlandı. Bunun için *Ümera ve Zabitan-ı Askeriye Mütekaidini Eytamına Tahsis Kılınacak Maaşlara ve Buna Karşılık Tutulacak Mebaliğin İdare-i Mahsusuna Dair Nizamname* hazırlandı.⁴¹

Bu tarihten sonra emeklilik artık devlet tarafından finanse edilen bir sosyal güvenlik unsuru olmaktan çıkar. Hazine emekli, dul, yetimler ve muhtaç durumdakilere verilen ve "muhtacîn" denilen aylıkları ödemekte zorlanmaktaydı. Bu nedenle nizamnamede ailelere maaş bağlanması için bir sandık kurulması ve maaşlardan %2 oranında kesinti yapılması öngörüldü.⁴² Uzun süre dış borçlanmaya direnen devlet, ilk önemli dış borçlanmasını yaptığında müttefikleri ile beraber Rusya'ya karşı savaş halindeydi. 4 Ağustos 1854 tarihli fermanla 5 milyon sterlinlik ilk dış borç alındı. Dış borçlanma başladıktan kısa süre sonra emeklilik sistemi yükünün artık maaş alan askerlerce karşılanması adeta zorunlu hale geldi.

24 Kasım 1864'te *Asakir-i Berriye-i Mülükane Tekaid Nizamnamesi*; hemen ardından *Topçu Asakir-i Nizamiye Zabitanından Alil ve Emekdar Olanların Tekaidliklerine Dair Nizamname* yayımlandı ve 16 Ocak 1865'te Askeri Tekaid Sandığı kuruldu.⁴³ Sandığın kurulması emekli, dul ve yetim aylıklarının ödenmesini hazinenin yerine yapacak bir kurum bulunması anlamına gelir. Askerlerin maaşlarından yapılan kesintilerin toplanmasını, idaresini ve emekli, dul, yetim aylıklarının ödenmesini sağlayacak sandık için 1869 tarihinde yayımlanan nizamname hizmet süresi ve maluliyetle emekliliği düzenlemekteydi.⁴⁴

25 Kasım 1869'da bahriye askerleri emeklilerinden ölenlerin ailelerine maaş bağlanması için çıkarılan nizamname, aylıkların aidat toplanması yoluyla ödenmesini esas alıyordu. *Ümera ve Zabitan-ı Bahriyenin Mütekaidini Eytamına Tahsis Kılınacak*

³⁹ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 22.

⁴⁰ Y. Özger, *Aynı eser*, s. 102.

⁴¹ Nizamnamede babalarından dolayı kız çocuklarına evleninceye erkek çocuklara ise 20 yaşına kadar maaş ödenmesi yer aldı. Aile bireylerine bağlanacak maaşlar subayların rütbelere göre düzenlendi (U. Ünal, *Aynı tez*, s. 163-165).

⁴² Y. Özger, *Aynı eser*, s. 109.

⁴³ A. Martal, *Aynı mak.*, s. 425.

⁴⁴ Y. Özger, *Aynı eser*, s. 122.

Maaşlar ve Buna Karşılık Tutulacak Mebaliğin İdare-i Mahsusasına Dair Nizamname, kara ordusu emeklilerinin yetimlerine maaş verilmesini öngören nizamname gibi, maaşlardan %2 kesintinin yanında, yaşlılık aylıklarından da aynı oranda aidat alınmasını düzenlemekte ve maaşların hangi hallerde ve ne miktarda bağlanacağını ve aylıklara bulunacak karşılıkları ele almaktaydı.⁴⁵

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturması üzerine hazineyi rahatlatmak amacıyla asker emeklileri ve ailelerine ödenen maaşlar Askeri Tekaüd Sandığı'na aktarıldı. Sandığın maaş ödemelerini garanti etmek için de aidat oranı %2'den %5'e yükseltildi. 1880'de kara kuvvetleri için ayrı bir sandık kuruldu. Böylece ordunun kara, deniz ve topçu bölümleri için emeklilik sistemi ayrı ayrı örgütlenmiş oldu. Sandıkların mali sıkıntıları bu yolla çözümlenemeyince önce Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleştirilmesi gündeme geldiyse de bu öneri gerçekleşmedi. Kara, bahriye ve tophane sandıkları 24 Mart 1886'da Meclis-i Vükelâ'nın aldığı bir kararla Umum Askeri Tekaüd Sandığı adı altında birleştirildi.⁴⁶

Memurlara yönelik emeklilik ödemelerinde de zamanla bir takım değişiklikler meydana geldi. Bürokrasiyi oluşturan kâtip ve memurlara yönelik emekli maaşı uygulamaları da zaman içinde değişti. Divân-ı hümayûn kâtiplerinin bir kısmı timar ve zeamet, bir kısmı ulufe adıyla maaş ve bir kısmı da çalışmalarını karşılığında kalem harçları alırdı. Zeamet tasarruf edenler genellikle gedikli denilen kâtipler olup emekliliklerinde de bu zemaetin tamamını veya bir kısmını ellerinde tutabilirlerdi. Yaşlanan kâtipler için zeamet alabilmek, hayatlarının geri kalan kısımlarında geçinebilmeleri bakımından önemliydi. Divân-ı hümayûn kâtiplerinden el-Hâc Mustafa 1670'te 40.000 akçelik zeameti üzerinde kalmak koşuluyla; Süleyman Merâkî, 1674'te 32.000 akçelik zeametiyle yaşlılık ve hastalığı nedeniyle emekli edildi. Reisülküttâb Ebubekir Efendi, 2 nefer cebelü vermesi karşılığında ve kâtip Ali sakatlığı nedeniyle gedik ve zeametine zarar gelmemesi şartıyla 1693'te; Osman Hilmi damla hastalığı sebebiyle 1695'te zeametleri üzerlerinde kalmak kaydıyla görevlerinden ayrıldı.⁴⁷ Memurlara timar, zeamet ve ulufe verilmesine dair uygulamanın yerini, 1838'de maaş bağlanması aldı. Emeklilik, askerlere has bir ayrıcalık değildi. Daha önce de izah edildiği gibi, üst düzey bürokratlar, vezirler, ilmiye mensupları, arpalık, maişet, tekaüdiye adı altında hayatlarının geri kalanını sürdürebilmelerine imkân sağlayan

⁴⁵ A. Martal, *Aynı mak.*, s. 425.

⁴⁶ A. Martal, *Aynı mak.*, s. 428; Y. Özger, *Aynı eser*, s. 138-149.

⁴⁷ R. Ahıskalı, *Aynı eser*, s. 164.

belirli bir gelir güvencesiyle emekli ediliyorlardı.⁴⁸ Sadece üst düzey bürokratlara değil, diğer çalışanlara da emekli aylığı tahsis edildiği bilinmektedir. Üstelik bu yalnızca gönüllü emeklilik için değil, işten çıkarma halinde de söz konusuydu. Paranın değer sistemini bir düzene oturtan ve tashih-i ayar denilen düzenlemeden hemen önce Darphane’de eski teknikle çalışan kârhanelerdeki 1.300 işçi, bir kısmı emekli aylığı bağlanarak bir kısmı maaşsız olarak işten çıkarıldı. Emekli aylığı tahsis edilenlere maaşları, hayatlarının sonuna kadar ödendi.⁴⁹

1870 yılında ekonomik koşullar memur ve emekli maaşlarının ödemesinde maliyenin üzerindeki baskıyı daha da hissedilir hale getirince mülkiye memurları için bir emekli sandığının kurulması amacıyla hazırlık yapıldı; ama, Birinci Bölümde izah edileceği üzere, bu tasarı uygulamaya geçemedi. Bu tarihten sonra ilmiye mensupları, memur ve işçiler için sosyal güvenlik sandıkları oluşturmaya başladı. Öncelikle askeri kurumlarda çalışan memurların emekliliğine ilişkin 1873 tarihinde bir nizamname yayımlandı. Ardından Rüsumat Emaneti’nde çalışan tüm memur, kâtip ve hademelerin emekli aylıklarına ilişkin düzenleme yapıldı.⁵⁰

Orduya ait kurumlardaki memurların emeklilikleriyle ailelerine maaş ödemek üzere kurulan sandık, 7 Mayıs 1888 tarihinde *Memurîn ve Ketebe-i Aklam-ı Askeriye Nizamnamesi* değiştirilerek Umum Askeri Tekaüd Sandığı ile birleştirildi.⁵¹

İlmiye mensuplarından ölenlerin eş ve çocuklarına maaş bağlanması amacıyla *İnfak-ı Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiyye Nizamnamesi* çıkarıldı ve bir sandık kuruldu.⁵² Sandığın, yeni atananların ilk aylığı ve maaş zamlarının bir kerelik kesilmesinden oluşan sınırlı sermayesini arttırmak için ilmiye mensupları ile nüvvapların aylıklarından %1 oranında aidat alınması yoluna gidildi.⁵³

Bu arada işçiler için de bir emeklilik fonu oluşturuldu. Tersane-i Âmire’de çalışan daimi işçiler için 8 Nisan 1875’te ayrı bir sandık kuruldu. İşçilerle ilgili ilk emeklilik düzenlemesi olarak nitelendirilen nizamnameyle çalışanlarla emeklilerin

⁴⁸ Bazı çiftliklerin gelirlerinden de yaşlılık aylığı bağlandığı görülür (C. Findley, *Aynı eser*, s. 87).

⁴⁹ Ömer Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 24.

⁵⁰ Eyüp Sabri Kala, “*Osmanlılarda Sosyal Güvenlik – Sosyal Sigortalar (1865-1923)*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 18; *TC. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Sayı: 1994/15 Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I (1876-1930)*, Ankara 1994, s. 27-34.

⁵¹ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, s. 191-200.

⁵² A. Martal, *Aynı mak.*, s. 1696.

⁵³ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, s. 6-8.

maaşlarından yapılacak %2'lik bir kesinti ile yaşlılık aylığı ödenmesine karar verildi. Bahriye Meclisi'nce hazırlanan ve Şura-yı Devlet'in de onayını alan nizamnameyle emekli ve dul yetim aylıklarını ödeyecek olan Amele Tekaüd Sandığı'nın, kuruluşundan önce ölenlerin ailelerine de en eski işçiden başlamak üzere sırasıyla maaş bağlandı. 1879'da emekli, dul ve yetim maaşlarının ödenebilmesi için kesinti oranı %5'e çıkarıldı.⁵⁴

Mülkiye memurları için emeklilik sisteminin ertelenmesi sebebiyle çeşitli nezaretlerde kurulan sandıklar, çok parçalı bir emeklilik sisteminin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu kurumlardan biri de çalışanları için ayrı bir emeklilik sandığı kuran Posta ve Telgraf Nezareti'ydi. *Askeri Tekaüd Sandığı Nizamnamesi* esas alınarak hazırlanan 24 Mayıs 1876 tarihli düzenleme oldukça mütevaziydi. Maaşından %2,5 oranında aidat ödeyen bir memurun 25 yıl çalıştıktan sonra emekli olası mümkündü. İkinci tür emeklilik aylığı da maluliyet içindi. Hizmet süresini tamamlayanların maaşlarının yarısıyla, 30 yıl ve daha fazla çalışanların ise üçte ikisi oranıyla emekli edilmeleri söz konusuydu. Başkasının bakımına muhtaç derecede malul olanlara hizmet süresine bakılmaksızın üçte ikisi, ikinci derecedekilere de maaşlarının yarısı tutarında yaşlılık aylığı ödenmesi karara bağlandı. Bu nizamnamede diğerlerinden farklı olarak 15 yıl hizmet süresi olanlara emekli aylığı adı altında bir tür mazuliyet maaşı öngörülmekteydi. Buna göre 15 yıldan sonra görevden alınanlar yeniden atanıncaya kadar maaşlarının yarısı oranındaki bir miktarla emekli edilecekler; bu maaştan ölümleri halinde de aileleri yararlanabilecekti. Emekliler ile ölenlerin geride kalan eş ve çocukları da maaş hakkına sahipti. 13 Mart 1877 tarihinde emekli maaşı verilmeye başlanması öngörülen nizamname bazı değişikliklerle Şura-yı Devlet tarafından onaylandı⁵⁵ ve İkinci Bölümde izah edildiği gibi, bu sandık Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleştirildi.

Defter-i Hakanî Nezareti çalışanları da bir emekli sandığı kurmak için izin istedi. Hazırlanan nizamnameye göre nezaret çalışanlarından %2,5 oranında aidat kesilmesi planlandı ve maaş artışlarının da bir defaya mahsus olmak üzere sandığa gelir kaydedilmesine karar verildi. Defter-i Hakanî Nezareti'nde çalışanların aylık maaşlarının toplamı 2.000 lira civarındaydı. Nezaret memurlarının emeklilik işlemleri mülkiye emeklilik sistemi ile birleştirildi; sandık, nezaret içindeki daha küçük birim

⁵⁴ A. Martal, *Aynı Mak.*, s. 1696-1697.

⁵⁵ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, s. 13-26; A. Martal, *Aynı Mak.*, s. 1697.

olan Senedat İdaresi Tevzi Kalemi'nde çalışanlar için faaliyete devam etti. Vergi Emaneti Tevzi Kalemi'ndeki memurlar için hazırlanan talimatname Şura-yı Devlet tarafından onaylandı. Mülkiye memurlarının emeklilik nizamnamesinden ücret karşılığı çalışanlar yararlanamadığından, geçici statüdekiler için hizmet verecek sandığa dönüştürüldü. Ücretli ve geçici statüde olmalarına rağmen 20-30 yıl kaleme devam edenler vardı. Maaşlarından %5 kesinti yapılan kalem memurlarına 30 yıl hizmet süresi veya maluliyet gerekçesiyle emeklilik hakkı tanındı. Talimatnamede ölenlerin ailelerine de memurun emekli aylığının yarısı tutarında maaş bağlanması öngörüldü.⁵⁶

Boğaziçi hariç, İstanbul ve Marmara denizindeki hatlarda tekel olmak üzere devlete ait tüm limanlarda vapur işletme hakkına sahip denizcilik işletmesi olan İdare-i Mahsusa⁵⁷ çalışanları için de ayrı bir sandık kuruldu. İdare-i Mahsusa'da çalışan tüm memur, hademe, kaptan, müstahdem, dümenci ve diğer işleri yapanların dahil olduğu emeklilik fonunu idare etmek üzere kurulan İdare-i Mahsusa Tekaid Sandığı, 20 yaşından itibaren 30 yıllık hizmet süresini tamamlayanlara yaşlılık aylığı bağladı. Sandığın sermayesi için memur, kaptan ve dümencilerin maaşlarından %5, amele ve diğer mürettebattan %2 kesinti yapıldı.⁵⁸

⁵⁶ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, s. 172-176.

⁵⁷ İdare-i Mahsusa için bkz. Sema Küçükalioglu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-ekonomik Etkileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

⁵⁸ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, s. 206-217.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANDIĞIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Bu bölümde mülkiye memurları için oluşturulan ve Mülkiye Tekaüd Sandığı adı verilen emeklilik fonunun kuruluşu ele alınacaktır. Öncelikle memurlara emeklilik hakkı verilmesine yol açan ekonomik ve siyasi gelişmeler; ardından sandığın kurulması için yapılan hazırlıklar ve Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın teşkilat yapısı incelenecek; sandığın faaliyete başlamasından sonra ortaya çıkan problemlerle yasal altyapıda gerçekleştirilen değişiklikler belirlenecektir.

I. Mülkiye Memurları İçin Yeni Düzenleme ve Memurların Emekliliği

1. Memurlara Yönelik İlk Emeklilik Nizamnamesi

19. yüzyıla gelindiğinde iç ve dış faktörlerin etkisiyle idarede bir takım düzenlemeler yapıldı ve merkezi sistemdeki yeniden yapılanmayla bürokrasi hem uzmanlaştı hem de sayıca arttı. Merkezi hükümet sisteminin kurulması eskiye oranla bürokratik işlemlerin hacminin çoğalmasına yol açarken memurların sayısındaki hızlı artış, onlar için sosyal güvenlik sağlanmasını zorlaştırdı. Bunun nedeni daha fazla memur istihdamı yanında uzun süredir devam eden ekonomik gerileme sebebiyle mali yapının giderek bozulmasıydı. 1865 yılında Askeri Tekaüd Sandığı'nın kurulmasından sonra sıra merkezi hükümetin esas unsurlarından biri olan memurlar için emeklilik sistemi kurmaya geldi.

Ekonomik şartların zorlaması ve çağın koşullarına uyum sağlamak gerekçesiyle bürokrasiyi oluşturan memurlara emeklilik hakkı getirilmesi için ilk adım 1870 yılında atıldı. Girişim, nizamname hazırlanmasının ötesine geçemese de, önemli bir başlangıçtı. Hükümete göre, emeklilik sisteminin olmaması nedeniyle gelecek kaygısı taşıyan memurlar görevlerini tam manasıyla yapamıyorlar; bu durum devletin de onlardan yeterince yararlanamamasına yol açıyordu. Yaşlılık dönemleri emeklilik maaşıyla garanti altına alınmış memurların daha yüksek verimlilikle çalışmaları beklentisi, yaşlılık aylığı uygulamasına temel dayanak oluşturdu ve öncelikle bir

komisyon kuruldu.⁵⁹ Ordu mensupları için halihazırda bir emeklilik sistemi ve sistemi yürüten bir kurum bulunmasına rağmen, komisyon, çalışmaya diğer ülkelere ait yaşlılık sigortalarının uygulanma esaslarını ve ilgili kanunlarını inceleyerek başladı. Yasal düzenlemelerde Avrupa ülkelerinin kanun metinlerinin çevrilip incelenmesi uygulaması emeklilik nizamnamesinde de devam etti. İngiltere, Avusturya, Prusya, Bavyera, Saksonya ve Fransa'nın emeklilik kanunları tercüme edildiye de, Fransa esas alındı. Fransa'da kullanılan yasa metninin esas alınmasında idari yapılanmada bu ülkenin model olarak alınmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

Fransızcadan çeviren kişi Şura-yı Devlet Adliye Dairesi Başmuavini olan 1879'da sadrazamlığa getirilen Mehmed Said Paşa'ydı.⁶⁰ Fransa'da her nezaretin kendisine ait emekli sandığı vardı ve sistemde, gelir-gider farklarını hazine karşılıyordu. Maliyenin durumu Fransa'daki uygulamanın aynen alınmasına engel olduğu için emeklilik sistemi açıklarının hazinece karşılanması yerine, Şura-yı Devlet tarafından sıkı denetim altında tutularak gelir-gider dengesinin sağlanması ilkesi benimsendi. Hükümetin bu kararı almasında bütçe açıkları etkili olsa da sosyal sigortaların temel çalışma sistemine uygun bir yaklaşımdı. Ayrıca başka ülkelere ait yasal düzenlemelerin devletin şartlarına uydurulması düşüncesinin de etkili olduğu düşünülebilir.

Komisyonun hazırladığı taslakta emeklilik sistemi dört koşul üzerine oturtuldu. Yaşlılık aylığından yararlanabilmek için devlet memuru olmak, nizamnamede tespit edilen oranda aidat vermek, yaş ve çalışma süresini tamamlamak ve yasalara uymak gerekiyordu. Aktif olarak çalışan memurların yanında, görevden alınanlara verilen ve mazuliyet maaşı denilen aylıklardan da %2 oranında kesinti

⁵⁹ Tekaüd kanununda değerlendirilmesi gereken esaslar belirlendi; bunlar, emekli maaşının miktarı, çalışma süresi, emekli maaşlarının karşılığının bulunması ve sigorta fonunun işletilmesi (4 Nisan 1870 / 3 M 1287, ŞD.ML, 2392/18 Lef 1).

⁶⁰ Zekeriya Kurşun, "*Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri 1838-1914)*", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 49; Z. Kurşun, "Said Paşa, Küçük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, C. 35, s. 576-578.

yapılması planlandı.⁶¹ Bu dört temel esas alınarak hazırlanan nizamnameyle, 30 yıl hizmet süresi bulunan memurlara emeklilik imkânı tanındı.⁶²

Adliye Nezareti, komisyonun hazırladığı taslağı inceledi ve bir takım değişiklikler yaptı. Memuriyete giriş yaşı 18 olarak belirlendi ve 40, 30 ve 20 yıllık hizmet sürelerine göre üç farklı emeklilik derecesi öngörüldü. Emekli maaşlarının hesaplanmasında da Fransa'daki uygulama esas alındı ve son 6 yılın maaş toplamının 1/60'mın yaşlılık aylığı olarak tahsis edilmesi esası benimsendi. Adliye Nezareti'nin yaptığı değişiklikler arasında, maaşlar arasında uçuruma yol açacağından endişe edilen aylık bağlanma oranları da vardı; 40 yıl ve üzeri hizmet edenlerden 50 liraya kadar olan aylıklarda son 6 yıllık toplamının altıda birinin %5'i; 30 yıllık hizmet süresi için %3,75'i ve 20 yıl için de %2,5'i kadar maaş bağlanması planlandı. 50 liradan fazla maaşlı bir memur 40 yıl hizmet etmişse son 6 yılda aldığı aylıkların toplamının altıda birinin %4'ü; 30 yıl için %3 ve 20 yıl için de %2'si kadar yaşlılık aylığı alabilecekti. Maaş tahsisinde esas alınmış olan 40, 30 ve 20 yıldan fazla çalışılan her yıl için %3 oranında zam söz konusuydu.⁶³

Yürürlüğe konulamayan nizamnamenin uygulanamama nedenleri hakkında somut bilgimiz yoktur; ancak, hazırlanmasına zemin hazırlayan koşulların, nizamnamenin ertelemeinde de rol oynadığı tahmin edilebilir. Temel amaç memurlardan etkin biçimde yararlanmak iken, genişleyen bürokrasi için memuriyete giriş koşulları, çalışma düzeni, kanuna aykırı hareketlerle ilgili yaptırımlar, çalışanlar hakkında etkin bir kayıt sistemi gibi temel düzenlemeler yetersizdi. Bürokrasiyi belirli bir çalışma sistemine oturtmak için gerekli yasal altyapı sırasıyla uygulamaya konuldu. Bu konuda önemli gelişme 1871 yılında İntihab-ı Memurin-i Mülkiyye Komisyonu'nun

⁶¹ ŞD.ML, 2392/18 Lef 6. Hazırlanan ilk taslakta %2 kesinti yerine memurların birer maaşlarını dört taksitte hazineye vermeleri kararlaştırıldı. Adliye Nezareti'ndeki inceleme sırasında %2 oranında kesinti yapılmasına karar verildi (ŞD.ML, 2392/18 Lef 1). Emeklilik sistemine devlet katkısı ise sandığın açığı nedeniyle 1909 yılında hazırlanan yeni kanunla getirildi (*Düster, Tertip 2*, Cilt 1, s. 666-673).

⁶² Seyyar memurlar, 15 yıl çalışmak koşuluyla 25 yılda yaşlılık aylığına hak kazanabileceklerdi. Çalışamayacak durumda olanlardan 10 yıllık hizmet süresi bulunanlara da maaş tahsis edilmesi mümkündü. Merkezden uzak Bağdat, Basra, Yemen, Cidde ve Trablusgarp'a tayin edilen memurların bu görevlerinin 1,5 kat olarak toplam sürelerine ilâve edilmesi de nizamnamede yer aldı (ŞD.ML, 2392/18 Lef 3 ve 2).

⁶³ Ölen memurun ailesine aylığının üçte biri oranında maaş tahsis edilmesine dair düzenleme yapıldı. Eş ve çocuklara bağlanan maaşlar 50 kuruştan az olmayacak ve yeniden evlenen eşlerin maaşları kesilecekti. Görev esnasında veya görevine gidip gelirken ya da ülkesi için fedakarlık yaparken ölenlerin ailelerine maaşın üçte ikisinin tahsis edilmesine ve Mabeyn-i Hümayûn'daki memurların maaşları padişahın kararıyla belirlendiği için nizamname şartlarının onlara uygulanmamasına karar verildi (ŞD.ML, 2392/18 Lef 2).

kurulmasıyla atıldı.⁶⁴ Sadece kayıt sistemi gibi temel altyapının bulunmaması, erteleme için tek gerekçesi değildi. Emeklilik sisteminin kurulma nedenlerinden belki de en önemlisi ekonomik sıkıntıların, memur ve emekli aylıklarının ödenmesinde hükümeti zorlamasıydı. Özellikle de emekli maaşlarının ödenmesi hazine için önemli bir yüküydü.⁶⁵ Bu nedenle ekonomik zorlukların yarattığı problemlerin çözümü için çaba harcanması, erteleme için bir diğer sebebiydi.

Rafa kaldırılan nizamname 1875 yılında yeniden gündeme geldiyse de, bir netice alınmadı. Bu kez sadece ekonomik değil, siyasi konjonktür de emeklilik sistemi için uygun değildi. 1873-74 yıllarında tarımda kriz yaşandı ve 1874 yılı bütçesinde 5 milyon liraya ulaşan açık olduğu için dış borçların geri ödenmesi hakkında yeni bir plan yapıldı. Plan, 14 milyon liralık borç faizinin yarısının ödenmesi, kalanı için de %5 faiz öngören bir düzenlemeydi. Böyle bir durumda doğal olarak emeklilik fonunun kuruluşu ertelendi. Emeklilik kanununun ertelenmesi, çalışmayacak kadar yaşlı ve hasta olan memurları olumsuz etkiledi. Malul durumdakilerin emekli edilebilmesi için yaşlılık maaşlarına gelirlerden karşılık bulunması sıkıntıya neden oldu ve nezaretlerin bütçelerine ek ödenek konularak geçici çözüm yoluna gidildi.⁶⁶ Öte yandan memurların çalışma koşulları ve nitelikleri, belirli bir nizamnameye tabi olmamaları ve görevden alınmış olanların durumu gündemi meşgul etti. Memurların belirli sınıflara ayrılarak sistemli bir terfi düzeni kurulmasını ve niteliksiz kişilerin hak etmedikleri görevlere getirilmesinin engellenmesini öneren ve azledilmiş olanların yaşadıkları zorlukları anlatan layihalar gazetelerde yayımlandı.⁶⁷

⁶⁴ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 225.

⁶⁵ Emekli maaşları kurumların bütçelerinden ayrılan payla veya Maliye Nezareti tarafından ödeniyordu. Mali durumun giderek bozulması emekli maaşlarının ödenmesini sıkıntıya soktu. Maliye Nezareti, emeklilik tasarısının rafa kaldırılmasından sonra bir duyuru yayımladı. Emekli ve muhtaç olanlara verilen muhtacın maaşlarının ay sonundan itibaren yeni ayın ilk haftasında 1,5 liraya, ikinci haftasında 4, üçüncü haftasında 8 ve son haftasında da 20 liraya kadar olanların ödeneceğini ilân etti. Emekli ve muhtacın maaşları kadınlara Çarşamba, erkeklere Perşembe günleri ödeniyordu (17 Mart 1871 / 25 Z 1287, *Basiret*, nr. 312, s. 1).

⁶⁶ Emeklilik nizamnamesi hazırlandığı sırada, nizamnameden önce emekli olanlar için düzenleme yapılması planlandı. Sütüce Rüşdiye Mektebi öğretmenlerinden Hasan Efendi, çalışmayacak derecede hastaydı. Emeklilik için başvuruda bulundu. Maarif Meclisi, muhtacın maaşından 1,5 lira aylık bağlanmasına karar verdi. Maarif Nezareti bunun yerine emekli olacaklara ve ölenlerin ailelerine verilmek üzere nezaretin bütçesine konulan tertipten ödeme yapılmasını istedi (23 Nisan 1875 / 17 Ra 1292, MF.MKT, 27 / 122).

⁶⁷ *Basiret* gazetesinde "Umumen memurînin islah-ı hali hakkında layihadır" başlıklı bir yazıda bu konu işlendi: "Bizim memurlar arasında pek çok ehliyetli zevat var ise de herkes her iş için ehil olmayıp her şahsın başlıca malumatı ve melekesi hidemât-ı devlet için bir cihetine münhasır olacağından evvelâ memurînin zümresi hidemât-ı devletin envainine göre sunuf ve mahsusaya taksim olunmalıdır." Memurlar sınıflara ayrılmalı ve her sınıfta bulunan memurun kıdem ve tecrübesi belirlenmeli ve

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine geçirilen V. Murad'ın kısa bir süre padişah olarak kalması ve ardından II. Abdülhamid'in gelmesiyle anayasa hazırlıkları başladı; Sırbistan ve Karadağ Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Bu savaşın ordunun zaferiyle sonuçlanmasından dolayı Rusya'nın başladığı yeni savaş hazırlıkları, Avrupalı devletlerin İstanbul'da konferans toplamalarıyla sonuçlandı. Dış etkenler sebebiyle hızlandırılan çalışmalarla Kanun-i Esasî'nin, bu konferansa yetiştirilmesine çalışıldı. İç ve dışta yaşanan bu gelişmeler emeklilik nizamnamesini erteleme gerekliliği oldu. Tasarının Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi padişahın isteği üzerine bekletildi ve Anayasa çalışmaları nedeniyle emeklilik düzenlemesi ileri bir tarihe ertelendi.⁶⁸

II. Abdülhamid, Kanun-i Esasî'nin ilânından sonra Osmanlı parlamentosunun açılışında yaptığı konuşmada, aralarında memurlar ile hakimlerin emeklilik yasa tasarıları da olmak üzere Şura-yı Devlet tarafından hazırlıkları sürdürülen kanunların sırasıyla görüşülmesini istedi.⁶⁹ Padişahın memurlarla ilgili düzenlemelerin üzerinde ısrarla durmasında ve özellikle de emeklilik konusuna önem vermesinde maliyenin yaşadığı ağır ekonomik sıkıntının etkisi unutulmamalıdır. Böyle düşünmeye yol açan kanıt maaş ödemelerini bile zora sokan nakit sıkıntısına çare olmak üzere emeklilere ve muhtaçlara ödenen maaşların indirilmesi yoluna gidilmesidir. Aktif görevde olanların aylıkları bile ancak birkaç ay geriden, üstelik memur ve askerlere de sırasıyla ödenebiliyordu.⁷⁰ Ayrıca 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Rusya'nın 35 milyon

buna uygun bir terfi sistemi kurulmalıydı. Her memur bulunduğu görevden bir diğerine ancak bilgi ve yeterliliğine göre geçebilecek ve bu durumda da daha gayretli çalışacaktı. Hariciye, maliye, ticaret, adalet ve diğer işler için memurlar belirli sınıflara ayrılmazsa işin içinden çıkılmazdı. Öte yandan görevlerinden azledilmiş olanların durumu ise apayrı bir konuydu. Bunlar üç grup içinde değerlendirildi. Bir kısmı bedenen çalışmayacak durumda olanlardı; ikinci gruptakiler, bedenen çalışabilecek durumdaydı ama mesleki anlamda yetersizdiler. Şunun bunun mensubiyetinden olup nasılsa bir memuriyete girmiş kişilerdi. Kendilerini koruyan güçlü kişiler görevden alındıklarında onlar da uzaklaştırılıyorlardı. Üçüncüler ise hakikaten devlet hizmeti görme ehliyeti olanlardı. Bunlar, ilk iki grubun sayıca fazla olması sebebiyle arada kargaşaya kurban edilenlerdi. Mesela daima sayıları birkaç yüzü bulan müdür, kaymakam, mal müdürü, defterdar, mutasarrıf mazulü bulunuyordu. Halleri perişandı. Layihada ilk gruptakilerin emeklilik nizamnamesi kapsamına alınmaları öneriliyordu. İkinci gruptakiler ehliyetlerine uygun devlet hizmeti için bir imtihana tabi tutulmalıydı (30 Ocak 1876 / 3 M 1293, *Basiret*, nr. 1721, s. 1).

⁶⁸ Emeklilik hakkı için uzun süre bekleyen memurlar sabırsızlanıyordu. Beklemeye tahammülü olmayan kimi nezaret çalışanları birer birer kendilerine ait ve sandık adı verilen emeklilik fonları oluşturmaya başladı. Bunlardan biri de giriş kısmında izah edildiği gibi Defter-i Hakanî Nezareti bünyesindeki fondu. Mülkiye memurları için hazırlanan nizamname esas alınarak hazırlanan taslak yine mülkiye tekaüd nizamnamesi tamamlandığında aynı esaslara tabi olması koşuluyla kabul edildi (25 Aralık 1878 / 1 M 1296, İ. DH, nr. 778/63266 Lef 3).

⁶⁹ 20 Mart 1877 / 5 Ra 1294, *Takvim-i Vekayi*, nr. 1867, s. 1-3; 20 Mart 1877 / 5 RA 1294, *Vakit*, nr. 1292, s. 1-2.

⁷⁰ Memurlara aylıkları verildikten sonra askerlere de birer maaş ödemesi yapılacağı haberleri gazetelerde yer aldı (19 Ağustos 1879 / 1 N 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 352, s. 1).

liralık tazminat talebi, muharebe harcamalarının üzerine hazineye indirilen önemli bir darbe oldu. Balkanlarda kaybedilen topraklar, yüzbinlerce kişinin Anadolu'ya göç etmesine yol açarak, ayrı bir maliyete yol açtı. Göçmenlerin belirli bölgelere yerleştirilinceye kadar işlerini temin için bir komisyon kuruldu.⁷¹

İngiltere, 1878'de Berlin Antlaşması imzalandığı sırada Kıbrıs'ı işgal etti ve bu arada Fransa'nın da Midilli veya Sakız'ı alacağına dair söylentiler ortaya çıktı.⁷² Ayrıca Osmanlının borçları hakkında da Duyun-ı Umumiyye'nin kurulmasıyla sonuçlanacak yeni düzenleme Berlin Antlaşması'nın kapsamı içinde yer aldı.⁷³ Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından sonra maliyenin ıslahı için İngiltere ile bir anlaşma yapılacağına dair haberler gazetelerde yer aldı.⁷⁴

1877 yılında ekonomik şartların zorlamasıyla başta emekli maaşları olmak üzere muhtaçlara ödenen aylıklarda 65.500 liralık bir indirimle gidildi. Böylece emekli ve muhtaçlara ödenen tutar 585.000 liraya indirilmiş oldu. Meclis-i Mebusan'da alınan kararlarla gerçek ihtiyaç sahibi olmayanların ayıklanıp, emekli ve muhtaç aylıklarında bir miktar daha kesintiyle toplam tutarın 400.000 liraya düşürülmesi amaçlanıyordu. Bu yolla sağlanacak gelirin bir kısmının hazineye aktarılması; kalanının da, emekli olacak memurlara ödenecek maaşlar için kullanılması planlandı. Yapılan kesinti, maaş sahiplerinin yoğun tepkisiyle karşılaştığı için itiraz dilekçelerini incelemek ve gerçekten maaş almayı hak edenleri belirlemek üzere yeni bir komisyon kuruldu.⁷⁵ Komisyondan Hicaz ve kutsal bölgelerde ödenen maaşlara dokunulmaması istendi. Maliye Nazırı

⁷¹ Maliye Nezareti'nce hazırlanan raporda hükümetin ianesini sağladığı göçmen sayısı 500.000 olarak verilmekteydi (3 Eylül 1879 / 16 N 1296, *Vakit*, nr. 1389, s. 3)

⁷² 16 Temmuz 1878 / 15 B 1295, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 16, s. 1.

⁷³ Kaybedilen topraklara ilâve olarak Rusya'nın savaş tazminatının yarattığı hayal kırıklığı kamuoyunun gündemindeydi. Kaybedilen yerlere ait olanların toplam borçtan düşüleceğinin haber alınması gazetelerce, konferansın tek adil görünen konusu olarak nitelendirildi (15 Temmuz 1878 / 14 B 1295, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 15, s. 1).

⁷⁴ 4 Ağustos 1878 / 5 Ş 1295, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 33, s. 3.

⁷⁵ Maaşları kesilenler arasında gerçekten zor durumda olanlar vardı. Bu arada emeklilik kanunu da uygulamaya konulmamıştı. Emekli olmak isteyen memurlara maaş tahsis edilemedi (28 Ekim 1877 / 20 L 1294, İ. MMS, nr. 58 / 2679 Lef 1). Emekli ve muhtacın maaşlarından bir kısmında indirim yapıldı ve bir kısmı da tamamen kesildi. Bütçede bu kalemin yarıya indirilmesi gerekiyordu. Bu arada kesilen maaş sahiplerinden itiraz dilekçeleri geldi. Bunlar, aylıkların yeniden bağlanmasını isteyenlerin dilekçeleriydi. Maaş sahiplerinin bir kısmını muhtaç durumdakiler oluştururken bir kısmı da zapt edilen emlak karşılığı olarak bağlanmış olanlardı. Komisyonun yaptığı bu hatanın düzeltilmesi için uzman kişilerin yer alacağı yeni bir komisyon oluşturulması gerekti. Hazine içinde kurulması öngörülen komisyonun başvuruları incelemesi ve maaş tahsisatını 400.000 liraya indirmek için araştırma yapması planlandı (13 Kasım 1877 / 7 Za 1294, İ. MMS, nr. 58/2679 Lef 2).

Mehmed Kâni Paşa bu bölgelerdeki maaşların yarısının ödenmesini önerdi.⁷⁶ Bu arada ekonomik sıkıntılar nedeniyle memur maaşları da ancak birkaç ay geriden ödenebilmekteydi.⁷⁷

Komisyonun ağır ve hantallığından dolayı 1880’de Islahat-ı Maliyye Komisyonu’na bağlı olarak Mehmed Kâni Paşa’nın başkanlığında 2-3 kişilik yeni komisyon kuruldu. Maliye Nazırlığından alınan Mehmed Kâni Paşa’nın yerine bu yeni komisyonun başkanlığına Adliye Nazırı Cevdet Paşa getirildi.⁷⁸ Âsım Paşa ve Logofet Bey’in de aralarında bulunduğu komisyon üyelerinin görevi emekli, mazul ve muhtaçlara ödenen maaşları bir kurala bağlamak ve maaş miktarlarında indirimle gitmekti.⁷⁹ Aşağıda izah edileceği gibi, Mehmed Kâni Paşa’nın emeklilik fonunu idare etmek üzere kurulan sandığın nazırlığına atanmasından dolayı komisyon başkanlığına Cevdet Paşa’nın atandığı tahmin edilmektedir.

Mali durumun getirdiği zorlukların sonucu olarak emeklilik sisteminin kurulmasına doğru adımlar atılmaya başlandı. Hatırlanacağı üzere, 1871’de İntihab-ı Memurin-i Mülkiyye Komisyonu kurulmuş; ardından da 1877 yılında memurlarla ilgili kayıtlar düzenlenmeye başlanmıştı.⁸⁰ Sicill-i Ahval kayıtlarında memurun doğum yeri,

⁷⁶ Hazinesinin açığı çok büyüktü ve memur maaşlarını bile ödeyecek nakit yoktu. Üstelik Hicaz ve kutsal olarak nitelenen bölgelerde ödenen maaşların bir kısmı kesilmemesi gereken aylıklar kapsamında değildi (4 Mart 1878 / 29 S 1295, İ. MMS, nr. 58/2716 Lef 2).

⁷⁷ Nisan ayına ait maaş, bazı bölümlerde çalışanlar için ancak Temmuz ayında ödendi (4 Temmuz 1879 / 21 Haziran 1879 / 14 B 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 313, s. 2). Hazine bir yandan Nisan ayı maaşını ödemeye çalışırken zor durumda olan memurları düşünerek Mayıs ayı için de dairelere para gönderdi. Hesaplamaya göre Nisan ayı maaşına ilâve olarak memurlara %14 oranında fazla ödeme yapıldı. Bu arada resmi bir ilânla Mart ayı maaşı henüz ödenmeyenler olduğunun anlaşıldığı ve bu kişilerin aylıklarının alabilecekleri duyuruldu (17 Temmuz 1879 / 27 B 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 324, s. 1).

⁷⁸ Maaşların bir kısmı indirildi ve bir kısmı da tamamen kesildi. Bunlar arasında yanlışlıkla kesilmiş maaşlar olduğu anlaşıldı ve onların iade edilmesine karar verildi. Hazineye kurulan komisyonun çalışmaları sonucu hazırladığı defterler Şura-yı Devlet’te incelendi. Bazı maaşların iade edilmesi kararı kabul edildi. Meselâ ruhban sınıfından birinin kız kardeşi Margarite’e ödenen 10 lira maaşın, 2,5 lirası kesilmişti. İngiliz sefaretinden gelen talep üzerine maaş iade edildi (9 Eylül 1879 / 22 N 1296, YA.RES, 4/38 Lef 1 ve 2). Hazine’nin emekli, muhtaç ve görevden alınan memurlara ödediği tutar 590.000 liraya ulaşıyordu ve daha önceki karar uyarınca 400.000 liraya kadar indirilmesi gerekiyordu. İşler yavaş ilerlediği için hedefe ulaşmak mümkün olmadı. Padişah, Ali Rıza Bey’in komisyona alınmamasını istedi (22 Ocak 1880 / 9 S 1297, İ. DH, nr., 798 / 64710). Maaşlarda yapılan indirim yoğun itirazla karşılaştı. Muhtaç durumdaki çok sayıda kişi Bâbîâlî’ye müracaat ediyordu. İncelemenin bir kez de Islah-ı Maliyye Komisyonu tarafından yapılması istendi (20 Ocak 1880 / 7 S 1297, YA.HUS, 163/60). Maaşlarda indirim yapılmasına rağmen emekli maaşları ve muhtacın aylıkları için para bulunması gerekiyordu. Selânik Vilâyeti’nin âşar vergisi bedelinden 30.000 lira borçlanılmasına karar verildi (14 Eylül 1881 / 20 L 1298, YA.RES, 13/12 Lef 2). Maaşların bir kısmı tamamen kesilmişti. Karar verilirken dikkat edilen nokta kişinin başka bir geliri olup olmadığıydı. Aralarında uzun yıllar çalışma karşılığı bağlanmış maaşlar vardı. Bunların bir kısmı yeniden bağlandı. Tophane-i Âmire Yoklama Kalemi Mümeyyizi Ali Haydar Efendi’nin 2 lira kira geliri 50 liralık sehimi bulunduğu için 12 liralık emekli aylığı önce 7, ardından 6 liraya indirildi; ardından da tamamen kesildi. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi, emekli aylığının hizmet karşılığı olduğu gerekçesiyle 6 lira olarak yeniden bağlanmasına karar verdi (19 Eylül 1882 / 6 Za 1299, ŞD.DH, 293/25).

⁷⁹ 11 Nisan 1880 / 1 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1609, s. 1.

⁸⁰ Sicill Ahval için bkz., Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

baba adı, eğitimi, bildiği yabancı diller, biyografisi, aldığı terfi, nişan, ödül, ceza, azil ve emeklilik gibi kariyerinde yaşadığı gelişmeler yer almaktaydı.⁸¹ Bu kayıtlar önce Sicill-i Ahlâk adıyla tutuldu. Sicill-i Ahlâk kayıtları için oluşturulacak komisyona her nezaret ve daireden 2-3 memur istendi.⁸² Dönemin Dahiliye Nazırı Cevdet Paşa'nın yönetiminde başlatılan bu çalışma ile öncelikle mutasarrıf ve kaymakamların tercüme-i hal denilen özgeçmişleri kayıt altına alınmaya başlandı.⁸³ Emeklilik sistemi için bu kayıtlar önemliydi; çünkü, yaşlılık aylığı bağlanması sırasında memurun biyografisi isteniyordu. Nizamname hazırlıkları sürerken, ekonomik sıkıntılara karşı tasarruf amacıyla planlanan nezaretlerdeki tensikat için kurulan ve Dahiliye Nazırı Kadri Paşa, Tophane-i Âmire Müşiri Ali Saib Paşa, Ticaret Nazırı Cevdet Paşa ve Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Efendi'den (daha sonra Paşa) oluşan komisyon da çalışmalara başladı.⁸⁴ İlk olarak Zaptiye Nezareti memur sayısını azalttı. Bâb-ı Zaptiye, Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıflıklarında çalışanların bir kısmı işten çıkarıldı.⁸⁵ Öte yandan Ağustos ayında tamamlanan mülkiye memurları emeklilik nizamnamesinin kısa bir süre içerisinde kamuoyuna duyurulacağı açıklandı.⁸⁶

Bu arada gelirleri artırmak ve giderleri azaltmak için kurulan Islahat-ı Maliyye Komisyonu, bu amaçla bütçeyi inceledi. Komisyon kısa süre sonra, gelir ve gider komisyonları olarak ikiye ayrıldı. Gelir kısmına Adliye Nazırı Mehmed Said Paşa;

⁸¹ Mübahat S. Kütükoğlu, Sicill-i Ahval Defterleri'ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları, *İstanbul Üniversitesi Elektronik Dergi Sistemi*, Sayı 12, www.iudergi.com/tr/index.php/guneydogu/article/view/1076/865.11/12/2012.

⁸² Nezaret ve dairelerden memur istenmesi kamuoyunda Sicill-i Ahlâk Komisyonu'nun çalışacağına bir işaret olarak kabul edildi (19 Haziran 1879 / 20 C 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 301, s. 1). Sicill-i Ahlâk Memurunun Komisyonu başkanlığına Meclis-i Âyan Üyesi İrfan Paşa atandı (1 Ağustos 1879 / 12 Ş 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 337, s. 1).

⁸³ Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Temimme*, Türk Tarih Kurumu 1991, Ankara, s. 169.

⁸⁴ Maliye Nezareti'nde toplanan komisyonun hazırlayacağı rapora göre düzenleme yapılmasına karar verildi (13 Ağustos 1879 / 24 Ş 1296, *Vakit*, nr. 1368, s. 1). Gazete daha sonraki sayısında komisyonun memur sayısını azaltmak amacıyla yaptığı çalışmanın bütçe ile bağlantılı olduğunu yazdı (15 Ağustos 1879 / 26 Ş 1296, *Vakit*, nr. 1370, s. 2). Gider ve gelirlere özen gösterilerek bütçe hazırlanması temel prensipti. Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun belirlediği ilkeler doğrultusunda bütçede tadilat yapılması söz konusuydu. Maliye Nezareti'ndeki memurlar gibi tüm nezaret memurlarının sınıflarına göre maaş ve görevlerinin belirlenmesi gündemdedi. Komisyonun öngördüğü önlemlerin bir kısmı basına yansıdı. Bunlar arasında devletin borç faizleri için gümrüklerin hasılatının kaynak gösterilmesi, gelirlerin bir gelir kontrol komisyonuna bırakılması ve Osmanlı tahvilleri sahiplerinin temsilcileriyle müzakere de vardı (26 Ağustos 1879 / 8 N 1296, *Vakit*, nr. 1381, s. 1-2).

⁸⁵ Lüzumsuz diye tabir edilen kişiler memuriyet görevinden çıkarıldı (7 Ekim 1879 / 20 L 1296, *Vakit*, nr. 1422, s. 1).

⁸⁶ Memurlar için hazırlanan emeklilik nizamnamesinin padişah tarafından onaylandıktan sonra yayımlanacağı gazetelerde yer aldı (15 Ağustos 1879 / 26 Ş 1296, *Vakit*, nr. 1370, s. 2). *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi de *Vakit*'i kaynak göstererek aynı haberi yayımladı (15 Ağustos 1879 / 26 Ş 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 349, s. 1).

gider kısmına da Dahiliye Nazırı Kadri Paşa başkan olarak atandı.⁸⁷ Ayrılmadan önce bütçeyi inceleyen komisyon hazırladığı raporu gelir kısmının başında olan ve 8 Ekim 1879'da sadarete getirilen Mehmed Said Paşa'ya⁸⁸ sundu. Mehmed Said Paşa'nın sadarete getirilmesinden sonra komisyonun gelirlerle ilgili kısmına Evkaf Nazırı Abdüllatif Subhî Paşa atandı.⁸⁹ Nezaret ve dairelerin bütçe tekliflerini inceleyen komisyon, kurumların istediği rakamlarda indirim yaptı; ancak, bütçede emekli ve muhtaçlara ödenecek maaş miktarı olan 655.000 lirayı değiştirmeden onayladı.⁹⁰ Yukarıda izah edilen emekli ve muhtaçlara ödenen maaşlarda indirim üzerinde çalışan komisyonun bu konuda fazla yol alamadığı, bütçeye bu amaçla konulan tertibe ayrılan miktardan anlaşılmaktadır.

Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun aldığı kararları açıklayan Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Efendi, mülkiye memurları için emeklilik nizamnamesinin yürürlüğe girmek üzere olduğunu, buna bağlı olarak bütçede önemli bir yekün tutan ve hazine tarafından ödenen kara ve deniz kuvvetlerinin ümera ve zabitanından emekli edileceklerle ölenlerin ailelerine ait maaşların da ilgili sandıklarca verilmesinin kararlaştırıldığını duyurdu.⁹¹ Böylece mali sıkıntının sonucu olarak tasarruf tedbirlerine başvuran hükümet, emekli fonlarını da bu kapsamda ele alarak yaşlı, dul ve yetim aylıklarının yükünü de memur ve askerlere aktarıyordu.

Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun bütçe üzerindeki incelemesi ikinci bir komisyon tarafından gözden geçirildi. Tasarruf tedbirleri alınmasıyla birlikte, kamuoyunda, Avrupa ülkelerinin artık söyleyecek sözleri kalmadığı yorumları yapıldı.⁹² Dış basında ise Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun, Avrupalı temsilcilerden

⁸⁷ 3 Ekim 1879 / 16 L 1296, *Vakit*, nr. 1418, s. 1-2. Meclis-i Vükelâ toplantısında da iki komisyonun gerekli tedbirleri hızla almaları hakkında talimat verildiği gazetelere yansdı. Gazetelerde bu çabanın Avrupa kamuoyunu olumlu yönde etkileyeceğine kesin gözle bakıldığına dair yorumlar yer aldı (4 Ekim 1879 / 17 L 1296, *Vakit*, nr. 1419, s. 1).

⁸⁸ Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 33.

⁸⁹ 22 Ekim 1879 / 6 Za 1296, *Vakit*, nr. 1438, s. 2.

⁹⁰ Komisyonun hazırladığı ve Bâbîâlî'ye sunduğu rapor bütçeyi kısımlara göre inceliyordu. Azami tasarruf yapılmasına rağmen bütçe giderleri 15.970.568 lira, gelirler 14.285.820 liraydı (7 Ekim 1879 / 20 L 1296, *Vakit*, nr. 1422, s. 2, 3, 4; 8 Ekim 1879 / 1879 / 21 L 1296, nr. 1423, s. 4).

⁹¹ 8 Ekim 1879 / 21 L 1296, *Vakit*, nr. 1423, s. 4

⁹² Masraflar ve maaşlardaki indirimin herkes tarafından kabul edilmesi gereken bir zorunluluk olduğu yorumu yapıldı. Ayrıca alınması planlanan diğer tedbirlerin de olumlu karşılandığı gazetelerdeki makalelerde görülmektedir (9 Ekim 1879 / 22 L 1296, *Vakit*, nr. 1424, s. 2). Maaşlarda kesinti hakkındaki karar uyarınca Posta ve Telgraf Nezareti memurlarının maaşları %10 oranında indirildi. Karar memurlara tebliğ edildi (10 Ekim 1879 / 23 L 1296, *Vakit*, nr. 1425, s. 2). %10'luk kesintinin Maarif Nezareti çalışanlarına uygulanacağı basında yer aldı (11 Ekim 1879 / 24 L 1296, *Vakit*, nr. 1426, s. 2). Suriye valisinin maaşlarda %10'luk indirimin Suriye'de uygulanamayacağını Bâbîâlî'ye bildirdiği gazetelere yansdı (21 Ekim 1879 / 5 Za 1296, *Vakit*, nr. 1437, s. 2). Tensikatın orduda da uygulanması kararlaştırıldı. Bu nedenle Müşir Derviş Paşa başkanlığında Seraskeri'de toplanan

oluşacak bir komisyon oluşturulması yönünde İngiltere ve Fransa dışişleri bakanları arasındaki görüşmelerin Londra Sefiri Musurus Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine kurulduğu yönünde haberler yer alıyordu.⁹³ Ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar, toprak kayıpları, dış borçlar nedeniyle Avrupa'nın baskısından kurtulmak amacıyla yalnızca maliye alanında değil, diğer konularda da reform çabaları başladı. Bütün dairelerin teftişi ve ıslahı konusunda doğrudan II. Abdülhamid'e karşı sorumlu olan Devair Müfettişliği kurularak başına Safvet Paşa getirildi.⁹⁴

2. Memurlar İçin Emeklilik Kanunu

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 1879 yılında ordunun dışında kalan ve hazineden maaş alan memurlar için bir emeklilik fonu oluşturuldu. Bu fonla ilgili 3 Eylül 1879 tarihli kanun tasarısı kabul edilerek yürürlüğe girdi ve Kasım ayından itibaren maaşlardan kesinti yapılmaya başlandı. Emeklilik fonunu idare edecek kurumun çalışması ve yaşlılık aylığı tahsisi işlemlerinin başlatılması ise kesintilerle fonda belirli miktar paranın birikmesi için 1880 yılı başına bırakıldı. Hazırlandıktan sonra Şura-yı Devlet tarafından incelenen ve Meclis-i Vükelâ'ya sunulan kanun tasarısının bazı maddeleri değiştirildi. Böylece tercüme edilen Fransa'ya ait yasa önemli ölçüde değiştirildi ve ülkenin şartlarına uygun hale getirildi. Daha önce ifade edildiği gibi, Kanun-i Esasî çalışmaları nedeniyle bir süre de Meclis-i Mebusan'ın gündemine alınmak üzere bekletildi.⁹⁵ Kanun tasarısının ilk kısmında yer alan mazuliyet maaşına sınır getirildi ve sadrazamın üst sınırın iki katı kadar aylık almasına

tensikat komisyonu tüm ülkedeki ordulara telgraf çekti ve emekli edilecek durumda olanların hizmet süreleri ve isimlerinin bildirilmesini istedi (11 Ekim 1879 / 24 L 1296, *Vakit*, nr. 1426, s. 2).

⁹³ 22 Ekim 1879 / 6 Za 1296, *Vakit*, nr. 1438, s. 2.

⁹⁴ Bu sırada kabinede değişiklik yapıldı (19 Ekim 1879 / 3 Za 1296, *Vakit*, nr. 1435, s. 1). Dahiliye nazırlığına Mahmud Nedim Paşa getirildi (Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 33). Devair Müfettişliği'ne atanan Safvet Paşa'nın yeni görevinden dolayı teşekkür etmek amacıyla Mabeyn-i Hümayûn'u gittiği haberlerinin yanında aynı gün istifa ettiği de yer aldı (21 Ekim 1879 / 5 Za 1296, *Vakit*, nr. 1437, s. 1). Safvet Paşa, istifası nedeniyle Mabeyn'e çağrıldı (22 Ekim 1879 / 6 Za 1296, *Vakit*, nr. 1438, s. 2). Saffet Paşa'ya eski maaşı ve tayinatı tahsis edildi. Paşanın istifasının geri çektiği kamuoyuna yansıdı (24 Ekim 1879 / 8 Za 1296, *Vakit*, nr. 1440, s. 1-2).

⁹⁵ 8 Şubat 1879 / 16 S 1296, İ. DUİT, 88/52. Ekim 1879'da sadrazam olan Mehmed Said Paşa, hatıralarında Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşunun kendi döneminde olduğunu belirtir. Ayrıca gerçekleştirilen ıshalat çalışmalarından bahsetmektedir (Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, Sabah Matbaası, İstanbul 1328, I, 391). Findley, bürokrasi için çıkarılan kanunlar arasında esas metnin Memur-in-i Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi olduğunu ifade ederek kararname için 1881 tarihini vermektedir. Eserde sözü edilen kararname çeşitli nezaretlere ait sandıkların birleştirilmesiyle kurulan ve çalışma, terfi ve emeklilik şartlarını yeniden düzenleyen 1879 tarihli nizamnamedir. 1881 tarihli kararname, 1879 yılında çıkarılan kararnamenin değişiklik yapılmış halidir (*Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâlî (1789-1922)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 230).

imkân tanındı; 50, 40 ve 30 sene hizmet süresine göre üç dereceye ayrılmış olan emeklilik hakkında da değişiklik yapıldı. Meclis-i Vükelâ'ya göre 20 yaşında memuriyete giren bir kişi azledilmeden çalışması koşuluyla 70 yaşında birinci dereceden emekli olabilirdi. Ayrıca birinci dereceden emekli olacak memurların yaşlılık aylıklarının son on, ikinci derecede sekiz ve üçüncüde de altı yıllık memuriyet maaşları miktarı üzerinden hesaplanmasına karar verdi. Meclis-i Vükelâ, tasarıda emeklilik hakkından yararlanmak için şart olan maaşlardan %2,5'luk kesintiyi, o miktar aidaat ile sermaye oluşturmanın imkânsızlığı sebebiyle %5'e çıkardı.⁹⁶

Emeklilik nizamnamesi üzerinde çalışmak amacıyla Haziran 1879'da Maliye Nezareti'nde, Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Efendi ve Nafia Nazırı Sava Paşa'nın da aralarında bulunduğu nezaret temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu.⁹⁷ 1879 Eylül ayı başında Meclis-i Vükelâ'nın istediği değişikliklere göre tanzim edilen ve emeklilik sistemine temel teşkil eden kanun, çalışma şartları ve memurların tabi olacakları esaslar ve emeklilik koşulları olmak üzere iki ana konuya ayrıldı.

Bürokrasiye giriş şartlarıyla, terfî, azil ve işlenecek suçlara ilişkin yargılama esasların yer aldığı kanunda, memuriyete giriş yaşı 20 ve 20 yaşına kadar maaş alamayacak olan stajyerler için de 16 olarak tespit edildi. Memur olabilmek için Osmanlı vatandaşı ve iyi ahlak ve diploma sahibi olmak şarttı. Diploması olmayan memur adayları, kurulacak özel bir komisyon tarafından sınava tabi tutulacak; bir yıl hapis ve buna benzer ceza almış olanlara memuriyet yolu kapatılacak; Osmanlı vatandaşı olmayanların istihdamı padişahın iznine bağlı olacaktır. Memurların işyerindeki uygunsuz hal ve hareketlerinde ceza sürecinin işletilmesi söz konusuydu. Her memur bulunduğu dairenin kurallarına uymak ve verilen görevleri yerine getirmekle yükümlüydü. Âmire itaat zorunluydu; aksi davranış halinde inceleme yapılması ve memurların da haklarında verilen karara 10 gün içinde itiraz edebilmesi kararlaştırıldı. Yolsuzluk yapan memurun 10 günlük süre beklenmeden işten uzaklaştırılması mümkündü. Memurların özgeçmişini, diplomasını, hizmet süresini, ceza ve ödülleri de içeren kayıtlar tutulacak; terfî sürecinde bunlar göz önünde bulundurulacaktı. Kanun, her nezarete memurlara ait bir ahlâk sicil kayıt defteri

⁹⁶ 8 Şubat 1879 / 15 S 1296, İ. DUT, 88/52 Lef 2. Hazırlanan kanun taslağında derecelere göre emekli maaşları miktarları da belirlendi. Birinci mertebede 50 yıl hizmeti olan bir memur 150 lira, ikinci mertebede 40 yıl hizmeti bulunan 120 ve 30 sene çalışmış üçüncü mertebedekinin de 90 lira emekli aylığı olması kararlaştırıldı. Rütbelere de 9 dereceye ayrıldı (İ. DUİT, 88/52 Lef 4). Meclis-i Vükelâ, kanun tasarisından, bu dokuz dereceye dahil olan memuriyetlerin sıralandığı maddeleri çıkardı (İ. DUİT, 88/53 Lef 5).

⁹⁷ 10 Haziran 1879 / 20 C 1296, *Vakit*, nr. 1309, s. 1.

tutulmasını zorunlu kılmakta ve üst düzey bürokratların akrabalarını memuriyetlere atamalarını yasaklamaktaydı.⁹⁸

Memurların terfi etme koşullarına göre,⁹⁹ Mülkiye Mektebi¹⁰⁰ mezunu dışındakiler göreve en alt seviyeden başlayacaklar; terfiler iki yılda bir yapılacaktı. Nezaret ve vilâyet daireleri de sınıflara ayrıldı; Bâbîâli'deki memuriyetler üç, nezaretler iki veya üç, vilâyetler iki sınıf olarak düzenlendi. Ayrıca valilikler, mutasarrıflıklar ve kaymakamlıklar da üçer sınıfa ayrıldı. Kaymakamlık sınıfına dahil olmak isteyen memur özel komisyonca yapılacak sınava girecek ve her sınıfta iki yıl görev almadan bir üst dereceye geçiş yapamayacaktı. Ayrıca Rüşumat, Evkaf, Defter-i Hakanî ve Posta ve Telgraf Nezaretleri ve bunların dışındaki memuriyetler de iki veya üç sınıfa göre tanzim edildi.

Kanun azledilme koşulları ve bu durumdakilere bağlanacak mazuliyet maaşlarını da düzenliyordu. Buna göre bağlı olduğu idarenin içtüzüğüne üç kez aykırı hareket eden memura görevden alınma yolu açıldı; dairenin kapatılması, istifa, görevi yerine getirmede yetersizlik ve cezalandırılma, azil nedenleri arasında sayıldı. Kusuru dışında azledilenlere, maaşının dörtte biri oranında mazuliyet maaşı adı verilen ve üst sınırı 75 lira olan aylık verilmesi kararlaştırıldı. Sadrazama ayrıcalık tanındı ve onun mazuliyet maaşı iki; ayrıca yüksek rütbeli bürokratları de 1,5 katı olarak tespit edildi. Kanunda suç işleyen memurların yargılanmasının Ceza ve vilâyettekilerin de Vilâyet Kanunu'na göre olması ilkesi benimsendi.

Çalışmanın konusunu oluşturan emeklilik sistemi, nizamnamenin ikinci bölümünü oluşturdu. Devlet memurları için yaşlılık aylığı ödemesini ilk kez resmileştiren kanunda, haktan yararlanacak olanlar, emeklilik için gerekli olan şartlar ve maaş hesaplamaları, hastalık, malullük ve aile bireylerine bağlanacak aylık koşulları belirlendi. İlmiye, kara ve deniz kuvvetleri, zaptiye ve sıhhiye memurları dışında kalan

⁹⁸ 3 Eylül 1879 / 15 N 1296, ŞD.DH, 2438/28 Lef 31. Kanunun getirdiği yasak hakkında 1882 yılı sonunda bir şikayete karşılık alınan karar vardı. Kırkkilise Mutasarrıfı Cavid Paşa, damadını meclis-i idare kitâbetine tayin ettiğinde konu İstanbul'a bildirildi. Yapılan değerlendirmede kararnamenin devlete ait kurumları içerdiği ve idare meclislerinin yasak kapsamında olmadığı belirtildi. Ve karar tüm vilâyetlere bildirildi (11 Aralık 1882 / 30 M 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1347, s. 2).

⁹⁹ 3 Eylül 1879 / 16 N 1296, ŞD.DH, 2438/28 Lef 31.

¹⁰⁰ Kaymakamları adli, idari ve siyasi konularda öğrencileri eğitmek amacıyla 1859 yılında açıldı. Daha sonraki yıllarda ders programı çeşitlendi ve kaza kaymakamlıkları, merkezi daireler ile vilâyetlerdeki kalemlere, devlet şurası, kaza mülazımlıklarına ve sefaret kâtiplikleri ile şebhenderliklere memur yetiştiren bir okul haline geldi. Açılışından 1931 yılına kadar 1.867 öğrenci yetiştirdi (Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri –Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, s. 594-619).

tüm memurlar emeklilik hakkına sahip oldu. Halk tarafından seçilen meclis üyeleri, sözleşmeli, yevmiyeli veya ücretle çalışanlar hazine maaş almadıkları için kapsam dışında tutuldu. Hizmet süresi 20 yaşından itibaren hesaplandı; stajyerlik dönemi emeklilik süresine dahil edilmedi. Emeklilik başvurusunun İstanbul'da nezaletlere, taşrada vilâyete yapılması gerekiyordu. Dilekçeler ve tercüme-i hal varakaları incelendikten sonra, emeklilik işlemini yapmak üzere kurulan idareye gönderilmesi şarttı. Burada idare olarak adlandırılan kurumdan kastedilen Mülkiye Tekaüd Sandığı'dır. Önceleri Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir idare olarak kurulduysa da, ileride izah edileceği gibi, bir süre sonra bağımsız bir nezarete dönüştürüldü.

Kanun emeklilik koşullarını da düzenledi. Buna göre, hasta ve görevini yapamayacak durumdakiler hariç, kimsenin isteği dışında emekliliğe zorlanmaması esastı. Savaş sırasında esir olan veya bizzat savaşa katılanlara, bu sürelerin bir kat olarak hizmet dönemine eklenmesi imkânı tanındı. 45, 35 ve 25 yıl hizmet süresine göre üç dereceli emeklilik öngörüldü. Dereceleri aşan ve bir üst derecede birkaç yıl çalışan memurlara fazla yılları için ödeme yapılması mümkün hale getirildi; ancak, 45 yılı aşan hizmet süresi için fazladan maaş verilmedi. Kanunda öngörülen hizmet sürelerini tamamlayan bir memurun emekli maaşının hesaplanmasında izlenecek yöntem açıklandı. Buna göre, 45 yıl çalışan memurun son 10 yılda aldığı maaşlar toplanacak, önce %10'u hesaplanıp yıllık miktarı belirlenecekti. Sonra bu yıllık miktarın on ikide birinin bulunmasının ardından, tutarın %45'inin emekli aylığı olarak bağlanması esası benimsendi. Hizmet süresi 35 yıl olan memurun ise son 8 yıllık maaşı toplandıktan sonra onda biri hesaplanarak yıllık miktarı belirlenip, on ikide birinin %35'inin ödenmesi kararlaştırıldı. Hizmet süresi 25 yıl olanlara bu kez son 6 yılın maaş toplamı aynı oranlar üzerinden hesaplanıp %25'i aylık olarak belirlendi. Memurların askeri kurumlarda veya ilmiyede geçen hizmetlerinin emekli süresine mahsup edilmesi, bu kurumların sandıklarına ödenen aidatların da faiziyle birlikte idareye aktarılması sağlandı. Medeni haklarını kaybetmiş ve memuriyetten men cezası almış olanlar için emeklilik söz konusu değildi.

Görev yapamayacak derecede hasta ve sakat olup 25 yıldan az çalışma süresi olanlara üçüncü; 25-35 yıl arasında hizmet edenlere ikinci; memurluğu 35-45 yıl arasında olanlara birinci dereceden emeklilik hakkı tanındı. Maluliyet durumu İstanbul'da Tıbbiye Nezareti, taşrada memleket tabibi raporu ile kanıtlanmak zorundaydı. Emeklilikten sonra yeniden memuriyete girenlerin aylıkları kesilecek;

ancak, bir üst dereceye çıkacak kadar çalışıp, ikinci kez dilekçe vermeleri ve 10 yıldan fazla çalışmaları halinde ikinci; 20 yılı aşan süre söz konusuysa birinci dereceden emekli maaşı hakları vardı. Emeklilikten sonraki çalışma döneminde bir üst dereceye çıkmaya yetmeyen hizmet sürelerinin maaşa sadece zam olarak yansıtılmasına karar verildi. Emeklilik kanununa göre, yaşlılık aylığı memuriyet maaşının kesildiği gün itibarıyla ödenecek; mazuliyet döneminin yarısı da emeklilik süresine eklenecekti.

Kanunda ölen memurların anne, baba, eş ve çocukları için hangi koşullarda maaş tahsis edileceği ve hangi durumlarda kesileceği de maddeler halinde sıralandı. Emeklilik süresini tamamlayarak ya da emekli olduktan sonra ölen memurun ailesine yaşlılık aylığının onda biri bağlanması kararlaştırıldı. Ölen memurdan ailesinde maaş hakkı olan birden fazla birey varsa o durumda bir yetime kalan maaşın yarısı hesaplanıp, bu miktar kadar zam yapıldıktan sonra eşit olarak paylaşılması söz konusuydu. Birden fazla eşin varlığı durumunda, biri için hesaplanan miktarın aralarında eşit dağıtılması öngörüldü. Aile bireylerinden eşler ve kız çocuklarının aylıkları evlendiklerinde, erkek çocukların ise 20 yaşında kesilmesi esastı. Bir yetim olarak kabul edilen ölen memurun anne ve babasına da muhtaç ve kimsesiz olmaları durumunda maaş tahsisi kararlaştırıldı. Aileye maaş bağlanması için memurun 15 yıllık hizmet süresi bulunması şarttı. Buna göre, 15 yıl çalıştıktan sonra ölen bir memurun dul ve yetimlerine, 30 yıl hizmet süresi olan memurun ailesine bağlanacak maaşın yarısı, 15 yılı aşanlara da hizmet süresine göre aylık tahsisi, bu süreden az olanlara ise maaş verilmemesi şartı getirildi. Hizmet süresi dolmadığı halde iş sırasında ve işe gidip gelirken ölenlerin ailelerine maaş hakkı tanındı. Ailelerin başvuruları İstanbul'da nezaretlere ve vilâyetlerde meclislere yapılacaktı ve buralardaki incelemenin ardından Dahiliye Nezareti'ne iletilmesi gerekliydi.

Kanunda emekli, dul ve yetim aylıklarının finansmanı için yapılacak kesintiler de belirlendi. Yukarıda izah edilen ilk kararname taslağında %2 olan emeklilik kesintisi, %5'e çıkarıldı; eski emekliler ve sistem kurulduktan hemen sonra yaşlılık aylığı için başvurulara tahsis edilecek aylıklarından da aidat alınmasına karar verildi. Fransa'nın emeklilik kanunundaki aidat oranı aynen alındı ve sisteme devlet katkısı öngörülmedi. Yani emekli aylıklarının memur maaşlarından yapılacak kesintilerle finanse edilmesi esası benimsendi. Sadece %5'lik aidatın yeterli olmayacağı düşünüldü ve memuriyete yeni atananlarla, her tayinde ilk maaşların yarısı, terfi ve diğer

sebeplerle meydana gelen artışların zamlı kısmı gelir kaynakları arasına alınarak fonun gelirleri çeşitlendirildi.

Emeklilik fonunun yönetimi için kurulacak olan idarenin Dahiliye Nezareti bünyesinde bulundurulmasına ve Meclis-i Âyan, Şura-yı Devlet, Divan-ı Muhasebat üyeleriyle, Dahiliye, Hariciye, Hazine-i Hassa, Maliye, Nafia, Ticaret ve Ziraat, Maarif Nezaretleri ve Şehremaneti temsilcilerinden oluşan bir cemiyet tarafından yönetilmesine karar verildi. Ayda bir kere toplanacak olan cemiyet üyeleri sandığı yönetmek amacıyla aralarından bir idare meclisi seçeceklerdi. Haftalık toplantılar yapacak İdare Meclisi, bir başkan ve 6 üyeden oluşacaktı. Başkanın görev süresi bir yıldır; üyelerin ise 6 ayda bir cemiyet üyeleri arasından seçilmesi kararlaştırıldı.

Cemiyetin, İstanbul ve taşradan gönderilen emeklilik dilekçelerini incelemesi, maaş tahsisine uygun olup olmadıklarını belirlemesi ve hazırladığı mazbataları Şura-yı Devlet'e ilemesi gerekiyordu. Bu aşamalardan geçen emeklilik dilekçelerinin Bâbîâlî'ye sunulması şarttı. Padişahın kararıyla atanmış olanların emekliliği de yine padişahın; diğerlerinin ise sadrazamın onayıyla yürürlüğü girecekti. Tekaüd İdaresi'nin muhasebe bölümünde her nezaret, idare ve vilâyete ait bir emekli vukuat defterinin tutulması planlandı. İdareye yapılan emeklilik ve aile maaşı talep eden başvuru sahiplerine, padişahın veya sadrazamın onayından sonra Divan-ı Muhasebat tarafından ücretsiz maaş berati verilecek; İstanbul'da yaşayanlar idareden, taşradakiler de vilâyetlerdeki mal sandıklarından beratlarını göstererek maaşlarını alabileceklerdi.

Kanunda ayrıca sandıkta toplanacak emeklilik fonunun nasıl işletileceği, aidatları zamanında göndermeyenler hakkında ne gibi işlemler yapılacağı, hesapların periyodik hazırlanma ve incelenme tarihleri de yer almaktaydı. Emeklilik fonunun değerlendirilmesi konusunda ise daha önce kurulmuş sandıklarda olduğu gibi, talep edenlere faizle borç verilmesi vardı. Fakat üç aylık maaş ödemelerini yapabilecek miktarda sermaye olmadığı sürece kimseye borç verilmemesi esası benimsendi. Sandığın iç işleyişi için de ayrı bir düzenleme yapıldı.¹⁰¹

Bu arada Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın talimatıyla Kasım 1879'da maliyenin ıslahı çalışmaları hızlandırılarak emeklilik fonunu da denetleyecek olan

¹⁰¹ 3 Eylül 1879 / 16 N 1296, ŞD.DH, 2438/28 Lef 31. *A.DVNS.MTAN. d*, nr. 6, s. 8-16. Meclis-i Mebusan'da görüşülmek üzere hazırlanan kanun teklifinin ilk birkaç maddesi gazetede yayımlandı (14 Eylül 1879 / 27 N 1296, *Vakit*, nr. 1400, s. 4). Hazırlanan içtüzük incelenmek üzere Şura-yı Devlet'e gönderildi. Bu esnada sandık muhasebesine dair işlemlerin Dahiliye Nezareti muhasebesi tarafından yapılmasına karar verildi (29 Aralık 1879 / 6 M 1297, DH.MKT, 1328/87).

Divan-ı Muhasebat'ın görevlerine ilişkin yeni bir kararname hazırlandı¹⁰² ve başkanlığına eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Ohannes Efendi atandı.¹⁰³ Öte yandan bazı gelirlerin iç ve dış borçların ödemesine tahsisi için bürokratlarla sarraflardan oluşturulacak bir komisyon için çalışma başlatıldı. Bu kapsamda, memur maaşlarını ilgilendiren yeni bir düzenleme yapıldı. Sahip oldukları gelirlerle memur maaşlarını ödeyen Posta ve Telgraf Nezareti, Şehremaneti ve Rüşumat Emaneti'ne birer tezkere gönderilerek gelirleri doğrudan hazineye teslim etmeleri istendi. Kendine ait geliri olmayan daire memurları maaş alamadıkları için yapılan bu değişiklikle birlikte tüm çalışanlara belirli miktarda ödeme yapılması amaçlanıyordu.¹⁰⁴ Maaş ödemesi için kullanılmak üzere temin edilmeye çalışılan paranın bir kısmı da Kasım 1879'da banker George Zarifi'den borçlanıldı.¹⁰⁵ Yukarıda sözü edilen sarrafların da temsil edildiği komisyonun hazırladığı rapor onaylanmak üzere Bank-ı Osmanî'nin Londra şubesine gönderilip kabul edildi.¹⁰⁶

Emeklilik kanunu yayımlandığı sırada ıshalat kapsamında memurları ilgilendiren bir takım yeni tasarruf tedbirleri uygulamaya konuldu. Bunlardan biri, liyakat ve ehliyeteye önem verilerek, atama yapılması yönündeydi. Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa, Kasım 1879'da kaymakam ve mutasarrıf mazullerini makamında toplantıya çağırarak onlara yaşlıların emekli edilmelerine, diğerlerine de mazuliyet maaşı bağlanmasına dair alınan kararı aktardı. İslahat önlemleri çerçevesinde sadece yeterli niteliklere sahip olanların istihdam edilmeleri söz konusuydu.¹⁰⁷ Emekli maaşları yasayla düzenlenip; borçların ödenmesi için bankerlerle anlaşma yapıldıktan sonra memur maaşlarına kaynak arayışı başladı.¹⁰⁸ Hükümetin, tasarruf tedbirleri kapsamında istihdam fazlası memurları işten çıkarmayı planladığı gazetelerde

¹⁰² Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 53.

¹⁰³ Divan-ı Muhasebat'ın görevi defterdar, muhasebeci, mal memurları, sandık eminleri ve idare memurları gibi, devlete ait gelirleri idare ve sarf edenlerle belediye, hastane, okul, sanayi ve menafi sandıkları sorumlularının hesaplarını denetlemektir. Denetime, Maliye Nezareti'de dahil olmak üzere hiçbir kurum ve kişinin müdahalesi söz konusu değildi. Üç ayda bir kere devletin gelir ve maliyesini Kanun-i Esasî'nin 105'nci maddesine göre denetlemesi ve rapor hazırlaması gerekiyordu (6 Kasım 1879 / 21 Za 1296, *Vakit*, nr. 1453, s. 1-2). Kararname, Meclis-i Mebusan'a sevk edildi (18 Kasım 1879 / 4 Z 1296, *Vakit*, nr. 1466, s. 3; 19 Kasım 1879 / 5 Z 1296, nr. 1467, s. 2-3; 20 Kasım 1879 / 6 Z 1296, nr. 1468, s. 3; 21 Kasım 1879 / 7 Z 1296, nr. 1469, s. 3; 22 Kasım 1879 / 8 Z 1206, nr. 1470, s. 3; 23 Kasım 1879 / 9 Z 1296, nr. 1471, s. 3).

¹⁰⁴ 12 Kasım 1879 / 26 Za 1296, *Vakit*, nr. 1458, s. 2.

¹⁰⁵ Banker Zarifi'den 50.000 lira borç alındı (18 Kasım 1879 / 4 Z 1296, *Vakit*, nr. 1466, s. 2).

¹⁰⁶ Banka yönetimi anlaşmanın hazırlanmasını istedi (16 Kasım 1879 / 2 Z 1296, *Vakit*, nr. 1464, s. 1). İç ve dış borçların ödenmesi hakkındaki 6 maddelik düzenleme kamuoyuna açıklandı. Yıllık 1.350.000 lira borç ödemeleri için tahsis edilecekti (22 Kasım 1879 / 8 Z 1296, *Vakit*, nr. 1470, s. 1-2).

¹⁰⁷ 20 Kasım 1879 / 6 Z 1296, *Vakit*, nr. 1468, s. 1.

¹⁰⁸ 18 Ocak 1880 / 5 S 1297, *Vakit*, nr. 1524, s. 1.

tartışılırken, maaşlarda yapılacak indirim üzerinde çalışması için bir komisyon kurulduğu bilgisi de kamuoyuna sızdı.¹⁰⁹

Maaş ödemelerini bir düzene oturtmak isteyen Sadrazam Mehmed Said Paşa, bu amaçla kurumlardan alınabilecek tasarruf tedbirlerini bir rapor halinde sunmalarını istedi. Hazırlanan raporları inceleyen hükümetin tespiti, memurlara maaşlarının düzenli ödenememesinin devletin işleyişini sıkıntıya soktuğu yönündeydi. Hazinesinin aydan aya yaklaşık 83.955 liraya ulaşan maaşları rutin olarak ödeyebilmesi için yeni bir düzenleme yapılması gerekiyordu. Sadrazam Mehmed Said Paşa, Maliye Nazırı Ahmed Zühdi Paşa'ya verdiği yazılı talimatta vilâyet gelirleri üzerine havaleler düzenlenip paranın mahallerinden getirilerek maaşlara tahsis edilmesini istedi. Şehzade, Selâtin ve Kadı Efendi maaşları ile sair maaşların tanzim edilecek havalenemeleri diğerleri gibi, mahallerinden irsal edilip tahsil edilmesine karar verildi. Bu maaş sahipleri 13.300 kişiydi. Mali yılbaşından itibaren 5 liraya kadar olan memur maaşlarının belediyeye ait Dersaadet vergisinden; daha fazla olanların da hazine kaynaklarından ödenmesi kararlaştırıldı.¹¹⁰ Kısa süre içinde memur maaşlarının mali yıl başından itibaren günü gününe ödenmesi için gelirlerden havale yapılmasına yönelik kararın uygulanmasında sıkıntı yaşanacağı anlaşıldı; yeni bir önlem alınması gündeme geldi.¹¹¹ Öte yandan Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun incelediği bütçenin Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesi devam ederken, tasarruf tedbirleri arasında memur maaşlarından yapılacak indirimin yer aldığı bilgisi bir kez daha kamuoyuna yansdı¹¹² ve aşağıda izah edileceği gibi, yeni Bütçe Kanunu ile birlikte memur maaşlarında indirim öngören *Tensik-i Maaşat Kararnamesi* yayımlandı.

3. İdarenin Kuruluşu

Emeklilik kanunuyla birlikte bu alanda yapılan çalışmalar da hız kazandı. Tekaüd İdaresi'nin yapısı, çalışma biçimi ve idaredeki memurlara uygulanacak kuralları belirleyen bir içtüzük hazırlandı. İçtüzüğe göre, yönetim kadrosunda şirket

¹⁰⁹ 22 Ocak 1880 / 9 S 1297, *Vakit*, nr. 1528, s. 2.

¹¹⁰ Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 49. Esham, zeamet ve mukataat ana para ve faizinin de İstanbul gümrüğü gelirlerinden ödenmesi kararlaştırıldı (3 Şubat 1880 / 21 S 1297, *Vakit*, nr. 1540, s. 1-2). Memurların maaşların zamanında ödenmesine yönelik alınan karardan memnun oldukları ve padişaha teşekkür ettikleri gazetelere yansdı (5 Şubat 1880 / 23 S 1297, *Vakit*, nr. 1542, s. 1).

¹¹¹ 16 Mart 1880 / 5 R 1297, *Vakit*, nr. 1584, s. 1.

¹¹² Maaşlarda indirimin 20 liranın üzerindeki kısımları kapsayacağı gazete haberlerinde yer aldı. Bu kapsamda başvekilin maaşı 300, diğer vekillerinkinin de 200 liraya düşürülmesi planlandı (10 Mart 1880 / 28 RA 1207, *Vakit*, nr. 1577, s. 1).

benzeri bir yapılanmaya gidildi. Yönetim iki kademeliydi; ilki, nezaret ve çeşitli idarelerden atanan temsilcilerin yer aldığı Cemiyet-i Umumiyye ve bu cemiyetin belirlediği işleri yürütmekle görevli İdare Heyeti. Cemiyet-i Umumiyye'nin denetim organı gibi çalışarak ve ayda bir toplanarak sandığın işlemlerini incelemesi söz konusuydu. Cemiyet-i Umumiyye üyeleri arasından her altı ayda bir yeniden seçim yapılması suretiyle kurulacak İdare Heyeti ise haftalık rutin toplantılarla karar almak durumundaydı.¹¹³ Nezaretlerden seçilen kişilerle Cemiyet-i Umumiyye kuruldu ve Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa'nın başkanlığında yapılan ilk toplantıda gizli oylamada İdare Meclisi'nin başkan ve üyeleri belirlendi. Serviçen Efendi'nin başkanlığındaki İdare Heyeti, üyeleri Hariciye Nezareti Muhasebecisi Kirkor Efendi, Nafia Nezareti Muhasebecisi Said Bey, Ticaret Meclisi Üyesi Refik Bey, Şehremaneti Meclisi Üyesi Halil Rami Efendi, Maarif Meclisi Üyesi Artin Efendi ve Rüşumat Emaneti temsilcisi Süleyman Bey'den oluşmaktaydı.¹¹⁴ Cemiyet-i Umumiyye üyelerinin asıl memuriyet görevleri sona erdiğinde sandık yönetiminden de ayrılmaları zorunluydu.¹¹⁵

Cemiyet-i Umumiyye ve İdare Meclisi üyeleri belirlenirken içtüzükte de değişiklik yapılarak İdare Meclisi gibi, Cemiyet-i Umumiyye'nin de bir başkan tarafından yönetilmesine karar verildi. Buna göre her iki yönetim kademesinin de başkanlığını yapmak üzere bir sandık nazırı ve başkan yardımcısı atanması planlandı.¹¹⁶ Bu kararlar Tekaid İdaresi'nin bir nazır tarafından yönetilmesi kabul edildi. Hükümet tarafından atanacak ve fahri olarak görev yapacak olan nazır, aynı zamanda İdare Meclisi'nin de başkanıydı. İçtüzükle Cemiyet-i Umumiyye ve İdare Meclisi dışında sandığın tahrirat, vezne, yoklama ve ikraz kalemlerinin görev ve sorumlulukları da belirlendi. Daha önce belirtildiği gibi, maaşlardan yapılan kesintilerden oluşan fonu idare edecek olan sandık bir kredi kurumu gibi çalışacak ve isteyenlere faiz karşılığı

¹¹³ 12 Eylül 1881 / 18 L 1298, MF.MKT, 69/25.

¹¹⁴ 10 Ekim 1879 / 23 L 1296, *Vakit*, nr. 1425, s. 2.

¹¹⁵ Maarif Nezareti Matbaalar Müdürü Artin Efendi, sandık yönetiminde nezaretin temsilcisiydi. Maarif Nezareti'ndeki görevinden ayrılınca sandıktaki hizmeti de sona erdi. Artin Efendi'nin yerine Cemiyet-i Umumiyye'ye Matbaalar İdaresi Müdürü Ahmed Hamdi Efendi tayin edildi (12 Eylül 1881 / 18 L 1298, MF.MKT, 69/25). Artin Efendi emekliliğini talep etmişti ve yerine Ahmed Hamdi Efendi atandı (4 Ağustos 1881 / 9 N 1208, *Vakit*, nr. 2083, s. 1).

¹¹⁶ Meclis-i Vükelâ'da görüşülen nizamnamede İdare Meclisi ve cemiyetin başkanlık biçiminde örgütlenmesine ve bir de ikinci başkan seçilmesine karar verildi (29 Haziran 1880 / 21 B 1297, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 97).

borç verecekti; ancak, bu hiçbir zaman uygulanamadı. Zira, aşağıda izah edileceği gibi, bir süre sonra emeklilik kanununda yapılan değişiklikle ikraz bölümü lağvedildi.¹¹⁷

Böylece sandığın nazırı hem Cemiyet-i Umumiyye'nin hem de İdare Meclisi'nin başkanı oldu. Sandığın hesaplarından sorumlu muhasebeci, yevmiye pusulalarını hazırlayıp her gün nazıra, haftalık toplantıda da idare meclisine sunmakla yükümlüydü. Bir sorumluluğu da emekli, dul ve yetim aylıkları hakkındaki başvuruları incelendikten sonra nazıra iletmekti. Nezaretlerden seçilerek gelen cemiyet üyeleri de bağlı oldukları kurumlarda toplanan aidatların sandığa zamanında gönderilmesine dikkat etmek zorundaydı. Nizamname, başkâtibin yönetimindeki kâtiplerin çalışma düzeni, vezne heyetinin görevleri, sandık emininin faaliyetleri ve sandıkta görevlendirilecek memurların iş düzeninin ana unsurlarını belirledi. Ayrıca, maaş sahiplerinin hayatta oldukları ve evlenmediklerine dair yoklamaların yapılma yöntemi de içtüzükte yer aldı.¹¹⁸

Serviçen Efendi'nin İdare Meclisi başkanlığı kısa sürdü. Zira, sandığın nezaret biçiminde örgütlenmesine karar verilmesi sebebiyle Meclis-i Âyan Üyesi ve hazinenin ödediği emekli ve yoksul aylıklarını incelemek üzere oluşturulan komisyonda yer alan, bundan birkaç ay önce iki kez kısa süreli Maliye Nazırlığı yapan Tatar lakaplı Mehmed Kâni Paşa, Mayıs 1880'de Tekatüd Sandığı İdaresi nazırlığına atandı.¹¹⁹ Fahri olarak görev yapması kararlaştırılmasına rağmen, hükümet sandık nazırına yılda 500 lira ikramiye ödenmesini uygun buldu.¹²⁰ Sandığın bir nazır tarafından yönetilmesine dair kararın memurlar için kurulan emeklilik sistemine özellikle ekonomik şartlar nedeniyle verilen önemden kaynaklandığı düşünülebilir. Kâni Paşa'nın ölümünden sonra Şeref Tevfik Paşa ve ardından Osman Nuri Bey nazır olarak sırasıyla atandı.

Cemiyet-i Umumiyye üyeliğine ise Şura-yı Devlet Üyesi İzzet Paşa, Meclis-i Âyan Üyesi Serviçen Efendi, Hariciye Muhasebecisi Kirkor Efendi, Nafia Muhasebecisi Sadi Bey, Tahsilat Tahrir Müdürü Cemal Bey, Dahiliye Muhasebecisi Mecdüddin Efendi, Divan-ı Muhasebat Üyesi Ohannes Efendi, Vergi Emaneti

¹¹⁷ 11 Ağustos 1880 / 4 N 1297, ŞD. DH, 2438/28 Lef 16.

¹¹⁸ Sandığın her bölümünün görev ve sorumlulukları ayrıntılı olarak düzenlendi. Nizamname, görev tanımlarının yanı sıra geciken veya ödenmeyen aidat söz konusu olduğunda izlenecek hukuki yolları da tespit ediyordu (11 Ağustos 1880 / 4 N 1297, ŞD.DH, nr. 2438/28 Lef 16).

¹¹⁹ Kâni Paşa çok sayıda komisyonda görev yapıyordu. Meclis-i Âyan üyeliği nedeniyle 70 lira maaşı vardı. İki ayrı kurumdan maaş almak yasak olmasına rağmen sandığa verilen önem nedeniyle nazırlık görevi karşılığı ikramiye tahsis edildi (29 Mayıs 1880 / 20 C 1297, İ. DH, 806 / 65223).

¹²⁰ Yıllık ikramiye yerine daha sonra maaş ödendi (24 Temmuz 1881 / 27 Ş 1298, *BEO. AYN. d.*, nr. 1551, s. 135).

Mektupçusu Hasan Efendi, Cemiyet-i Rüşümiyye Üyesi Süleyman Bey, Ticaret Müdürü Refik Bey, Matbaalar İdaresi Müdürü Artin Efendi, Şehremaneti Meclis Üyesi Halil Rami Efendi ve Evkaf-ı Hümayûn Muhasebe Başmümeyyizi Canib Bey;¹²¹ Tekauğ İdaresi muhasebeciliğine eski Takvimhane Ruznamçecisi Emin Efendi ve¹²² sandığın başkâtipliğine de İsmail Hakkı Efendi tayin edildi.

Dahiliye Nezareti'ne bağılı olarak kurulan Tekauğ Sandığı İdaresi'nin işlemlerini önceleri Şura-yı Devlet'in Dahiliye Dairesi inceliyordu. Bağımsız bir nezaret haline gelmesiyle hesapları ve emeklilik mazbatalarının denetimi, Şura-yı Devlet'in Tanzimat Dairesi'nin sorumluluğuna geçti.¹²³

II. Sandığın Faaliyete Başlaması

1. Emeklilik Fonunun Oluşturulması

Mülkiye Tekauğ İdaresi, memur maaşlarından tekaüdiye denilen %5'lik aidat kesintisine Kasım 1879'da başladı; ancak, daha önce ifade edildiği gibi, emekli aylığı tahsisi için fonda birikim sağlamak amacıyla altı aylık bir süre tanındı. Aidat kesintisinin başladığı tüm nezaret ve dairelere duyuruldu ve memur maaşlarından %5 kesinti yapıp idareye göndermeleri istendi.¹²⁴ Maaş artışları sandığın gelir kaynakları arasındaydı; ayrıca, göreve başlayan bir memurun ilk aylığının yarısı da sandığa aitti. Ailelere maaş tahsisi için sandık kurulmadan önce emekli olanların aylıklarından da kesinti yapılıyordu. Emeklilik sistemi uygulanmaya başlar başlamaz kanundaki boşluklar da ortaya çıkmaya başladı. Çeşitli sebeplerle görevden azledilmiş memurlara ödenen mazuliyet maaşlarından aidat kesintisi yapıp yapılmayacağına dair kararnamede bir açıklık yoktu. Şura-yı Devlet, bu yüzden bunlara ödenen mazuliyet maaşlarından da %5 oranında aidat alınmasına karar verdi.¹²⁵

¹²¹ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, Sene 1298, Def'a 36, İstanbul, s. 124-125.

¹²² Emin Efendi'nin maaşı 30 lira olarak belirlendi (22 Şubat 1880 / 10 Ra 1297, İ. DH, nr. 800 / 64883; 25 Şubat 1880 / 14 RA 1297, *Vakit*, nr. 1563, s. 1).

¹²³ Beş daireden oluşan Şura-yı Devlet maliye, mülkiye ve nafia dairelerinin birleştirilmesi yoluyla yeniden düzenlendi ve üçe indirildi. Tanzimat dairesinin üyeleri ikinci başkan Muhiddin Efendi, üyeler Necip Efendi, Hamid Bey, Midhat Bey, Nurban Efendi, Kostantin Efendi, başmuavin Galip Bey, muavinler Ali ve Ziya Beylerden oluştu (19 Nisan 1880 / 9 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1617, s. 1).

¹²⁴ Bu arada daha önce belirtildiği gibi, 13 Kasım 1879 tarihinden itibaren kesinti yapılmaya başlanmıştı (9 Ocak 1880 / 26 M 1297, Y.PRK.KOM, 2/21).

¹²⁵ Şura-yı Devlet'e göre mazul durumda olanların da emeklilik hakkı vardı. Emekli maaşı alabilmeleri için aidat ödemeleri gerekiyordu (4 Mayıs 1880 / 24 Ca 1297, ŞD.TNZ, 283/2 Lef 1).

Aidat kesintileri yapılmaya başladığında kimlerin kanun kapsamında olduğuna dair ilk sorun zaptiyelerde ortaya çıktı. Kararnamede zaptiye görevlilerinin emeklilik sisteminden yararlanacaklar arasında adları geçmemesine rağmen, bir üye atanmasa da Cemiyet-i Umumiyye’de Zaptiye Nezareti’nin de temsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Zaptiyeler asker olmaları sebebiyle Seraskerliğe nakledilmelerine rağmen, Zaptiye Nezareti’nde muhaberât için pek çok görevli vardı. Bu nedenle Dahiliye Nezareti’nden zaptiyelerin maaşlarından %5 kesinti yapılması için dairelere yazı yazıldı. Ancak, bu konuda karar veremeyen Tekâüd Sandığı İdaresi, konuyu Şura-yı Devlet’e ilettili. Şura-yı Devlet, Zaptiye Nezareti’ndekilerin çoğunluğu Harbiye Nezareti’ne bağlı olduğuna gerekçesiyle mülkiye memurlarının emeklilik sistemine dahil olmadıklarına karar verdi.¹²⁶ Fakat, ileride izah edileceği gibi, kararnamede yapılan değişiklikle Zaptiye Nezareti memurları da kapsam içine alındı.

Yukarıda belirtildiği gibi, sandık kurulmadan önce emekli olanların aylıklarından aidat kesileceği ve hazinenin ödediği emekli maaşlarının da sandığa devredileceği açıklandı.¹²⁷ 1880 yılı bütçesinde eski yaşlılık aylıklarının sandığa aktarılacağı, bunun için özel bir komisyonun emekli maaşlarını inceleyip kesilmesi ya da azaltılması gerekenleri hazineye devredeceği hususlarına yer verildi.¹²⁸ Öte yandan hazinenin verdiği emekli, dul, yetim ve muhtacin maaşlarının ödenme dönemlerinde Maliye Nezareti veznesinde büyük bir yığılma oluyordu. Bunu engellemek amacıyla¹²⁹ bölgelerindeki tahsil idarelerine başvurmaları istenmesine rağmen, pek çok maaş sahibinin yine Maliye Nezareti’ni tercih etmesi üzerine, kayıt yaptırmayanların maaş kuponlarının geçersiz olacağı duyuruldu.¹³⁰ Kuponlu sergi ile ödenecek olan maaş sahiplerinden ellerindeki sergilerin süresi dolmuş olanlara yenilerini almaları bildirildi. Ayrıca, maaş sahiplerinin hayatta olduklarına ve halen aylık almaya uygun şartları taşıdıklarına dair mahalle muhtarlarından almaları gereken ilmuhaberler için de matbu bir form hazırlandı.¹³¹

¹²⁶ Şura-yı Devlet’in daha önce, Zaptiye Nezareti’nin de mülkiye emeklilik sistemine dahil olması yönünde kararı vardı (10 Ağustos 1880 / 3 N 1297, ŞD.TNZ, 2434/24 Lef 3).

¹²⁷ 3 Aralık 1879 / 19 Z 1296, ŞD, 2428/3.

¹²⁸ 8 Nisan 1880 / 28 R 1297, *Takvim-i Vekayi*, nr. 2139, s. 8.

¹²⁹ 1 kuruş ile 5 lira arasındaki maaşların Dersaadet ve Bilad-ı Selâse’de bulunan tahsil daireleri tarafından ödenmesine karar verildi. Bunun için dairelere vezne ve memur tayin edilmesi kararlaştırıldı (4 Ekim 1879 / 17 L 1296, *Vakit*, nr. 1419, s. 4).

¹³⁰ 23 Ocak 1880 / 10 S 1297, *Vakit*, nr. 1529, s. 3.

¹³¹ 13 Nisan 1880 / 3 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1611, s. 2.

Daha önce ifade edildiği gibi, emeklilik aidatlarının kesilmesi gerektiği İstanbul ve taşradaki kurumlara bildirildiği halde bu konuda ilk andan itibaren sorunlar yaşanıyordu. Tekaüd İdaresi'nin emeklilik aidatı, maaşın zamları ve yeni atanan memurların ilk aylıklarının yarısının gönderilmesi için dairelere yaptığı sayısız uyarılara rağmen, bu ikâzlara uyulmuyordu. Bu nedenle, maaşına zam yapılan ya da yeni atanan bir memur olduğunda ilgili kuruma gönderilen yazıda sandığa ait işlemleri anımsatan not ilâve edilmesi usul haline getirildi.¹³² Yeni bir daire kurulduğunda memur maaşları için ayrılmış olan tahsisatta artış olması halinde, zamlı kısım da sandığa aitti. Serfice'nin mutasarrıflığa dönüştürülmesi sebebiyle memur maaşları artınca sandık için kesinti yapılması istendi.¹³³ Maaş zamlarından kaynaklanan fark veya yeni göreve tayin durumundaki artışın sandığa gönderilmesinde gecikme ya da ihmâl her zaman söz konusuydu. Sandık yönetiminin her seferinde konuyu Bâbîâlî'ye iletmesine rağmen, maaş farklarının İstanbul'a gönderilmesine özen gösterilmediği görülüyor.¹³⁴ İki memurun becayişi halinde eğer maaş artışı söz konusu ise aradaki fark

¹³² Trabulusgarb Vilâyeti memurlarının maaşlarına 100 lira zam yapılmıştı. Bu zammın ilk maaşlardan kesilerek sandığa gönderilmesi istendi (23 Ocak 1882 / 3 Ra 1299, DH.MKT.PRK, 518/75). Musul ve Ankara valiliklerine tayin edilenlere ödenecek maaş miktarı 170 liraydı. İki vilâyetin valilerinin maaşların artan kısmı olan 120 lira sandığa gönderildi (12 Mart 1882 / 21 R 1299, DH.MKT.PRK, 541/119). Bir memur görevinden istifa ettiğinde, yerine tayin edilen kişinin ilk maaşının yarısı sandığındı. Eskişehir Kazası Muharrerat Kâtibi Yorgi Efendi'nin istifası nedeniyle yerine Emin Efendi 1 lira 12 kuruş maaşla tayin edildi. Maaşının yarısının sandığa gönderilmesi istendi (19 Nisan 1882 / 1 C 1299, DH.MKT.PRK, 533/30). Görevini yerine getirmede yetersiz görüldüğü gerekçesiyle memurun azledilmesi olağan uygulamaydı. Böyle bir durumda yerine atanan memurun ilk maaşının yarısı sandık için kesiliyordu (19 Nisan 1882 / 1 C 1299, DH.MKT.PRK, 533/29). Yeni tayinlerde karar ve maaş miktarı padişahın onayına sunuluyordu. Cidde tahrirat müdürlüğünden azledilen İbrahim Edhem Efendi, 10 lira 80 kuruş maaşla Hakkari Vilâyet Mektupçuluğu'na tayin edildi. Maaşının yarısı olan 5 lira 40 kuruş sandığa aitti (3 Mayıs 1882 / 15 C 1299, DH.MKT.PRK, 535/107).

¹³³ Memurların maaşı da 211 liradan 244 liraya yükseltildi. İlk maaşlardan zamlı kısım kesilerek sandığa gönderilmesi istendi (30 Nisan 1882 / 12 C 1299, DH.MKT.PRK, 535/16). Kastamonu Vilâyeti Gökçesu Nahiyesi Müdürü Ali Rıza Efendi, Kalecik kaymakamlığına tayin edildi. Aylık 6 lira maaş tahsis edildi. Kastamonu mahalli gelirleri ile ödenecek ilk maaşının yarısının sandığa ait olduğu hakkında vilâyete yazı yazıldı (22 Nisan 1882 / 4 C 1299, DH.MKT.PRK, 533/85). Yeni bir göreve tayin yapıldığında ilgili vilâyete derhal yazılarak ilk maaşının yarısının sandığa gönderilmesi hususu belirtiliyordu. Uluborlu Kazası kaymakamı emekli olunca yerine atanan Ahmed Rüşdü Efendi'nin 18 lira olan ilk maaşının 9 lirasının gönderilmesi istendi (26 Temmuz 1882 / 11 N 1299, DH.MKT.PRK, 551/100). Zor Sancağı Tahrirat Müdürü Akif Efendi'nin azledilmesinin ardından yerine Neşet Efendi atandı. İlk maaşının yarısının sandığa gönderilmesi istendi (10 Ağustos 1882 / 26 N 1299, DH. MKT.PRK, 552/113). İlgün Kazası Kâtibi Mehmed Efendi başka bir göreve atanınca yerine getirilen Ömer Efendi'nin maaşının yarısı sandık için istendi (31 Ekim 1882 / 18 Z 1299, DH.MKT.PRK, 568/4).

¹³⁴ Kudüs Tahrirat Müdürü Muharrem Efendi, Kudüs Vilâyet Mektupçuluğu'na tayin edildiğinde maaşı 25 lira oldu. Eski ve yeni maaşı arasındaki fark olan 7,5 lira sandık için istendi (10 Ağustos 1882 / 26 N 1299, DH.MKT.PRK, 552/108). Üsküp Tahrirat Müdürü Feyzi Efendi ölünce yerine Selânik Mektubi Kalemî Müsveddesi Ahmed Efendi tayin edildi. Yeni görevi ile eskisi arasındaki maaş farkının sandığa gönderilmesi istendi (1 Temmuz 1882 / 15 Ş 1299, DH.MKT.PRK, 546/66).

da sandığın gelir kaynakları arasında yer aldı.¹³⁵ Öte yandan emeklilik kanunundan önce bir memuriyete atananların ilk maaşlarının yarısının kesilmesi kararı kaldırıldı.¹³⁶

Kanunla sandığa ait kesintiler ayrıntılı olarak belirlenmesine rağmen, emekli olduktan sonra yeniden atanan memurların ilk maaşları konusundaki belirsizlik, 13 lira yaşlılık aylığı alan Mehmed Ziya Efendi'nin Malatya Sancağı Muhasebeciliği'ne atanmasıyla ortaya çıktı. Daha önce ifade edildiği gibi, sandığın işlemlerini denetlemekle görevli olan Şura-yı Devlet, emeklilikten sonra yeniden atanan memurların, emekli aylıkları ile maaşları arasındaki farkın sandığa ait olduğuna karar verdi.¹³⁷ Yabancı ülkelerde devleti temsil eden sefaret çalışanlarının maaşlarından da sandık aidatı kesiliyordu. Fakat sonraki yıllarda sandığa gönderilmesi gereken maaş farklarının, yurtdışındaki memurlar için iki taksitte ödenmesi kararlaştırıldı.¹³⁸

III. Sistemin Uygulamaya Geçmesi

1.Emekliliğe Yoğun İlg

1870 yılından bu yana emeklilik sistemi kurulmasını bekleyen memurların bu talebi yaklaşık 10 yıl sonra karşılandığında gördüğü ilgi de büyük oldu. Uzun seneler boyunca çalışan ve kimileri malul durumdaki memurlar emeklilik için sıraya girdi. Bu nedenle İdare, sosyal güvenliğin bir ayağı olan yaşlılık aylığı kanunu çıktıktan sonra emeklilik sisteminden yararlanmak isteyen memurların yoğun başvurusuna uğradı. Şura-yı Devlet'in kararı uyarınca, aidat kesintisi başladıktan sonra emeklilik dilekçeleri idareye yönlendirildi.¹³⁹ Kurulur kurulmaz idareye yapılan başvuruların çoğu çalışamayacak durumlardan dolayı olsa da aynı zamanda emekliliğin memurlar arasında bir moda gibi yayılmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Emekliliğini

¹³⁵ Kosova Vilâyeti'nin iki kazasının tahrirat kâtiplerinin becayişleri yapıldı. Panko Kazası tahrirat kâtipliğine tayin edilen Osman Efendi'nin, Komanova Kazası tahrirat kâtipliğinde 2 lira 40 kuruş olan maaşı 2 lira 80 kuruşa çıktı. 40 kuruşun sandığa gönderilmesi gerekiyordu. Panko'dan Komanova Kazası tahrirat kâtipliğine atanan Emin Zihni Efendi'nin maaşı ise 40 kuruş azaldı (31 Ağustos 1882 / 17 L 1299, DH.MKT.PRK, 555/113).

¹³⁶ 8 Mart 1882 / 17 R 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 17.

¹³⁷ Memuriyet maaşının yarısı olan 9 liranın mı yoksa emekli maaşı ile yeni aylığı arasındaki fark olan 4 lira 61 kuruşun mu gönderileceği hakkında Diyarbakır Vilâyeti tereddütte kaldı (19 Eylül 1882 / 6 Za 1299, ŞD.TNZ, 2458/26 Lef 1). Ayrıca emekli olduktan sonra yeniden atananların yeni görevleri dolayısıyla elde ettikleri kazanç emekli veya mazuliyet aylıkları ile memuriyet maaşları arasındaki fark kadardı (25 Eylül 1882 / 12 Za 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552 s. 151).

¹³⁸ Yeni göreve tayine ilk maaşın yarısı ve alınan zammın ilk aylıktan kesilerek sandığa gönderilmesi sefaretlerdeki memurları sıkıntıya sokuyordu. Hariciye Nezareti, maaşın yarısının tek seferde kesilmesiyle sefaretlerdeki memurların zor durumda kalacağı düşüncesiyle iki taksitte alınmasını önerdi (25 Mayıs 1895 / 20 Z 1312, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 729).

¹³⁹ 10 Ağustos 1879 / 21 Ş 1296, ŞD.ML, 2425/2.

isteyen bir memur öncelikle dilekçeyle başvurmakta ve çalıştığı kurumdan doğum tarihi, hizmete giriş yılı, görevde ve açıkta kaldığı süreler, aldığı ödül ve cezalar gibi bilgilerin yer aldığı “tercüme-i hal varakası”nı talep etmekte; Sicill-i Ahval Komisyonu’nun gerekli incelemeyi yapmasının ardından evrakları Memurun Kalemi’ne gönderilmekteydi.¹⁴⁰ Taşradaki memur ve ailelerin maaş talepleri, vilâyet meclislerince inceleniyor ve hazırlanan mazbatayla birlikte İstanbul’a ulaştırılıyordu. Öte yandan emekli olmak isteyen memur veya maaş talebinde bulunan aile bireylerine, gerekli araştırma yapıldıktan sonra aylık alabilmeleri için beratın yanında 12 aylık kupon veriliyordu. Maaş ödenip kuponun o aya ait kısmı mühürleniyor ve 12 ayın sonunda yeni yıl için bir kez daha yerel meclislerden yeni mazbata alınıyordu.¹⁴¹

Çok sayıda talebin yanında emeklilik kanunu hakkında yeterli bilgisi olmayan memurlar ve ailelerin başvuruları Tekaüd İdaresi’nde yoğunluğa neden olmaktaydı. Tekaüd İdaresi, maaş alabilmek için gerekli olan şartlara sahip olmadıkları halde dilekçe verenler giderek artınca, aylık bağlanması için yapılması gerekenlere dair gazetelerde ilânlar yayımladı; ayrıca, başvurmak isteyenlerin *Düstur*’un dördüncü cildinin 824’ncü sayfasında yer alan emeklilik kanunu dikkatle okumalarını istedi.¹⁴²

Emeklilik dilekçelerinin kabul edilmeye başlanmasının üzerinden bir yıl geçmeden kanundaki boşluklar kendini göstermeye ve Tekaüd İdaresi bunun üzerine Ağustos 1880’de yasada değişiklik yapmak için çalışmaya başladı. Değişiklik talebinin

¹⁴⁰ Emeklilik dilekçelerinin incelenmesi sürecinde belgelerdeki eksiklikler işlemleri aksatıyordu. Kimi zaman da Sicill-i Ahval Komisyonu ve daireler arasındaki evrak trafiği çeşitli sebepler yüzünden gecikiyordu. Dahiliye Nezareti eski kâtiplerinden Hasip Bey’in emeklilik dilekçesi işleme konulduğunda tercüme-i hal varakasının unutulduğu ortaya çıktı. Hasip Bey’in muteber bir memur olduğu yönündeki kanaat nedeniyle belge eksikliğine rağmen başvurusu işleme konuldu (14 Aralık 1880 / 19 M 1298, ŞD.DH, 2434/27). Hasip Bey’e sandıktan maaş bağlanmasına rağmen Şura-yı Devlet tarafından, Meclis-i Vükelâ’nın sandık kurulmadan 5 yıl önce görevden alınmış olanlara mütekaiddin-i kadîme tertibinden maaş tahsisi yönündeki kararı gereği reddedildi.

¹⁴¹ 2 Eylül 1882 / 19 L 1299, DH.MKT, 556/17 Lef 1. Aynı şekilde taşradaki bir memur da emeklilik için dilekçe verdiğinde gerekli inceleme yapıldıktan sonra evraklar sandığa gönderiliyordu. Uzunca kaymakamlığından azledilen Süleyman Efendi’nin emeklilik başvurusuna ilişkin belgeler İstanbul’a ulaştırıldı (15 Şubat 1882 / 26 Ra 1299, DH.MKT.PRK, 521/58).

¹⁴² Şartları uygun olmadığı halde dilekçe verenler hem çile çekiyor hem de vakit kaybediyorlardı. Emekli veya dul ve yetim aylığı almak isteyenler için dört maddeden oluşan bir ilân gazetelerde yayımlandı. Buna göre İstanbul’da olanların dilekçelerini memurun çalıştığı nezarete taşradakilerin valiliklere vermeleri gerekliydi. Memurun ismi, baba adı, kaç yaşında memuriyete başladığı, hangi kurumlarda ne kadar süre ve ne miktar aylıkla çalıştığı, azledilmiş ise bu süreleri ile mazuliyet maaşı alıp almadığı dilekçede yazılacaktı. Kız ve erkek çocukların kaç yaşında olduklarını yine kız çocuklar ile eşlerin evlenmediklerini anne ve babalarını ise kendilerine bakacak kimseleri olmadığını ispatlamaları da diğer bir şarttı. Tüm bunları ispat eden evrakları dilekçeleriyle birlikte hazırlamaları gerekiyordu. Gerekli şartları taşıdıklarını belgeleyen mazbataları Tekaüd İdaresi’ne sunmaları zorunluydu (26 Mayıs 1880 / 17 C 1297, *Vakit*, nr. 1653, s. 2). Aynı duyuru daha fazla sayıda kişinin okuyabilmesi için birkaç gün süreyle yayımlandı (28 Mayıs 1880 / 19 C 1297, *Vakit*, nr. 1655, s. 4; 29 Mayıs 1880 / 20 C 1297, nr. 1656, s. 4; 31 Mayıs 1880 / 22 C 1297, nr. 1659, s. 4).

temel nedeni, emeklilik için başvuran memurların koşullarındaki farklılıkların kanunda karşılığının olmamasıydı. Mevcut kanun, yasal düzenleme olmadığı halde uzun süredir var olan emekli maaşı sisteminden edinilen tecrübe ve Fransa'nın 27 yıldır kullandığı yasayla harmanlanarak hazırlanmıştı; ancak, hâlâ sorunlar vardı. Meselâ Fransız emeklilik kanununda bir memur malul değilse ve 30 yıl hizmetten sonra 60 yaşına gelmişse ortalama maaşının yarısı kadar emekli aylığı alıyordu. Kanunun amacı emekliler ve ailelerinin geçimini temin etmenin yanında, henüz çalışan memurların kendileri ve aileleri için gelecek kaygısı olmaksızın, işlerini daha iyi yapmalarını sağlamaktı. Devlete 45 yıl gibi uzun bir süre hizmet eden ve 60 yaşını doldurmuş bir memur, emeklilikten sonra en fazla 5-10 yıl daha yaşayacağı için emeklilik sisteminin hazineye yükü olmadığı ve zaten memurların maaşlarından yapılan kesintiyle finanse edildiği gerekçesiyle değişiklik yapılmasında bir sakınca bulunmadı.¹⁴³

Bu arada kanunda karşılaşılan boşluklardan biri de daha önce görevden alınmış olan memurların durumuydu. Kanuna göre azledilen memurların azil sürelerinin yarısının, hizmet yıllarına eklenmesi gerekiyordu. Ancak, kanunun uygulanmasına başlandıktan kısa bir süre sonra değişiklik yapıldı ve suç işleyenlerin bu haktan yararlanmaları önledi. Böylece, mazuliyet dönemlerinin yarısının hizmet süresine ilâvesi sadece iradesi dışındaki sebeplerle görevden alınanları kapsadı. Bu konuda bir başka sorun da azledilen memurların bir kısmına mazuliyet maaşı ödenmesi, bir kısmının ise bundan yararlanamamasıydı. Mazuliyet maaşı almayanlar hakkında kanunda boşluk olduğu anlaşılınca, yeni bir düzenleme yapılmasına karar verildi. Mazuliyet maaşı alan ve almayan memurlara farklı işlem uygulanması doğru bulunmadı. Bunun yerine, mazuliyet aylığının emekli maaşı hesaplarına dahil edilmemesi kararlaştırıldı.¹⁴⁴ Bundan kısa bir süre önce hazineden mazuliyet maaşı alanların listesi istendi.¹⁴⁵

Mazuliyet dönemlerinin yarısının emekli olabilmek için gerekli olan süreye dahil edilmesinin, uzun yıllar boyunca yeniden atanmayan mazul memurları emekliliğe

¹⁴³ 25 Ağustos 1880 / 18 N 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 6.

¹⁴⁴ Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne göre, açığa alınan memurlara hazine tarafından son memuriyet maaşının dörtte biri oranında verilen aylık mali zorluklar nedeniyle azledilenlerin tümüne verilemiyordu. Emeklilik için belirlenen maaş miktarında son 6, 8 ve 10 yıldaki hizmet sürelerindeki gelirin esas alınmasını ve mazuliyet dönemlerinde ödenen aylıkların yaşlılık aylığı hesabına dahil edilmemesini istedi. Yani bir memurun emekli maaşı hesaplanırken mazuliyet dönemi aylıkları hesaba katılmayacak yalnızca süre dikkate alınacaktı (14 Temmuz 1880 / 6 Ş 1297, ŞD.TNZ, 2435/4 Lef 1).

¹⁴⁵ 15 Haziran 1880 / 7 B 1297, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 81.

teşvik ettiği görüldü. Mazuliyet süresinin fazla olması iki yönlü etki yapıyordu: öncelikle bu durumdaki memurlar emeklilik için başvuruyor; ikinci olarak 30 yıllık hizmet kısa sürede tamamlanıyordu. Tekaüd Sandığı İdaresi Nazırı Kâni Paşa ve Cemiyet-i Umumiyye üyeleri, uzun süredir görev almamalarına rağmen bir şekilde geçinen memurların, kanundaki boşluktan yararlanarak emekli maaşı peşine düşmelerinden kaygılıydılar. Çünkü, emeklilik fonunun her dilekçe sahibine maaş bağlayacak mali gücü olmadığı ortadaydı. Bu nedenle, kanunun yayımlanmasından kısa bir süre önce ve sonra azledilenlerin, mazuliyet aylıkları gibi bu dönemlerinin de 30 yıllık süreye dahil edilmemesine; ancak, daha eski mazuliyet senelerinin yarısının hesaba katılmasına karar verildi.¹⁴⁶

Ortaya çıkan bir başka sorun da emekli maaşından kimlerin yararlanacağı konusuydu. Sandığın kurulması, emeklilik işlemlerine başlaması ve ardından yaşlılık aylıklarının ödenmesi memurlar ve diğer çalışanlar arasında büyük bir ilgiyle karşılandı. Fakat, daha önce ifade edildiği gibi, emeklilik kanunu, sadece memurları kapsıyordu. Ama, emekli maaşının sağladığı güvenceden yararlanmak isteyen memurlar haricindeki nezaretlerde görev yapan odacı, kapıcı ve bekçiler de vardı. Bunların başvuruları, sandık yönetimini harekete geçirdi. Sisteme dahil olanların sayısı çoğaldıkça gelirlerin artacağı düşüncesinden hareket eden Tekaüd Sandığı İdaresi, kanunda emeklilikten yararlanacaklar arasında hademelerin de olduğu gerekçesiyle başvuruların kabul edilmesi önerisini Şura-yı Devlet'e ilettiler. Şura-yı Devlet ücret ve yevmiye karşılığı görev yapan odacı, kapıcı ve bekçilerin ücretlerinin düşüklüğünü ileri sürerek yaşlılık aylığı sistemine dahil edilmelerine karşı çıktı.¹⁴⁷

Emeklilik kanununa tabi olmak isteyen bir başka grup da belediye memurlarıydı; ancak, ücret ve yevmiyeli çalışanlar gibi, bunların talepleri de reddedildiği esnada Şehremaneti'nin çalışanların maaşlarından aidat kestiği ortaya çıktı. Üstelik İstanbul'daki diğer belediyeler ve taşra belediyeleri de çalışanların maaşlarından aidat kesmekteydi. Maliye Nazırı Abdülatif Subhî Paşa, belediyelerde çalışanların hazineye maaş almadıkları için memur sayılmadıkları ve dolayısıyla yaşlılık aylığı hakkına da sahip olmadıkları kanaatindeydi. Şura-yı Devlet de bu karara

¹⁴⁶ Bu kararla çalıştıkları süreden daha fazla mazul kaldığı halde emeklilik hakkı elde edilmesinin ve daha yüksek maaş bağlanmasının önüne geçilmek istendi. Değişikliğin ölenlerin ailelerine bağlanan maaşlara da uygulanmasına karar verildi (3 Kasım 1880 / 29 Za 1297, ŞD.TNZ, 2436/14 Lef 1).

¹⁴⁷ Aslında kararnamenin 16'ncı maddesinde hademelerde emeklilik hakkından yararlanacaklar arasında sayılıyordu. Sandık yönetimi bu nedenle odacı, kapıcı ve bekçilerin maaşlarından da aidat kesilmesini istemişti (15 Eylül 1880 / 9 L 1297, ŞD.TNZ, 2434/48 Lef 1).

katıldı ve Şehremaneti çalışanları haricindekilerden kesilip sandığa gönderilen aidatların iade edilmesini istedi.¹⁴⁸ Şehremaneti ve ona bağlı belediyelerdeki memurlar istisnaydı; diğer belediyelerin aksine buradaki memurlar, devlet dairelerinden tayin edilenlerden oluşuyordu. Şura-yı Devlet'in kararına rağmen, Şehremaneti yönetimi memurları için aidat ödemek istemedi ve kesilen aidatların iadesini talep ettiyse de, bu kabul edilmedi.¹⁴⁹ Memurları için ayrı bir emeklilik fonu kurmayı planlayan Şehremaneti, bu nedenle bir girişimde daha bulundu ve o güne kadar sandığa gönderilen 2.300 lirayı istedi; ancak, bu para yine geri ödenmedi.¹⁵⁰ Bir yıl sonra bu kez Tekaüd Sandığı yönetimi, Şehremaneti memurları için ayrı nizamname hazırlanarak uygulanmasını gündeme getirdi.¹⁵¹ Şehremaneti, ayrı kanunları olmadığı ve çalışanları nezaretlerden atanarlardan oluştuğu için sandığın önerisini kabul etmedi; Şura-yı Devlet de bunu destekledi.¹⁵² 28 Haziran 1882'de *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi*'ne Şehremaneti ve İstanbul belediyelerindeki memurların emeklilik hakkından yararlandıklarına dair ibare eklendi.¹⁵³ Bu sırada, daha önce izah edildiği gibi, Zaptiye Nezareti'nde çalışanları da Mülkiye Tekaüd Sandığı kapsamına alındı.¹⁵⁴

Belediye çalışanları emeklilik kapsamı dışında bırakılmalarına rağmen, ülkenin farklı vilâyetlerindeki belediyeler sandığa aidat gönderiyordu Bu tür talepler,

¹⁴⁸ 18 Ağustos 1880 / 11 N 1297, ŞD.TNZ, 693/22 Lef 3. Maaşlarından emeklilik aidatı kesilmediği gibi bu arada maaşlardan yapılan %10 oranındaki indirimden de istisna tutulmuşlardı. Belediye çalışanları maaşlarını hazineden almadıkları ve yönetimi oluşturan üyeler de halk tarafından seçildiği için Tensik-i Maaşat Kararnamesi'nden istisnaydılar (7 Temmuz 1880 / 29 B 1297, ŞD.TNZ, 284/3 Lef 1).

¹⁴⁹ 18 Temmuz 1880 / 10 Ş 1297, ŞD.TNZ, 693/22 Lef 1/1 ve ½. Şehremaneti'nin talebinin sebebi Maliye Nezareti'ydi. Nezarete göre, belediye çalışanları maaşlarını doğrudan hazineden almadıkları için emeklilik kapsamında değildi (18 Ağustos 1880 / 11 N 1297, ŞD.TNZ, 693/22 Lef 3).

¹⁵⁰ 8 Ekim 1881 / 14 Za 1298, *Vakit*, nr. 2139, s. 1.

¹⁵¹ Nezarete gönderilen yazıda, bu konuda acele edilmemesi ve gerekli nizamname hazırlanmadan aidatların iade edilmemesi istendi (3 Nisan 1882 / 14 Ca 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 39).

¹⁵² Belediye çalışanları daha önce memuriyette buldukları için Şehremaneti'ne geçtikten sonra aidat kesilmesinden vazgeçilmesi haksızlık olacaktı. Bu nedenle memurların Şehremaneti'ne atanmalarından sonra aidat kesilmemesi doğru bulunmadı (28 Haziran 1882 / 12 Ş 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 113).

¹⁵³ Bu tek maddeye yapılan ilâve dışında kararnamede değişiklik yapılmadı. Maddede geçen ilmiye, kara, deniz kuvvetleri, zaptiye ve belediye memurlarının kararnameden yararlanacaklarına dair ifadede belediyeden sonra parantez içinde Şehremaneti ve İstanbul belediyeleri memurlarının yararlanacağıın 28 Haziran 1882 tarihinde kararlaştırıldığı belirtildi (*MAD. d.*, nr. 12747, s. 5-9). Bu arada Zaptiye Nezareti'ne mensup olanlar da mülkiye memurlarının tabi olduğu nizamname kapsamındaydılar ama isimleri sayılmıyordu. Zaptiye Nezareti Tahsilat Başkâtâbeti'nden azledilen Cemal Efendi'nin emeklilik işlemlerinin Mülkiye Tekaüd Sandığı tarafından yapılmasına karar verildi (5 Haziran 1881 / 8 B 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 139).

¹⁵⁴ 9 Mart 1881 / 8 R 1298, ŞD.TNZ, 1910/64.

her seferinde reddedilmesine¹⁵⁵ ve Şura-yı Devlet'in kararına rağmen, ilk 10 yıl boyunca belediyelerin yaptığı başvurular devam etti.¹⁵⁶ Tekaüd İdaresi, vergi tahsildarlarından aidat kesip kesmemeye karar veremedi. Şura-yı Devlet, aidatın yalnızca muhasebeciliklerle mal müdürlüklerine atanan tahsildarlardan alınmasına karar verdi.¹⁵⁷

Karşılaşılan problemler nedeniyle sandık yönetimi, kanunda sorunlu görülen hususlarla ilgili değişiklik yapmak amacıyla çalışmaya başladı. Cemiyet-i Umumiyye Üyesi Serviçen Efendi'nin başkanlığındaki komisyon çalışmalarını tamamlayarak sonuçlarını bir rapora dönüştürdü. Bu sırada sandık yönetimi de değişiklik önerilerini içeren ayrı bir çalışma yaptı. Sandık yönetime iki ayrı rapor hazırlanmasının üyeler arasındaki görüş farklılıklarının daha iyi anlaşılması ve değişiklik önerilerinde ne kadar tutarlılık bulunduğunu anlamaya yönelik olduğu düşünülebilir. Sonuçta iki rapor karşılaştırıldı ve sandık yönetiminin hazırladığı çalışmanın incelenmesine karar verildi. Bu rapor, kanunu bütünüyle değiştirmek yerine, sadece ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik kısmi öneriler içeriyordu. Değişikliklerin bir kısmı kanunda benzer durumlar hakkında farklı maddelerde geçen ve çelişen ifadelerle ilgiliydi. Önerilerin en önemlisi ise emekli maaşlarının hesaplanmasında değişiklik yapılmasıydı.

Öncelikle emeklilik sistemi dışında kaldıkları için bazı nezaretlerin memurları için kurulan ve giriş kısmında izah edilen diğer yaşlılık aylığı fonlarının aidat kesintisi ve maaş bağlanma oranları ile kıyaslama yapıldı. Kanunda, bir memurun son 10 yıllık maaş toplamının önce bir yıllık, ardından aylık tutarı hesaplandıktan sonra çıkan miktarın yarısı emekli maaşı olarak hesaplanıyordu. Sandık yönetimi, aynı yöntemle hesaplanan emekli aylığının sadece %75'inin verilmesini istedi. Bir süre sonra aynı yöntemle hesaplandıktan sonra çıkan rakamın %50'si değil, %45'inin aylık olarak ödenmesini önerdi. Ayrıca, 10 yıl çalıştıktan sonra azledilen veya çalıştıkları kurumları kapatılanlara verilecek emekli maaşının daha düşük tutulması önerildi. Devlete borcu

¹⁵⁵ Edirne Vilâyeti belediye memurları için aidat kesilmek istendiğinde Şura-yı Devlet, hazineden maaş almadıkları gerekçesiyle reddetti (9 Mart 1881 / 8 R 1298, ŞD.TNZ, 1910/64).

¹⁵⁶ Emeklilik sistemine dahil olma yönündeki talepler sonraki yıllarda da devam etti. Maaşları dairelerin gelirlerinden ödenenlerle işçi olarak kabul edilenlerin yaşlılık aylığı için aidat ödeme talepleri 1890'lı yıllarda bile geri çevrildi. Bu kez talep Trabzon matbaa müdürlüğünden geldi. Maaşları gazete satışı ve ilân gelirlerinden ödendiği için tekaüd kararnameşi kapsamına alınmadılar. Bir kez daha vilâyetlere aidat kesilmemesi için duyuru yapıldı (11 Haziran 1892 / 16 Za 1309, *BEO.AYN.d*, nr. 1695, s. 41).

¹⁵⁷ Gelirlerin tahsili hakkındaki yeni düzenlemeyle tahsildarların bir kısmı muhasebeciliklere ve mal müdürlüklerine atandılar (27 Şubat 1881 / 28 Ra 1298, ŞD.TNZ, 2440/18 Lef 1). Tüm tahsildarlara emeklilik hakkı, 1893 yılında ücretleri maaş çevrildikten sonra verildi.

olup rütbeleri yarıya düşürülenlerin de emeklilik hakkını yitirmeleri ve yeniden memuriyete atanan emeklilere 30 yıldan fazla hizmet için emekli maaşının otuzda biri yerine kırk beşte biri üzerinden hesaplanan aylığın bağlanması istendi.¹⁵⁸

Tekaüd İdaresi, biri yönetim ve diğeri Cemiyet-i Umumiyye Üyesi Serviçen Efendi'nin başkanlığındaki komisyon tarafından olmak üzere iki rapor hazırlamasına rağmen, kanunda önerilen değişikliklerin hepsinin bir araya getirilemediği anlaşılıyor. Çünkü, Nazır Kâni Paşa, karşılaştıkları sorunların çözümlerine yönelik değişiklik önerilerini rapordan sonra da Şura-yı Devlet'e göndermeyi sürdürdü. Şura-yı Devlet, değişiklik önerilerinin teker teker değil, tümünün tespit edilip gönderilmesini istedi; ayrıca, kanunda tadilat için zamana ihtiyaç olduğuna karar verdi. Çünkü, bu sırada bazı nezaretlere ait sandıkların Tekaüd İdaresi'yle birleştirilmesi gündemdeydi. Bu nedenle kanunda yapılması planlanan değişikliklerle ilgili çalışmalar ve devralınması öngörülen sandıklara yönelik hazırlıkların tamamlanması için bir yıllık süre verildi. Bu süre zarfında kanun maddelerinde sorun ortaya çıkması halinde, Şura-yı Devlet'in kararları doğrultusunda uygulama yapılması planlandı.¹⁵⁹

Tekaüd İdaresi Nazırı Kâni Paşa'nın Şura-yı Devlet'e sunduğu sorunlar ve bunlarla ilgili alınan kararlar, emeklilik sisteminin ilk bir yıldaki uygulamasını göstermesi bakımından önemlidir. Bunlardan biri de devlet okullarındaki eğitim yıllarıyla ilgiliydi. Tekaüd İdaresi'ne göre, Fransız emeklilik kanununda devlet okullarındaki eğitimin emeklilik için gerekli hizmet süresine sayılmasına dair bir düzenleme yoktu; dolayısıyla burada da bu yöntem uygulanmalıydı.¹⁶⁰ İleride izah edileceği gibi, sandığın talebi doğrultusunda nizamnamede bu konuda değişiklik yapıldı.

Farklı sandıklara aidat ödeyen memurların emekli maaşlarının durumuyla,¹⁶¹ mülkiye kadrosuna geçenlere yönelik uygulama da Şura-yı Devlet'in kararlarıyla

¹⁵⁸ Nizamnamede yer alan 60 yaşında emekli olunur ibaresi de kaldırıldı (25 Ağustos 1880 / 18 N 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 7).

¹⁵⁹ Sandık yönetimi kararnamenin bazı maddelerini elden geçirdi. Emeklilik fonundan talep edenlere borç verilmesi de öngörülen değişiklikler arasındaydı. Şura-yı Devlet, kabul etmedi. 16,18, 27, 32, 33, 58, 59, 60, 61 ve 63'nci maddelerde öngörülen değişiklikleri Şura-yı Devlet kabul etti. Bunlar arasında önemli olanları yukarıda belirtildi. 22, 23, 26, 27, 28, 32, 33, 35, 36, 37 ve 58'inci maddeler üzerinde Cemiyet-i Umumiyye üyeleri arasında fikir birliği olmadığı için iki alternatifli değişiklik önerileri hazırlanmıştı. Bunların dışında 23 madde de değişiklik yapılmış ve yalnızca 20, 25, 31, 34, 39, 43, 52, 63, 65, 66 ve 67'nci maddelere dokunulmamıştı (18 Kasım 1880 / 15 Z 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 5).

¹⁶⁰ 28 Ekim 1880 / 23 Za 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 23.

¹⁶¹ 25 Nisan 1880 / 15 Ca 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 29.

belirlendi. Farklı sandıklara ödenen aidatların Tekaüd İdaresi'ne aktarılmasına ve çalışma sürelerinin de emekliliğe sayılmasına karar verildi.¹⁶² Diğer emekli sandıkları ile Tekaüd Sandığı arasındaki ilişkinin, askeri, ilmiye ve mülkiye hizmetleri arasında geçiş yapanların emeklilik haklarının korunması biçiminde düzenlenmesi önemliydi. Eksikliklerine rağmen yaşlılık aylığı sistemi, memurların devlet hizmetlerini bir bütün olarak görüyordu. İki yıl sonra ise Mülkiye Tekaüd Sandığı, mülkiyede çalışan ilmiye mensuplarından aidat kesintisi yapılmasını; ama, bu döneme ait çalışmalarının emeklilik sürelerine dahil edilmemesini önerdi. Şura-yı Devlet, sandığın bu talebine görüşmelerden sonra yanıt verileceğini bildirdi.¹⁶³ Emeklilik kanununda görev sırasında hastalanarak kalıcı bir sakatlık veya deliliğe varan ruhsal sorunları olanlara yaşlılık aylığı bağlanacağına dair açıklık yoktu;¹⁶⁴ bu nedenle maluliyet nedeniyle emeklilik,¹⁶⁵ kanunda kullanılan “işe yaramaz” ifadesinin açıklaması Şura-yı Devlet'e soruldu.¹⁶⁶ Çalışamayacak derecede yaşlı, hasta ve sakat memurlar ve bunlardan ölenlerin ailelerinden gelen dilekçelerin sayısı artmaktaydı;¹⁶⁷ ancak, bunlar arasında çalıştığı dönemde maaşları az olanlar için durum daha da kötüydü; çünkü hem kendileri, hem de ailelerine bağlanacak aylıklar oldukça düşüktü. Sistemin kuruluş amacı memurlar ve ailelerin geleceklerini güvence altına almak iken, 2-3 kuruş gibi, komik miktarlardaki emekli, dul ve yetim aylıkları maksadın gerçekleşmesine engeldi. Şura-yı Devlet, sandık yönetiminin de önerisi üzerine çok düşük alan emeklilerin

¹⁶² Diğer sandıklara ödenen aidatlar faiziyle birlikte mülkiye sandığına aktarılmalıydı. Şura-yı Devlet'e göre, emeklilik için en önemli şart %5 oranında aidat ödemektir ve böylece diğer sandıklar için kesilen aidat emeklilik için kullanılabilirdi (13 Eylül 1880 / 7 L 1297, ŞD.TNZ, 2434/76 Lef 1).

¹⁶³ 23 Mayıs 1882 / 5 B 1299, ŞD.TNZ, 2455/28.

¹⁶⁴ 19 Ağustos 1880 / 12 N 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 9.

¹⁶⁵ Kanunun 7'inci maddesi kör, kötürüm, sakat kalan ve akli melekelerini yitirmiş kişilerin emekli edilmesini öngörüyordu. Sandık yönetimi sayılan sakatlıkların yalnızca memuriyet görevini yerine getiremeyecekler için mi yoksa memuriyet dışında da hiçbir iş yapamayacaklara mı uygulanacağını sordu. Şura-yı Devlet'in kararına göre, devlet hizmetinde çalışamayacak durumda olmak emeklilik için yeterli olacaktı (26 Ağustos 1880 / 19 N 1297, ŞD.TNZ, 2434/42 Lef 2).

¹⁶⁶ Sandık yönetimi bir başka emeklilik başvurusu üzerine yeniden bu tabirin hangi anlamda kullanıldığını ve hangi şarttaki memurları kapsayacağını sordu. Mesela bir kaymakam felç geçirirse başka bir memuriyette görev yapabilir veya gelir elde edebileceği başka bir işte çalışabilirse maluliyet maaşı bağlanması gerekiyor muydu? Şura-yı Devlet'e göre, görevini yapamayacak durumda olması yeterliydi. Başka bir işte çalışabilmesi önemli değildi (1 Ekim 1880 / 25 L 1297, ŞD. TNZ, 2435/49).

¹⁶⁷ Hizmet süresini doldurma ve yaşlanma başvurularının yaygın sebepleriydi. Bazı memurların yaşlanması hizmetin aksamasına da yol açıyordu. Yanya Vilâyeti İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Kadri Efendi, hizmet süresini doldurması ve hızlı karar alamadığı gerekçesiyle emeklilik için başvurdu. Adana Vilâyeti Kozan Bidayet Mahkemesi Muavini Saffet Bey'de emekli olmak istedi. Kadri Efendi'nin yerine Manastır Vilâyeti Adliye eski müfettişi Arif Efendi tayin edildi (3 Ekim 1881 / 9 Za 1298, İ.DH, 837/67332 Lef 2 ve 4).

aylıklarının en az 30 kuruşa yükseltilmesini istedi.¹⁶⁸ Emeklilik kanununda da bu yönde değişiklik yapılmasına karar verildi. Değişiklik yapılıncaya kadar bağlanacak maaşlarda Şura-yı Devlet'in aldığı karar uygulandı.¹⁶⁹

Emeklilik fonundan isteyenlere verilecek borcun sınırı ve geri ödenme koşulları hakkında açıklık yoktu.¹⁷⁰ Bu esnada emeklilik fonunda biriken paranın itibarı yüksek, güvenilir bir bankada açılacak hesaba yatırılıp, faiz geliri elde edilmesinin gündeme gelmesiyle sorun çözümlendi. Bank-ı Osmanî Kapukethüdası Anton Efendi aracılığıyla yürütülen görüşmeler sonucunda yıllık %5 faizli hesap açılması için sözlü uzlaşmaya varıldı. Cari hesapta tutulacak paranın, banka ile hazine arasındaki kredi işlemlerine dahil edilmemesi uzlaşmanın en önemli noktasıydı. Para yatırma ve çekme sırasında vade sonunu bekleme koşulu yoktu.¹⁷¹ Ayrıca, kanuna göre emekli maaşlarının haciz işlemine konu olması ve kesinti yapılması hakkındaki yasağın,¹⁷² nikâh ve nafakadan kaynaklanan borçlara da yaygınlaştırılması değiştirilmesi istenen bir başka sorundu.¹⁷³

Bu arada tüm memurlardan göreve başlama tarihi, maaş miktarı, zam ve indirim, terfi, becayiş gibi kariyerlerinde meydana gelen değişiklikleri gösteren “vukuat” adı verilen cetvelleri hazırlamaları istendi. Bu kayıtlar Tekaüd İdaresi için önemliydi. Her ay hazırlanacak olan bu cetvellerin Dahiliye Nezareti'ne gönderilmesi gerekmektedir.¹⁷⁴ Kanunda değişiklik yapılmak istenen konularla ilgili çalışma sürerken, sandık yönetimi aidat kesmeyen ya da kestiği halde zamanında sandığa göndermeyen mal memurlarından %12 oranında gecikme faizi alınması yönünde talepte bulundu. Sandığın bu önerisi kabul edildi ve İstanbul ve taşradaki devlet

¹⁶⁸ Emeklilik için başvuran, “küçük memur” diye tanımlananlara ve ailelerine 2-3 kuruş seviyesinde maaş hesaplanmıştı. Şura-yı Devlet, 30 kuruşun altındaki tüm maaşların bu seviyeye çıkarılmasına karar verdi. Ayrıca ölen memurların çocuk sayısı fazla ise her birine düşen maaşın üzerine 15 kuruş eklenmesini istedi (20 Ekim 1880 / 15 Za 1297, ŞD.TNZ, 2435/60 Lef 1/1).

¹⁶⁹ 28 Ekim 1880 / 23 Za 1297, İ. ŞD, 52/2899 Lef 2. Emekli aylıklarının yükseltilmesi yönündeki girişim, aylığın artırılmasını isteyenlerin başvurmaya yol açtı. 70 kuruş emekli aylığı olan Hüşid Ağa, hizmet süresi dikkate alınarak 1,5 liraya çıkarılmasını istedi. Daha sonra izah edileceği gibi, yapılan değişiklikle 45 yıl hizmet edenlere 1,5 liradan az maaş bağlanmaması kabul edildi (6 Aralık 1880 / 4 M 1298, DH.MKT.PRK, 446/109).

¹⁷⁰ 4 Kasım 1880 / 1 Z 1297, ŞD.DH, 2438/28 Lef 19.

¹⁷¹ Memurların maaşlarından kesilen paralarla oluşacak birikimin önemli olduğu özellikle belirtildi. O kadar önemliydi ki sandığın idaresi için tüm nezaretlerden temsilciler görevlendirildi (ŞD.DH, 2438/28 Lef 41).

¹⁷² Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin daha önceki kararında emeklilik kararnamesinin 58'nci maddesi gereğince emekli maaşları haczedilemezdi (19 Haziran 1880 / 11 B 1297, ŞD.TNZ, 2432/13).

¹⁷³ 28 Aralık 1880 / 26 M 1298, ŞD.DH, 2438/28 Lef 2.

¹⁷⁴ Sandık İstanbul ve taşradaki kurumlardan gelen bu cetvellere göre işlemlerini gerçekleştiriyordu (3 Kasım 1880 / 29 Za 1297, *Vakit*, nr. 1811, s. 1).

dairelerinde çalışan memurlar uyarıldı.¹⁷⁵ Bir başka konu da emekli, dul ve yetimlere aylıklarının bağlanma tarihiydi. Sandık yönetimi, padişahın onayından sonra maaşların sahiplerine tahsisine izin verilmesini istedi; kanunda değişiklik yapılınca kadar olmak koşuluyla kabul edildi.¹⁷⁶

Sandık yönetiminin karşılaştığı bir sorun da savaşta esir düşenlerdi. Savaş sırasında düşmanın esir aldığı memurların ailelerine maaş tahsis ediliyordu; ama, öncelikle o kişinin hayatta olup olmadığına dair araştırma yapılması gerekliydi. Tekaüd Sandığı, esir edilen Erzurum Telgraf Muhabere Memuru Tahir Efendi'nin ailesinin yaptığı başvuruya olumsuz cevap verdi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ise farklı tutum sergileyerek İstanbul'a döndüklerinde kesilmek üzere esirlerin ailelerine maaş bağlanmasını istedi.¹⁷⁷ Neticede esirlerden yalnızca ölenlerin ailelerine maaş tahsisi kararlaştırıldı.¹⁷⁸

Emeklilik kanununa göre yargılanma sonucunda rütbe, memuriyet ve medeni haklardan yararlanamama cezası alanların yaşlılık aylığı alma hakkı yoktu. Rütbeleri geri alınan, memuriyetten çıkarılan ve temel haklardan mahrumiyet cezası alan memurlara ait dosyaların kurumlar tarafından sandığa gönderilmesine karar verildi.¹⁷⁹ Kanunda bu konuyla ilgili olan maddenin ünlü kurbanlarından biri Ziya Paşa'ydı. Ziya Paşa, Tanzimat'ın Mustafa Reşid Paşa'dan sonraki uygulayıcıları olan Fuad ve Âli Paşaların siyasetine karşı gelişen Yeni Osmanlıların önde gelen isimleri arasında yer aldı. Bu hareketin yoğun muhalefeti sonucunda, bazıları ülkenin çeşitli yerlerine gönderildiler. 8 Mayıs 1867'de sürgün mahiyetinde Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edilen Ziya Paşa, görev yerine gitmeyip Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısına uyarak Paris'e kaçtı.¹⁸⁰ Daha sonra padişah tarafından affedildi ve geri döndü. Ülkeye dönmesinin ardından atandığı memuriyetteki hizmet süresi ise yalnızca yedi seneydi. Avrupa'da

¹⁷⁵ 30 Kasım 1880 / 27 Z 1297, ŞD.TNZ, 2436/34 Lef 1.

¹⁷⁶ Sandığın faaliyete geçtiği Mart-Nisan 1880 tarihinden itibaren emeklilik dilekçeleri arttı. Dilekçe tarihi itibarıyla maaş tahsis edilirse sandığın sermayesinin bu baskıya dayanamayacağı düşüncesi hakimdi (29 Aralık 1880 / 27 M 1298, ŞD.TNZ, 2438/13 Lef 1).

¹⁷⁷ Erzurum telgraf muharebe memurlarından Tahir Efendi, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın isteği üzerine görevinden alındı ve İstanbul'a gelirken Ereğli yakınlarında bindiği Mersin Vapuru Rusların eline geçti. Tahir Efendi esir alındı. Annesinin maaş talebi üzerine sağ olup olmadığı araştırılmaya başlandı. Tahir Efendi, mahkeme kararıyla memuriyetten men edilmediği için emeklilik hakkı vardı (3 Kasım 1880 / 29 Za 1297, ŞD.TNZ, 2436/12 Lef 2).

¹⁷⁸ Tahir Efendi'nin ismi Harbiye Nezareti'ndeki esir listesinde bulundu; ama, hayatta olup olmadığı bilinmiyordu. Onun durumu nizamnamenin 26'ncı maddesine göre değerlendirildi. Yani bir ceza nedeniyle memuriyet hakkını ve dolayısıyla emeklilik hakkını kaybetmiş gibi yorumlandı. Ama, görevden el çekirilmesinin mahkeme kararıyla olmadığı da anlaşıldı (21 Eylül 1881 / 27 L 1298, *BEO.AYN. d. nr.*, 1551, s. 197).

¹⁷⁹ 17 Ocak 1881 / 16 S 1298, ŞD.TNZ, 2439/1 Lef 1.

¹⁸⁰ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 52.

kaldığı yılların memuriyetten sayılması mümkün değildi. Hariciye Nezareti ise Paşanın annesine maaş bağlanmasında ısrar etti.¹⁸¹ Kanuna göre ailesine maaş bağlanması için bir memurun en az 15 yıl görev yapmış olması gerekiyordu. Sandık, Ziya Paşa'nın ailesine maaş bağlanamayacağına karar verdiyse de, Şura-yı Devlet, Hariciye Nezareti'nden gelen yazı üzerine Paşa hakkında mahkeme kararı olmadığı için durumunun yeniden incelenmesini istedi.¹⁸² Paşanın annesine maaş bağlanıp bağlanmadığı hakkında bilgi edinilememiştir.

Yargılanmaları süren memurların emeklilik dilekçeleri işleme konulmamaktaydı. Hazinesinin alacaklı taraf olduğu bir dava söz konusu olduğunda, emeklilik işleminin yapılması için mahkemenin tamamlanması ve memurun beraat etmesi gerekmektedir. Diyarbakır Valisi Abdülrahim Paşa'nın emriyle bölgedeki memur maaşlarını kaime yerine metelikle ödeyip hazineyi 300 lira zarara uğrattığı gerekçesiyle yargılanmakta olan zamanın Diyarbakır Defterdarı Asım Efendi'nin emeklilik işlemleri üç yıldan fazla sürüncemede kaldı.¹⁸³

Bu arada mali sıkıntının boyutları giderek artıyordu. Mali kriz yüzünden bütçe açığını kapatmak amacıyla giderleri azaltmaya yönelik olarak maaşlarda %10 indirim

¹⁸¹ 22 Haziran 1880 / 14 B 1297, *BEO.AYN. d*, nr. 1551, s. 91.

¹⁸² Şura-yı Devlet'e göre, Ziya Paşa'nın durumu maddeye uygun değildi. Kanun maddesine göre, mahkeme kararıyla rütbe ve memuriyetten men cezası alması gerekiyordu (4 Şubat 1881 / 5 Ra 1298, ŞD.TNZ, 2440/21 Lef 2).

¹⁸³ Emeklilik talep eden Diyarbakır eski defterdarı Asım Efendi, Abdülrahim Paşa'nın valiliği döneminde kaime olarak ödenmesi gereken bazı maaşların metelikle ödenmesi ve kendi maaşını da metelik olarak aldığı gerekçesiyle ve kanuna aykırı işlemleri nedeniyle yargılanıyordu. Sandık yönetimi, Asım Efendi'nin emeklilik başvurusuyla ilgili işlemlerin yapılıp yapılmayacağını Şura-yı Devlet'e sordu. Yargılanan memur beraat edene kadar emeklilik başvurusu kabul edilemezdi ama kaimenin tedavülde kaldırılmasının üzerinden üç yıla yakın süre geçmişti. Asım Efendi'nin daha fazla mağdur edilmemesi amacıyla mahkeme için gerekli tahkikatın biran önce tamamlanıp emeklilik başvurusunun işleme konulması istendi (8 Şubat 1883 / 29 Ra 1300, ŞD.TNZ, 295/28). Asım Efendi'nin yargılanmasına yol açan olay gazetelere yansdı. Diyarbakır'dan tahrirat başlığı ile *Vakit* gazetesinde yayımlanan yazıda, Bağdad eski valisi olan Abdülrahim Paşa'nın Diyarbakır valiliği sırasında kaime olarak verilmesi gereken memur maaşlarının halis sikke ile ödenmesini emretmesi sonucu hazinenin 300 lira zarara uğradığı iddia edildi (25 Şubat 1881 / 26 Ra 1298, *Vakit*, nr. 1926, s. 2). Abdülrahim Paşa, kapucukdarı aracılığıyla tekzip gönderdi. Paşa'nın göreve geldiği esnada kaime tedavülde bulunmadığından maaşların kaime olarak ödenmesi söz konusu olamazdı. Paşa, memur maaşlarının eskisi gibi mağuşe olarak verildiği mal sandıkları kesinlikle kaime kabul etmediği halde bölgedeki hassas durum nedeniyle sandıklara kaime almalarını emrettiğini kabul ediyordu. Sandığa giren mağuşenin bir kısmıyla orduya erzak ve levazimat alınmıştı. Abdülrahim Paşa'ya göre mağuşe ile kaime arasındaki fark nedeniyle hazine zararlı çıkmamıştı (28 Şubat 1881 / 29 Ra 1298, *Vakit*, nr. 1928, s. 2). Yargılanması sürenlerin mahkemeleri sonuçlanana kadar emeklilik dilekçeleri işleme konulmadı. Görevden alınmış ise mazuliyet maaşı tahsisine de sadrazam tarafından karar veriliyordu. Yemen Vilâyeti merkez eski mutasarrıfı Mehmed Raşid Efendi, Yemen eski valisi İzzet Paşa'dan dolayı sanık olarak yargılanıyordu. Bu nedenle verdiği dilekçe kabul edilmedi (19 Ocak 1888 / 6 CA 1305, ŞD, 2530/27 Lef 2).

yapmak için *Tensik-i Maaşat Kararnamesi* yayımlandı.¹⁸⁴ Bütçe kanunu ile birlikte çıkarılan kararnameyle, başvekilin maaşı 900 liradan 250, vekillerin de 200 liraya düşürülmek üzere tüm memurların aylıklarında indirim yapıldı. Bütçede de azami tasarrufa gidildi ve redif askerlerinin sayısı azaltıldı.¹⁸⁵ Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın bu kararı tepkilere yol açtı.¹⁸⁶ Meskukat-ı mağşûşe farkı olmak üzere tüm memurların maaşından yapılan bu indirimden sonra aylıklarını halis akçe olarak alan Posta ve Telgraf Nezareti memurları, Sadrazam Mehmed Said Paşa'yı telgraf yağmuruna tuttular. Kararı protesto eden nezaret çalışanları daha da ileri giderek, bazı bölgelerde haberleşmeyi kesintiye uğratarıp, bir tür iş bırakma eylemi yaptılar.¹⁸⁷ Posta ve Telgraf Nezareti memurlarının tepkisi sonuç verdi ve maaşlarının kararname öncesindeki gibi, halis akçe ile ödenmesine karar verildi.¹⁸⁸ Maliyenin içinde bulunduğu kriz maaşlarını düzenli olarak alamayan memurları sıkıntıya sokuyordu. Maaşlarda indirim de dahil olmak üzere tüm tedbirlere rağmen, memurlara düzenli ödeme yapılması mümkün olmadı. Hazine, Mart ayı maaşlarını ödeyebilmek için Şirket-i Umumiyye ve banker George Zarifi'den 50.000 lira borç almak zorunda kaldı. Borç anlaşması Sadrazam Mehmed Said Paşa, Maliye Nazırı Edip Efendi ve bankerler arasında yapıldı.¹⁸⁹ Emeklilik kesintisiyle birlikte maaşlarda indirimi düzenleyen kararname taşrada kafaların iyice karışmasına sebep oldu. Çok sayıda vilâyet ve belediyeden¹⁹⁰ merkeze, her iki kesintinin de hangi memurlara uygulanacağını

¹⁸⁴ Toplam gelirler 16.040.840 lira, giderler 22.164.261 liraydı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle masraflar olağanüstü arttı. Ayrıca giderlere dış borç geri ödemeleri dahil edildiğinde bütçe açığı 26 milyon lirayı aşıyordu. Bütçe açığını kapatmak için alınan tedbirlerden biri maaşlarda indirim gitmek oldu (8 Nisan 1880 / 28 Ra 1297, *Takvim-i Vekayi*, s. 2139, s. 1-7).

¹⁸⁵ Merkezdeki dairelerde bulunan memurların maaşları aylık 32.000 liraya ulaşıyordu. Memur maaşlarının düzenli ödenmesi için gümrük gelirlerinden havale yapılmasına yönelik karar alınmasına rağmen, bu miktarın yeterli olmayacağı düşüncesiyle bir veya iki vilâyetin gelirlerinin de ayrılması ve Bank-ı Osmanî veya bir başka banka ile kredi veya cari hesap açılarak ödenmesi bütçe kararnamesinde yer aldı (8 Nisan 1880 / 28 R 1297, *Vakit*, nr. 1607, s. 2-3; 9 Nisan 1880 / 29 R 1297, nr. 1608, s. 4). Sadrazam Mehmed Said Paşa, kendi maaşını 900 liradan 250 liraya düşürdü (Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 52; Zeki Çevik, II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve Reformları, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, s. 848).

¹⁸⁶ Kâmil Paşa, maaşlardaki indirimin taşradaki küçük memurlara zarar vererek idareyi sıkıntıya sokacağı görüşündeydi (Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 52).

¹⁸⁷ 19 Nisan 1880 / 9 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1617, s. 1.

¹⁸⁸ İş bırakma eylemleri nedeniyle bekleddikleri bin civarındaki telgrafı, karar üzerine işleme soktular (20 Nisan 1880 / 10 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1618, s. 1).

¹⁸⁹ %10 faizli istikrazın Maliye Nezareti'ne ait olan gümrük gelirlerinden geri ödenmesi kararlaştırıldı (29 Nisan 1880 / 19 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1627, s. 1; 30 Nisan 1880 / 20 Ca 1297, nr. 1628, s. 1).

¹⁹⁰ Ankara Vilâyeti valiliği belediye çalışanları için nasıl bir uygulama yapılacağını sordu. Yalnızca belediyede değil diğer resmi dairelerde çalışanların maaşları zaten çok düşüktü. Şura-yı Devlet, belediye çalışanlarının devlet memuru sayılmadıklarını ve maaşlarının hazineden ödenmediği gerekçesiyle Tensik-i Maaşat Kararnamesi'nden istisna olduklarını duyurdu (7 Temmuz 1880 / 29 B 1297, ŞD.TNZ, 284/3 Lef 1).

sorulması,¹⁹¹ emeklilik kanununun tüm memurları kapsamamasının yol açtığı karışıklığı göstermektedir.

Maaşlarda indirimden sonra olağanüstü askeri harcamalarda kullanılmak amacıyla 1881 yılı Şubat ayında zorunlu iç borçlanma ve bir kerelik “şahsi vergi” denilen vergi konuldu. İstanbul’da bulunan tüm memur, müstahdem ve emeklilerinden toplanacak vergi, maaşların onda biri kadardı.¹⁹² Maaşların düzenli ödenmemesi, memur, ilmiye mensupları ve askerleri sarraflara yöneltiyordu. Memurlar, sarraflardan maaşlarının iki lirası karşılığında bir beyaz mecidiye yani yaklaşık 20 kuruş komisyon alıyorlardı.¹⁹³ Maliyenin yaşadığı krizin boyutu Maliye nazırlarının sık sık değiştirilmesinden de anlaşılmaktadır. Bu kez Maliye Nezareti’ne nazır olarak atanan Ahmed Münir Bey, alınan tedbirle Ağustos ayından itibaren maaşların düzenli ödeneceğini açıkladı.¹⁹⁴

2. Umum Tekaüd Sandığı

Bazı nezaretlere ait emeklilik sandıklarının Tekaüd İdaresi bünyesine dahil edilmeleri planlanmaktaydı. Eylül 1879’da yürürlüğe girerek uygulanmaya başlayan kanundaki değişiklik önerileri incelendiği sırada Rüsumat ve Vergi Emanetleri ile Posta ve Telgraf Nezareti, kendilerine ait sandıkların mülkiye sandığına devredilip, Umum Tekaüd Sandığı adı altında birleştirilmesine karşı çıktı. Bunun üzerine bu sandıkların bir yıl daha faaliyette bulunmasına izin verildi. Sandık yönetiminin kanunda yapılacak değişiklikler hakkındaki çalışmaları tamamladığı sırada bir yıllık süre sona erdi. Bu arada, kamuoyunda memur maaşlarının düzenli biçimde ödenmesi hakkında hararetli bir tartışma yaşanıyordu. Bu tartışmalar üzerine mülkiye memurlarının aylıklarının Aydın ve Adana vilâyetleri gelirlerinden aydan aya düzenli ödenerek kamu

¹⁹¹ Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Selânik, Ankara, Bağdat, Trablusgarb, Bingazi, Diyarbakır, Mamuratülaziz ve Mardin belediye çavuşlarının telgraflarındaki ortak soru, maaşlarda %10 indirim ve %5 aidat kesintisi yapılıp yapılmayacağı yönündeydi. Taşra belediyeleri çalışanları emeklilik kapsamı dışında oldukları için maaşlarında indirim ve emeklilik aidatı kesintisi yapılmaması bildirildi (22 Şubat 1881 / 23 Ra 1298, ŞD.TNZ, 283/18 Lef 1).

¹⁹² Verginin ayrıca askerler, âyân üyeleri, esnaf ve hademelerden de alınması söz konusuydu (14 Şubat 1881 / 15 RA 1298, *Vakit*, nr. 1908, s. 2).

¹⁹³ 11 Haziran 1881 / 14 B 1298, *Vakit*, nr. 2029, s. 1.

¹⁹⁴ Bu tedbirin ne olduğu açıklanmadı (6 Ağustos 1881 / 21 N 1298, *Vakit*, nr. 2094, s. 1).

görevlilerinin sıkıntı çekmelerinin engellenmesi hem de hizmetlerin aksatılmaması hakkında bir irade yayımlandı.¹⁹⁵

Emeklilik kanunundaki değişiklik teklifi Nazır Kâni Paşa'nın da hazır olduğu toplantıda ele alınarak bir kısmı kabul edildi; bir kısmı değiştirildi. Meclis-i Vükelâ'da son şekli verilen kararnameyle ilmiye, kara, deniz, zaptiye ve belediye memurları, askeri dairelerdeki mülkiye memurlarıyla, zabıt ve kalem kâtipleri başta olmak üzere tüm memurlar ve adliye kâtipleri, kavaslar, mahkeme çavuşları, gümrük kolcuları gibi hükümet çalışanları emeklilik hakkına sahip oldu. Ücret ve yevmiye karşılığı çalışanlar yine emeklilik sistemi dışında bırakıldı, gönüllülük esasına göre yapılan ya da halkın isteği üzerine meclis üyeliği yapanlarla sözleşmeliler de emeklilik kapsamı dışında tutuldu. 20 yaşında hizmete başlayacak olan memurların eğitim yıllarıyla 20 yaşından önceki çalışma dönemleri maaşlı olsa bile emeklilik süresine dahil değildi. Bir memurun kendi isteği dışında görevini yapamayacak derecede hasta değilse emekli edilmesi söz konusu olmazdı. Savaşa katılanlarla esir düşenlerin, bu sürelerinin bir kat fazla olarak hizmet döneminden sayılması kabul edildi.

Emekli maaşı biri 30 yıl hizmet süresi ve diğeri de maluliyet olmak üzere iki derece olarak belirlendi. Emekli aylığının hesaplanmasında, memurun son görevinden geriye doğru son 10 yıllık sürede aldığı maaşlarının esas alınması usulü değişmedi. Bu toplamın onda biri alınarak önce yıllık tutar belirlenecek; çıkan rakamın önce on ikide biri bulunarak aylık miktar ve ardından yarısı emekli maaşı olarak tahsis edilecekti. Sandığın önerdiği %45 oranındaki maaş tahsisini hükümet kabul etmedi. Böylece %50 oranı yürürlükte kaldı. Yeni kararname ile 30 yıldan fazla çalışan memurun aylığına, her bir fazla yıl için emekli maaşının otuzda birinin ilâvesi, 45 yıl hizmeti olanlara, yukarıda belirtilen hesaplama yönteminden sonra yarısı değil, %75'i oranında aylık

¹⁹⁵ *Vakit* gazetesi bu ödeme planını eleştirdi. Gazeteye göre, hükümet hazine ile mali ilişkisi olmayan bir bankayla anlaşmalı ve maaşlar bu yolla ödenmeliydi (30 Mart 1881 / 29 R 1298, *Vakit*, nr. 1957, s. 1). *Vakit* gazetesinin memur maaşlarının banka kanalıyla ödenmesi hakkındaki önerisi kamuoyunda yankı buldu. Gazeteye gönderilen yazıların bazılarında sözü edilen vilâyetlerin gelirinin hazine ile ilişkisi olmayan bir bankaya havale edilmesi ve bu yolla maaş ödenmesi önerildi. Bir kısmı bu iş için özel bir banka kurulmasını, kimileri de Emniyet Sandığı'nın görevlendirilmesini teklif etti. Gazeteye göre öneride bulunanların ortak görüşü maaşlara karşılık gösterilen gelirin Maliye Nezareti'ne gönderilmemesi yönündeydi. *İstanbul* gazetesi, görevin namus ve haysiyeti yüksek olan Bank-ı Osmanî'ye verilmesi gerektiğini yazdı (4 Nisan 1881 / 5 Ca 1298, *Vakit*, nr. 1962, s. 1). Tartışma sürerken Adana Vilâyeti'ne ağnam gelirinin başka bir harcama için karşılık gösterildiği ortaya çıktı. Böylece Aydın Vilâyeti'nin tüm gelirleri, Adana'nın ağnam dışında kalanları ile Sivas'ın ağnam varidatının mülkiye maaşlarına karşılık gösterilmesine karar verildi (6 Nisan 1881 / 7 Ca 1298, *Vakit*, nr. 1964, s. 1). Gelirleri maaş ödemesi için tahsis edilecek vilâyetler hakkında kısa süre sonra karar değişikliği yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre kendisine ait geliri olmayan dairelerdeki memur aylıklarına İzmir'in gelirleri tahsis edildi (10 Mayıs 1881 / 11 C 1298, *Vakit*, nr. 1996, s. 1).

tahsis edilmesi esası benimsendi. 30 yıl hizmet edenlerin emekli maaşlarının 1 liradan az olmaması, 45 yıl hizmet edip aylığı 1,5 liradan az olanların maaşlarının da bu seviyeye yükseltilmesi kararlaştırıldı.

Memurların ilmiye ve askeri kurumlardaki çalışma dönemlerinin 30 yıllık toplam hizmet süresine dahil edilip bu durumdakilerin farklı sandıklara ödedikleri aidatların faiziyle Umum Tekaüd Sandığı'na devredilmesine karar verildi. Bu durumdaki bir memurun emekli maaşının ise yalnızca mülkiyedeki çalışma süresine göre hesaplanması söz konusuydu. Ömür boyu rütbe, memuriyet ve medeni haklarını kaybedenlere yaşlılık aylığı bağlanamayacak; ancak, öldükten sonra ailelerine maaş tahsis edilebilecekti. Ayrıca, padişahın izni olmaksızın başka bir ülke için çalıştığı belirlenenlerin hakları geçersiz olacak; eğer emekli iseler maaşları kesilecekti.

Hastalık ve sakatlık durumunda memuriyet süreleri yeterli olmasa bile memurların yarım maaş ile emekli edilmeleri söz konusuydu. Bunun için rapor gerekliydi. Emeklilikten sonra tekrar memuriyete girenlerin kesilen aylıklarının, ikinci hizmetlerinden ayrılmalarından itibaren yeniden tahsis edilmesi ve çalıştığı her ilâve yıl için aylığının otuzda birinin yeni emekli maaşına eklenmesi imkânı tanındı. Dilekçe sahibi fiilen çalışıyorsa, emekli aylığının memuriyet maaşının kesildiği gün, aksi halde dilekçe tarihi itibarıyla bağlanması şarttı. Bir ceza olmaksızın görevden alınanların geçirdikleri sürelerin hizmet döneminden sayılmasına karar verildi. Kararnamenin yürürlük tarihi olan Mart-Nisan 1880'den geriye doğru 5 yılda mazul olanların emeklilik, ailelerin de dul ve yetim aylığından yararlanmalarına olanak tanınmadı.

Eş, çocuklar ile anne ve baba için maaş tahsis koşulları ve kesilme şartları da belirlendi. Memurlardan 15 tam yıl hizmet süresi olanların ailelerine yarım maaş bağlanması kabul edildi. Bu süreyi aşan hizmet süresi bulunan memurların eş ve çocuklarına ise her fazla yıl için ek ödeme yapılması kararlaştırıldı.

Geride kalan ve maaş almaya hak kazanan eş ve çocukların sayısı fazla ise yarım maaş aralarında eşit olarak paylaşılacak; eşler ve kız çocukların aylıkları evlendiklerinde, erkek çocukların ise 20 yaşına girdiklerinde kesilecekti. Kesilen aylıklar, ailenin diğer bireylerinin maaşlarına eklenecekti. Yalnızca gözleri görmeyen ve sakat ve akli dengesi yerinde olmayanlar ömür boyu maaş hakkı alabilirdi. Maluller ve iki gözü kör, sakat ve akli dengesi yerinde olmayan aile bireyleri dışında ve 15 yıldan daha az çalışanların ailelerinin maaş hakları yoktu. Emeklilik süresini doldurmadığı halde görev esnasında veya memuriyete gidip gelirken kazayla ölenlerin

ailelerine de %25 oranında aylık tahsis edilecekti. Eş ve çocuklar dışında memurların anne ve babaları da yetim kabul edilerek bir yetime düşen maaş gibi ikiye bölünerek onlara ödenecek; eşlerde de aynı yöntemle meselâ üç eş söz konusu ise bir yetime düşen maaşın üçe bölünerek aralarında paylaştırılması ve yetim maaşlarının 30 kuruştan az olmaması kararlaştırıldı.

Eşinden dolayı aylık alan kadına babasının ölümü üzerine maaş verilmemesi, kararnameyle getirilen bir yenilikti. Ama eşinden dolayı bağlanan aylık, babasının ölümüyle alacağı maaştan az ise aradaki fark eklenecekti.¹⁹⁶

Kanundaki değişikliklerden bir diğeri emeklilik fonundaki birikimin nemalandırılmasıyla ilgiliydi. Maaş kesintilerinden oluşan fondan isteyenlere faizli kredi verilmesi söz konusuydu; ancak, bu, hiçbir zaman uygulanmadı. Bunun yerine daha önce ifade edildiği gibi, Ağustos 1880'de sandıkla Bank-ı Osmanî arasında %5 faiz ödenmesi ve istenildiğinde para yatırma ve çekme koşuluyla bir hesap açılması hususunda anlaşma yapıldı. Kanun bu anlaşmaya uygun olarak değiştirildi. Emekli maaşlarından kamu alacakları, nikâh ve nafaka borçları için aylığın dörtte birini aşmayacak tutarda kesinti yapılmasına imkân tanındı. Devlet okullarında geçen eğitim yıllarının emeklilik süresine sayılmaması ve aylıkların padişahın onay tarihinden itibaren tahsisi de önerilen değişiklikler arasında yer aldı.¹⁹⁷ İlk 10 yıl boyunca da nizamnameye kamu alacakları konusunda titizlikle uyuldu. Yemen Rüsumat Emaneti'nin bahçesindeki çardağı yıktırıp enkazı 30 liraya satan ve bunu kayıtlara geçirmeyen emanetin emekli nazırı Hafız Halil Efendi'nin maaşı haczedildi.¹⁹⁸

¹⁹⁶ 5 Eylül 1881 / 10 L 1298, İ. MMS, nr. 70/3247 Lef 2; *Düstur* 1. Tertip, C. 4, s. 773-789. Kanun kararname adı altında değiştirildiği esnada sandıktan yeni bir takım öneriler geldi. Sandık yönetimi emeklilik için gerekli hizmet süresini 25 yıl olarak belirlemişti. Meclis-i Vükelâ ise emeklilik fonunun buna dayanamayacağı düşüncesiyle reddetti. Değişiklik talep edilen bir diğer konu da çocuklarla ilgiliydi. Erkek çocuklara 20 yaşına, kız çocuklara da evlenene kadar maaş tahsisi ise eskiden beri var olan uygulamaydı ve Askeri Tekaid Sandığı'nda da aynı şart geçerliydi. Bu uygulamanın korunması Meclis-i Vükelâ tarafından istendi (4 Eylül 1881 / 10 L 1298, İ. MMS, nr. 70/3247 Lef 1; 3 Ekim 1881 / 9 L 1298, A.DVN.MKL, 20/29; 4 Ekim 1881 / 10 Za 1298, A.DVN.MKL, 20/33 Lef 2). Kararname 69 maddeye çıkarıldı (5 Eylül 1881 / 10 L 1298, A.DVNS.MTAN. d, nr. 7, s. 78-87). *Vakit* gazetesi hem emekli olanların hakkını korumak hem de sandığın idaresini yoluna koymak için kararnamede tadilat yapıldığını ve düzenlemenin ilân edileceğini duyurdu (7 Eylül 1881 / 13 L 1298, *Vakit*, nr. 2114, s. 1). Bu arada padişahın izni olmaksızın başka bir ülke için çalışanlar memuriyetten atılmaları, emekli iseler maaşlarının kesilmesi söz konusuydu ve bu hükmün Askeri Tekaid Kanunu'nda olmadığı belirlenince aynı koşulların askerler içinde geçerli olduğuna dair Şura-yı Devlet tarafından karar alındı (15 Ocak 1886 / 9 R 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2271, s. 2).

¹⁹⁷ 19 Ocak 1881 / 18 S 1298, ŞD.TNZ, 2435/2 Lef 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8.

¹⁹⁸ Yemen Rüsumat nazırlığından emekli Hafız Halil Efendi'den açıklama istendiğinde cevap vermedi. Rüsumat Emaneti, alacağını tahsil etmek için Hafız Halil Efendi'nin emekli maaşından kesinti yapılmasını istedi. Hafız Halil Efendi, emekli maaşından kesinti yapılamayacağı gerekçesiyle itiraz

1881 yılında Meclis-i Vükelâ'nın onayladığı değişikliklerle birlikte,¹⁹⁹ emeklilik kanunu artık *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaid Kararnamesi*, Tekaid İdaresi Sandığı da, Umum Tekaid Sandığı adını aldı.²⁰⁰ Böylece eski kanunun özellikle emeklilikle ilgili kısmında değişiklik yapıldı.²⁰¹ İstanbul'da çıkan *Levand Herald* gazetesi devlette gereğinden fazla memur olduğu ve buna karşılık bir memurun yeteri kadar çalışmasını gerektirecek iş olmadığı yorumunu yaptı. Maaşların zamanında ödenmemesi, terfilerin bir kurala bağlı bulunmaması ve emekli aylıklarının durumu da gazeteye göre meçhuldü.²⁰²

Umum Tekaid Sandığı Nezareti, kanunda yapılan değişikliklerin padişah tarafından onaylanmasının ardından resmi bir duyuru yaptı ve 2 Ağustos 1881 tarihinden sonra emekli olmak isteyenlerle ölenlerin eş, çocuk, anne ve babalarının nasıl başvuru yapacakları hakkında kamuoyunu bilgilendirdi. Buna göre İstanbul'daki memurların başvurularını görev yaptıkları nezarete, taşradakilerin de vilâyetlere yapmaları ve dilekçeleriyle beraber hak sahibi olduklarını ispatlamaları gerekiyordu. Emekli olmak isteyen memur ne zaman ve kaç yaşında çalışmaya başladığını, hangi memuriyetlerde görev yaptığını ve aldığı maaş miktarını, mazul kaldığı dönemleri, varsa maluliyetini belirtmeliydi. Aileler de cinsiyet ve yaşlarını; eş ve kız çocukları

etti. Kararnamede kamu alacağı niteliğindeki alacaklar için kesinti yapılmasına ilişkin hüküm bulunması sebebiyle Hafız Halil Efendi'nin maaşı haczedildi (12 Mayıs 1885 / 27 B 1302, ŞD, 868/51 Lef 2).

¹⁹⁹ 18 Temmuz 1881 / 21 Ş 1298, İ. MMS, nr. 69/3234 Lef 1; 24 Temmuz 1881 / 27 Ş 1298, *BEO.AYN.* d, nr. 1551, s. 135.

²⁰⁰ Sandıkların birleştirilmesiyle Mart 1881 tarihinden itibaren Umum Tekaid Sandığı adını aldı (14 Haziran 1881 / 17 B 1298, *Vakit*, nr. 2032, s. 2).

²⁰¹ Emeklilik kararnamesi yeni haliyle gazetelerde yayımlandı. Kararnamenin birinci kısmı yine memurların istihdam, terfi ve azil şartlarına ayrıldı (24 Temmuz 1881 / 27 Ş 1298, *Vakit*, nr. 2031, s. 1-2; 25 Temmuz 1881 / 28 Ş 1298, nr. 2032, s. 1-2). *Vakit* gazetesi emeklilik nizamnamesini matbaasında basıp satışa çıkardı (12 Ağustos 1881 / 17 N 1298, *Vakit*, nr. 2090, s. 1).

²⁰² Gazete, memurlarla ilgili ıslahat önerilerine de yer verdi. Öncelikle memur sayısı azaltılmalı; ikinci olarak maaşlar düzenli ödenmeli; terfiler usule bağlanmalıydı. Emeklilik sisteminin muntazam işlenmesi gerekiyordu. Her an azledilme tehlikesi yanında 4 lira maaşlı bir müdürün, 10 lira aylık alan bir kaymakamın gereği gibi hizmet etmesi mümkün değildi (26 Temmuz 1881 / 29 Ş 1298, *Vakit*, nr. 2073, s. 1-2). Öte yandan vergiler hakkında çalışma yapması için Almanya'dan getirtilen Mösyö Bertran'ın hazırladığı raporda da istihdam edilen memurlarla ilgili yeni bir kural getirilmesi önerildi (11 Ağustos 1881 / 16 N 1298, *Vakit*, nr. 2089, s. 1). Raporda mevcut memurların sayısının azaltılması ve kalanlara dolgun maaş ödenmesi diğer tedbirlerle birlikte sunuldu (22 Ağustos 1881 / 27 N 1298, *Vakit*, nr. 2100, s. 1). Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa, hatıratında lüzumundan fazla memur ve müstahdem bulunduğunu belirtmektedir. Bir memuriyet münhal olduğunda o memuriyete ait maaşın mümkün ise hazineye aktarıldığını değilse yeni bir atama yapılmasının ilgili daire ile Bâbiâli arasında kararlaştırıldığını yazar (Kâmil Paşa, *Hatırat-ı Sadr-ı esbak Kâmil Paşa*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye 1329, s. 110).

evlenmemiş olduklarını ve anne ve babalar da aynı biçimde koşullarını ispatlamalıydı.²⁰³

Umum Tekaüd Sandığı içtüzüğünün bazı maddeleri de 1881 yılında değiştirildi. Yeni düzenlenen içtüzüğe göre, nezaret olarak örgütlenen Umum Tekaüd Sandığı, nazır tarafından yönetilecek ve yönetim kurulu gibi çalışacak Cemiyet-i Umumiyye ile üyeleri arasından seçilen İdare Meclisi kararlarda söz sahibi olacaktı. İchtüzükte, sandığın yönetim kadrosuyla muhasebe, başkitâbet, vezne heyeti ve yoklama kalemlerinin görevleri belirlendi. Daha önce ifade edildiği gibi, sandıkta biriken fondan şahıslara borç verilmesinden vazgeçildiği için ikraz kalemi kaldırıldı.²⁰⁴ İchtüzük tartışmaları sırasında emekli aylıklarında alt sınır olduğu gibi üst sınır getirilmesini isteyen üyeler oldu.²⁰⁵

Kararnamenin Meclis-i Vükelâ'da kabul edilmesinin ardından başvurular yoğunlaştı; değişiklik öncesi ve sonrasında sandığa verilen emeklilik dilekçelerine ait işlemlerin hangi yasal düzenlemeye göre yapılacağı belirsizliğinin ortaya çıkması üzerine değişiklikten önce verilen emeklilik dilekçelerinin eski, daha sonrakilerin de yeni sisteme göre işleme konulmasına karar verildi.²⁰⁶ Tahsis edilen yaşlılık aylığı hakkındaki itirazların mercii Şura-yı Devlet'ti. Emekli maaşını az bulanlarla²⁰⁷ kimi

²⁰³ 27 Eylül 1881 / 3 Za 1298, *Vakit*, nr. 2128, s. 1. Mülkiye Tekaüd Sandığı duyurusu tekrar yayımlandı (28 Eylül 1881 / 4 Za 1298, *Vakit*, nr. 2129, s. 3; 29 Eylül 1881 / 5 Za 1298, nr. 2130, s. 3).

²⁰⁴ İdare Meclisi, muhasebe, tahrirat kalemi ve sandığı istediği zaman denetleme hakkına sahipti. Muhasebeci hesapların kaydından sorumluydu. Sandığa gönderilen paralarla ilgili kayıtları tutmak ve posta yoluyla veya vapurla gönderilen aidatların sandığa teslimi muhasebecinin sorumluluğundaydı. Günlük yevmiye pusulası hazırlayıp nazıra sunmak zorundaydı. Kaleminde çalışan ve işe izinsiz olarak gelmeyenlerin kaydını tutmak ve gelmediği saatlerin ücretini maaşlarından kesme yükümlülüğü vardı. Diğer nezaretlerde çalışanlar gibi, âmire itaatsizlik veya izinsiz işe gelmeme nedeniyle üç kez maaşları kesildiğinde sandık çalışanlarına da Memurin-i Mülkiyye Kanunu hükmünce işlem yapılıyordu. Sandığın başkitâbet bölümü, sandıkta hazırlanacak yazı ve raporlardan sorumluydu. Vezne heyeti sandığa gelen ve ödenen parayı takiple yükümlüydü. Yoklama kalemi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki kez maaş sahiplerinin hayatta oldukları ve evlenmediklerine dair kontrolle ilgileniyordu (18 Temmuz 1881 / 21 Ş 1298, İ. MMS, nr. 69/3234 Lef 2). Emeklilik ve aile maaşından yararlanma hakkı olmadığı halde bir şekilde maaş alan kişiler hakkında da cezai işlem uygulanacaktı (2 Kasım 1881 / 10 Za 1298, A.DVN.MKL, 20/33).

²⁰⁵ 30 yıl çalışan bir memura 100 lira ve 45 yıl hizmet edenlere de 150 liradan fazla emekli aylığı bağlanmaması önerildiyse de reddedildi. En fazla tartışılan konu da maaşlarda indirim öngören tensikat kararnamesinden sonraki durum oldu (30 Aralık 1881 / 9 S 1299, A.DVN.MKL, 21/10).

²⁰⁶ 17 Ağustos 1881 / 22 N 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 141.

²⁰⁷ Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi'nde 52 yıl çalışmış olan Yusuf Bey emeklilik dilekçesi verdi. İkinci dereceden 15 lira emekli aylığı bağlandı. Yusuf Bey, 52 yıl hizmet süresi olduğu için birinci dereceden aylık almaya hakkı olduğu gerekçesiyle itiraz etti. Şura-yı Devlet itirazı inceledi. Emeklilik nizamnamesine göre emeklilik süresi hizmete kaç yılında girilirse girilsin 20 yaş itibar alınarak hesaplanmalıydı. Yusuf Bey, 12 yaşında kaleme girmişti ama 20 yaşından itibaren başlayan çalışma süresi geçerli sayılarak maaşı hesaplanmıştı. Karar kendisine tebliğ edildi (24 Ekim 1881 / 1 Z 1299, ŞD, 2447/47 Lef 1).

zaman haksız aidat kesintisine karşı çıkanların talepleri en fazla itiraz edilen konular arasındaydı. Kararnameye aykırı olarak 20 yaşından küçük olan memurlardan kesinti yapıldığı, 19 yaşındaki Maarif Nezareti Evrak Odası kâtibi Mahmud Şevket Efendi'nin itirazıyla ortaya çıkınca, aidatı iade edildi.²⁰⁸

Değişikliğe rağmen, tüm sorunların çözümlenemediği ve aidat kesintilerinin kimlere ve hangi maaş çeşitlerine uygulanacağı hususunun netlik kazanmadığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri yeniden atanan mazul memurların ilk maaşlarının yarısının sandık için tahsil edilip edilmemesi gerektiği idi. Kararnamede açıklayıcı bir ifade bulunmaması nedeniyle konu Şura-yı Devlet'e soruldu. Şura-yı Devlet, mazuliyet döneminden sonra göreve başlamanın önemli olması nedeniyle, mazullerin de yeni atananlar gibi, yarım maaşlarının kesilmesi gerektiğine hükmetti.²⁰⁹ Aidat kesilmesi konusunda tereddütte kalınan bir diğer maaş çeşidi de şerefat maaşı denilen özel bir türdü. Şura-yı Devlet Üyesi Abdülrefik Paşa'ya şerefat maaşı verildiğini tespit eden sandık yönetimi %5 kesinti yapmak istedi.²¹⁰ Şura-yı Devlet, aidat alınmamasına karar verdiyse de, konuyu Meclis-i Vükelâ'ya havale etti. Meclis-i Vükelâ'nın kararı da padişahın onayıyla, bir görev karşılığı olmayan bu maaşlardan aidat kesilmesi gerekmediği yönünde oldu.²¹¹

Padişahın yakınlarıyla evlenme yoluyla akrabalık bağı kurma yani sıhriyyet-i seniyyeye nail olma bir maaş alma sebebiydi. Padişahın yakınlarıyla evlenenlerin maaşlarından da aidat kesilip kesilmemesi hakkında karar veremeyen sandık yönetimi konuyu havale etti. Şura-yı Devlet, evlilik yoluyla padişahla akrabalık bağı kuranların zaten bir görevleri olduğu ve bu nedenle aldıkları maaştan aidat kesildiğini belirterek ikinci bir kesintiye gerek olmadığına hükmetti.²¹² Bu kararı onaylamayan Sadrazam Mehmed Said Paşa, padişahın yakınlarıyla evlenenlere hazineden maaş ödendiği için

²⁰⁸ Stajyerlik dönemi emeklilik için gerekli 30 yıllık süreye dahil edilmiyordu. 19 yaşında olduğu için stajyer kabul edilen Mahmud Şevket Efendi'nin itirazı incelendi ve daha önce kesilen emeklilik primleri iade edildi (19 Ocak 1882 / 29 S 1299, ŞD.TNZ, 2449/34; 22 Ocak 1882 / 2 Ra 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 335).

²⁰⁹ Nizamnamede mazullerle ilgili açıklama yoktu. Şura-yı Devlet, göreve getirilmenin önemli olduğunu ve yarım maaş da bunun karşılığında bir fedakarlık olarak değerlendirdi. Tayin edilen her memurun maaşının yarısı kesilecekti. Eğer memur görevdeyken yeni bir atama söz konusu olursa maaşında artış varsa zam da sandığın gelirleri arasında yer almalıydı. Maaş artışı olmaması halinde zaten kesinti yapılmıyordu (5 Kasım 1881 / 13 Z 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 265).

²¹⁰ 5 Eylül 1881 / 11 L 1298, ŞD.TNZ, 2446/6 Lef 1.

²¹¹ 10 Mayıs 1882 / 22 C 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 67.

²¹² Padişahın yakınlarıyla evlenenlere maaş ödenmekteydi (13 Ekim 1881 / 19 Za 1298, ŞD.TNZ, 2447/39 Lef 1).

aidat kesilmesini istedi.²¹³ Aidat kesintisi hakkında uygulamada ortaya çıkan diğer bir sorun geçici ya da seyyar olarak görevlendirilenlere harcırah adıyla ödenen ücretlerin durumuydu. Şura-yı Devlet, memurların geçici ve seyyar nitelikteki görevlerinde geçirilen sürelerin emekliliklerine dahil edilmesine rağmen, bu nedenle aldıkları ücretlerinden kesilip harcırahtan aidat alınmaması gerektiği görüşündeydi.²¹⁴ Sandık yönetimi ısrarını sürdürdüyse de, Şura-yı Devlet'in kararı değişmedi.²¹⁵ On yıl sonra geçici memuriyetlere atananlardan aidat kesintisinden vazgeçildi.²¹⁶

Sandık yönetimi bu kez de açık olanlarla vekil tayin edilen görevlere ait maaşlardan prim kesintisi talebiyle Şura-yı Devlet'e başvurdu. Sandığın, Musul valiliğini vekâletle yürüten Hacı Mehmed Paşa ve Süleymaniye Defterdarlığı'na vekâlet eden Tevfik Efendi'ye bu nedenle verilen yarım maaştan aidat kesintisi yapılması talebi kabul; ancak, açıktaki görevlere ait ödenmemiş maaşlarla ilgili olanı reddedildi. Şura-yı Devlet, açıktaki memuriyetlerin aylıklarından kesinti yapılmayacağına hükmetti.²¹⁷ Vekil memurların izinleri bitse bile görevlerine dönmedikleri tespit edilince onlara ödenen maaşlarla yeni düzenleme yapıldı; görevden alınanlara yarım, vekillerden halen memur olanlara tam, değilse yarısının ödenmesine karar verildi.²¹⁸ Vekâlet ve izin dönemlerindeki yarım maaştan aidat kesilmesi, emekli

²¹³ 23 Ekim 1881 / 29 Za 1298, *BEO.AYD. d.*, nr. 1551, s. 229.

²¹⁴ Seyyar ve geçici olarak görevlendirilen memurların hizmet dönemlerinin emeklilik süresi için hesap edilmesi kararlaştırıldı. Geçici görev alanlara maaş harici verilen harcırah ise başka bir şeydi ve masrafların karşılığı olarak ödeniyordu (9 Kasım 1881 / 12 Z 1298, *ŞD.TNZ*, 2448/3 Lef 1).

²¹⁵ Tekaüd Sandığı yönetimi harcırahi bir tür maaş olarak kabul ediyor ve aidat kesmek istiyordu. Şura-yı Devlet'e göre harcırah sabit bir miktar olarak değil, mesafeye göre veriliyordu. Sadece bu tür ödeme yapılanlardan aidat kesilecekti; ama, geçici göreve tayin edilip harcırah alan memurun bu harcırahından kesinti yapılmayacaktı (1 Aralık 1881 / 9 M 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 289).

²¹⁶ 29 Nisan 1890 / 10 N 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3569, s. 2.

²¹⁷ 9 Haziran 1882 / 22 B 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 93; 19 Haziran 1882 / 3 Ş 1299, *DH.MKT.PRK*, 543/79. Bu arada müdür ve kaymakamların atama işlemlerinde görev yapmak üzere kurulacak komisyon için hazırlanan talimatın onuncu maddesinde kaymakamların emeklilik kararlarının 15'nci maddesine göre terfi edecekleri belirtildi. Böylece bürokratların terfi ve azilleri ile ilgili uygulama genelleştirilmiş oldu (18 Haziran 1882 / 1 L 1299, *Vakit*, nr. 2434, s. 1-2). Açık memuriyetlere ait maaşlardan aidat alınmayacaktı; buna karşılık, vekâletle idare edilen işlerde vekillerin maaşlarından %5 aidat kesilmesine karar verildi (18 Eylül 1882 / 5 Za 1299, *ŞD*, 2455/20 Lef 5).

²¹⁸ Posta ve Telgraf Nezareti hademesi vb. gibi düşük maaşlı çalışanlar görevden alındıklarında mevcut çalışanların o memurun işlerini yapmaları; eğer, vekil şartsa da üçte biri oranında ödenmesi, izinli olanlara tam maaş verilmesi, işten el çektirilenlerin aylıklarının kesilmesine karar verildi (29 Kasım 1884 / 10 S 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1937, s. 1). Hariciye Nezareti'ne mensup ve siyasi denilen bazı memurların görevde bulunmadıkları halde tam maaş aldıkları sadareten bildirildi. Bu nedenle izinli olan memurlara yarım maaş verilmesi ve izni bittikten sonra bir sebep olmadan görevine gitmeyenlerin istifa etmiş kabul edileceklerine dair Hariciye Nezareti'ne sadareten emir gönderildi. Emir üzerine Atina Sefareti Başkâtibi olan ve 8 aydır İstanbul'da bulunan Münir Bey istifa etmiş gibi işlem yapılacaktı (24 Mart 1885 / 7 C 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2019, s. 1). Bunun üzerine Münir Bey, görev yerine döndü (29 Mart 1885 / 12 C 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr.

aylıklarının da azalmasına sebep olduğu gerekçesiyle, bazı memurların yaptığı itirazlar kabul edilmedi.²¹⁹ Aidat kesintisine yönelik bu türden örneklerin bir kısmı yasal düzenlemede açıklık olmamasından bir kısmı da sandık yönetiminin, kuruluşundan itibaren sandığın gelirlerini arttırmaya yönelik arayışlarından kaynaklanmaktadır.

Şura-yı Devlet'in daha önce kanun değişikliği gerçekleşinceye kadar emekli maaşlarının padişahın onayından sonra ödenmesi hususundaki kararına rağmen, sandık yönetimi bu uygulamanın sürekli olmasını istedi. Sandık yönetiminin endişesi padişahın önem verdiği emeklilik sisteminin iyi idare edilerek sorumluluğun yerine getirilmesiydi. Ancak, bu talebi reddeden Şura-yı Devlet, emekli aylıklarının dilekçe tarihi itibarıyla bağlanmasını kararlaştırdı.²²⁰ Bu karara rağmen, emekli maaşlarının hangi tarihte ödenmeye başlanacağı hakkında uzlaşma sağlanamadı. Şura-yı Devlet, emeklilik işlemlerinin kısa sürede tamamlanmasının hak sahiplerinin mağduriyetlerini engelleyeceği gerekçesiyle, maaşların dilekçe tarihinden itibaren en geç üç ay içinde tahsis edilmesine ve bu zaman zarfında bitirilmemesi halinde de padişahın onay tarihinde ödenmeye başlanmasına karar verdi.²²¹ Sandık yönetimi, emeklilik işlemleri devam eden dilekçe sahipleri için nasıl bir uygulama yapacağı konusunda tereddüt etti. Şura-yı Devlet'in kararından önce emeklilik işlemleri yürütülen 11 kişi ve vilâyetlere yapılan çok sayıda başvuru sahibine maaşları dilekçe tarihi itibarıyla bağlanırsa, fazladan ödeme yapılması söz konusuydu. Bu nedenle sandık yönetimi maaşların padişahın onayının ardından bağlanmasında ısrar etti. Şura-yı Devlet, karar tarihinden önceki başvurulardan işlemleri yapıp, beratları verilenlerin maaşlarının dilekçe tarihi ve henüz devam edenlere de 21 Ocak 1882 tarihinden itibaren üç aylık sürenin

2024, s. 1). Maliye nazırlığına vekâleten atanan Agop Ohannes Kazazyan Paşa'ya yarım maaş ödendi (6 Kasım 1888 / 2 Ra 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3116, s. 2).

²¹⁹ Yarım maaş alanlar emekli maaşlarının tam aylık üzerinden hesaplanmasını istemişlerdi. Sandık Nazırı Tevfik Paşa, hazinede tutulan yarım maaştan aidat kesilmediğini ve o tarihe kadar bu durumda olanlara hep yarım maaş üzerinden yapılan hesaplamaya göre, emekli aylığı bağlandığını bildirdi (5 Aralık 1886 / 9 Ra 1304, ŞD, 878/6 Lef 2).

²²⁰ Mülkiye Tekaid Sandığı, hazine tarafından ödenen çerağlık ve muhtaç durumdakilere verilen maaşlardaki uygulamanın benimsenmesini istedi. Sandığın ödediği maaşlarda da padişahın onay tarihi esas alınmalıydı. Üçüncü Bölümde izah edileceği gibi, ilk yıllarda mali durum endişeyi gerektirecek boyutta değildi. Şura-yı Devlet, aidat ödeyenlerin kazanılmış hakları olduğunu bu nedenle irade tarihi yerine memurun emeklilik dilekçesini verdiği tarihten itibaren maaş tahsis edilmesini istedi (11 Kasım 1881 / 19 Z 1298, *BEO.AYD. d.*, nr. 1551, s. 275).

²²¹ Sandık yönetimi padişahın maaş tahsisini onayladığı tarihin esas alınmasında ısrarlıydı. Ama işlemlerin uzun sürmesi maaş sahiplerini sıkıntıya sokuyordu (15 Ocak 1882 / 25 S 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 333). Emekli maaşı tahsisinde sandık gerekli işlemleri yapıyor; ardından Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne gönderiyordu. Buradaki görüşmelerin ardından kabul edilen emeklilik işlemi saraya gönderilerek padişahın onayına sunuluyordu. İzmit eski mutasarrıfı Feyzi Bey'in 21 lira maaşla üçüncü dereceden, Hicaz Vilâyeti eski vali kaymakamı Ali Bey'in de 25 lira maaşla birinci dereceden emekli edilmeleri söz edilen aşamalar izlendikten sonra kabul edildi (17 Ocak 1882 / 27 S 1298, İ. DH, nr. 822/66244).

uygulanmasına karar verdi.²²² Şura-yı Devlet'e göre 21 Aralık 1881'den sonra verilen ve işlemleri süren, maaş talepleri için yapılan inceleme üç ay içinde tamamlanabilirdi.²²³ 1888 yılında İzmid eski mutasarrıfı Siret Efendi, emekli aylığının dilekçe tarihi itibariyle bağlanması için Şura-yı Devlet'e başvurunca, konu yeniden gündeme geldi. Siret Efendi'yi haklı bulan Şura-yı Devlet, aylıkların dilekçenin verildiği tarihten itibaren ödenmeye başlanmasını istedi.²²⁴

Kararnameye aykırı olarak, emeklilik dilekçesi verenlerin işlemleri tamamlanmadan memuriyet maaşlarının kesilip yerlerine atanan yeni memura tahsis edildiği ortaya çıktı. Şura-yı Devlet, kararnameye uygun hareket edilmesini ve emeklilik dilekçesi veren memurun maaşının, emekli aylığı bağlanıncaya kadar kesilmemesine ve yerine atama yapılamamasına karar verdi.²²⁵

Kararnamenin yayımlanmasından 5 yıl önce azledilenlerin emeklilik hakkı olmadığı için bu süreyi aşanların yaşlılık aylığı için yaptığı başvurular reddedilmekteydi.²²⁶ Kararname, mazuliyet sürelerinin tamamını hizmet süresine eklemekteydi. Umum Tekaüd Sandığı yönetimi değişiklikten yaklaşık bir yıl sonra bu duruma itiraz etti. Kayıtlarda emekli olabilmek için gerekli olan 30 yıllık çalışma süresinin yaklaşık 15 yılını mazul geçiren çok sayıda memurun varlığını tespit eden ve her ay oldukça yüklü miktarda maaş bağladığını ve emeklilik fonunun giderek azaldığını belirleyen sandık yönetimi, mazuliyetin tamamının hizmet süresine dahil

²²² Kararnamede değişiklik yapılmasından önce tahsis edilen maaşlarda irade tarihi esas alınıyordu. Emeklilik işlemleri üç ay içinde sonuçlanmazsa maaşların bu üç aylık süre düşülerek dilekçe tarihinden itibaren bağlanmasına karar verilmişti (26 Haziran 1882 / 10 Ş 1299, ŞD.TNZ, 2455/46 Lef 1 ve 5).

²²³ 30 Temmuz 1882 / 15 N 1299, *BEO.AYD. d.*, nr. 1552, s. 127. Daha sonra emekli maaşının memuriyet aylığının kesildiği tarihten itibaren bağlanması ve ödenmesi yoluna gidildi İzmid eski mutasarrıfı Siret Efendi, emekli aylığının dilekçe tarihi itibariyle ödenmesini istedi (14 Mart 1888 / 2 B 1305, İ.DH, nr. 1073/84171). Sadaret Mektubi Kalemi Mümeyyizi Ramiz Bey'in de emekli maaşının kararname gereği memuriyet maaşının kesildiği tarih itibariyle ödenmesi için gerekli işlemin yapılması sandık yönetimine bildirildi (15 Ekim 1892 / 24 Ra 1310, BEO, 89/6635 Lef 1).

²²⁴ 14 Mart 1888 / 2 B 1305, İ.DH, nr. 1073/84171.

²²⁵ 22 Ocak 1889 / 20 Ca 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3182, s. 3.

²²⁶ Refia Sultan'ın kethüdası Hacı Hüsam Efendi, 5 yıldır açıktaydı. Emeklilik için başvurdu. Kethüdalık görevindekilere hazine maaş veriliyordu ve emeklilik hakları vardı. Hacı Hüsam Efendi ise Refia Sultan'ın kethüdalık hizmetine getirilince resmi hizmetten çıkmış kabul edildi. Kethüdalık maaşı Mart 1863 tarihinden itibaren kesilmişti. Yani nizamnamenin yayımlanmasından 6 yıl öncesinden beri mazuldü. Bu nedenle emeklilik maaşı başvurusu reddedildi. Bu durumdakiler için daha sonra hazine tarafından bir çözüm yolu bulunması kararlaştırıldı (27 Haziran 1881 / 29 B 1297, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 105). Hacı Hüsam Efendi, sandığın maaş tahsis edilemez yönündeki kararı üzerine Şura-yı Devlet'e başvurdu. Başvurusu incelendikten sonra maaş bağlanması için yeniden sandığa gönderildi. Çünkü, Hacı Hüsam Efendi, 1863 yılından itibaren kethüdalık maaşı alıyordu. Teşrifat dairesi de kayıtlarıyla bu durumu doğruladı. Yani 1880 yılına kadar Refia Sultan'ın kethüdalık hizmetinde bulunduğu açıktı (31 Mayıs 1881 / 3 B 1298, ŞD.TNZ, 2443/11 Lef 1). Hacı Hüsam Efendi, 1817 yılında Divan-ı Hümayûn kaleminde göreve başlamış, kaymakamlık, emtia gümrüğü emanetliğinin de aralarında bulunduğu pek çok memuriyette bulunmuştu (ŞD.TNZ, 2443/11 Lef 5).

edilmemesini istedi. Meclis-i Vükelâ, 1883 yılında değişikliği, mazuliyet maaşı almayanlara uygulanması koşuluyla kabul etti. Buna göre iki yıl süreli mazuliyetin tamamı hizmet süresine eklendi; ancak, dört yıla kadar uzaması halinde son iki yılın yarısının ilâve edilmesi, dört yıldan fazla dönemlerin reddedilmesi kabul edildi. Hastalık gibi meşru bir sebebe dayanmayan kendi arzularıyla istifa edenler bu haktan yararlanamazdı.²²⁷

Bu arada daha önce izah edildiği gibi, *Tensik-i Maaşat Kararnamesi* gereği maaşlarda %10'luk indirim yapılmıştı. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti yönetimi, sandığı koruma gerekçesiyle tensikattan önceki maaşlar dikkate alınıp hesaplama yapıldığında, emeklilere yüksek aylık bağlanacağını tespit etti ve sandığın mali açıdan rahatlatılması amacıyla son 10 yıllık maaşlardan %10 indirim yapıldıktan sonra hesaplanmasını talep etti. Ayrıca memuriyetlerin üç sınıfa ayrılması ve her sınıf için emekli maaşlarında üst sınır belirlenmesi istendi. Şura-yı Devlet, kararı Meclis-i Vükelâ'ya bıraktı. Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Meclis-i Vükelâ, emekli maaşlarının kararnamedeki gibi hesaplanmasına karar verdi ve sandığın talebini reddetti. Sandığın mali durumu gerekçe gösterildiği için emeklilik fonunun durumu hakkında rapor verilmesini istedi.²²⁸ Sandık yönetiminin emeklilik fonunu korumak amacıyla bu tür talepleri her zaman söz konusu oldu. Kâni Paşa'nın, nizamname değişikliği veya maaş sahiplerini etkileyecek önerilerinde padişahın sandığa verdiği önemi hatırlatması dikkat çekicidir. Bunun II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ın açılışında memurların emeklilik yasasının öncelikle ele alınmasını istemesinden

²²⁷ İstifa sebebi hastalık veya zorunlu nedenle olsa da 3 yılı aşan dönem emeklilik için gerekli süreye sayılmayacaktı. Dört yıllık mazuliyet döneminin iki yılının tam değerinin yarısının hizmet dönemi kabul edilmesi doğaldı; çünkü, mazuliyet maaşlarından da emeklilik aidatı kesiliyordu. Meclis-i Vükelâ, kararnamede bu yönde değişiklik yapılmasını istedi (9 Aralık 1882 / 28 M 1300, İ.MMS, nr. 73/3341 Lef 1 ve 2; 27 Aralık 1882 / 16 S 1300, ŞD.TNZ, 2462/20 Lef 1). Kararnamenin 33'ncü maddesinde yapılan değişiklikle bir memurun aldığı ceza dışında mazul olduğu dönemin emeklilik için gerekli süreye mahsup edilmesi imkânı getirildi. Mazuliyet maaşı alan ve sandığa aidat ödeyen memurların mazuliyet süresi ne kadar olursa olsun tamamı çalışmış gibi kabul edilecekti. Maaş almayan mazullerin 2 yıla kadar olan dönemleri emekliliklerine sayılacak, 4 yıla kadar olanların iki yılı tamamen ve diğer iki yılın yarısı kabul edilirken fazlasının sayılmaması kararlaştırıldı. Emekliliğin başladığı tarihten 5 yıl öncesinde görevden alınmış ve halen tayin edilmemişler ile ölenlerin ailelerine de sandıktan maaş bağlanmaması öngörüldü (17 Nisan 1883 / 9 C 1300, A.DVN.MKL, 23/25 Lef 1). Değiştirilen madde gazetelerde ilân edildi (1 Mayıs 1883 / 23 C 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1467, s. 2).

²²⁸ Meclis-i Vükelâ, sandık yönetiminin emeklilik fonunu korumak için bu tür bir talepte bulunduğu yönündeki gerekçesine karşılık hesapların tamamının incelenmeden hükme varılamayacağını belirtti. Tensikata göre maaş hesaplamasının emeklilik kararnamesine aykırı olacağını ve sandık yönetiminin istediği memuriyetlerin üç sınıfa ayrılarak her bir sınıf için üst seviye emekli maaşı miktarı belirlenmesinin de fonu koruma amacına hizmet etmeyeceğine hükmetti (30 Ocak 1882 / 10 Ra 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 349).

kaynaklandığı düşünülebilir. Bu gerekçeyle sunulan tekliflerin tamamı kabul edilmese bile dikkatle incelenmekteydi.

Meclis-i Vükelâ için sandığın mali durumuna ait 1882 yılı Mart ayında bir rapor hazırlandı. Sandığın kurulmasından Mart 1882'ye kadar olan dönem itibariyle aylık prim miktarı 6.890; bağlanan emekli ve aile maaşları 3.050 liraydı. Toplanan primlerle ödenen maaşların oranı yarı yarıyaydı. Bu maaşların çoğu tensikat kararnamesinden önce bağlananlardı; o yüzden sandığın kuruluşundan beri %5 aidat ödeyenler maaşlarıyla orantılı, tensikattan sonrakiler ise daha az emekli aylığı alacaklardı. Yaşlılık aylığının düşmesinden endişe eden çok sayıda memurun, tensikattan sonra emeklilik dilekçesi vermeleri de bu yüzdendi. Sandığa göre, ya hazine emeklilik fonunu desteklemeli ya da başka bir tedbir alınmalıydı. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ, geriye doğru 10 yılın maaşlarından kararname öncesine ait miktarların emeklilik nizamnamesine göre hesaplanmasını ve ardından %10'luk indirim yapılmasını kabul etti.²²⁹ Memurları ilgilendiren yeni bir düzenlemeyle, Mekke-i Mükerrreme ahali için 5 liradan fazla olan maaşlardan yılda bir kez yapılan %10'luk kesintinin 20 lira ve üzerindeki aylıklardan yapılması kararlaştırıldı.²³⁰

Tensikat kararnamesi uyarınca yapılan hesaplama sandık yönetiminin umduğu gibi, emekli maaşlarında fark yaratmadı. Meselâ, bir memurun emekli aylığı tensikat kararnamesine göre 87 lira, %10 indirim yapılmadan hesaplandığında 87 lira 22 kuruştı. Bu nedenle kararname öncesinde dilekçe verenlerin eski maaşları, sonrasındakilerin de tensikata göre emekli aylıklarının hesaplanmasına karar verildi.²³¹ Bu türden bir hesaplama zaman zaman karışıklığa yol açtı.²³² Tensikat kararnamesi sadece emekli aylığının hesaplanmasında değil, tasarruf amacıyla nezaretlerdeki bazı bölümlerin kapatılması yüzünden de karışıklığa sebep oldu. Kararnameyle kapatılan bölümlerde çalışan memurların Mart maaşları, bütçedeki zuhurat tertibinden ödendi ve bazıları da emeklilik dilekçesi verdi. Sandık yönetimi, maaşları zuhurat tertibinden verilenlere sandıktan aylık bağlanmasına itiraz etti. Şura-yı Devlet, maaşlarda indirim

²²⁹ 7 Mart 1882 / 16 R 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 11-15.

²³⁰ 17 Nisan 1882 / 28 Ra 1299, *Vakit*, nr. 2314, s.1.

²³¹ 1 Nisan 1882 / 12 Ca 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 35.

²³² Kapatılan Şura-yı Maliye Üyesi Ata Efendi'nin emekli maaşının belirlenmesi için son 10 yıllık maaşları toplandı. Bunların içinde Divan-ı Muhasebat üyeliği ve Hazine-i Hassa muhasebeciliği nedeniyle aldığı maaşları da vardı. Kararnameye uymayan maaşlardan akçe farkı denilen farkın düşülmesi gerekiyordu. Divan-ı Muhasebat üyeliği maaşlarının hesaba dahil edilmemesi gerekiyordu. Ama Cemiyet-i Umumiyye'de bu konuda görüş birliği yoktu (27 Kasım 1884 / 8 S 1302, ŞD, 866/21 Lef 2).

kararnamesinin padişahın onayıyla yürürlüğe girdiği; memuriyetin lağvedildiği tebliği de irade tarihinden sonra yapıldığı ve Mart ayı maaşından da aidat kesildiği gerekçeleriyle emekli aylığının sandık tarafından bağlanmasına karar verdi.²³³

Tensikat kararnamesi, Tekaüd Sandığı'nı da etkiledi. Kararnameye uygun olarak nezaret memurlarının sayısı azaltılınca, kalan çalışanların işlere yetişemedikleri görüldü ve Şura-yı Devlet'ten personel giderleri tahsisatının 41 lira arttırılması için izin istendi. Tensikat sırasında işten çıkartılan çok sayıda memur emeklilik dilekçesi verdiği için iş yoğunluğu artmıştı. Tensikat kararnamesine kadar emekli, dul ve yetim sayısı 1.250 iken 1883 yılı başında 450 yeni başvuruyla 1.700'e ulaştı.²³⁴ Şura-yı Devlet, tensikattan sonra emeklilik talep edenlerin çoğalmasından dolayı talebini kabul etti.²³⁵

1882 yılında bütçe açığının ve nakit sıkıntısının etkisini giderek daha fazla hissettirmesi üzerine, Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun yeni yıl bütçesini inceleyip tasarruf tedbirlerini araştırması ve maaşlarda indirim öngören kararnameyi de

²³³ Maarif Nezareti müsteşarlığı lağvedildi. Müsteşar Salih Efendi, önce emeklilik dilekçesi vermişti ama daha sonra 25 lira mazuliyet aylığı ile bir süre geçineceğini bildirdi. Bu nedenle emekliliği hakkındaki evrak işleme konmadı. Bir sonra yeniden emeklilik için başvurdu. Salih Efendi, kararname gereği müsteşarlık 13 Mart 1880'de lağvedildiği için görevinden 11 Mart 1880'de çıkarılmıştı. Azledildiği Mart ayı sonunda tebliğ edildiğinden Mart ayı maaşını talep etmiş ve zuhurat tertibinden ödenmişti. Sandığın Cemiyet-i Umumiyyesindeki 6 kişi sandıktan, Tekaüd Sandığı Nazırı Kâni Paşa'nın da aralarında olduğu 8 kişi müteakidîn-i kadîme tertibinden emekli edilmesi gerektiğini savunuyordu. Salih Efendi, bazı okullarda 12 lira karşılığında öğretmenlik de yapıyordu. Bu ödeme ücret olarak kabul edildiği için aidat kesilmiyordu. Bu nedenle sandıktan emekli maaşı tahsis edilemezdi. Şura-yı Devlet, memuriyetin lağvedildiğine dair tebliğin irade tarihinden sonra gerçekleşmesi nedeniyle Mart ayına ait maaşın padişahın bir ayrıcalıklı uygulaması olarak kabul edilemeyeceğini hizmet karşılığı olduğunu ve üstelik %5 aidat kesintisinin de yapıldığını belirtti (30 Ekim 1882 / 17 Za 1299, ŞD.TNZ, 2458/32 Lef 1 ve 3). Sandığa göre, Maarif Nezareti Müsteşarlığı'nın kuruluş tarihi olarak padişahın onay tarihi alınmalıydı. Bu durumda Salih Efendi'nin emeklilik süresi dolmamıştı. Şura-yı Devlet, Mart ayı aidatı kesildiği için Salih Efendi'nin sandıktan maaş bağlanmak suretiyle emekli edilmesine karar verdi (3 Kasım 1882 / 21 Z 1299, *BEO.AYN. d*, nr. 1552, s. 161).

²³⁴ 28 lira maaşla 4 kâtip, 13 lira maaşla 4 yeni memur alınması kararlaştırıldı (10 Mart 1883 / 1 Ca 1299, ŞD.DH, 2465/12 Lef 3).

²³⁵ 20 Mart 1883 / 11 Ca 1300, ŞD.DH, 2465/12 Lef 1. Sandığın Cemiyet-i Umumiyyesinde de görev değişikliği oldu. Cemiyet-i Umumiyye ikinci başkanlığına Nafia Muhasebecisi Said Bey getirildi. Meclis-i Âyan Üyesi Serviçen Efendi, Şura-yı Devlet Üyesi Rıza Bey, Hariciye Muhasebecisi Mecdüddin Efendi, Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Ahmed Hamdi Efendi, Divan-ı Muhasebat Üyesi Ohannes Efendi, Şura-yı Maliye Üyesi Hilmi Efendi, Vergi Emaneti Mektupçusu Hasan Efendi, Adliye Muhasebecisi Nazif Bey, Umur-ı Ticaret Müdürü Refik Bey, Şehremaneti Meclis Üyesi Halil Rami Efendi, Telgraf Nezareti Tahsilat Müdürü ve Dava Vekili Reşad Efendi, Evkaf-ı Hümayûn Nezareti'nden Salih Efendi üyeler oldu (*Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, Sene 1300, Def'a 38, İstanbul, s. 63-64). Sandığın Muhasebecisi Emin Efendi ve Sandık Emni Ömer Bey'e rütbe-i sâlise sınıf-ı mütemeyyizi, başkâtip muavini Mehmed Bey'e rütbe-i sâlise sınıf-ı saniye, evrak memuru Şükrü Efendi ile muhasebe kâtibi Haşim Efendi ve kâtipler Hamdi Efendi, Mustafa Bey, tahrirat kaleminden Münir Bey'e rütbe-i sâlise verildi (20 Şubat 1882 / 1 R 1299, *Vakit*, nr. 2271, s. 1). Sandık Emni Ömer Bey, Potu şebhenderliği yaptı. *Vakit* gazetesi Ömer Bey'in eski hizmetlerinden övgüyle söz etti (21 Şubat 1882 / 2 R 1299, *Vakit*, nr. 2272, s. 1).

güncellemesi amaçlandı.²³⁶ Ekim 1882’de Mabeyn-i Hümayûn’da bir araya gelen nazırlar ve Maliye Nazırı Münir Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Akif Paşa, Rûsumat Emîni Edip Efendi, Şura-yı Maliye Başkanı, Maliye Nezareti ve Rûsumat Emaneti müsteşarlarından oluşan İslahat-ı Maliyye Komisyonu kararname ve yeni tasarruf önlemlerini görüşmeye başladı.²³⁷

Bu arada Mart 1882’de yeni bir uygulamaya gidildi ve maaş tahsisinde düzenlenen mazbataya eklenmek üzere standart bir form hazırlandı. Emeklilik başvurularının mazbatası ve bu formla birlikte Şura-yı Devlet’e gönderilmesi istendi. Forma, memurun ilk memuriyete başladığı tarih, hizmetleri, son görevi ve süresi, mazuliyetleri, son 10 yıllık maaş toplamı, aidat kesintisi, maaş bağlanacak kişinin aile bireylerinin isimleri yazılmaktaydı.²³⁸

Mülkiye Tekaüd Sandığı emekli, dul ve yetimlere bir yıl geçerliliği olan maaş kuponları vermekteydi. Maaşların ödenmesi esnasında bu kuponun ilgili ayı mühürlenip yıl sonunda sandığa teslim edilmekteydi. Sandığın hesaplarını denetlemekle sorumlu Divan-ı Muhasebat, kuponlarla sandığın maaş ödemelerini gösteren defterleri karşılaştırarak denetim yapmaktaydı. Maaş alanların sayısı artmakta; dolayısıyla sandıkta başka evraklarla birlikte kuponlar da birikmekteydi. Sandık yönetimi, yer sıkıntısı nedeniyle maaş kuponlarını iki yıl sakladıktan sonra imha etmek istediysede, Divan-ı Muhasebat belgelerin beş yıl muhafaza edilmesi kuralına uyulmasından yanaydı.²³⁹ Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, Divan-ı Muhasebat’ın her yıl sonunda kuponlarla ödenmiş maaşları karşılaştırıp hesapları mühürlediği gerekçesiyle iki yıldan sonra maaş kuponlarının imha edilmesine izin verdi.²⁴⁰ Bu arada emeklilik kanununda yeniden değişiklik yapılacağına dair söylenti ortalıkta dolaşmaya başladı.²⁴¹

²³⁶ 27 Ekim 1882 / 14 Z 1299, *Vakit*, nr. 2506, s. 1.

²³⁷ Nazırlar ve İslahat-ı Maliyye Komisyonu üyelerinin Tensik-i Maaşat Kararnamesi’nde değişiklik yapmak üzere Mabeyn-i Hümayûnda bir araya geldikleri gazetelerde yer aldı. Bütçe açığına çare aranan toplantı sabaha kadar sürmüştü. Gazeteye göre, maaşlarda yeni bir indirim yapılması aylık sahiplerini endişelendiriyordu. *Vakit* gazetesine göre, maaşların yıllık tutarı 2.000.000 liraydı. Bütçe açığı ise 10-11.000.000 lira civarındaydı. Bu nedenle maaşlarda indirim yapılması, bütçe açığını kapatmaya yetmeyecekti (1 Kasım 1882 / 19 Z 1299, *Vakit*, nr. 2511, s. 1).

²³⁸ 8 Mart 1882 / 17 R 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 17.

²³⁹ Maaş sahiplerinin itirazlarına karşı kuponların 5 yıl saklanması gerekiyordu. Divan-ı Muhasebat’a göre, Avrupa’da da bu tür uygulamalar için gerekli olan prosedür bu yöndeydi. Mesela %6 faizli esham-ı cedîdenin 5 yıl sonuna kadar ibraz edilmeyen faiz kuponlarının ödenmeyeceğine dair özel nizamnameye fıkra eklenmişti. Bu nedenle maaş kuponları hakkında da 5 yıllık sürenin uygulanması istendi (1 Aralık 1882 / 20 M 1300, *ŞD.TNZ*, 2461/28 Lef 3).

²⁴⁰ Şura-yı Devlet’e göre, maaş sahiplerinin itirazları zaten en fazla iki yıl içinde yapılmış olacaktı (13 Aralık 1882 / 2 S 1300, *ŞD.TNZ*, 2461/28 Lef 1).

²⁴¹ 7 Aralık 1882 / 26 M 1300, *Vakit*, nr. 2548, s. 1.

3. Emeklilik Sistemi Uygulaması ve Kararnamede Yapılan Değişiklikler

Kuruluşundan itibaren sandığın nazırlığını yapan Kâni Paşa 78 yaşında öldü. 1824 yılında 19 yaşındayken memuriyete başlayan Kâni Paşa, mutasarrıf ve valilik yaptı. Mali konulardaki yetkinliği sebebiyle Dersaadet Bankası'nın tasfiyesi sırasında hesapların incelenmesinde ve Kırım Savaşı için kurulan Masarîf-ı Harbiye Komisyonu'nda çalıştı. Maliye Nezareti'nde çeşitli görevler alan Paşa, Maliye Nazırlığı, Dersaadet Emtia Gümrüğü, Rûsumat Emaneti, Defterhane Emaneti nazırlığı ve Şura-yı Devlet ve Meclis-i Âyân üyeliğinin de aralarında bulunduğu pek çok kurumda çalıştı.²⁴² Kâni Paşa'nın ölümünden sonra yerine 21 Mart 1883'te atanan kişi son olarak Adana valiliği yapmış ve bir süreden beri azledilmiş olan Tevfik Paşa'ydı. Tevfik Paşa, iffetli, doğru ve memuriyetteki kıdemi bakımından bu görev için yeterli donanıma sahipti.²⁴³ Memuriyete Mabeyn-i Hümayûn Kalemünde başlayan çeşitli muhasebeciliklerde çalışmış ve valilik yapmış bir kişi olan Paşa,²⁴⁴ teşekkür etmek için saraya gitti.²⁴⁵ Tevfik Paşa'nın sandık nazırlığına tayin edildiği vilâyetlere duyuruldu; emeklilikle ilgili işlemlerin titizlikle yerine getirilmesi ve maaşlardan kesilen aidatların İstanbul'a zamanında gönderilmesi istendi.²⁴⁶ Tevfik Paşa'nın nazır olmasından kısa bir süre sonra gazeteler aracılığıyla, emeklilik nizamnamesi gereğince ilmiye, askeriye, bahriye, zaptiye, belediye memurları ile askeri dairelerdeki ilmiye mensuplarıyla, zabıt ve kâtiplerin, hangi kurumda istihdam edilirse edilsinler maaşlarından aidat kesileceği

²⁴² Tahminen 1805 yılında St. Petersburg'da doğan Kâni Paşa, Bâbüali'de Fransızca lisan okuluna devam etti. Daha sonra Mısır'a giden Kâni Paşa, askeri okula katıldı ve miralay rütbesine kadar yükseldi. Abbas Paşa'nın Mısır valiliğinin bitmesiyle İstanbul'a döndü ve 225 lira maaşla Tırhale mutasarrıflığına atandı. Ardından Maliye Nezareti Tahsil ve Zimmet Komisyonu başkanlığı, Aydın mutasarrıflığı, Masarîf-ı Harbiye Komisyonu başkanlığı, Meclis-i Muhasebe-i Maliyye başkanlığı, Kıbrıs mutasarrıflığı, Bosna, Selânik ve Üsküp valiliği yaptı. Dersaadet Emtia Gümrüğü Emaneti, Rûsumat Emaneti, Maliye Nezareti nazırlığı, Esham-ı Umumiyye Emaneti, Şura-yı Devlet üyeliği, Defterhane Nezareti ve Nafia nazırlığı yaptı. Fransızca, Rusça, Arapça ve İtalyanca bilen Kâni Paşa, birinci derece mecidî nişanı ve Fransa, Rusya, Avusturya, İtalya ve Prusya ile İsveç-Norveç tarafından da çeşitli nişanlarla ödüllendirildi. Kâni Paşa'nın terekesine ait eşyaları Şehremaneti tarafından Paşa'nın Fatih civarında, Mustafa Bey mahallesindeki konağında satışa çıkarıldı (26 Mart 1883 / 17 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1437, s. 1-2 ve 4).

²⁴³ Tevfik Paşa'nın atanması hakkında Dahiliye Nezareti'nin de görüşü alındı. Ayrıca sandığın hesaplarından da anlayacak bir aday olması istenmişti. Kâni Paşa'nın âyânlık maaşı vardı ve ek olarak sandık nazırlığı nedeniyle 60 lira aylığı vardı. Kâni Paşa'nın nazırlığı döneminde önce yıllık ikramiye ödenmesine karar verildiyse de, daha sonra bu ikramiye maaş çevrildi. Tevfik Paşa atandığında yeniden ikramiye sistemine dönüldü. Tevfik Paşa, Adana valiliği görevinden sonra 50 lira mazuliyet maaşı alıyordu. Yıllık 500 lira ikramiye verilmesi kararlaştırıldı (21 Mart 1883 / 12 Ca 1300, İ.DH, nr. 879/70124; 23 Mart 1883 / 14 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1435, s. 1).

²⁴⁴ Mabeyn-i hümayûn kalemünde başlayan devlet memuriyetinde muhasebecilik, Meclis-i Maliye ve Meclis-i Muhasebe ile Meclis-i Vâlâ üyeliği yapan Tevfik Paşa, Hüdavendigâr, Rumeli, Kastamonu ve Adana valiliklerinde bulundu. Valilik dışında Maliye Nezareti'ne bağlı muhasebeciliklerde görev yapmıştı (ŞD, 2714/2 Lef 1).

²⁴⁵ 22 Mart 1883 / 13 Ca 1300, Y.PRK.BŞK, 7/50.

²⁴⁶ 3 Nisan 1883 / 25 Ca 1300, DH.MKT.PRK, 597/41.

bir kez daha duyuruldu. Ayrıca, adliyedeki kavaslar, mahkeme çavuşları ve gümrük kolculuğu gibi işlerde çalışanların da emeklilik hakkına sahip oldukları, buna karşılık hademeler ve ücretle çalışanların istisna tutuldukları ifade edildi. Belediye çalışanları kararname dışında bırakılırken, Şehremaneti mensuplarının maaşlarından %5 kesildiği ve onlar için ayrı bir emekli sandığı bulunmadığı da duyuruldu.²⁴⁷

Emeklilik sisteminin kurulmasının üzerinden yaklaşık üç yıl geçtiği halde sorun yaşanmaktaydı. Böyle durumlarda ya emeklilik kararı değiştirilmekte; bu olmazsa da, sorunun çözümü için yeni düzenlenmelere gidilmekteydi. Maaşlarından aidat kesintisi yapıldığı halde Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın yaşlılık aylığı bağlamadığı memurlar da vardı ve bunlar emeklilik sisteminin kurulmasından önceki beş yıl içinde görevden alınmış ve yeniden atanmış olan kişilerdi. Bu durumdakilerin de ölümleri halinde ailelerine maaş bağlanmamasına karar verildi. Bu memurlar ve aileleri için ileride izah edileceği gibi, hazine tarafından ödenmek üzere maaş bağlanması için nizamname çıkarıldı. Bu sırada Suriye merkez eski mutasarrıfı İzzet Efendi, yeniden göreve atandığında maaşının yarısı kesildiği ve düzenli olarak aidat ödendiği halde, sandıktan aylık bağlanma hakkının elinden alınmasının emeklilik kararına aykırı olduğu gerekçesiyle Şura-yı Devlet'e başvurdu. İtirazı haklı bulan Şura-yı Devlet, ya emeklilik nizamnamesinde buna uygun değişiklik yapılmasını ya da aidat kesintisinden vazgeçilmesini istedi.²⁴⁸

Tevfik Paşa, 1883 yılı sonunda sandık nazırlığına atanmasından sadece birkaç ay sonra ödenen maaşlarla toplanan aidat arasındaki farkın maaşlar lehine giderek azaldığı gerekçesiyle, kararnamede tadilat yapılmasını isteyince, Şura-yı Devlet, değişiklik talebinin sebebini sordu. Bu sebepleri izah etmeden önce çalışmanın kapsadığı dönemde sandığı yöneten iki nazırın da büyük bir titizlik ve dikkatle hareket ettiklerini belirtmek gerekmektedir. Bunun nedenleri sandığın hükümetten para almayıp memur maaşlarından yapılan kesintilerle emekli, dul ve yetim maaşlarını ödemesi sebebiyle gösterilen hassasiyet ve diğeri de padişahın sandığın faaliyetlerini yakından takip ettiği hakkındaki inanıştı. Çünkü daha önce belirtildiği gibi, gerek Kâni Paşa gerek Tevfik Paşa, sık sık kararnamede değişiklik yapılmasını talep etmekte ve gerekçe olarak da padişahın sandığa verdiği önemi gündeme getirmekteydiler. Ancak, Tevfik

²⁴⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, emeklilik nizamnamesi yayımlandığında Şehremini'nin Sadrazam Mehmed Said Paşa ile görüşerek, Şehremaneti çalışanlarının da emeklilik sistemine dahil olmalarını sağladığını yazdı (24 Nisan 1883 / 16 C 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1462, s. 2).

²⁴⁸ 24 Temmuz 1883 / 19 N 1300, ŞD, 2479/39 Lef 7.

Paşa'nın kararnamade değişiklik yapılması yönündeki bu talebi, ileride izah edilecek olan hazinenin emeklilik fonundaki birikimden kısa süre önce aldığı 50.000 liralık borçtan kaynaklandığı düşünölmektedir.

Şura-yı Devlet'in değişiklik talebinin nedenini sorması üzerine hazırlanan raporda sandık yönetimi, sistemde yaşanan sorunları dört başlıkta topladı. İlki, maluliyetle; ikincisi, dul ve yetimlerden maaşını evlenme, yaş haddi ve ölüm nedeniyle kaybedenlerin aylıklarının emeklilik fonuna aktarılmasıyla; üçüncüsü, kısa süre aidat ödeyenlerle, uzun zaman maaşından kesinti yapılanlara eşit muamele yapılmasıyla; ve sonuncusu da yeniden çalışmaya başlayanların durumuyla ilgiliydi. Şura-yı Devlet, sandığın önerileri arasında, görevden alınanlara ait mazuliyet maaşı, atanmadıkları için emekliliğe başvuranlar, aidatların zamanında sandığa gönderilmemesi ve Üçüncü Bölümde izah edilecek olan hazineye verilen kredi konularını inceledi, diğerlerini reddetti; hazineye verilen 50.000 liralık borcun tahsil edilmesi ve aidatların zamanında gönderilmesiyle sandığın mali sorunu çözüleceği gerekçesiyle kararnamade değişikliğe ihtiyaç olmadığına karar verildi.²⁴⁹ Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa ısrarlıydı; çünkü, emeklilik fonunun gelir ve gider kalemlerinin dengelenmesi, geleceğinin garanti altına alınması zorunluydu. Sandık yönetiminde de değişiklik konusunda görüş birliği yoktu; Cemiyet-i Umumiyye üyelerinin bir kısmı maaş sahiplerini olumsuz etkileyeceği gerekçesiyle değişikliklere karşı çıkmaktaydı. Sonuçta sandıktan bağlanan emekli veya aile maaşlarından emeklilik şartı olan 30 yıl tamamlanıncaya kadar %5 aidat kesilmesi üzerinde uzlaşma sağlandı ve kararnamade istenilen diğer değişikliklerle birlikte yeniden Şura-yı Devlet'e gönderildi.

Kararnamade değişiklik yapılması hususunda ikinci başvuru üzerine Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, sandığın mali durumunu anlamak için 1884 yılı başında nazır Tevfik Paşa ve muhasebeci Emin Efendi'yi, ayrıca farklı fikirde olan Cemiyet-i Umumiyye üyelerinden Nafia Nezareti Muhasebecisi Said Bey ve Adliye Nezareti Muhasebecisi Nazif Efendi'yi çağırıp dinledi. Bu esnada sandığın aylık 2.000 liradan

²⁴⁹ Daha sonra kararnamade değişiklik yapıldıysa da Tevfik Paşa başkanlığındaki heyetin raporu esas alınarak hemen bir tadilat gerçekleşmedi. Emeklilik fonunun bankada bir cari hesapta tutulan birikimiyle aidatlar maaşları ödemeye yeterliydi. Sandığın hesapları hazineye verilen borçla değişmesine rağmen, maaşların ödenememesi gibi bir durum söz konusu değildi (3 Kasım 1883 / 2 M 1301, ŞD, 2475/11 Lef 2 ve 4). Aylık olarak ödenen maaş ile kesilen aidat arasında 1.970 lira fark vardı. Sandık yönetimi, emeklilik fonundan ödenen maaşların miktarını tespit etmiş emekli aylıklarının, son 10 yıllık maaş toplamının önce onda biri alınarak yıllık tutarı, ardından on ikide biriyle aylık miktarı belirlenip bunun %30'unun verilmesi halinde sandığın ne kadar kazançlı çıkacağını ortaya koyuyordu (4 Aralık 1883 / 3 S 1301, ŞD, 860/9 Lef 6).

fazla geliri, bankada da 250.000 lira nakit parası ve vilâyetlerden alacağı olan 50.000 liralık aidat bakiyesi vardı. Azledilen memurların tümüne mazuliyet aylığı verilmesiyle emeklilik başvurularının sayısı azalacaktı ve sandığın geleceği için tehlike kalmayacağı ortadaydı.²⁵⁰ Şura-yı Devlet'in kararıyla sandığın önerilerinin sunulduğu Meclis-i Vükelâ, sandığın mali yapısında ciddi bir sorun bulunmadığı gerekçesiyle kararnamede sınırlı değişikliğin yeterli olacağına karar verdi.²⁵¹

İki kez reddedilmesine rağmen, sandık yönetimi kararnamede değişiklik yapılmasında ısrarlıydı ve Nisan 1884'te yeniden gündeme getirildi.²⁵² Tevfik Paşa, bir kez daha padişahın önem verdiği sandığın mali yapısının dengelenmesi gerektiğini savunmuştu. Tevfik Paşa'nın ısrarı tahminimizce hazinenin sandıktan borçlanmasının devam edeceği yönündeki öngörüsünden kaynaklanmaktadır. Çünkü daha sonra yaşanan gelişmeler bunu doğrular niteliktedir. Padişahın, sandığın faaliyetlerini yakından takip ettiği ve önemseydiği konusu hazinenin emeklilik fonundan borçlanmasına izin vermesiyle çelişmektedir. Bu nedenle öne sürülen bu gerekçenin biraz abartıldığı düşünülebilir. Birazdan izah edileceği gibi, padişahın kimi bürokratların emekli aylıklarını keyfi olarak belirlemesi, şartları maaş bağlanmasına uygun olmadığı halde bazı memurların sandıktan emekli edilmelerinde ısrar etmesi sandık yönetiminin görüşüyle tezattır. Ayrıca, İkinci Bölümde izah edileceği gibi,

²⁵⁰ Sandığın kuruluşundan bu yana 3,5 yıl geçmişti ve Şura-yı Devlet'e göre, hesaplarda sorun görünmüyordu. Bu nedenle kararnamede değişikliğe ihtiyaç bulunmuyordu (7 Ocak 1884 / 9 Ra 1301, *A.DVNS.NZAM. d*, nr. 1, s. 82-86).

²⁵¹ Muhasebeci Emin Efendi'nin hazırladığı hesaplara göre, 13 Mart 1880-12 Ekim 1883 arasındaki 43 ay zarfında aidat, maaş farkları, ilk tayindeki yarım maaş, bankadaki sermayenin faizi ile birlikte sandıkta 350.000 lira olması gerekiyordu. Ama bunun yerine 296.970 lira para girişi vardı. Bu arada hazineye verilen 50.000 liralık borç tahsil edilmemiş, faiziyle birlikte 55.960 liraya çıkmıştı. Aylık gelir 8.185 lira, idare masrafı ve maaşların toplamı 5.445 liraydı. Bankadaki sermaye 194.180 lira ve gelir fazlası da 2.739 liradan ibaretti. Tüm çalışanlar emeklilik hakkına sahip olmadığı halde 5.445 liralık maaş bağlanması kuruluştan beri emeklilik başvuruların çokluğundan kaynaklanmaktaydı. Memurların bir kısmı mazuliyet maaşı tahsis edilmediği için mecburen emeklilik yolunu seçiyordu (15 Mart 1884 / 17 Ca 1301, *İ. MMS*, nr. 78/3411 Lef 2; 15 Mart 1884 / 17 Ca 1301, *A.DVNS.NZAM. d*, nr. 1, s. 87-88).

²⁵² Sandık yönetimine göre, kuruluştan itibaren geçen 4 yıllık sürede harcamaların tutarı 5.600 liraydı. En fazla iki yıl içinde gelirler ve giderlerin eşitlenmesi söz konusuydu ve Şura-yı Devlet'in iddia ettiği 2.000 liralık fazla da kalmazdı. Kasım 1879'dan itibaren aidat kesintisine başlanmıştı; ama, emeklilik dilekçeleri Mart-Nisan 1880'den itibaren kabul edilmekteydi. Bankadaki 250.000 liralık birikimin sebebi buydu. Giderlerin artması halinde maaş ödemek için bankadaki paranın çekilmesi gerekiyordu. İhtiyat olarak tutuluyordu ve sandığın gelir gider dengesinde yalnızca yıllık faiz miktarı esas alınmalıydı. Hazineye verilen 50.000 liralık borç ise hesap ve bütçeye dahil edilmediğinden değerlendirmeye alınmamalıydı. İleride izah edilecek olan hazinenin ödediği mütekaidîn-i kadîme maaşlarından sandığa devredilenler de maaş sahiplerinin ailelerine ve sandıktan yararlanamayan eski memurlara bağlanıyordu. Bunlara mahlulattan %50 oranında maaş bağlanabilmişti. Herkesin maaşı bağlandıktan sonra mahlulattan sandığa para kalması için zamana ihtiyaç vardı. Eski memurlar azaldıkça sandığa başvuruların azalması ihtimali de ilk iki yıl için geçerliydi (7 Nisan 1884 / 20 C 1301, *İ. MMS*, nr. 78/3411 Lef 1; 1 Nisan 1884 / 20 C 1301, *A.DVNS.NZAM. d*, nr. 1, s. 90-92).

kararnameye aykırı olmasına rağmen emeklilikten sonra yeniden çalışmaya başlayan bazı memurlara yaşlılık ve memuriyet aylıklarının her ikisinin birden ödenmesini emretmesi de bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Bu konuda belirtilmesi gereken husus, nadiren yüksek maaşla emekli edilmesini emrettiği üst düzey bürokratlara bağlanan aylıkların fazla kısmını hazineye ödettirmesiydi. Bununla ilgili rastladığımız örnekler arasında aşağıda izah edilecek olan Londra Sefiri Musurus Paşa'ya ödenen aylık vardır.

Ancak, Nazır Tevfik Paşa'nın ısrarları üzerine bu kez Meclis-i Vükelâ, sandığın değişiklik önerilerini incelemesi için bir komisyon oluşturdu. Komisyonun kimlerden oluştuğunu tespit edemedik. Ancak, Meclis-i Vükelâ'nın kısmi değişikliğin yeterli olacağına ilişkin kararına karşılık, bu komisyon sandık yönetiminin talep ettiği değişiklikleri uygun buldu.²⁵³

Değişikliklere uygun nizamname hazırlanıp Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Meclis-i Vükelâ'ya sunuldu ve 1884 Nisan ayı sonunda kabul edildi. Buna göre, maluliyet nedeniyle emeklilik konusunda, sandığın önerdiği biçimde değişiklik yapıldı ve maluliyet iki dereceye ayrıldı. Başkasının bakımına muhtaç derecede malul olanlara son memuriyet maaşının yarısı, başkasının bakımına ihtiyaç duymayanlara dörtte biri, 10 yıldan fazla hizmet süresi olanlara da üçte birinin verilmesi kararlaştırıldı. Maluliyetin iki dereceye ayrılması ve her birine farklı miktarda maaş bağlanmasına ilişkin değişikliğin sebebi, gerçekten hasta ya da sakat olmayan memurların emeklilik için başvurmalarını engellemektir. Ayrıca, emeklilik için şart olan 30 yıllık çalışma süresini tamamlayan malullere, daha yüksek aylık bağlanmaması konusunda düzenleme yapıldı. Emeklilikten sonra ikinci kez memuriyete girmeye izin verilmesi, emekli maaşını maluliyet aylığı konumuna sokuyordu. Bu yüzden emeklilerin yeniden memuriyete girişleri yasaklandı. Resmi karar gereği memuriyete geri dönüş söz konusuysa, yaşlılık aylığının kesilmesi ve ikinci kez emekli olduklarında da eski maaşlarının yeniden bağlanmasına karar verildi. Ayrıca, 30 yıl aidat ödemeyenlerin emekli, ailelerinin de dul ve yetim aylıklarından eksik yılları tamamlamak amacıyla %10 oranında kesinti yapılması kabul edildi. Bu değişiklik 1 Mayıs 1884'ten önce emekli olanlar için de geçerliydi.

²⁵³ Komisyon bazı değişikliklerin yerinde olduğuna karar verdi (17 Nisan 1884 / 20 C 1301, *A.d. d.*, nr. 7, s. 100-105; 29 Nisan 1884 / 4 B 1301, *A.d.d.*, nr. 7, s. 105-106; 29 Nisan 1884 / 4 B 1301, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 1, s. 92). Nizamnamede yapılan değişiklikler saray tarafından da onaylandı (8 Mayıs 1884 / 13 B 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1782, s. 2).

Aileye bağlanacak maaşlar hakkındaki değişikliklerle vefat, evlilik veya yaş haddi sebebiyle kesilen aylıkların diğerlerinininkine eklenip, son aile bireyinin memurdan kalan maaşın tümünü alması uygulamasından vazgeçildi. Ölen memurun maaşının yarısı 5 lirayı geçmezse geride kaç kişi kalırsa kalsın tamamının tahsis edilmesi ve maaş hakkını kaybedenin hissesinin de diğerlerine eklenmesi kararlaştırıldı. Eğer maaş 5 liradan fazla ise bir yetime bunun tamamı ve kalanın yarısı verilecekti; ama, yetim sayısı iki ise 5 liranın tamamı ile bu kez kalan kısmın dörtte üçü; yetim sayısı üç ve daha fazla ise memurun maaşının yarısının ödenmesi kabul edildi. Anne ve babanın maaş hakkına sahip olmaları muhtaç olmalarına bağlıydı; bu koşul kaldırıldı. Ayrıca 15 yıl hizmeti olmadan ölen memurların ailelerine maaş verilmeme şartı değiştirildi; süre 10 yıla indirildi.²⁵⁴ Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, 15 yıl hizmetleri olmadığı gerekçesiyle maaş bağlanmayan ailelerin yeniden başvuruları halinde ne yapılması gerektiği konusunda kararsız kaldı.²⁵⁵ Daha önce bağlanmış aile maaşlarında da geriye dönük uygulama yapılması kararlaştırıldı.²⁵⁶ Aile maaşlarından yapılan %10'luk kesintiye 1893 yılında da devam edilmekteydi.²⁵⁷

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nda işlerin yoğunluğu gerekçesiyle daha önce yeni memur alınmasından sonra Nazır Tevfik Paşa bu kez odacılık ve hademelik için bir kişilik kadro açılması talebiyle Şura-yı Devlet'e başvurdu.²⁵⁸ Öte yandan sandığın veznedarlığına 1885 yılı Ekim ayı başında muhasebe kaleminden Mustafa Bey atandı,²⁵⁹ Kasım ayı başında da Mustafa Bey'in yardımcılığına Birinci Daire-i Belediye veznedarlığından istifa eden Hamdi Bey getirildi.²⁶⁰ Mustafa Bey'in sahte maaş sureti düzenleyerek, vezneden tahsil ettiği para nedeniyle bağlı olduğu yöneticinin ağır eleştirilerine dayanamayarak intihar etmesi üzerine yerine 1886 yılı Şubat ayı başında

²⁵⁴ İ.MMS, nr. 78/3411 Lef 3. Bu değişikliklere uygun nizamname hazırlandı (İ. MMS, nr. 78/3411 Lef 6; A.d. d, nr. 7, s. 84-100; 30 Nisan 1884 / 5 B 1301, A.DVN.MKL, 25/39; 30 Nisan 1884 / 5 B 1301, A.DVNS.NZAM. d, nr. 1, s. 68-81. Kararnamenin 7 maddesi son haliyle gazetelerde duyuruldu (11 Mayıs 1884 / 16 B 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1784, s. 2; 12 Mayıs 1884 / 17 B 1304, nr. 1785, s. 3).

²⁵⁵ Yalnızca daha önce reddedilenler değil, değişiklik esnasında başvuru yapmış ve evrakları inceleme aşamasında olanlar da vardı (10 Ağustos 1884 / 8 L 1301, ŞD, 863/24).

²⁵⁶ 30 yıllık süreyi tamamlayana kadar emekli maaşları veya aile maaşlarından %10 oranında kesinti yapılması, ilmiye veya askeri dairelerden mülkiye hizmetine geçen memurlar için de söz konusuydu (1 Ağustos 1890 / 15 Z 1307, ŞD, 2933/3).

²⁵⁷ 1893 yılında Divan-ı Muhasebat'ın uyarısı üzerine sandık yönetimine emekli ve aile maaşlarından geriye doğru olmak üzere yapılan aidat kesintisinin kaç yıl süreceği soruldu (25 Temmuz 1893 / 11 M 1311, ŞD, 923/96 Lef 3).

²⁵⁸ 20 Mayıs 1884 / 25 B 1301, ŞD, 862/29.

²⁵⁹ 5 Ekim 1885 / 26 Z 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2183, s. 1; 11 Ekim 1885 / 2 M 1303, nr. 2188, s. 1.

²⁶⁰ 2 Kasım 1885 / 24 M 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2207, s. 1.

yardımcısı Hamdi Bey atandı.²⁶¹ Hamdi Bey de kısa süre sonra işten el çektirildi; hesapları incelemeye alındı. Onun yerine de Mart 1886'da Maliye Nezareti Esham-ı Umumiyye Veznedarı Hacı Galib Bey tayin edildi.²⁶²

Bu arada nizamname hükümlerine bağlı kalınsa da kimi zaman aykırı uygulamalara rastlanmakta; emeklilik dilekçesi veren kişinin yaşı ve geçmiş hizmetleri, padişahın emriyle kararname koşullarından bağımsız maaş tahsisine yol açmaktaydı. Bu tür örneklerden biri Londra Sefiri Musurus Paşa'nın emekliliğinde görüldü. Paşa, devlete sadakatle hizmet etmesi ve yaşına duyulan hürmet nedeniyle son aylığı olan 205 lira emekli maaşıyla Kasım 1885'te görevi bıraktı. Sandık muhasebesi ise Musurus Paşa'nın emekli aylığını 147 lira olarak hesapladı.²⁶³ Padişah tarafından belirlenen emekli maaşı ile sandığın hesapladığı miktar arasındaki fark hazine tarafından karşılandı.²⁶⁴ Harem-i Şerif eski müdürü Ali Rıza Efendi'nin emekli aylığı da padişahın emriyle sandıktan ödendi.²⁶⁵ Çok sık olmasa da bu tür örnekler padişahın icraatını onayladığı ve kendisine sadık bürokratları emekliliklerinde de korumaya devam ettiğini göstermektedir.

1886 yılında memur maaşlarında bir kez daha indirim yapıldı. Tensikattan etkilenen memurlar, dilekçe vererek aylıklarının eski seviyeye çıkarılmasını istedi. Bunlardan biri de Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'ydı. Ahmed Lütfi Efendi, 50 lira maaşı tensikatla 33 liraya düşüncü yaptığı itiraz kabul edilerek maaşı eski seviyesine

²⁶¹ 1 Şubat 1886 / 26 R 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2285, s. 1.

²⁶² 15 Mart 1886 / 9 C 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2321, s. 1.

²⁶³ Çok nadir olan bu uygulamalar genellikle padişahın izni veya emriyle yapılıyordu. II. Mahmud döneminden bu yana görevde olan Musurus Paşa, çok yaşlanmıştı ve bir çok kez emekli edilmek istenmiş ama yerine uygun biri bulunamamıştı. Cebel-i Lübnan eski mutasarrıfı Rüstem Paşa'nın bu göreve tayin edilmesine karar verildi. Musurus Paşa aldığı maaşla emekli edildi (12 Kasım 1885 / 5 S 1303, İ. DH, nr. 970/76659). Musurus Paşa'ya 205 lira emekli maaşı tahsis edildi. Tekaüd Sandığı'nın hesaplarına göre, 147 lira emekli maaşı alması gerekiyordu. Aradaki farkın hazine tarafından ödenmesine karar verildi (18 Mayıs 1886 / 14 Ş 1303, ŞD, 847/14 Lef 2).

²⁶⁴ Yenipazar Muhasebecisi Zevakil Bey'e ödenecek emekli maaşının miktarı saray tarafından belirlendi. Hüdavendigâr Vilâyeti İstinaf Mahkemesi Ceza Reisi Abdülgaffar Efendi'nin ölümü üzerine ailesine Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş ödenmesi istendi. Sandık yönetimi, mülkiye ve ilmiye sandıklarınca ödenmesi gereken miktarları belirledi (6 Eylül 1886 / 8 Z 1303, ŞD, 875/45).

²⁶⁵ Harem-i Şerif eski müdürü olan ve aylık 27 lira 68 kuruş maaşla emekli edilen Ali Rıza Efendi, dilekçe yazarak 8 yıl hizmeti daha bulunduğunu ve emekli aylığının yanlış hesaplandığını iddia etti. Emekli maaşı eski kararnameye göre tahsis edilmiş ve ilâve 8 yıllık hizmeti göz ardı edilmişti. Ali Rıza Efendi'nin son memuriyetinden ayrılma tarihi Mart-Nisan 1880'den önceydi ve sandıktan ancak eski kararnameye göre maaş alabilirdi. İlâve hizmeti için yapılması gereken zam yeni kararnameye göre verilirse, bunun müteakidîn-i kadîme maaşlarından ve hazineden ödenmesi gerekiyordu. Ama Ali Rıza Efendi'nin maaşının Tekaüd Sandığı'ndan ödenmesi hakkında padişahın emri vardı. Maaşı yeniden hesaplandı ve 5 lira 49 kuruş zam yapıldı (2 Ekim 1885 / 23 Z 1302, ŞD, 870/26).

çıkarıldı.²⁶⁶ Tensikat, emeklilik dilekçesi verenleri etkiledi. Sandığın kurulmasından itibaren %5 oranında aidat ödeyenler ile kısa süre kesinti yapılanların emekli aylıklarının nasıl hesaplanacağı daha önceki maaş kararnamesinin uygulandığı dönemdeki gibi sorun oldu. Sandık yönetimi, kısa süre aidat ödeyenlerin indirimden önceki maaşları esas alınarak emekli aylığı hesaplanması durumunda bunları ödemeye gücü olmadığı görüşündeydi. Bu nedenle, emeklilik için başvuranların son 10 yıllık maaşlarını tensikat kararnamesine uygun olarak indirip ardından yaşlılık aylıklarının hesaplamasını yapmaktaydı.

Meclis-i Âyân Üyesi İrfan Paşa'nın emeklilik dilekçesi vermesi iki ayrı yerden maaş alanların durumunu gündeme getirdi. Sicill-i Ahval Komisyonu Başkanı ve Meclis-i Âyân Üyesi İrfan Paşa'nın, hem âyân hem de komisyon başkanlığı sebebiyle iki ayrı maaşı vardı. Tensikat kararnamesi gereği iki ayrı yerden maaş almak yasak olduğu gerekçesiyle İrfan Paşa'nın komisyon başkanlığı aylığı kesildi. Dilekçesi işleme konulduğunda emekli aylığı sadece 72 liralık âyânlık maaşı üzerinden hesaplandı. İrfan Paşa, komisyon başkanlığı aylıklarının da son 10 yıllık maaş toplamına dahil edilmesini ardından tensikat kararnamesinin uygulanmasını istediye de, Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, istediğini kabul etmedi.²⁶⁷ Sicill-i Ahval Komisyonu Başkanı İrfan Paşa 60 lira aylıkla emekli edilmesine rağmen,²⁶⁸ 1889 yılında Meclis-i Vükelâ, farklı bir karar verdi. 19 Mart 1877'de açılan Meclis-i Umumî'nin Heyet-i Âyân üyeleri padişah tarafından atandı. Mebusan Meclisi feshedilmesine rağmen âyânlara maaşları ödenmeye devam edildi. Âyânların bir kısmı çeşitli görevlere atandı. Atandıkları memurluklardan ayrılanlara mazuliyet maaşı bağlandı. Mesela, Sadrazam Mehmed Said Paşa, azlinden bir ay sonra 72 lira maaşla âyânlığa tayin edildi ve 28 lira da mazuliyet aylığı bağlandı.²⁶⁹ Âyânlık ve mazuliyet maaşlarından da %5 aidat kesilmekteydi. Kararnameye göre, mazuliyet maaşı alanların bu dönemleri emeklilikleri için gerekli süreye mahsup ediliyordu. Ayrıca atandıkları görevleri sürdürenlere de

²⁶⁶ Ahmed Lütfi Efendi'ye maaşı hayat boyu ödenmek koşuluyla bağlanmıştı (1 Mayıs 1886 / 26 B 1303, İ. DH, nr. 987/77922).

²⁶⁷ 29 Mayıs 1886 / 25 Ş 1303, ŞD, 874/63 Lef 6. İrfan Paşa'nın durumunda olan yani aslı görevleri dışında başka hizmetleri için maaş alanlar vardı. Bu durumdakilerin sadece asıl memuriyet maaşları üzerinden emekli aylıkları hesaplanmıştı. Adliye Müfettişi Mefur Paşa, Şura-yı Devlet üyeliği ve başkanlık vekâletinden toplam 40 lira maaş alıyordu. Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi Başkanı Ali Şefik Bey'in, Şura-yı Devlet üyeliği nedeniyle 80 lira geliri vardı. Erzurum ve Van Vilâyetleri islahat memuriyetlerinden de ayrıca aylığı vardı; ama, indirimle bunların yalnızca 50 lira emeklilik hesabına dahil edildi (ŞD, 874/63 Lef 4).

²⁶⁸ Sicill-i Ahval Komisyonu Başkanı 60 lira maaşla emekli edildi (7 Ağustos 1886 / 7 Za 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2444, s. 1)

²⁶⁹ Z. Kurşun, *Aynı tez*, s. 35.

âyânlık ve memuriyet maaşları verilmekteydi. Bu durum karışıklığa yol açınca,²⁷⁰ Meclis-i Vükelâ, âyânların her iki aylıklarının da emeklilik maaşı hesabına dahil edilmesine karar verdi.²⁷¹

Tensikat yapıldığı halde maaş ödemeleri düzenli yapılmadığından memurlar yanında hazineden aylık alan emekli ve aileler de etkilenmekteydi. Hasta ve maddi sıkıntı yaşayan Ahmed Vefik Paşa'nın durumu saraya iletilince padişah, gecikmiş aylıklarının düzenli olarak ödenmesini ve makbuzlarının da kendisine sunulmasını istedi. Yine de ödenmeyince Ahmed Vefik Paşa'nın maaşı Vergi Emaneti'ne aktarıldı.²⁷² Gecikme hazinenin ödediği maaşlar için söz konusuydu. Bu çalışmanın kapsadığı dönem içinde Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın maaş ödemediğine dair bir şikayete rastlanmamıştır.

Mali sıkıntı nedeniyle sadece maaşlarda indirim yapılmadı; ayrıca, dairelerdeki memur sayısında da indirime gidildi. Adalet Nezareti'nde ıslahat yapmak üzere kurulan komisyon, tensikat üzerinde çalışmaya başladı. Nezaretin hazırladığı raporda, ülke genelindeki sorgu hakimleriyle İstanbul'daki mahkemelerde istihdam edilen hademe ve mübaşirlerin hizmet süreleri gözden geçirilerek emekli olabilecekler belirlendi.²⁷³ Öte yandan, 1888 yılında Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye'den mezun olan memleket tabip ve eczacıları için bir nizamname hazırlandı ve bunlara emeklilik hakkı tanındı.²⁷⁴

Maaşlarını düzenli olarak alamayan memurlardan çeşitli sebeplerle kesinti yapılması da ayrıca sıkıntıya yol açmaktaydı. 1890 yılında yayımlanan *İane Komisyonu Nizamnamesi*'yle maaşı 3 lirayı aşan memurlardan yıllık yaklaşık üçte bir oranında kesinti yapıldı. İaneyi ödemedi ölenlerin Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan veya bağlı olduğu daireden ailesine bağlanacak maaştan üçte bir oranında kesilmesine karar verildi. Ayrıca, zam alan bir memurun maaş artışının %5'i de İane Sandığı'na aitti.²⁷⁵

²⁷⁰ 2 Mart 1889 / 29 C 1306, ŞD, 891/9 Lef 1.

²⁷¹ 16 Mart 1889 / 14 B 1306, MV, 41/23; 16 Mart 1889 / 14 B 1306, A. MKT. MHM, 499/29 Lef 2.

²⁷² Makbuzlar saraya iletilmeyince Ahmed Vefik Paşa'nın aylıklarının ödenmediği ortaya çıktı. Paşanın birikmiş maaşlarının ödenmesi yeniden istendi (29 Ağustos 1886 / 29 Za 1303, İ. DH, nr. 999/78991). Paşanın maaşını düzenli olarak alabilmesi için ödeme emrinin Vergi Emaneti'ne aktarılması ve buradan yapılmasına karar verildi (9 Eylül 1886 / 11 Z 1303, İ. DH, nr. 1002/79152).

²⁷³ 20 Kasım 1887 / 4 Ra 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2834, s. 1.

²⁷⁴ 16 Mart 1888 / 5 Ş 1305, *A.d. d.*, nr. 12, s. 75; 23 Nisan 1888 / 12 Ş 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2968, s. 3.

²⁷⁵ 30 Nisan 1890 / 11 N 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3570, s. 4.

Bu arada mülkiye memurlarının tercüme-i hallerinin kayıt altına alınma usulüne dair bir düzenleme 1888 yılı Mart ayı sonunda yayımlandı²⁷⁶ ve Aralık ayında da görevden alınıp emeklilik başvurusunda bulunanlara verilecek hizmet veraset mazbatalarına maaş tutarlarıyla, tayin ve görevden alınma tarihlerini yazmaları ve ilgili kuruma mühürletmeleri gerektiği duyuruldu.²⁷⁷ Ayrıca, kaza kaymakamları ile nahiye ve tahrirat müdürlerinin atamalarındaki kıstasları uygulayacak komisyonun görevlerini belirleyen nizamnamede tespit edilen şartlardan biri de emeklilik hakkına sahip olabilecek bir hizmette 5 sene çalışma koşuluuydu. Nahiye müdürü olacak kişinin Osmanlı vatandaşı, idadi mezunu ya da önceki çalışma döneminde emeklilik hakkına sahip bir memuriyette bulunması gerekliydi.²⁷⁸

Sandığın maaşlı olan nazırı dışında nezaret ve emanetlerden seçilmiş temsilcilerden oluşan yönetimde²⁷⁹ fahri olarak görevlerini yapan üyeler, bu tür hizmetler için Nafia ve Maarif Nezaretlerinde ödeme yapıldığı gerekçesiyle maaş talep ettiler. Tevfik Paşa, 1888 yılı Temmuz’unda Cemiyet-i Umumiyye’nin kendi arasından seçtiği ikinci başkana 2, üyelere de 1,5 lira ödenmesi için hazırladığı teklifi Şura-yı Devlet’e sundu.²⁸⁰ Aradan geçen birkaç ayda Şura-yı Devlet’ten yanıt gelmeyince, Cemiyet-i Umumiyye üyeleri de toplantılara katılmamaya başladı. Tevfik Paşa, talebi bir kez daha yineledi ve ücret ödenmediği için üyelerin toplantıya gelmediğini bildirdi.²⁸¹ Şura-yı Devlet, ikinci başvuru üzerine konuyu Meclis-i Vükelâ’ya havale etti. Meclis-i Vükelâ, sandığın mali durumunun cemiyet üyelerine para ödemeye imkân verip vermediğini araştırmak üzere yeniden Şura-yı Devlet’e havale etti.²⁸² Üyelere maaş ödendiğine dair sandığın 1889 yılı hesaplarında kayıt bulunmaktadır. Ancak, bu arada Cemiyet-i Umumiyye’de değişiklik yapıldı. Sandığın kadrosunda ve yönetiminde yapılan değişiklikle Başkâtip Mehmed Efendi ve Muhasebeci Emin Efendi, Cemiyet-i Umumiyye üyeliklerine getirildiler.²⁸³ Bu değişikliğin, maaş ödenmediği gerekçesiyle

²⁷⁶ 29 Mart 1888 / 17 B 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2946, s. 2.

²⁷⁷ 17 Aralık 1888 / 13 R 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3151, s. 2.

²⁷⁸ 31 Ekim 1888 / 25 S 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3110, s. 5.

²⁷⁹ Cemiyet-i Umumiyye’ye bu kez Hazine Tahsilat Müdürü Süleyman Bey katılırken, Evkaf Nezareti, Muhasebe-i Umumiyye Müdürü Canib Bey tarafından temsil edilmeye başlandı. Duyun-ı Umumiyye Mektupçusu Mehmed Said Bey yönetime dahil oldu (*Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, Sene 1302, Def’a 40, İstanbul, s. 170-171).

²⁸⁰ Cemiyetin kimi üyeleri sandığın kuruluşundan beri, yani 8-9 yıldır görev yapıyordu (26 Temmuz 1888 / 17 Za 1305, ŞD, 2550/13 Lef 2).

²⁸¹ Kararnamenin 52’nci maddesine göre, üyeler fahri olarak görev yapıyordu (14 Kasım 1888 / 10 Ra 1306, ŞD, 2550/13 Lef 1).

²⁸² 29 Ekim 1889 / 4 Ra 1307, ŞD, 2550/13 Lef 5; 29 Ekim 1889 / 4 Ra 1307, MV, 48/56.

²⁸³ Cemiyet-i Umumiyye’nin yeni üyeleri şunlardı: Meclis-i Maliye Üyesi Hacı Arif Efendi, Defter-i Hakanî Nezareti Mektupçusu Hasan Nizami Efendi, Dahiliye Nezareti Muhasebecisi Ziya Bey,

toplantılara devam etmeyen üyelerden doğan boşluğu kapatmak için yapıldığı düşünülmektedir.

Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti, bir süredir hazineye ait binanın bir bölümünde faaliyet göstermekteydi. Buranın yeni kurulan Patent İdaresi'ne tahsis edilmesi üzerine sandığın taşınmasına karar verildi. Sandık yönetimi yeni bina arayışına giriştiyse de bulunan birkaç yer uygun görülmedi. Üstelik fahiş fiyat talep edilen dışı kagir, içleri ahşap binalar, her ay maaş ödeme günlerinde 100.000 liraya yakın paranın yanı sıra evrak ve defterlerin bulunduğu bir kurum için riskliydi. Önceleri Bâbîâli'de olan sandık, birkaç kez yer değiştirmiş; Rauf Paşa konağına taşınmış,²⁸⁴ oradan da içinde bulunduğu hazine binasındaki Ticaret ve Maden Dairesine geçmişti.²⁸⁵ Yeni bina aranmaya başlandığında, Bâbîâli civarında Kapalıfırın denilen yerin karşısındaki Ziverpaşa adlı arsanın ön kısmının satın alınmasına karar verildi. Bu arsanın üzerinde, sandık için uygun bir binanın inşa ettirilmesi planlandı.²⁸⁶

Serasker Başmimarı Ohannes Efendi ile İnşaat Dairesi Birinci Şube Müdürü Miralay Hüsnü Bey tarafından yapılan keşifte, üç katlı olarak inşa edilecek binanın 8.454 liraya mal olacağı belirlendi.²⁸⁷ Sandık binasının temeli için gerekli olan kum ve kireç teminine talip olanlar için gazeteler aracılığıyla duyurular yapıldı.²⁸⁸ Ardından binanın temel ve duvarlarının inşasına talip olanların başvuruları istendi.²⁸⁹ Binanın kısa sürede tamamlanmasından sonra sandık yönetimi taşınmak için izin istedi.²⁹⁰

Meclis-i Maarif Üyesi Ahmed Hamdi Efendi, Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebesi Emin Efendi, Hazine-i Hassa Muhasebe Müdürü Cemil Bey, Nafia ve Ticaret Nezareti Mektupçu Muavini Cemal Bey, Mülkiye Tekaüd Sandığı Başkâtibi Mehmed Efendi, Evkaf Nezareti Meclis Üyesi Refet Bey (*Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, Sene 1303, Def'a 41, İstanbul, s. 340).

²⁸⁴ Maliye Nezareti'nden 10.000 liraya alınmış olan Rauf Paşa Konağı, Bâbîâli'ye dahil binalara ilâve edilmişti. Tekaüd Sandığı'nın yanı sıra İntihab-ı Memurin ve Sicill-i Ahval Komisyonlarının da kullanımına verildi (13 Kasım 1885 / 6 S 1303, İ.DH, 968/76497). Sandıktan maaş alanların Rauf Paşa konağına gitmeleri istendi (10 Aralık 1885 / 3 Ra 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2240, s. 1).

²⁸⁵ 13 Mart 1887 / 18 C 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2627, s. 1. Gazetelere ilân verilerek maaş sahiplerinin yeni binaya müracaat etmeleri istendi (21 Mart 1887 / 26 C 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2634, s. 4).

²⁸⁶ 12 Ocak 1889 / 10 Ca 1306, İ.MMS, nr. 103/4360 Lef 2. Meclis-i Mahsûs, keşif bedeliyle birlikte inşaat hakkında ayrıntıların bildirilmesi koşuluyla arsanın satın alınmasına izin verdi (29 Ocak 1889 / 27 Ca 1306, İ. MMS, nr. 103/4360 Lef 1 ve 3). Daha uygun bir yer bulunamaması nedeniyle arsanın alınmasına izin verildi (13 Ocak 1889 / 11 Ca 1306, MV, 39/21).

²⁸⁷ 30 Nisan 1889 / 29 Ş 1306, İ.MMS, nr. 104/4438 Lef 1.

²⁸⁸ 10 Mayıs 1889 / 10 N 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3274, s. 1.

²⁸⁹ 7 Haziran 1889 / 8 L 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3293, s. 7; 8 Haziran 1889 / 9 L 1306, nr. 3294, s. 1; 9 Haziran 1889 / 10 L 1306, nr. 3295, s. 7; 11 Haziran 1889 / 12 L 1306, nr. 3296, s. 7.

²⁹⁰ Hayırlı olsun temennileri ile yeni binaya taşınması için sandığa izin verildi (22 Ekim 1890 / 8 Ra 1308, İ.DH, nr. 1201/93953 Lef 2). Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın yeni binası için Mektubi Seraskeri Muhtar Efendi, Ferik Kazım Paşa, Diyarbakır İstinaf Mahkemesi eski başkanı Necim Efendi ve Duyun-ı Umumiyye Mektupçusu Mehmed Said Bey tarafından şiiir biçimde tarih düştü. Gönderdikleri şiiirler padişaha sunuldu. Onun seçtiği tarih binanın cephesindeki taş üstüne levha ile

Binanın dekorasyon ve eşyalarına 312 lira harcandı.²⁹¹ İnşaatı tamamlanan yeni bina için resmi bir açılış töreni düzenlendi.²⁹²

Bu arada Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti'nin işlemlerini yürütebilmesi için gerekli olan kağıt ve diğer malzeme alımı da gazetelere ilân verilmek suretiyle yapılmaktaydı.²⁹³

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşunun üzerinden 10 yıl geçtiğinde aidat ödeyenlerin sayısı arttı ve emeklilik için başvurular da çoğaldı. 1880 yılında emeklilik işlemlerine başlayan sandık, ilk yıl içinde emekli, dul ve yetim olmak üzere toplam 1.360 kişiye maaş tahsis etti. Bir yılda İstanbul'daki nezaretler ile vilâyetlerden gelen ve karşılığında sandıktan gönderilen yazı sayısı 4.900 adetti. Kuruluşundan itibaren geçen 10 yılının sonunda, yani 1880-1890 arasında sandığa resmi yazışmalarının sayısı 16.000'e ulaştı. Sandığın ilgilendiği emekli, dul ve yetim sayısı 6.500, sandık kurulmadan önce emekli olup devredilenler de 891 kişiydi.

Nazır Tevfik Paşa, çalışanların maaşlarının yaptıkları işle orantısız derecede az olduğu gerekçesiyle²⁹⁴ sandık çalışanlarına ayrılan tahsisata 50 lira zam yapılmasını

asıldı. Sultan II. Abdülhamid, Muhtar Efendi'nin yazdığı tarihi beğendi ve iftihar madalyası verilmesini emretti (9 Şubat 1890 / 19 C 1307, İ.DH, nr. 1169/91409 Lef 7).

²⁹¹ Binada çalışacak memurlar için gerekli eşyalar alınırken azami tasarruf yapmaya dikkat edildi ve kimi eşyalar yenilenmek yerine tamir ettirildi (23 Ağustos 1890 / 7 M 1308, ŞD, 900/12 Lef 1).

²⁹² 30 Ekim 1890 / 16 Ra 1308, Y.A.HUS, 240/49 Lef 1. Sandık Nazırı Tevfik Paşa, yeni binanın yapımında katkı sağlayanların nişanla ödüllendirilmelerini istedi. Bu kişiler Şura-yı Devlet Üyesi Rıza Bey, emekli Serviçen Efendi, Defter-i Hakanî Mektupçusu Hasan Efendi, Maliye Vergi Tahsilat Müdürü Halil Rami Efendi, Meyve Gümrüğü Nazırı Kamil Efendi, Sandık Başkâtibi Mehmed Bey, Evkaf Meclisi Üyesi Refet Bey'di (6 Kasım 1890 / 23 Ra 1308, Y. Mtv, 46/38 Lef 1 ve 3). Binanın yapımından arta kalan fazla keresteler satışa çıkarıldı. Gazeteye ilân verilerek taliplilerin nezarete başvurmaları istendi (19 Mayıs 1891 / 10 L 1308, *Takvim-i Vekayi*, nr. 22, s. 8).

²⁹³ Sandığın ihtiyacı olan 132 top kağıt, 30.000 zarf ve mürekkep için gazetelere ilân verilerek malzemeleri temin etmek isteyenlerin numunelerle nezarete gelmeleri duyuruldu (8 Ocak 1883 / 28 S 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1371, s. 4). Sandığın idaresi için gerekli olan bir yıllık kırtasiyeyi temin etmeye talip olanlar için duyuru yapıldı (1 Nisan 1886 / 26 C 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2336, s. 1). Bir yıllık ihtiyacı için 101 top kağıt ile 15.000 adet zarf teminine yönelik yapılacak müzayedeye taliplilerin katılmasına dair ilân verildi (2 Ekim 1888 / 26 M 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3086, s. 8). Nezaret, 131 top kağıt ve 30.000 adet zarf satın almış ve kullanmıştı. Kağıt ve zarf alımında uygulanacak şartları öğrenmek üzere talip olanların sandık muhasebesine başvurmaları istendi (22 Aralık 1891 / 20 Ca 1309, *Takvim-i Vekayi*, nr. 133, s. 4).

²⁹⁴ 26 Ağustos 1890 / 10 M 1308, ŞD, 900/15 Lef 4. Aslında maaşlara zam talebi 1886 yılında yapılmıştı. Bu tür taleplere yanıt oldukça geç gelebiliyordu. Sandığın İdare Meclisi, işlemlerin artmasından dolayı sandık personelinin yeterli olmadığını ve bu nedenle tahsisata ek olarak 50 liranın harcanmasına izin verilmesini istedi. Posta ve Telgraf Nezareti ile Rüşumat ve Vergi Emanetlerinin sandıkları da Mülkiye Sandığı ile birleştirilmişti. Sandığa aidat gönderen yer sayısı 304'tü. Muhasebe, tahrirat ve vezne gibi sandığın bölümleri ilk kurulduğu dönemdeki işlemlere göre eleman almış ve oluşturulmuştu (16 Mayıs 1886 / 12 Ş 1303, ŞD, 874/13 Lef 1). Sandık personelinin doğrudan Şura-yı Devlet'e yaptığı zam talepleri ise Mülkiye Tekaüd Sandığı'na soruluyordu. Tahrirat Kalemi müsveddelerinden Süleyman Efendi, Şura-yı Devlet'e başvurarak zam istedi. Şura-yı Devlet başvuruyu Tevfik Paşa'ya yönlendirdi. Paşa da açıkta kalan bir maaş olduğunda zam yapılacağını bildirdi (7 Ağustos 1893 / 24 M 1311, ŞD, 2961/20 Lef 2).

istedi. Şura-yı Devlet, Tevfik Paşa'nın talebini görüşmeden önce sandıkta çalışanların isim ve maaş listesini istedi.²⁹⁵ Zam talebi kabul edildi; ancak, sandık çalışanları maaş artışından eşit oranda yararlanamadı, yaptığı işe göre bazı memurlara daha fazla zam yapıldı.²⁹⁶

Bu arada Tevfik Paşa'nın yıllık 500 liralık ikramiyesi de arttırıldı. Sandık kurulduğunda Kâni Paşa'ya 60 lira aylık tahsis edilmesine rağmen, Tevfik Paşa görevi devraldığı anda eskisi gibi ikramiye ödenmeye başlandı. Cemiyet-i Umumiyye, ikramiyenin Askeri Tekaüd Sandığı ve Emniyet Sandığı yöneticilerine verilen miktardan daha az olduğunu gerekçesiyle Tevfik Paşa'nın ikramiyesine zam yapılmasını talep etti ve Şura-yı Devlet, Tevfik Paşa'nın ikramiyesinin 900 liraya

²⁹⁵ Bu arada sandığın işlemlerini yürüten idari kadro genişlemiş, yeni kalemler eklenmişti. Muhasebe, esas vukuat, kuyud-ı esasiye, hesabat, yevmiye, maaş kitâbetleri ile tahrirat ve evrak kalemi ve vezne heyeti sandığın idari yapısını oluşturuyordu. Bu kalem ve kitâbetlerde çalışanların toplam maaşları 221 liraydı. Kalemler ve çalışanları şunlardı: Muhasebe Kalemi: Kadri ve Haşim Efendi, Esas Vukuat Kalemi: Hamdi Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Ali Efendi, Hulusi Efendi, Esad Efendi; Kuyud-ı Esasiye Kitâbeti: Mustafa Bey, Cemal Efendi, Eşref Efendi, Arif Bey, Refik Bey ve Cemal Efendi, Hesabat Kitâbeti: Hafız Necmeddin Efendi, Numan Efendi, Ali Efendi, Yevmiye Kitâbeti: Vasfi Efendi, Refet Efendi, Raşid Efendi, Ali Efendi, Rahmi Efendi, Mehmed Efendi, Maaş Kitâbeti: Kadri Efendi, Halid Efendi, Bekir Sadık Efendi, Şerafettin Efendi, Saadettin Efendi, Tahrirat Kalemi: Hasan Bey, Mesud Süleyman Efendi, Ahmed Hamdi Bey, Galip Efendi, Şekip Efendi, Galip Bey, Ahmed Bey, Mahir Efendi, Hakkı Efendi, Saadettin Efendi, Kemal Efendi, Evrak Kalemi: Hacı Şükrü Efendi, Canib Bey, Yakup Efendi, Vezne Heyeti: Sandık Emni Hacı Galip Efendi, Ali Bey, Tahsin Efendi, İhsan Efendi, Kapucukdar Kadri Efendi (26 Ağustos 1890 / 10 M 1308, ŞD, 900/15 Lef 3). Bu arada askere alınan memurların görevlerinin vekâletle devam ettirilmemesi ve maaşlarının yarısının ailelerine ödenmesi hakkında Şura-yı Devlet'in kararı vardı. Sandık çalışanlarından biri askere çağrılınca askere gitmek yerine karşılığını nakit olarak ödemek istedi. Sandık Nazırı Tevfik Paşa, bu kararın tüm sandık çalışanına uygulanması için başvurdu (14 Temmuz 1892 / 19 Z 1309, ŞD, 914/77). Sandığın muhasebe odasında çalışan müderris Cemal Efendi'nin ilmiye rütbesi mülkiye rütbesine çevrilerek, rütbe-i salise verildi (21 Temmuz 1887/ 29 L 1304, Y.A.RES, 38/39; 30 Nisan 1889 / 30 Ş 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3265, s. 2). Tevfik Paşa, muhasebeci Emin Efendi'nin tensikattan sonra aldığı 40 lira maaşın az olduğu görüşündeydi. Emektar bir çalışan olan Emin Efendi'ye zam yapılmasını istedi (21 Temmuz 1892 / 26 Z 1309, ŞD., 015/82). Emin Efendi'nin 40 lira olan maaşına 10 lira zam yapıldı. Sandık yönetimi ise 10 liranın sandıktan verilemeyeceğini bildirdi (31 Temmuz 1892 / 7 M 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 111).

²⁹⁶ Tahsisattaki artışla sandık çalışanlarının maaşları 271 liraya yükseldi (22 Şubat 1891 / 13 B 1308, İ. MMS, nr. 119/5105 Lef 1 ve 4). 1893 yılında sandığın işlerinin daha da artması üzerine dairelerden gönderilen evrakın takibi için ikinci bir kapucukdar işe alındı (12 Mart 1893 / 23 Ş 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 687).

çıkarılmasını kabul etti.²⁹⁷ Öte yandan İstanbul'da çıkan bir yangında evi eşyalarıyla birlikte yanan Tevfik Paşa'ya talebi üzerine bir ev bulundu.²⁹⁸

Mülkiye Tekaüd Sandığı çalışanları da diğer nezaret memurları gibi yasal emeklilik süresini doldurduklarında yaşlılık aylığı için başvurmakta²⁹⁹ öldüklerinde de geride kalan eş çocuklarına maaş bağlanmaktaydı.³⁰⁰ 19 yıl Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı olan Tevfik Paşa ise ikramiyelerinden aidat kesilmediği için sandıktan emekli olamadı. Sandıktan yararlanamayanlara maaş ödenen müketaidîn-i kadîme tertibinden yaşlılık aylığı bağlandı.³⁰¹

²⁹⁷ 900 liralık ikramiye 1886 yılından geçerli olmak üzere ödenecekti (29 Haziran 1887 / 7 L 1304, İ.MMS, nr. 91/3851 Lef 1 ve 4). Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın işleri her geçen gün arttığı için 900 lira uygun bir rakamdı (12 Haziran 1887 / 20 N 1304, MV, 21/1). Bu arada Haremeyn ahalisi için maaşlardan kesinti yapılıyordu. Aynı kesintinin Tevfik Paşa'nın ikramiye için de yapılıp yapılmayacağı soruldu (12 Kasım 1887 / 26 S 1305, ŞD, 2524/9 Lef 1). İkramiye yerine maaş ödenmeye başlandıktan sonra 1893'te Tevfik Paşa'ya, Musul valiliğine tayin edilen Aziz Paşa'dan kalan mazuliyet maaşından 25 lira zam yapıldı (8 Ekim 1893 / 28 Ra 1311, BEO, 290/21697). Mülkiye ve askeri tekaüd sandıklarının bir dönem başkanlığını yürüten Tevfik Paşa'ya ayrıca 1897 yılında osmanî nişanı verildi (15 Ağustos 1897 / 16 Ra 1315, BEO, 993/74452).

²⁹⁸ İ.DH, nr. 1184/92663 Lef 1. Paşanın istediği ev Üsküdar'da Sultantepeci denilen bölgede Seyfeddin Efendi'den kalan evdi. 14 odalı, 3 sofa, bir hamam, su kuyusu ve geniş bir bahçesi olan evin dörtte bir hissesi Seyfeddin Efendi'nin eşi Emine Hanım'a kalmıştı. Hissenin bedelini ödedikten sonra Tevfik Paşa evi satın alabilecekti (28 Temmuz 1891 / 21 Z 1308, YA.HUS, 249/80).

²⁹⁹ Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebe Kalemi'nden Hüseyin Bey'e 30 yıllık hizmeti karşılığı 5 lira 85 kuruş maaş bağlandı (31 Ekim 1888 / 25 S 1306, ŞD, 888/62). Sandığın Muhasebe Kalemi'nde çalışan Mehmed Hıfzı Efendi'ye, 33 yıllık hizmetine karşılık 4 lira 92 kuruş maaş bağlandı (10 Aralık 1888 / 6 R 1306, ŞD, 889/24 Lef 2). Muhasebe Kalemi Maaş Kâtibi Yusuf Ziya Efendi'nin talebi üzerine emeklilik işlemleri yapıldı. Hizmet süresi 34 yıl olan Yusuf Ziya Efendi'ye 5 lira 85 kuruş maaş isabet etti (1 Temmuz 1889 / 3 Za 1306, ŞD, 892/55 Lef 2).

³⁰⁰ Tekaüd Sandığı Hesabat Mukayyidi Hamdi Efendi ölünce, annesi Şerife Hanım ve kardeşi Sadullah Efendi'ye 1'er lira aylık tahsis edildi (26 Temmuz 1885 / 13 L 1302, ŞD, 869/29 Lef 1). Sandığın tahsildarı Ali Rıza Efendi ölünce eşi maaş tahsisi için başvurdu. Eşine 2 lira 16 kuruş maaş bağlandı (31 Temmuz 1889 / 3 Z 1306, ŞD, 893/31 Lef 2).

³⁰¹ Müketaidîn ve Mazulin-i Mülkiye Sandıkları Nezareti Nazırı Tevfik Paşa, görevini tam 19 yıl sürdürdü ve Askeri Tekaüd Sandığı nazırlığı da yaptı. Nazırlığı esnasında ikramiyelerinden aidat kesintisi yapılmadı. Emeklilik sisteminin başında bulunan Tevfik Paşa, sandıktan değil hazineden verilen müketaidîn-i kadîme tertibinden ödenen maaşla emekli edildi. Emekliliğinden önce görevden alındığında yine sandıktan değil hazineden 70 lira mazuliyet maaşı tahsis edildi (17 Ekim 1901 / 4 B 1319, ŞD, 2714/2 Lef 5) Emekli olduğunda bağlanan 96 lira maaş hazine tarafından ödendi. Ölümünden sonra maaşının yarısı olan 48 lira eşi Remziye ve kızları Sadiye ve Neyyire Hanımlar arasında paylaştırıldı (30 Haziran 1902 / 24 Ra 1320, ŞD, 1006/30 Lef 1 ve 2). 4 yıl 5 ay Askeri Tekaüd Sandığı Nazırlığı da yapmasına rağmen, Tevfik Paşa'nın ölümünün ardından ailesine bağlanan maaş, askeri kurumlarca onaylanmadığı için bir süre ödenmemeye başlandı. İtiraz üzerine maaşın miktarının Şura-yı Devlet tarafından onaylandığı ve ödenmesi istendi (17 Ağustos 1905 / 15 C 1323, MV, 111/87).

İKİNCİ BÖLÜM

EMEKLİLİK KAPSAMININ GENİŞLETİLMESİ VE AİLE MAAŞI

Bu bölümde, nezaretlere ait emekli sandıklarının Mülkiye Tekauü Sandığı ile birleştirilmesi ve bu süreçte yaşanan gelişmeler, 1879 yılından önce emekli olanlara yönelik düzenleme, mazuliyet ve aile maaşları ele alınacaktır.

I. Emeklilik Kapsamı Genişletiliyor

1. Sisteme Sonradan Dahil Olanlar

Emeklilik sistemi başladığında memur ve ailelerinden yoğun ilgi görmesine rağmen, maaşları hazine tarafından ödendiği halde, Mülkiye Tekauü Sandığı'na aidat ödemek istemeyen memurlar vardı. Sandığın kurulmasından hemen sonra Girit Vilayeti memurları, maaşlarının düşüklüğünü gerekçe göstererek aidat ödemeye yanaşmadılar ve taleplerini Girit Vilâyet Meclisi'ne iletiler. Meclis, aidat kesintisinin maaşları daha da düşüreceği endişesiyle memurların isteğini kabul etti. Şura-yı Devlet, 1881 yılında hazineden maaş alanların emeklilik sisteminden muaf tutulmasının yasal düzenlemeye ve devleti temsil eden kişilerin çıkarına aykırı olacağı gerekçesiyle maaşlarından kesinti yapılmasına karar verdi;³⁰² ancak, Sisam Beyi ve Türkçe tahrirat kâtibi de aidat ödemek istemiyordu.³⁰³ 1890 yılında emekli olmak isteyen Sisam Beyi Kostaki Paşa'ya aylık bağlandı; ama 1888 yılından sonra ödemediği aidatlar için dörtte bir oranında kesinti yapıldı.³⁰⁴

Şura-yı Devlet'in bağlayıcı kararına rağmen, Girit'teki memurların emeklilik aidatı sorunu uzun süre çözümlenememişti. Memurların bir kısmı aidatlarını

³⁰² Hem memleket sandıklarından hem de vergilerden ödenen maaşlarından aidat kesilerek sandığa gönderilmesine karar verildi (1 Nisan 1881 / 2 Ca 1298, ŞD.TNZ, 2442/13 Lef 1). Kesintinin başladığı tarihten bu yana Girit Vilâyeti memurlarının aidatları gönderilmedi. Tekauü Sandığı'nın aidatları gecikme faizi ile birlikte talep etmesi üzerine konu gündeme getirildi (20 Eylül 1881 / 25 L 1298, ŞD.TNZ, 2373/23 Lef 1 ve 2).

³⁰³ Kesintilerin memleket sandığından mı yoksa adaya ait vergi gelirlerinden mi gönderilmesi gerektiği soruldu. Aidatın maaşlardan yapılacak kesintilerden oluştuğu sandık yönetimince ifade edilmesine rağmen sonuç alınamadı (10 Şubat 1883 / 2 R 1300, ŞD.TNZ, 2456/29 Lef 3).

³⁰⁴ Sisam eski beyi Kostaki Paşa'nın emekli maaşından aidat alınmayan dönemler için dörtte bir oranında kesinti yapılması yönünde karar alındı. Bu kural diğer memurlara da uygulandı (8 Haziran 1890 / 19 Ş 1307, ŞD, 2553/11 Lef 3).

gönderirken, diğerleri buna yanaşmayınca aidat gönderenlerin paraları sahiplerine iade edildi.

1892 yılında Girit vali vekâletine atanan Mahmud Paşa'nın, kendisi, defterdar ve ziraat müfettişine ait kesintileri sandığa göndermesi sorunu tekrar gündeme taşıdı. Sandık yönetimine göre, önceki görevleri esnasında emeklilik primlerini ödeyen Mahmud Paşa'nın bu vilâyete atandığı için maaşından aidat kesilmemesi âdil değildi.³⁰⁵ Sonuçta, adaya yeni atanların bir kerede, 15-20 yıldır orada olanların da taksitle birikmiş aidatı ödemeye razı oldukları haberi sandığa ulaştı. Girit adası memurları emeklilik sistemine dahil olmayı kabul ediyor; maaş artışları ve ilk tayin esnasındaki aylığın yarısını kararname şartlarına göre ödemek istiyordu. Aradan geçen 10 yıldan fazla zamanı telafi etmek için %5'lik aidatın yanında, 15 liraya kadar olan maaşlardan %2,5 ve daha fazla alanlardan ilâve %5 oranında kesintiye izin verilmesi talep ediliyordu. Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi, Girit memurları için yapılacak bu uygulamanın, emeklilik fonunun ilk oluşumundan bu yana aidat ödeyenlere yönelik haksızlık olacağı görüşündeydi. Daha önce görevden alınanlarla vefat edenler haricindekilerin sandıktan yararlanabilme koşulu, geçmiş yıllara ait aidatı ödemeleriyle mümkündü. Meclis-i Vükelâ, 1892 yılı sonunda Girit'teki politik gelişmeler nedeniyle yeni sıkıntılara yol açmamak için memurların talebini kabul etti.³⁰⁶

Merkezden oldukça uzak bölgeler arasında yer alan Yemen Vilâyeti'ne bağlı bazı bölgelerin kaymakam ve meclis üyeleri, ahalinin ileri gelenleri arasından seçilenlerden oluşuyordu. Emeklilik kanununa göre, halkın seçtiği kişiler, sözleşme ve yevmiye ile çalışanlar yaşlılık aylığı kapsamı dışındaydı. Şura-yı Devlet Dahiliye

³⁰⁵ Vilâyet dahilindeki Resu mutasarrıflığına tayin edilen Abdülvahap Paşa, ilk maaşının yarısını göndermişti. 14 Ekim 1883 tarihindeki karar uyarınca ilk andan itibaren aidat gönderilmediği ve kısmi sayılabilecek bir uygulama mümkün olmadığı için iade edilmişti. Bu kez daha yüksek rütbeli bir memur aidat gönderince konu yeniden Şura-yı Devlet'e iletili (7 Şubat 1892 / 8 B 1309, ŞD, 911/62 Lef 1).

³⁰⁶ 5 Aralık 1892 / 15 Ca 1310, *Düstur*, I. Tertip, C. 6, s. 1290-1294. Girit Vilâyeti'ndeki durum son derece garipti. Umum Tekaüd Sandığı kapsamına alınan Posta ve Telgraf Nezareti, Rüşumat Emaneti ve Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nin adadaki memurlarının maaşlarından aidat kesintisi yapılıyordu. Umum Tekaüd Sandığı yönetimine göre, sandığa sonradan dahil olan Adliye, Hazine-i Hassa Nezaretleri ile Muhacirin Komisyonu memurları için konulan kural gereği adadaki memurların maaşlarından kesintinin başlayacağı tarihten önce görevden alınan veya ölenlerin sandık kapsamına alınmaması gerekiyordu. Bu nedenle emeklilik sistemine dahil olmak isteyen görevdeki memurların maaşlarından aidat kesilmesinin uygun olacağına karar verildi. Meclis-i Vükelâ da sandığın koşulunu kabul ederek birikmiş aidatların daha yüksek oranda kesinti ile telafi edilmesi yoluyla Girit memurlarının sisteme dahil olmasını onayladı (5 Aralık 1892 / 15 Ca 1310, *A.DVNS.NZAM. d*, nr. 6, s. 108-109).

Dairesi, bu nedenle yalnızca maaşları merkezi hazineden gönderilen vali, mektupçu, mutasarrıf ve muhasebeciler için aidat kesilmesini istedi.³⁰⁷

Muhacirin Komisyonu memurları Kasım 1880’de sismete dahil edildiler. Yine 1880 yılında maaşları kendilerine ait gelirlerle ödeyen Mekteb-i Sanayi ve Emniyet Sandığı çalışanlarından aidat kesilmemesine karar verildi.³⁰⁸ Bu iki kurum çalışanları yaklaşık 10 yıl sonra emeklilik sistemi kapsamına dahil edildiğinde bu kez Mekteb-i Sanayi Müdürü Tevfik Bey maaşından kesinti yapılmasına itiraz etti; ancak, Şura-yı Devlet, bireysel tercihlere göre karar verilmeyeceği gerekçesiyle bunu reddetti.³⁰⁹ 1882’de Duyun-ı Umumiyye İdaresi’nde çalışanların emeklilik sistemi içine alınmaları gündeme geldiğinde Sir Hamilton Lang³¹⁰ ve diğer yöneticilerle görüşmeler sonucunda, sadece devlet memuru olup bu kuruma atanarlardan aidat kesilmesi kararlaştırıldı.³¹¹ Duyun-ı Umumiyye İdaresi’nin, idarede çalışan yabancılar gibi sözleşmeli çalışanların da emeklilik kapsamı dışında bırakılması talebi kabul edildi.³¹²

Duyun-ı Umumiyye İdaresi’ne bağlı kurumlar arasında Reji İdaresi’nde çalışan memurlar da vardı. Reji çalışanları, 1888 yılında emeklilik hakkından yararlanmak istediklerine dair Şura-yı Devlet’e bir dilekçe verdiler. Tekaüd Sandığı’na göre, Reji İdaresi’nde çalışanlar sözleşmeliydi ve aralarında emeklilik hakkı talep etmeyeceklerine dair sözleşme imzalayan yabancılar vardı. Rüşumat Emaneti’nden Duyun-ı Umumiyye İdaresi’ne geçen ve oradan da Reji İdaresi’ne nakledilen memurların maaşlarından %5 aidat kesilse bile emekli aylıkları ve aile maaşları

³⁰⁷ Yemen Vilâyeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda meclis üyeleri ve kaymakamların maaşlarından %5 kesinti yapıp yapılmayacağı soruldu. Birinci Bölümde izah edildiği üzere, emeklilik sistemi ilk önce Dahiliye Nezareti’ne bağlı bir idare biçiminde kuruldu ve denetim görevi de bu nedenle Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi’ne verildi (12 Haziran 1880 / 4 B 1297, ŞD.DH, 2254/12). Mutasarrıf tarafından yönetilen Cebel-i Lübnan’da da tahrirat kâtibi, ecnebi müdürü ve muhasebecinin haricinde diğer memuriyetlerde yerli halktan insanlar görev yaptığı için yalnızca İstanbul’dan atanarlardan aidat kesintisi yapılmasına karar verildi (24 Temmuz 1880 / 16 Ş 1297, ŞD.TNZ, 284/31 Lef 1).

³⁰⁸ Mekteb-i Sanayi’de ücretler okulun gelir kaynaklarından, Emniyet Sandığı’nda da elde edilen hasıllattan karşılanıyordu. Mekteb-i Sanayi hocaları sürekli çalışan bir kadro değildi ve maaş yerine ücret alıyorlardı (21 Temmuz 1880 / 13 Ş 1297, ŞD.DH, 2431/45 Lef 1 ve 4).

³⁰⁹ Mekteb-i Sanayi Müdürü Tevfik Bey, maaşından aidat kesilmesine itiraz etti. Şura-yı Devlet, devlet hazinesinden ödenek alan tüm dairelerde çalışanların maaşlarından aidat kesilmesinin zorunlu olduğu gerekçesiyle kabul etmedi (12 Mayıs 1891 / 3 L 1308, *BEO.AYN. d.*, nr. 1610, s. 23).

³¹⁰ 13 Ocak 1880’de Rüşum-ı Sitte İdaresi’nin başına geçti. Kuruluşundan beri Bank-ı Osmanî’de çalışan Lang, Romanya Tütün Rejisi’nin de yeniden yapılandırılmasında görev aldı. Rüşum-ı Sitte İdaresi’nin Reji’ye dönüştürülmesiyle genel müdürlüğe Hamilton Lang getirildi (André Autheman, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, s. 95-109).

³¹¹ 3 Haziran 1882 / 16 B 1299, ŞD.TNZ, 292/32.

³¹² Şura-yı Devlet, emeklilik kararnamesinde kontrat, sözleşme ve yevmiye ile çalışanların emeklilik hakları bulunmadığı gerekçesiyle idarenin talebini kabul etti (26 Eylül 1882 / 13 Za 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 153).

karşılıksız kalacaktı; çünkü, Rüşumat Emaneti'nden nakledilen memurlar, emekli olduklarında veya öldüklerinde yerleri yabancı elemanlarla dolduruluyordu. Bu nedenle sandık yönetimi, Reji İdaresi'nde çalışanlar için ayrı bir emeklilik sistemi kurulmasını önerdi.³¹³ Öte yandan 1884 yılı Mayıs ayında memurların bir kısmını işten çıkaran Reji İdaresi, bunlara mazuliyet maaşı ödenmeyeceğini yeni bir göreve atanmalarının da söz konusu olmadığını açıkladı. Bu memurların Bâbîâli'ye Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya başvurusu³¹⁴ üzerine Reji İdaresi, bünyesindeki memur ve diğer çalışanlara ilişkin yeni düzenleme yapacağını duyurdu.³¹⁵

Mülkiyeye ait dairelerde ilmiye mensupları da görev yapmaktaydı. Dul ve yetimlerine maaş bağlanması için kurulmuş olan sandığa, ilmiye mensupları %2,5 oranında aidat ödüyor; kendileri ise emekli maaşı alamıyordu. İlmiye mensuplarının bir kısmı mülkiyeye ait kurumlarda maaşlı, bir kısmı ise sadece Şeyhülislâmlık tahsisatındaki aylığı karşılığı mülkiyede görev yapıyordu. Maaşlı olarak mülkiyede çalışan ilmiye mensuplarından emeklilik için yeterli süreyi dolduranların Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan yaşlılık aylığı alma hakkı vardı. Sadece ilmiye tahsisatından aylık alanlara yönelik Mart 1883'te yeni bir düzenleme yapıldı; dul ve yetimleri için kurulmuş sandığa %2,5 aidat kesilmesi yerine, Mülkiye Tekaüd Sandığı'na %5 ödemelerine karar verildi. Şura-yı Devlet ile Şeyhülislâm arasındaki uzlaşmayla, hem mülkiye kurumlarında geçirdikleri sürelerin emekliliklerine sayılması, hem de ailelerine Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan da ilâve maaş verilmesi mümkün hale geldi. Sandığa sonradan katılanların geçmiş yıllara ait maaşlarından aidat alınmaktaydı. İlmiye

³¹³ 27 Eylül 1888 / 21 M 1306, ŞD, 2928/1 Lef 3 ve 4. Öte yandan işten çıkarmada tazminat uygulamasını başlatan kurum Duyun-ı Umumiyye İdaresi oldu. Duyun-ı Umumiyye İdaresi tensikata gittiğinde veya kimi bölümleri kapattığında işten çıkardığı çalışanlara iki yıllık maaşları toplamı kadar "ikramiye" adı altında tazminat ödüyordu. Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nin ikramiye verdiği kişilere mazuliyet maaşı ödenmesinde tereddüt edildi. İdarenin mektupçusu olan Mülkiye Tekaüd Sandığı Cemiyet-i Umumiyyesinde de görevli Mehmed Said Bey, memuriyetinin lağvedilmesinden dolayı açıkta kaldı. İki yıllık ikramiyesi ödendi. Hükümet, ikramiyenin neden verildiğini sordu. Gelen cevapta ikramiyenin Mehmed Said Bey'in hizmeti karşılığı ve idarenin kararıyla verildiği ve hükümetin bütçesine etkisi olmadığı belirtildi. Hükümet tarafında ise bu olay devlete ait gelirden yapılmış bir ödeme gibi kabul edildi. İki yıllık ikramiye neredeyse dört yıllık mazuliyet maaşına denkti. Bir memura iki yıllık maaş verildikten sonra mazuliyet maaşı tahsis edildiğine dair bir örnek olmadığı için konu Şura-yı Devlet'e iletildi (13 Şubat 1897 / 11 N 1314, ŞD, 1106/91 Lef 1). Konuyla ilgili verilen karar hakkında bilgimiz yoktur.

³¹⁴ Gazetelere giderek durumu anlatan işten çıkarılanların bir kısmı 20-30 yıldır memurdu. Reji İdaresi'nin taşrada da işten çıkardığı memurlar bulunuyordu (15 Mayıs 1884 / 20 B 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1788, s. 1).

³¹⁵ 21 Kasım 1884 / 2 S 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1930, s. 1.

mensaplarının sayılarının az olması ve saltanata bağlılıkları sebebiyle bu kural onlara uygulanmadı.³¹⁶

Hazine-i Hassa'ya³¹⁷ bağlı dairelerdeki memur ve hademelere emeklilik hakkı 1887 yılında tanındı. Çalışanları, Mülkiye Tekaid Sandığı'na aidat ödemeye başlayacak olan dairelerin, memurların görevlerini ve aldıkları maaşın miktarını gösteren defterleri sandığa göndermeleri istendi. Ocak 1887'den itibaren Hazine-i Hassa Nezareti çalışanlarının maaşlarından aidat kesintisine başlandı.³¹⁸

Daha önce izah edildiği gibi, çeşitli kurumlarda çalışan odacıların sandığın kuruluşundan hemen sonra olduğu gibi yine aidat ödemeleri ve emeklilik sistemine dahil edilmeleri yönündeki dilekçeleri, ücretle çalışanların emeklilik maaşı hakları olmadığı gerekçesiyle reddedilmekteydi.³¹⁹ Emeklilik sistemine katılma talepleri geri çevrilen bir başka grup da Trabzon matbaası müdür ve memurlarıydı.³²⁰

Atanmaları ve alacakları maaşların miktarı doğrudan padişah tarafından belirlendiği için Mabeyn-i Hümayûn görevlileri de emeklilik aidatı ödemeyen grup içerisindeydi. Bu nedenle Mabeyn-i Hümayûn'daki çalışma dönemleri emeklilik için

³¹⁶ İlmiye mensuplarından mülkiye hizmetinde bulunanların %5 aidat ödeyecekleri ve her iki hizmetlerinin de emeklilik için geçerli olacağı ama yaşlılık maaşlarının yalnız mülkiye hizmetinde geçirilen süreye göre bağlanmasına ilişkin kararnamede düzenleme vardı. Bu düzenleme ise mülkiye hizmetinde maaşsız çalışan ilmiye mensupları için yapıldı. Mülkiye Tekaid Sandığı'na sonradan katılanların geçmiş yıllara ait maaşlarından aidat alınıyordu. İlmiye mensuplarına ve ailelerine verilecek maaşlar için geriye dönük aidat alınmamasına karar verildi (6 Şubat 1883 / 27 Ra 1300, ŞD.TNZ, 2447/4 Lef 1 ve 2).

³¹⁷ Hazine-i Hassa, bir müdürlük biçiminde örgütlenmişken 1880 yılında nezarete dönüştürüldü (19 Nisan 1880 / 9 Ca 1297, *Vakit*, nr. 1617, s. 1).

³¹⁸ 18 Şubat 1887 / 25 Ca 1304, ŞD, 879/56 Lef 2.

³¹⁹ Hariciye Nezareti Müsteşarlığı odacısı, aynı nezaretin Sicill-i Ahval Müdürü, Şura-yı Devlet Dahiliye Kalemi, Şura-yı Devlet Evrak Kalemi odacılarının da aralarında bulunduğu bir grup odacının Şura-yı Devlet'e verdiği dilekçe Mülkiye Tekaid Sandığı'na gönderildi. Sandık yönetimi, nizamnamede ücretle çalışanların emeklilik kapsamı dışında tutulduğunu belirtti. Rüşumat Emaneti'nde ücret karşılığı çalışanlar için kurulmuş olan sandık gibi odacıların da kendilerine ait sandık kurmalarını önerdi (25 Nisan 1891 / 16 N 1308, ŞD, 2943/52 Lef 2).

³²⁰ Tekaid Sandığı, Kosova ve Trablusgarb Vilâyetleri matbaa müdür ve memurlarının maaşlarından aidat kesti; hatta, bir memurun emeklilik işlemini yaptı. Ölen iki kişinin ailesine de maaş bağladı. Sisam Beyliği ve Ticaret Mahkemesi reis ve üyeleri de matbaa müdür ve memurları gibi, hazine maaş almadıkları halde emeklilik hakkından yararlanıyordu. Şura-yı Devlet, Sisam Beyliği ve Ticaret Mahkemesi'nde maaşlar hazineye ait gelir kaynaklarından ödendiği için matbaa memurlarıyla aynı statüde olmadıkları görüşündeydi. Matbaalarda maaşlar gazete satışı ve ilân gelirlerinden ödeniyordu. Bu nedenle Kosova ve Trablusgarb Vilâyetleri matbaa müdür ve memurlarının maaşlarından kesilmiş aidatların iadesini istedi (8 Eylül 1892 / 16 S 1310, *BEO.AYN. d*, nr. 1695, s. 225-227). Dahiliye Nezareti'nin başvurusu üzerine Tanzifat memurlarına da emeklilik hakkı verildi. Kararname kapsamına sonradan alınan tüm memurlar gibi sandığın kuruluşuyla emeklilik sistemine alındıkları tarihe kadar olan dönem için aidat ödemelerine karar verildi (27 Ocak 1895, BEO, 561/42003 Lef 2).

gerekli süreye mahsup edilmiyordu.³²¹ Tekaüd Sandığı'nın önerisiyle, Mabeyn-i Hümayûn'dakilere 1887 yılından itibaren, geçmiş yılların aidat borçlarını ödemeleri koşuluyla sandık öncesi ve sonrasındaki çalışma yıllarının, 30 yıllık süreye mahsup edilmesi imkânı getirildi.³²²

Tekaüd Sandığı, 1893 yılında Mabeyn-i Hümayûn çalışanları arasında yer alan ve padişahın özel hazinesi olan Ceyb-i Hümayûn'dan maaş alanların da aidat ödemesini istedi. Mabeyn-i Hümayûn'a göre, ne çalışanları mülkiye memuruydu; ne de yaptıkları iş mülkiye hizmetiydi. Asker olmayanların maaşlarından kesilen aidat Mülkiye Tekaüd Sandığı'na, orada istihdam edilen ordu mensuplarınınki de Askeri Tekaüd Sandığı'na gönderiliyordu. Mabeyn-i Hümayûn'a göre, Ceyb-i Hümayûn'dan aldıkları maaş için aidat kesilmesine gerek yoktu; padişahın özel hizmetinde bulunanlar bu fıkra kapsamına dahil değildi. Sarayda çalışanlar mülkiye memuru sayılmıyordu ve Ceyb-i Hümayûn'daki görevleri nedeniyle aldıkları maaşlar da padişahın bir ihsanı olarak kabul ediliyordu.³²³ Bu konuda nasıl bir karar verildiği konusunda bilgimiz yoktur. Öte yandan tüm orman müfettiş ve memurları da 1889'dan itibaren aidat ödeyerek Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ve emeklilik sistemine girdiler.³²⁴

2. Sandıkların Birleştirilmesi

1870 ve 1875 yılında memurlar için emeklilik sistemi kurulması yönünde adım atılmasına rağmen çeşitli sebeplerle ertelenince bazı nezaretlerin bünyelerinde sandıklar kurulması için izin verildi. Bu sandıkların ileride birleştirilmesi planlandı. Memurlar için emeklilik sistemi kurulduğunda nezaretlerin yaşlılık aylığı sandıkları faaliyettedir. Mülkiye Tekaüd Sandığı faaliyete geçtikten sonra nezaretlere ait daha küçük ölçekteki sandıkların varlığı emeklilik sistemini çok parçalı hale getirdi. Tekaüd Sandığı kurulduktan yaklaşık bir yıl sonra emeklilik nizamnamesinin değiştirilmesi gündeme geldi. Birinci Bölümde açıklandığı gibi, bu dağınık yapıyı bir araya toplamak için bazı nezaretlerin bünyesindeki sandıkların birleştirilmesine karar verildi. Rüsumat Emaneti,

³²¹ Sandığın kuruluşundan önceki çalışma yılları da emeklilik için gereken süreye dahil değildi. Aidat ödemedikleri için hem hizmet süreleri sayılmıyor hem de sandıktan emekli maaşı alamıyorlardı (30 Nisan 1890 / 11 N 1307, ŞD, 898/36).

³²² 19 Temmuz 1890 / 2 Z 1307, ŞD, 2556/8 Lef 2.

³²³ 25 Nisan 1893 / 8 L 1310, BEO, 188/14037 Lef 3.

³²⁴ 30 Nisan 1889 / 2 N 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3267, s. 3.

Posta ve Telgraf, Adliye ve Defter-i Hakanî Nezaretlerine³²⁵ ait sandıklar kapatılarak çalışanları mülkiye memurları emeklilik sistemine dahil edildi. İlk yılın sonunda emeklilik kanununda değişiklik yapılması gündemde olduğu esnada sandıkların birleştirilmesine sıra geldi. Bir yıllık hazırlık döneminden sonra memurlar için kurulan tüm emeklilik sistemleri Umum Tekaüd Sandığı çatısı altında toplandı.

Adliye Nezareti çalışanları Mart 1881 itibarıyla yaşlılık aylığı sistemine dahil edildi. Mensupları için bir emeklilik nizamnamesi hazırlanıp Şura-yı Devlet tarafından onaylanmasına rağmen Adliye Nezareti'ne ait sandık faaliyete geçmemişti.³²⁶ Birleşme Mülkiye Tekaüd Kanunu'nda değişikliğin yapılacağı bir yılın sonunda gerçekleşeceğinden, Adliye memurlarının maaşlarından aidat kesintisine ne zaman başlanacağına karar verilemedi. Birleşmenin tamamlanmasına kadar beklemek yerine aidat kesintisine hemen başlanıp aradaki bir yıllık farkın kapatılması düşünüldü. Tekaüd Sandığı, bu nedenle Adliye Nezareti memurlarından bir süre için %10 kesinti yapılmasını istedi.³²⁷ Sandıkların birleştirilmesi esnasında Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluş tarihine kadar geçmiş dönemler için aidat tahsilatı tüm memurlar için uygulandı. Ama bu konuda çalışanları için en iyi pazarlığı yapan Adliye Nezareti oldu. Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, memurlar için hazırlanan nizamnamede Adliye memurlarına emeklilik hakkı verilmemiş; bu nedenle de aidat kesilmemişti. Nizamnamenin emeklilik kapsamı dışında tuttuğu kişilerden geriye dönük olarak aidat alınması yasal değildi.³²⁸

³²⁵ Defter-i Hakanî Nezareti çalışanları için kurulan sandık Mülkiye Tekaüd Sandığı ile birleştirildi; ama, bu nezarete ait sandık kapatılmadı ve geçici memurlar için kullanıldı. Sandık, bir talimatname ile yönetiliyordu ve 1889 yılında talimatnamede değişiklik yapıldı. Sandığın gelirleri fazlaydı ve nezarete çalışanlara borç verilerek değerlendiriliyordu. Sandığın müdürünün fahri olarak çalışması yerine yıllık 60 lira ikramiye verilmesi ve nezaretteki askeri görevlilere de sermayeden borç verilmesi kabul edilen değişiklikler arasındaydı (14 Aralık 1889 / 21 R 1307, MV, 49/63).

³²⁶ Adliye memurları için hazırlanan nizamnamede, 40, 30 ve 20 yıllık hizmet sürelerine göre üç dereceli emeklilik öngörüldü. Emeklilik dilekçesi veren ve 40 yıl çalışan bir adliye mensubunun son 10 yıllık maaşlarının toplanması ve önce onda biri, sonra on ikide biri hesaplanıp yarısının yaşlılık aylığı olarak bağlanması planlandı. 30 yıl hizmet süresi olan memurun son 8 yıllık maaş toplamı aynı yöntemle hesaplanıp %40'ı, 20 yıl hizmet süresi olduğunda da 6 yıllık maaşlarının %30'unun tahsis edilmesi söz konusuydu. Diğer nezaretlerdeki hizmetler emekliliğe mahsup edilecekti; ama, mazuliyet süreleri dikkate alınmadı. Sandığın yönetimi için Adliye Nezareti bünyesinde bir cemiyet kurulması planlandı (ŞD.DH, 2438/28 Lef 39).

³²⁷ 23 Şubat 1881 / 24 Ra 1298, ŞD, 2443/25 Lef 1.

³²⁸ Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimine göre, emeklilik kapsamına sonradan alınanların o tarihe kadar birikmiş olan sermayeye katkı sağlamadan sisteme dahil olmaları adil değildi. Posta ve Telgraf ve Defter-i Hakanî Nezaretleri, Rüşumat ve Vergi Emanetleri sandıkları da geriye dönük aidat ödeyeceklerdi. Adliye memurlarının emekliliği için hazırlanan nizamnamede %3 oranında kesinti öngörüldüğü de biliniyordu. Geçmişe dönük aidat ödemekten istisna tutulamazlardı. Mart-Nisan 1881'den itibaren %5 ve Kasım-Aralık 1879'a kadar olan dönem için %3 oranında aidat kesilmesi gerekiyordu (23 Mart 1881 / 22 R 1298, ŞD, 2443/25 Lef 2).

Sandıkların birleşmesinden sonra emeklilik dilekçesi veren Adliye Nezareti memurlarına ancak geçmiş dönem aidat borçlarını ödemeleri halinde maaş bağlanıyordu. Nezaret, adliye memurlarının diğer nezaretlerdekilerle kıyaslanamayacağı gerekçesiyle geriye dönük aidatı ödemeyi reddetti. Mülkiye Tekauğ Sandığı ile Adliye Nezareti arasındaki ihtilaf, çözüme kavuşturulması amacıyla Şura-yı Devlet'e havale edildi. Şura-yı Devlet'e göre sorun, Adliye Nezareti memurlarından geriye dönük aidat istenmesine karşılık emeklilik başvurularının kabul edilmemesiydi. Emekliliğini isteyen adliye mensuplarına yaşlılık aylığı bağlanması için sandığın kurulduğu tarihe kadar olan döneme ait kesintinin ödenmesi de gerekliydi.³²⁹ Şura-yı Devlet'in Adliye Nezareti memurlarından geriye dönük %8 oranında aidat alınması kararına rağmen, tartışma bitmedi. Sandık Nazırı Kâni Paşa, Adliye Müsteşarı Vahan Efendi, Adliye Muhasebecisi Nazif Efendi Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde bir araya gelerek görüşlerine başvuruldu. Kâni Paşa, 16 aylık süre için Adliye Nezareti memurlarına yönelik hazırlanan nizamnamede öngörülen %3'lük aidata ek olarak Mart-Nisan 1881'den itibaren de %5 kesinti yapılmasında ısrar etti. Adliye Nezareti temsilcileri Vahan ve Nazif Efendiler ise emeklilik hakkından mahrum bırakıldıkları süre için maaşlarından kesinti yapılmasının yasal olmadığı iddiasındaydı. Kasım 1879'da kesintiye başlanılan mülkiye memurlarının emeklilik dilekçeleri, Mart 1880'den itibaren kabul edilmekteydi. Adliye çalışanlarının geriye dönük olarak Mart 1881'e kadar aidat ödemeleri koşuluyla başvuruları değerlendirilebilirdi. Adliye Nezareti temsilcileri Vahan ve Nazif Efendiler ancak dört ay daha %8 kesinti yapılmasına razı oldu. Pazarlık sonucunda varılan uzlaşma şöyleydi: Dört yerine, altı ay daha %8 aidat ödeyecek olan memurların emeklilik başvuruları da Eylül itibarıyla işleme konulacaktı.³³⁰ Mart-Nisan 1881 tarihinden önce görevden alınanlar ile ölenlerin ailelerine de ileride izah edilecek olan "mütেকaidîn-i kadîme mahlulâtından" maaş bağlanması kararlaştırıldı.³³¹ Öte yandan vilâyetlerdeki adliye müfettişlerinin maaşlarına ilâve olarak aldıkları harcırahtan aidat alınmaması istendi. Bir aydan fazla süre vilâyet merkezlerinde kalmamaları gereken adliye müfettişlerinin yalnızca

³²⁹ Sandıkların birleşmesiyle 1881 yılı başından itibaren emekliliğini isteyenler değil daha önce dilekçe verenleri de kapsamaması gerekiyordu. Sandıktan yararlanabilmenin koşulu aidat ödemektir. Geçmiş dönem aidatlarının ödenmesi tamamlandıktan sonra normal oranda kesinti yapılması söz konusuydu (26 Nisan 1881 / 27 Ca 1298, ŞD, 2443/25 Lef 3, 4 ve 5).

³³⁰ Şura-yı Devlet'e göre, Adliye Nezareti temsilcilerinin kabul ettiği 4 ay süre boyunca sandığa 6.000 liradan fazla para girişine karşılık mülkiye memurlarından 16 ay eksik aidat ödemiş olacaktı. Orta yol bulunmaya çalışıldı ve 4 ay yerine 6 ay daha fazla aidat ödemeleri kabul ettirildi (5 Temmuz 1881 / 1298, ŞD.TNZ, 2444/30 Lef 4 ve 5).

³³¹ 24 Aralık 1881 / 3 S 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 319.

maaşlarından emeklilik aidatı kesildi. Sandık yönetiminin harcırahlardan kesinti yapılması hakkındaki talebi kabul edilmedi.³³²

Mülkiye Tekaüd Sandığı ile birleştirilmesi gündeme gelen bir diğer sandık da Rüsumat Emaneti'ne aitti. Birleşmeden önce bir süre bağımsız yönetilen bu sandığın sermayesi, emekli, dul ve yetimlere maaş tahsisi için yetersizdi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Cemiyet-i Umumiyyesine göre, %2 aidat oranı oldukça düşük;³³³ buna karşılık bağlanan emekli aylıkları da yüksekti. Sandıklar birleştirilmeden önce aidat oranları %5'e çıkarılmalıydı. Aynı durum Vergi Emaneti'ne ait sandık için de geçerliydi. Maaşlardan %2,5 kesilmesine karşılık, Rüsumat Emaneti Emekli Sandığı'nda 25 yıllık hizmete %50, 30 yıl ve üzerindeki hizmet süresi için %75 oranında maaş bağlanıyordu.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleştirilmesi planlanan diğer emeklilik sistemi, Posta ve Telgraf Nezareti'ne ait fondu. Burada da %2 oranında aidat kesintisi vardı ve 25 yıllık hizmet karşılığı %50 oranında maaş tahsis ediliyordu; eğer, hizmet süresi 30 yıl ve daha fazla ise maaş %75'e çıkıyordu. Sandıklar birleştirildiğinde ihtilaf çıkmasını önlemek için devir işlemi gerçekleşinceye kadar aidat oranlarının %5'e çıkarılması ve 30 yıllık hizmet süresi için %50, 45 yıl için de %75 oranında maaş bağlanması istendi. Mülkiye Tekaüd Sandığı nizamnamesinin yayımlanmasından 5 yıl önce görevden ayrılan ve ölenler için ayrı bir düzenleme yapılması önerildi.³³⁴

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın aidat oranlarını %5'e çıkarma talebi, Rüsumat Emaneti'nde hemen uygulanmaya başlandı. Fakat emanetten tayin edilen memurların çalıştığı Rüsüm-ı Sitte İdaresi'nin %2 oranında aidat kesmeye devam ettiği belirlendi. Maaşlarından %5 aidat kesilenler, bazılarında daha düşük oran uygulandığını duyduklarında aradaki farkın iadesini talep etti. Şura-yı Devlet, itirazın haklı olduğuna karar verdi.³³⁵ Öte yandan hem Rüsumat Emaneti hem de Posta ve Telgraf Nezareti çalışanları, sandıkların birleştirilmesi hakkında karar alınır alınmaz itiraz ettiler. Onlara

³³² Vilâyet adliye müfettişlerinin maaşı 50 liraydı ve 20 lira da harcırah ödeniyordu (11 Şubat 1885 / 25 R 1302, ŞD, 2487/22) Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın harcıraha da hesaba katılması ve toplam miktar üzerinden aidat kesilmesi yönünde talebi vardı. Harcırahtan aidat kesilmesi halinde emekli aylıkları toplam miktar üzerinden hesaplanacaktı (9 Haziran 1885 / 25 Ş 1302, ŞD, 2494/7 Lef 2).

³³³ Rüsumat Emaneti çalışanları için kurulan sandık için önceleri %5 oranında aidat kesiliyordu. Emeklilik aidatı daha sonra %2'ye düşürüldü. Aidat oranının indirilme sebebi hakkında bir bilgiye ulaşılamamasına rağmen, maaşların düşük olması nedeniyle çalışanların kesintiden etkilenmelerinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir (8 Eylül 1880 / 2 L 1297, ŞD.TNZ, 567/7).

³³⁴ 9 Ocak 1881 / 8 S 1298, ŞD.TNZ, 567/33 Lef 4.

³³⁵ Alınan karara göre, 1880 yılı Nisan ayından itibaren Haziran'a kadar %5 oranında aidat kesilecekti. Rüsüm-ı Sitte İdaresi ise %5'lik orana itiraz etti ve memur maaşlarından eski oranda kesinti yapmayı sürdürdü. Maaşlarından fazla aidat kesinlerin itirazları kabul edildi (11 Ağustos 1880 / 5 N 1297, ŞD.TNZ, 567/5 Lef 4).

göre kendi sandıklarının sağladığı koşullar çok daha iyiydi. Bu nedenle Şura-yı Devlet'e dilekçe verdiler.³³⁶ Bu talep üzerine birleşme dönemine hazırlık amacıyla bir geçiş süresi belirlendi. Bu durum kamuoyuna emeklilik fonunun Rüsumat Emaneti'ne yeniden iade edildiği biçiminde yansıdı.³³⁷

Ağustos 1878 tarihinde kurulan Rüsumat Emaneti'ne ait sandıktan emekli ve aile maaşı tahsis ediliyordu. Birleşme için bir yıllık süre verildiğinde, Rüsumat Emaneti, ölen memurların ailelerine maaş tahsis edip etmemekte kararsız kaldı.³³⁸ Birinci Bölümde izah edildiği gibi, birleşme sırasında Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın nizamnamesinde değişiklik yapıldı ve Rüsumat Emaneti bünyesindeki kayıkçı, kantarcı ve kolcular, ikinci derece memur olarak kabul edilerek ücret karşılığı çalıştıkları gerekçesiyle emeklilik kapsamından çıkarıldı. Şura-yı Devlet, Temmuz 1881'de emanet bünyesindeki kayıkçı, kantarcı ve kolcuların kendilerine ait bir emeklilik sandığı kurmalarını onayladı.³³⁹

Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi'nin aynen alınmasıyla hazırlanan talimatname Şura-yı Devlet tarafından onaylandı ve 21 Aralık 1881 tarihinde emeklilik fonu kurulmasına izin verildi. Rüsumat Emaneti çalışanlarının Mülkiye Tekaüd Sandığı'na devredilme talebi kantarcı, kayıkçı ve kolcular için sandık faaliyete geçtikten sonra değerlendirmeye alındı. Aynı zamanda kantarcılara ait sandığın da Mülkiye Tekaüd Sandığı'na devredilmesi gündeme geldiyse de, kabul edilmedi. Tekaüd Sandığı'na göre kantarcı, kayıkçı, sandalcı ve kolcular için bir sandık kurulmasının nedeni, memur değil işçi olmaları ve şehirde bu tür işleri yapanların Rüsumat Emaneti için çalışanlardan ayrı tutulması isteğiydi. Bu sandığın Tekaüd Sandığı'na devredilmesi için nizamnamede değişiklik yapılması gerekiyordu.³⁴⁰ Kantarcılara ait sandığın birleşme talebi Şura-yı Devlet tarafından da reddedildi.³⁴¹

Gümrük kantarcıları, kayıkçılar, sandalcılar ve kolculardan, Rüsumat Emaneti bünyesinde bir memuriyete geçenlerin Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan yararlanmalarına imkân tanındı. Mülkiye Sandığı, bunlardan birisi masa başı göreve geçerse ilk maaşının yarısını istiyordu; ama, eski hizmetlerini emeklilik süresine dahil etmiyordu. Rüsumat

³³⁶ 22 Ocak 1880 / 9 S 1297, ŞD.TNZ, 2433/17 Lef 1.

³³⁷ 29 Temmuz 1880 / 21 Ş 1297, *Vakit*, nr. 1716, s. 1.

³³⁸ Şura-yı Devlet, sandıkların birleştirilmesine çok kısa bir süre kala mevcut koşulların değiştirilmemesini istedi. Birleşmeden sonra Mülkiye Tekaüd Sandığı'nca gereğinin yapılmasına karar verdi (13 Ocak 1881 / 12 S 1298, ŞD.TNZ, 567/33 Lef 2 ve 5).

³³⁹ 3 Temmuz 1881 / 6 Ş 1298, ŞD, 569/13 Lef 2.

³⁴⁰ 12 Ekim 1882 / 29 Za 1299, ŞD.TNZ, 2458/33 Lef 3.

³⁴¹ 27 Kasım 1882 / 16 M 1300, ŞD.TNZ, 2458/33 Lef 1.

Emaneti, görev değişikliklerinde ödenmiş aidatların ilgili sandıklara aktarılmasını önerdi; ancak, bu kez Mülkiye Tekaid Sandığı sandığın o toptan kendilerine devrini istedi. Bu talep gerçekleşmedi.³⁴² Kantarcı, kayıkçı, sandalcı ve kolcular için olan nizamname, *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaid Kararnamesi*'nin emeklilik kısmıyla aynı olduğu için yaşlılık aylığı kapsamına dahil edilebilirdi. Sandığın teklifi Rüsumat Emaneti tarafından şartlı kabul edildi. Nakil onaylandığı takdirde nizamnamede emeklilik hakkından yararlanacak olan hademe kısmına ilâve edilmelerini ve yaşlılık aylığı işlemlerinin de buna göre yapılmasını istedi.³⁴³ Teknolojinin gelişmesiyle kayık ve sandalın yerine motorlu araçlar kullanılmaya başlandığında kantarcılar, motorlu sandal ve istimbot kaptanları ile makinistlerinin emekliliği için yeni düzenleme yapıldı. Kaptan ve makinistlerin Mülkiye Tekaid Sandığı'na aidat ödemelerine karar verildi. Kayıkçı, sandalcı ve odacıardan kesilen aidatlar, Maliye Nezareti bütçesindeki reddiyat kaleminden sahiplerine iade edildi ve emeklilerin maaşları da "mütেকaidin-i kadîme tertibinden" ödendi.³⁴⁴

Mülkiye memurlarının emeklilik sistemi birleştirildiğinde Rüsumat Emaneti'ne ait sandık için kesilen aidat oranı da %5'e çıkarıldı. Daha önce izah edildiği gibi, Rüsumat Emaneti, Rüsüm-ı Sitte İdaresi'ne devrettiği memurlardan da aidat keser de, Mülkiye Tekaid Sandığı bu konuda kararı Şura-yı Devlet'e bıraktı. Şura-yı Devlet, kararı kabul etti; ancak, geçici memurların 30 yıl çalışamayacakları gerekçesiyle hariç tutulmalarını istedi.³⁴⁵ Yukarıda izah edildiği gibi, Rüsumat Emaneti Emeklilik Sandığı'nda düşük aidat kesilmesine rağmen, Mülkiye Tekaid Sandığı'ndan daha fazla miktarda maaş bağlanması emekli maaşı alanları sıkıntıya soktu. Rüsumat Emaneti sandığının Mülkiye Tekaid Sandığı'na devredilmesinden sonra emanet çalışanlarına daha düşük oranlarda maaş bağlanmaya başlandı.³⁴⁶

³⁴² 15 Ağustos 1883 / 11 L 1300, ŞD, 572/40 Lef 4 ve 5.

³⁴³ 17 Eylül 1883 / 15 Za 1300, ŞD, 572/40 Lef 2 ve 3.

³⁴⁴ *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, s. 561-562.

³⁴⁵ 19 Aralık 1881 / 27 M 1299, ŞD.TNZ, 2448/4. Rüsüm-ı Sitte, tuz ve tütün vergisini devlet adına diğerlerini iltizam yoluyla topluyordu. Memurlar, hem devlet adına tütün ve tuz vergisi hem de iltizam usulüyle gelir toplama işini yapıyordu. Bu memurlar arasında geçici olarak istihdam edilenler vardı. Şura-yı Devlet, hangi vergiyi toplarsa toplasın ayırımın geçici ve daimi çalışanlar arasında yapılmasını istedi. Rüsumat Emaneti'nden nakledilen memurlardan daha önce %2 olarak kesilen aidat %5'e çıkarıldı ve geçici memurlar ile emeklilik süresini tamamlayacak kadar çalışmayanların aidat ödemelerine karar verildi (21 Aralık 1881 / 29 M 1299, *BEO.AYN. d*, nr. 1551, s. 315).

³⁴⁶ Rüsumat Müfettişi Mustafa Efendi'nin Mısır'daki eşinden olan oğlu Hayri Efendi, sandık tarafından bağlanan 60 kuruş maaşın az olduğunu öne sürerek itiraz etti. Rüsumat Emaneti'nin emeklilik nizamnamesine göre maaşı bu seviyesinin iki katı olmalıydı. Şura-yı Devlet'e göre, emekli maaşları yürürlükte olan nizamnameye göre tahsis ediliyordu ve Rüsumat Emaneti'nin artık uygulanmayan

Memurların itirazlarına rağmen Posta ve Telgraf Nezareti'ne ait sandık da Mülkiye Tekaüd Sandığı'na devredildi; ancak, nezaret memurlarının tepkisi üzerine kararın uygulanması ertelendi. Kendilerine ait nizamname ile emeklilik sistemini sürdüren Posta ve Telgraf Nezareti'nin yaşlılık aylığı fonunun Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleşme işlemi bir süre sonra yapıldı.³⁴⁷ Birleşme sonrası ortaya çıkan önemli bir sorun mazuliyet maaşları oldu. Posta ve Telgraf Nezareti Emekli Sandığı, farklı bir uygulamaya sahipti ve ilâve %1 aidat keserek görevden alınan memurlara mazuliyet maaşı bağlanmaktaydı. Bir tür işsizlik ödeneği olan ve emekli sandıklarınca ödenen mazuliyet maaşı uygulaması, aşağıda izah edileceği üzere, maaşlardan yapılan ek %1'lik aidat kesintisiyle daha sonraki dönemde tüm memurlara yaygınlaştırıldı. Hazine, azledilen memurlara yeniden bir görev atanmalarına kadar mazuliyet maaşı ödemekteydi. Birleşmeden sonra Posta ve Telgraf Nezareti Emekli Sandığı'nın, nezarete en az 15 yıl çalışan azledilmiş memurlara ödediği yarım maaş mazuliyet aylığı sorun oldu. Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi mazuliyet maaşlarının kendisine devrini istemedi ve Posta ve Telgraf Nezareti tarafından ödenmesi gerektiğini belirtti. Şura-yı Devlet, mazuliyet maaşlarının, Posta ve Telgraf Nezareti Emekli Sandığı'ndan %1 faiz karşılığı memurlara verilmiş kredilerin geri ödemeleriyle, bu paranın yeterli olmaması durumunda da ana sermayeden karşılanmasına ve mazullerden şartları taşıyanların emekli edilmeleri, çalışabilecek durumdakilerin de yeniden atanmalarına karar verdi.³⁴⁸ Öte yandan Posta ve Telgraf Nezareti Emekli Sandığı'nın bağladığı mazuliyet maaşlarının bir kısmının nizamnameye aykırı olduğu belirlendi. Nizamnameye göre, memuriyette değil, nezarete 15 yıl çalışmış olma şartının uygulanmadığı, Posta ve Telgraf Nezareti muavinleri Mustafa Efendi ve Ali Efendi'nin mazuliyet maaşlarının eksik kısımlarının tamamlanması için yaptıkları başvuruyla ortaya çıktı.³⁴⁹ Emeklilik sistemlerinin birleştirilmesinden sonra Cemiyet-i Umumiyye üyeleri de bağlı nezaretleri temsil edecek şekilde genişletildi.³⁵⁰

yasal düzenlemesine dayanarak aylık bağlanamazdı. Maaş artışı taleplerine genel olarak verilen cevabın Hayri Efendi'ye de verilmesini istedi (24 Kasım 1886 / 27 S 1304, ŞD, 877/65 Lef 2).

³⁴⁷ Mülkiye Tekaüd Sandığı nezaret biçiminde örgütlenmeden önce yani Tekaüd İdaresi iken önerilen birleşme Posta ve Telgraf Nezareti memurlarını memnun etmedi. Posta ve Telgraf Nezareti'ne ait sandık dul ve yetimlerine aylık 350 lira civarında maaş veriyordu (16 Haziran 1880 / 8 B 1297, *Vakit*, nr. 1673, s. 1).

³⁴⁸ Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetiminin ödemek istemediği mazuliyet maaşlarının miktarı 90 lira civarındaydı (1 Ağustos 1881 / 6 N 1298, ŞD.TNZ, 2445/4 Lef 1; 4 Eylül 1881 / 10 L 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 161).

³⁴⁹ İncelemede Mustafa Efendi'nin itirazında haklı olduğu ortaya çıktı. Ali Efendi ise nezarete yalnızca 10 yıl çalışmıştı. İddia ettiği eksik kısmın tamamlanması bir yana aslında mazuliyet maaşı almaya hakkı yoktu. Posta ve Telgraf Nezareti ise maaşın eksik kısmının tamamlanmasında ısrar ediyordu.

Posta ve Telgraf Nezareti bünyesinde kurulan sandığın İşkodra Telgraf Müfettişi ve Avusturya vatandaşı olan Bavarovski Efendi'yi emekli etmesi de birleşmeden sonra gündeme gelen sorundu. Bavarovski Efendi, sefaret aracılığıyla emekli maaşının indirildiği ve gelir vergisi kesintisi yapıldığı için başvurduğunda durum ortaya çıktı. Aynı zamanda Posta ve Telgraf Nezareti Sandığı'ndan da borç aldığı belirlendi. Borcunu paranın değer kaybıyla orantılı olarak daha az miktarda ödeme talebi kabul görmedi.³⁵¹ Birleşmenin gerçekleşmesinden sonra maaşlardan sandık için yapılan kesintiler hakkında Posta ve Telgraf Nezareti'nin bazı tereddütlerinin olması,³⁵² devir işleminde yaşanan sıkıntıları göstermesi bakımından önemlidir.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'na devredilen emeklilik kurumlarının, yaşlılık aylığı bağladıkları memurların ailelerine tahsis edilecek maaşların daha önce de belirtildiği gibi, ilgili nezaret tarafından ödenmesine karar verildi. Aile bireylerinin tümü maaş

Ali Efendi, emeklilik nizamnamesinin uygulanmasından birkaç yıl önce işe alınmıştı. Şura-yı Devlet, nizamnamede yazıldığı gibi 15 yıl nezarete çalışma şartı olduğunu vurguladı. Ali Efendi'nin önce 10 yıl daha sonra ise 15 yıl nezarete çalıştığı iddia edildi; ama, talebi kabul edilmedi (26 Eylül 1881 / 2 Za 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 205).

³⁵⁰ Sandığın yönetim kademesinde değişiklik oldu. Başkâtip İsmail Hakkı Bey'e, Mehmed Bey muavin kadrosu ile yardımcı olarak atandı. Muhasebe kaleminde mümeyyizlik kadrosuna da Kadri Bey alındı. Nazır Kâni Paşa'nın başkanlığındaki Cemiyet-i Umumiyye'de Şura-yı Devlet Üyesi İzzet Efendi ikinci başkan oldu. Üyeler; Hariciye Muhasebecisi Kirkor Efendi, Nafia Muhasebecisi Sadi Bey, Dahiliye Muhasebecisi Mecdüddin Efendi, Tahsilat Tahrir Müdürü Cemal Bey, Divan-ı Muhasebat Üyesi Ohannes Efendi, Vergi Emaneti Mektupçusu Hasan Efendi, Adliye Muhasebecisi Nazif Bey, Cemiyet-i Rüşumiyye Üyesi Süleyman Bey, Şehremaneti Meclis Üyesi Halil Rami Efendi, Matbaalar Müdürü Ahmed Hamdi Efendi, Umur-ı Ticaret Müdürü Refik Bey, Evkaf-ı Hümayûn Kalemi Mümeyyiz-i Evveli Salih Efendi, Telgraf Nezareti Tahsilat Müdürü ve Dava Vekili Reşad Efendi (*Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, Sene 1299, Def'a 37, İstanbul, s. 119). Posta ve Telgraf Nezareti temsilcisi Reşad Efendi'ye rütbe-i sâniye sınıf-ı sanîsi verildi (8 Nisan 1881/ 9 Ca 1298, *Vakit*, nr. 1966, s.1). Cemiyet-i Rüşumiyye Üyesi Süleyman Bey'in yerine Kâmil Bey getirilirken, tahakkuk memuru Hüseyin Efendi de Deyun-ı Umumiyye İdaresi'ni temsilen üye olarak yer almaya başladı (*Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, Sene 1300, Def'a 38, İstanbul, s. 148-149).

³⁵¹ Maaşlarda %20 oranında indirim yapıldı. Bavarovski Efendi'de bu karardan istisna tutulmadı (28 Temmuz 1881 / 2 N 1298, *ŞD.TNZ*, 2445/39 Lef 1/1 ve 1/2). Avusturya vatandaşı Bavarovski Efendi'nin emekli aylığının indirilmesi ve gelir vergisi kesintisine yaptığı itirazı kabul edilmedi. Sandığa olan borcunu eski kur üzerinden ödemesi istendi (31 Ağustos 1881 / 6 L 1297, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 155).

³⁵² Mesela, bir memur terfi ettiğinde maaşın artan kısmının tamamının mı yoksa yarısının mı sandığa gönderileceği bilinmiyordu. Ayın ortasında yapılan zammın tamamı sandık için kesilecek miydi? Tevfik Paşa, Posta ve Telgraf Nezareti'nden gelen bu sorulara yanıt verdi (17 Mart 1885 / 30 Ca 1302, *ŞD*, 2492/25 Lef 3). Devredilen sandıkla ilgili sorunlar daha sonraki yıllarda da devam etti. Posta ve Telgraf Nezareti'nce bazı memuriyetlere tayin edilen ve geçici tertipten maaş verilerek istihdam edilenlerin durumu bunlardan biriydi. Geçici hizmetlere tayin edilenlerin görev süreleri belli olmadığı için maaşlarından aidat kesilmesi gerekiyordu. Bu tür memuriyetler tekaüd süresine mahsup edildiği için memurun hakları da korunuyordu. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, bu tür memuriyetlerin geçici olarak kabul edilemeyeceğini ve emeklilik süresine sayılması nedeniyle aidat kesilmesi konusunda Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı haklı buldu (10 Kasım 1892 / 20 R 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 409).

haklarını kaybettiklerinde ise paranın yine nezaret bütçesine aktarılması söz konusuydu.³⁵³ Öte yandan Rüsumat Emaneti, Defter-i Hakanî ile Posta ve Telgraf Nezaretlerine ait sandıkların devrinden sonra, kendi nizamnameleri gereği tahsis ettikleri maaşlardan da geçmiş yıllara ait aidatlar için %10 oranında kesinti yapılması kararlaştırıldı. Yine sandıkların nizamnamelerine göre dul ve yetimlerden yaş haddi, evlenme ve ölüm nedeniyle haklarını kaybedenlerin maaşları sandıklara; Mülkiye Tekaüd Sandığı'nda ise bu tür maaşlar diğer aile bireylerinin aylıklarına eklenmekteydi. Aynı uygulamanın devredilen sandıklardan bağlanmış aile maaşlarına da yapılmasına karar verildi.³⁵⁴

3. Öğretmenlerin Emekliliği

Devlete ait okullardaki öğretmenler diğer bir çalışan grubuydu. Öğretmenlerin bir kısmı öğretmen yetiştiren okulların mezunlarından bir kısmı asker ve memurlardan oluşmakta; az sayıda olmakla birlikte yurtdışından getirtilen hocalar da derslere girmekteydi. Nezaret ve dairelerdeki memurlar gibi, öğretmenlere de emeklilik hakkı tanındı. Öğretmen yetiştiren okullardan mezun olup öğretmenlik yapanlar emeklilik sistemi içine dahil edildiler ve maaşlarından Mülkiye Tekaüd Sandığı için aidat kesildi. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşunun ertelendiği sırada kendilerine ait sandık kurmak isteyenler arasında öğretmenler de vardı. Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmadan önce, 1876 yılında öğretmenlerin emeklilik haklarının sağlanması için bir adım atılmasına ve bu amaçla maaşlarından aidat kesilerek öldüklerinde ailelerine aylık tahsisi amacıyla Şura-yı Devlet'in karar almasına rağmen, bu öneri Maarif Meclisi'nce reddedilmişti. Maarif Meclisi'ne göre, muallim-i evvel ve sâni olarak iki sınıfa ayrılan öğretmenlerin maaşları çok düşüktü; öğretmen yetiştirmek için kurulan ve 5 yıl zorunlu hizmet yapma mecburiyetindeki Darümuallimin mezunları dışında, okullarda derslere girenler memur ve askerlerden oluşuyordu. Öğretmenlerin az olan maaşlarından bir de aidat kesintisi yapılması halinde görevi bırakmaları olasıydı. Emeklilik sistemi

³⁵³ Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi'ne göre, bu sandıkların bağladığı emekli ve dul ve yetim aylıkları nezaret gelirlerinden ödenmeliydi. Adliye Nezareti İcra Dairesi hademesi olan ve emekliliğinden sonra vefat eden Cerrahpaşalı Abdi Ağa'nın eşi Fatma Firdevs Hanım'ın maaş talep dilekçesi Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderildi. Sandık, Abdi Ağa'nın eşine isabet eden maaşı 47 kuruş olarak hesapladı ve Adliye Nezareti'nin ödemesi gerektiğini bildirdi. Maaş miktarı şöyle hesaplandı: Abdi Ağa'nın 10 yıllık maaş miktarı toplandı. Yani 33.908 kuruş. Bu miktarın 1/10'u 2.390 kuruş, 1/12'si 282 kuruştü. %50'si esas alındığında çıkan rakam 141 kuruştü. Aileye bağlanan maaş bu miktarın yarısı oluyordu: 70 kuruş. Hizmet süresi 20 yıl olduğu için bu süreye isabet eden miktar 47 kuruştü (18 Aralık 1884 / 29 S 1302, ŞD, 866/22 Lef 1 ve 2).

³⁵⁴ 29 Mart 1885 / 12 C 1302, ŞD, 2490/24 Lef 2.

kurulması yerine yaşlılık aylığı veya aile maaşlarının maarif bütçesindeki tahsisattan veya hazine tarafından karşılanması uygun olabilirdi.³⁵⁵ Bu karar üzerine, öğretmenlere emekliliklerinde veya öldüklerinde ailelerine de muhtaçlık durumlarına göre maaş tahsis edilmesi yoluna gidildi. İnas Rüşdiyyesi öğretmeni Fatma Nigâr Hanım ölünce, annesine maaş bağlandı.³⁵⁶

Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulunca öğretmenlerin maaşından emeklilik aidatı kesilmeye başlandı. Mülkiye memurları gibi yeni bir okula atanan öğretmenlerin ilk aylıklarının yarısı sandığa gönderilmek zorundaydı.³⁵⁷ Mesleği öğretmenlik olanların yanında “seyyar” diye nitelendirilen asker veya memur olduğu halde haftanın belirli günlerinde farklı okullarda derslere girenlerin aldıkları ücretlerden de kesinti yapılıyordu. Daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek seyyar öğretmenlerden³⁵⁸ kesilen aidatların sahiplerine iadesine karar verildi.³⁵⁹ Bu karara rağmen, öğretmenlik de yapan mülkiye mensuplarıyla askerlerin ücretlerinden %5 kesinti yapılıp yapılmaması uzun süre tartışıldı. 1880 yılı sonunda emeklilik aidatı alınmaması kararlaştırıldı; ancak, bir süre sonra yeniden kesinti başladı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, %5 aidat alınmaya başlanan seyyar öğretmenlerin ücretlerinden yapılmış olan emeklilik kesintisinin iade edileceğini duyurdu.³⁶⁰

Seyyar öğretmenlerin aylıklarından yapılan kesintinin devam ettiği veya iade edildikten sonra yeniden alınmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1887 yılında bu konuda net bir karar verildi ve asıl işleri nedeniyle aidat ödedikleri gerekçesiyle yeniden vazgeçildi.³⁶¹ Karışıklık olması ve öğretmenlik yapan asker ile memurların bir kısmının ücretlerinden %5 kesildiğinin anlaşılması üzerine Mülkiye Tekaüd Sandığı

³⁵⁵ İlk grupta yer alan muallim-i evvel sınıfına dahil öğretmenlere 6 lira, muallim-i sânilere de 3 lira 15 kuruş maaş veriliyordu. Yazı, Farsça ve matematik öğretmenleri de 1-2 lira arasında değişen maaş alıyordu (15 Nisan 1876 / 20 Ra 1293, MF.MKT, 35/23).

³⁵⁶ İnas Rüşdiyyesi öğretmenlerinden Fatma Nigâr Hanım öldüğünde annesi maaş talep etti. Dilekçede kızının maaşı ile geçindiklerini ve bu gelirden mahrum kaldığını yazdı. Yaşlı olduğu için geçimini temin etmeye gücü yoktu. Fatma Nigâr Hanım’ın annesine maaş bağlandı. Bu maaş geride kalanlara tahsis edilen türden değil zor durumuna karşılık duyulan merhametten kaynaklanıyordu (2 Nisan 1877 / 18 Ra 1294, MF.MKT, 46/181).

³⁵⁷ İzmir’de Ermeni Milleti Mektebi Osmanlıca Öğretmeni Aşciyan Kırkor Efendi görevden alındı ve yerine Artin Efendi tayin edildi. Artin Efendi’nin ilk maaşının yarısının sandığa gönderilmesi istendi (15 Nisan 1883 / 7 C 1300, MF.MKT, 80/35 Lef 2).

³⁵⁸ Asıl görevleri memurluk veya askerlik olanların bu işleri nedeniyle aldıkları maaştan aidat kesildiği için öğretmenlik nedeniyle aldıkları ücret dışarıda tutuldu. Maarif Meclisi, daimi ve seyyar muallimleri tespit etti (5 Aralık 1881 / 13 M 1299, MF.MKT, 72/68).

³⁵⁹ 30 Aralık 1880 / 28 M 1298, *Vakit*, nr. 1868, s. 1.

³⁶⁰ 25 Ağustos 1882 / 11 L 1299, *Vakit*, nr. 2444, s. 1.

³⁶¹ 11 Ekim 1887 / 23 M 1305, *ŞD*, 210/19 Lef 1.

uyarıldı.³⁶² Sandık yönetimi, o zamana kadar yapılmış kesintilerin iadesinin sıkıntıya yol açacağı görüşündeydi; ama, Şura-yı Devlet, iadesine karar verdi.³⁶³

Okullarda öğretmenlik yapan askerlerin ücretlerinden aidat kesilmemesine ilişkin karar, aynı durumdaki memurlar için de geçerli hale getirildi. Buna göre, memuriyet görevine ek olarak çeşitli okullarla öğretmenlik yapan mülkiye mensuplarının bu işlerinden dolayı aldıkları ücretten emeklilik aidatı alınmaması kararlaştırıldı.³⁶⁴

Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda çalışan öğretmenlerin çoğu zaman içinde emeklilik kapsamına alındı. Maarif Nezareti'yle sandık arasındaki görüşmeler sonucunda 1886 yılı başında Darülmuallimin okulları ile maarif müdür ve müfettişlerinin maaşlarından da emeklilik maaşı için kesinti yapılması konusunda anlaşmaya varıldı.³⁶⁵ Maaşları Maarif Nezareti'ne ait bütçeden ödenen idadi müdürleriyle hocalar da emeklilik sistemi kapsamına alındı ve aylıklarından sandık için %5 kesintiye başlandı. Öte yandan Maarif Nezareti bütçesinden ödenen maaşların tümünden %5 aidat kesilmesi, maaşın zamlı kısmıyla yeni tayinde ilk aylığın yarısının geciktirilmeden Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilmesi taşra defterdarlıklarına bildirildi.³⁶⁶

³⁶² Öğretmenlik yapan asker ve memurlara ödenen ücretten aidat kesilmemesi gerektiğine ilişkin bir düzenleme bulunmuyordu. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi İzzeddin Bey ve Üye İzzet Bey, hem askeri hem de mülki görevleri esnasında öğretmenlikten dolayı alınan ücretten aidat alınması gerektiği görüşündeydi. Ancak öğretmenlik maaşı ücret adı altında ödeniyordu ve geçici süre görev yapıyordu. Aidat askeri ve mülki görevleri nedeniyle aldıkları maaştan kesildiğinden emeklilik haklarını buradan temin edeceklerdi. Bu nedenle Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan yararlanamayacak ümera ve askeri zabitanın aldığı öğretmenlik ücretlerinden aidat kesilmemesi hakkında daha önce Orman Meaddin Mektebi matematik öğretmeni Binbaşı Asaf Bey hakkında verilen karar vardı. Aynı zamanda mülkiye hizmetindeki askerlerden de aidat kesiliyor ve hizmet süresine göre maaş hakkına sahip olmalarına imkân tanınıyordu. O yüzden bu kez de aidat kesilmesi yönünde karar verildi. Fakat bu karar mülkiyede yapılan devamlı hizmet için geçerliydi. 1893 yılında öğretmenlik yapan askerlerin maaşlarından aidat kesilmemesi sandığa bildirildi (1 M 1311 / 15 Temmuz 1893, ŞD, 923/100 Lef 3).

³⁶³ Mülkiye Tekaüd Sandığı, Orman Meaddin Mektebi'nde matematik öğretmenliği yapan Binbaşı Asaf Bey'in kesilmiş emeklilik ve mazuliyet aidatlarının iadesinin işlemleri karmaşık hale getireceği nedeniyle itiraz etti. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, sandığın itirazını kabul etmedi ve aidat kesintisinin yalnızca daimi memuriyet görevleri için geçerli olduğunu bildirdi (6 Ocak 1894 / 28 C 1311, Prof. Dr. Cavit Baysun'un Terekesinden Satın Alınan Evrak 3/13).

³⁶⁴ 3 Temmuz 1888 / 23 L 1305, MF.MKT, 99/74 Lef 1.

³⁶⁵ Sıbyan mekteplerinde ders veren öğretmenlerin maaşlarından %5 kesilmiyordu. Darülmuallimin okullarındaki öğretmenlerin maaşlarının yanı sıra özellikle hazineden maaş alan müdür ve müfettişlerden aidat alınmasına karar verildi (9 Ocak 1886 / 3 R 1303, MF.MKT, 89/49 Lef 3).

³⁶⁶ Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti Defterdarlığı, idadi müdür ve hocaların maaşlarından aidat kesilip kesilmeyeceğini sorunca kararın taşraya bildirilmediği anlaşıldı. Aslında Maarif Nezareti ile yapılan anlaşmaya göre, maaşları iane veya halk tarafından ödenen öğretmenler haricindekilerin hepsinden aidat kesilmesi gerekiyordu (1 Mayıs 1886 / 26 B 1303, MF.MKT, 90/114 Lef 1 ve 2).

Galatasaray Lisesi olarak bilinen Mekteb-i Sultanî'de çalışan öğretmenler de bir süre sonra emeklilik kapsamına dahil oldu. Maaşlarından aidat kesilen öğretmen ve yöneticilere yaşlılık aylığı bağlandı.³⁶⁷ Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye ve Darülmualimin'de öğretmenlik yapan Osmanlı vatandaşı olmayanlara verilen maaşlardan da aidat alınmaktaydı. Yabancıların emeklilik hakkı konusundaki tek ayırım, sözleşme ile çalışanlara yönelikti.³⁶⁸

Kız çocukları için açılmış olan okullarda öğretmenlik yapan kadınların maaşlarından önceleri aidat kesilmemesine karar verilmişse de, daha sonra aylıkları mahalli gelirlerle ödenenler dışında kalanların tümü emeklilik kapsamına alındı. Öte yandan hazineden maaş ödenenlerle birlikte, vakıflara ait medreselerde görevli kadın öğretmenlerin maaşlarından da %5 aidat kesintisi yapılıyordu.³⁶⁹ Çalışmanın kapsadığı dönem itibariyle hazineden maaş alarak çalışma hayatında bulunan kadınlar, birkaç istisna dışında yalnızca öğretmenler olduğu için kadınların emekliliği hakkında bu kısımda bilgi verildi.³⁷⁰

Hizmet süresi bakımından kadınlarla erkekler arasında bir ayırım yapılmaması dikkat çekiciydi. Yaşlılık aylığı alabilmek için kadınlara da 30 yıllık hizmet süresini tamamlamaları şart koşuldu. Kararnamede maluliyet nedeniyle emekliliğe yönelik yapılan düzenlemeler kadınlar için de geçerliydi. Sultanahmet İnas Rüşdiyesi Nakış Öğretmeni Lüsiye Hanım, Leyli Kız Sanayi Mektebi Nakış Öğretmeni Ayşe Tevfika Hanım ve Zor İnas Rüşdiyesi Nakış Öğretmesi Hadice Hanım maluliyet sebebiyle emekli edildiler.³⁷¹ Kadın öğretmenler öldüğünde de anne baba ve çocuklarına maaş

³⁶⁷ Mekteb-i Sultani eski ikinci müdürü Mustafa Fethi Efendi, 7 lira 27 kuruş aylıkla emekli edildi (6 Ağustos 1881 / 21 N 1298, *Vakit*, nr. 2094, s. 1).

³⁶⁸ Maarif Nezareti, sayılan okullardaki yabancıların durumu hakkında karar veremedi. Şura-yı Devlet, sözleşmeliler haricinde aidat kesilmesini istedi (27 Haziran 1880 / 19 B 1297, ŞD, 2432/31). Yabancı uyruklular, emeklilik şartlarını yerine getirdiklerinde emekli aylığı alabiliyor ve ailelerine de maaş bağlanıyordu. Görevden ayrılan veya alınanlar sefaretleri aracılığıyla ödedikleri emeklilik ve mazuliyet aidatlarını talep ediyordu (18 Kasım 1908 / 22 L 1326, MF.MKT, 1082/21 Lef 2).

³⁶⁹ 18 Nisan 1887 / 24 B 1304, MF.MKT, 93/98.

³⁷⁰ Kadınların kamu hizmetlerinde çalışmasına dair nadir örnekler vardır. Vidin Sancağı Nisvan kolculuğuna Hadice Hatun'un tayin edildiği bildirilmiş ve bu görev için ne miktar maaş verileceği sorulmuştu. Kolculuk için ödenen maaşın 62,5 kuruş olduğu bildirildi. Aynı zamanda kolculuk görevine bir kadının neden tayin edildiği anlaşılmadığı için sebebi soruldu (23 Ağustos 1870 / 26 Ca 1287, DH.MKT.PRK, 152/64).

³⁷¹ Sultanahmet İnas Rüşdiyesi Nakış Öğretmeni Lüsiye Hanım, emeklilik dilekçesi verdiğinde 30 yıl hizmet süresi olmadığı için reddedildi. Maarif Nezareti'nin ikinci başvurusunda Lüsiye Hanım'ın gözlerinin öğretmenlik yapamayacak derecede bozuk olduğu ve bu nedenle malulen emekli edilmesi istendi (18 Ocak 1886 / 12 R 1303, MF.MKT, 89/75 Lef 1 ve 2). Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan emekli edilen Lüsiye Hanım ölünce, kızına 30 kuruş maaş bağlandı. Lüsiye Hanım'ın emekli maaşı 42 kuruştur. Yarısı 20 kuruş 50 paraydı. Emeklilik kararnamesine göre 50 paranın sandığa kalması gerekiyordu. Yine kararname gereği 30 kuruştan az aile maaşı olamayacağı için 20 kuruşa 10 kuruş

bağlanıyordu.³⁷² İlk 10 yıllık dönemde kadınların ölümünden sonra eşlerine maaş bağlandığına dair örneğe rastlanmamıştır. Kararnamede eşlerine maaş bağlanmasına dair engel olmaması nedeniyle bu durumun kadınların boşanmış olmaları veya eşlerinin ölmelerinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Bu arada Maarif Nezareti'nde muhasebecilerden devlete ait parayı zimmetlerine geçirdiklerinde tazmin ettirileceğine dair bir kefalet senedi alınıyordu. Sözü edilen senede, sandık aidatının da aynı kapsamda olduğu yani, düzenli olarak maaşlardan kesilip gönderilmemesi durumunda zimmet suçu işleneceği ilâve edildi.³⁷³

4. Maluliyet Nedeniyle Emeklilik

Bilindiği gibi emeklilik kararnamesine göre memurlar maluliyet nedeniyle yaşlılık aylığı için başvurma hakkına sahipti. Hastalık, sakatlık ve akli dengesi yerinde olmama sebeplerinden dolayı malul olanlar emekli maaşı alabilmekteydi. Memurlar arasında en fazla ratlanılan rahatsızlıklar arasında gözlerin ileri derecede bozulması, gözlere perde inmesi, körlük, yaşlanma sebebiyle hızlı karar verememe ve sakatlıklar ilk sırada yer almaktaydı. Kararnameye göre, maluliyet nedeniyle emeklilik dilekçesi verenlerin öncelikle, Mekteb-i Tıbbiyye'den hastalık ve sakatlıkların derecesini belirleyen bir rapor almaları gerekmektedir. Mekteb-i Tıbbiyye, taşrada memleket tabiplerinden alınan raporları da onaylamaktaydı. Malul memurların emekli maaşları, bu raporlarda tespit edilmiş maluliyet derecesine göre belirlenmekteydi.

ilâve edildi ve evlenmesi halinde kesilmesi koşuluyla kızına bağlandı (14 Ağustos 1894 / 12 S 1312, ŞD, 931/59 Lef 1 ve 2). Leyli Kız Sanayi Mektebi Nakış Öğretmeni Ayşe Tevfika Hanım, maluliyeti nedeniyle emekli olmak istediğinde, ödenmemiş 1 lira 25 kuruş sandık aidatı borcu olduğu belirlendi. Okula ilk tayininde sandığa ait olan yarım maaşı ödenmeden emeklilik işlemleri yapılamıyordu. Okul o dönem Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlıydı. Faiziyle birlikte ödenmesi için maaşından daha fazla kesinti yapılmasına karar verildi (2 Ocak 1895 / 6 B 1312, MF.MKT, 243/12 Lef 4 ve 6). Zor İnas Mektebi Nakış Öğretmeni Hadice Hanım, maluliyet nedeniyle emekli olmak istediğine dair dilekçesini Maarif Nezareti'ne sundu. Mekteb-i Tıbbiyye Nezareti'nden verilen rapor ve hizmet süresi cetveli incelendi. İkinci derece maluliyeti onaylandığı için son memuriyet maaşının üçte biri olan 66 kuruş ile emekli edildi. Hadice Hanım, 16 yıl 7 ay öğretmenlik yapmıştı (29 Ocak 1909 / 6 M 1327, ŞD, 1084 / 47).

³⁷² Sultanahmet İnas Rüşdiyesi Nakış Öğretmeni Aramik Hatun 1889 yılında öldüğünde kızı Marika ile oğlu Dimitri, annelerinden dolayı maaş bağlanması için dilekçe verdi. Aramik Hatun'un çocuklarına 30'ar kuruş olmak üzere toplam 60 kuruş maaş tahsis edildi (4 Şubat 1891 / 24 C 1308, ŞD, 903/12 Lef 2). Ayşe Nazire Hanım inas rüşdiyesinde 24 yıl öğretmenlik yaptı. Öldüğünde kızı Fatma ve annesi Habibe hanımlara yaklaşık 1 lira maaş bağlandı (27 Temmuz 1907 / 16 C 1325, ŞD, 1062/55 Lef 2). Darülmuaallimat öğretmenlerinden vefat eden Ayşe Sıdika Hanım'ın kızlarına maaş bağlandı (25 Ocak 1909 / 2 M 1327, ŞD, 1085/74).

³⁷³ 10 Mart 1888 / 27 C 1305, MF.MKT, 97/69 Lef 2.

1879 tarihli emeklilik düzenlemesinde maluliyet üç dereceye ayrılmıştı. Mesela, Bozdoğan Kazası eski kaymakamı Mehmed Rasim Bey'in Mekteb-i Tıbbiyye'deki muayenesinden sonra üçüncü derece maluliyeti onaylandı.³⁷⁴ Birinci Bölümde izah edildiği gibi, 1884 yılında emeklilik kararnamesinde değişiklik yapıldı ve maluliyet iki dereceye ayrıldı. Birinci derecedeki maluliyet, başkasının bakımına muhtaç olma durumunu; ikinci derece ise hayatını kendi başına sürdürebilecek, fakat görev yapmaya engel hastalık ve sakatlıkları kapsıyordu. Başkasının bakımına muhtaç derecede malul olanlara, son memuriyet maaşlarının yarısı; ikinci derecedekilere dörtte biri; 10 yılı aşan hizmet süresi olanlara ise üçte biri aylık olarak bağlanıyordu.

Kararnamedeki değişiklikler arasında maluliyet nedeniyle emeklilik dilekçesi verenlerin Mekteb-i Tıbbiyye'ye sevkinin sandık tarafından yapılması da vardı. Dilekçe sahibi, doktor tarafından muayene ediliyor; tıbbi değerlendirme raporu Cemiyet-i Umumiyye'de inceleniyordu.³⁷⁵ Nizamnamedeki değişiklik uygulamada karışıklığa yol açtı. Bazı nezaretler yetkileri olmadığı halde maluliyet sebebiyle emeklilik dilekçesi veren memurları Mekteb-i Tıbbiyye'ye göndermekteydi. Kararnameye göre, maluliyetinden dolayı emekli olmak isteyen bir memurun önce emeklilik dilekçesi vermesi, ardından Mülkiye Tekaüd Sandığı'nca Mekteb-i Tıbbiyye'ye sevk edilmesi gerekiyordu.³⁷⁶ Mekteb-i Tıbbiyye'nin verdiği rapora göre, hastanın iyileşme ihtimali varsa, tedavi süresince emeklilik dilekçesi işleme konulmamakta; memuriyet maaşı almayı sürdüren memur izinli sayılmaktaydı. İki gözüne de perde inen Yemen'e bağlı Zeydiye Posta ve Telgraf Müdürü İskender Efendi, ameliyatı için gereken altı aylık bekleme süresinde izinli sayıldı ve maaşını almayı sürdürdü.³⁷⁷ Anlaşıldığına göre,

³⁷⁴ Eskişehir eski kaymakamı Mustafa Cemali Efendi, aylık 4 lira 18 kuruş ve Bozdoğan Kazası eski kaymakamı Mehmed Rasim Bey, üçüncü derece maluliyeti sebebiyle 4 lira 33,5 kuruş maaşla emekli edildiler. Mekteb-i Tıbbiyye raporuyla tespit edilen maluliyet ve hesaplanan maaşlar Şura-yı Devlet'çe onaylandı (31 Mart 1881 / 1 Ca 1298, ŞD, 2442/2 Lef 1).

³⁷⁵ Şura-yı Devlet mülazımı iken tensikat sebebiyle memur sayısı azaltıldığı dönemde açığa alınan Emin Bey, maluliyeti nedeniyle emeklilik dilekçesi verince memurun kalemi gerekli incelemeyi yaptıktan sonra sandığa iletti (15 Şubat 1882 / 26 Ra 1299, DH.MKT.PRK, 521/55).

³⁷⁶ Malul olanların hizmet sürelerine ait cetvellerin de bağlı oldukları nezaretlerce sandığa gönderilmesi zorunluydu (24 Mayıs 1884 / 2 Mayıs 1300, MAD. d, nr. 12747, s. 2).

³⁷⁷ Yemen Vilâyeti'ne bağlı Zeydiye Posta ve Telgraf Müdürü İskender Efendi'nin iki gözüne perde indi. Mekteb-i Tıbbiyye doktorlarınca yapılan muayenede ameliyat edilebileceği ama bu tür operasyonlarda her zaman kesin iyileşme sağlanamadığı belirtildi. Cemiyet-i Umumiyye, İskender Efendi'nin Haydarpaşa Hastanesi'nde ücretsiz ameliyat edilmesini istedi. Haydarpaşa Hastanesi doktorları ameliyat için 6 ay beklenmesi gerektiğini bildirdi. Cemiyet-i Umumiyye, 6 ay boyunca İskender Efendi'nin maaşının ödenmesine ve maluliyet nedeniyle emekliliğin de ameliyat sonrasında bırakılmasına karar verdi (24 Kasım 1887 / 8 Ra 1305, ŞD, 2528/35 Lef 1). Kararnameye göre, bir memur emekli edilmeden memuriyet maaşı kesilemezdi. Bu nedenle İskender Efendi, altı ay boyunca izinli sayıldı (6 Aralık 1887 / 20 Ra 1305, ŞD, 2528/35 Lef 8). Zeydiye Posta ve Telgraf Müdürü İskender Efendi, maluliyetine rağmen emekli edilmediği gerekçesiyle Mülkiye Tekaüd

sandık yönetimi, maluliyet nedeniyle emekliliğini isteyen memurun maluliyetinin derecesi kesin olarak belirlenmeden maaş bağlanmamaya özen göstermekteydi.

Kararnameye göre, 30 yıllık hizmet süresini doldurduktan sonra maluliyet nedeniyle emeklilik için başvuran bir memurun maluliyeti dikkate alınmıyordu. Yani, 30 yıl çalışmış bir memurun maluliyetinin hizmetine engel olmadığı görüşü hakimdi. 1888 yılında Erzincan Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın maluliyeti dikkate alınmadan emekli maaşı bağlandığı gerekçesiyle yaptığı itiraz, 30 yıl çalışan malullerin durumunu gündeme getirdi.³⁷⁸ Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ, Hüseyin Paşa'nın itirazını inceledi ve aynı derecede malul ve 30 yıl çalışmış başka bir memura maluliyeti nedeniyle aylık bağlandığı gerekçesiyle Paşa'nın maaşının düzeltilmesine karar verdi. Meclis-i Vükelâ, aynı derecede malul olan iki memurdan birine maluliyet nedeniyle, diğerine 30 yıl hizmet süresi itibariyle maaş tahsis edilmesinin adil olmadığı gerekçesiyle kararnamenin ilgili maddesinin değiştirilmesini istedi. Sandığın yaptığı yeni hesaplamayla Hüseyin Paşa'nın emekli aylığı 5 lira arttı; ancak, değişiklik geriye dönük uygulanamadığı için maaş farkının hazinenin ödediği muhtacîn tertibinden verilmesi kararlaştırıldı.³⁷⁹ Meclis-i Vükelâ'nın kararı üzerine 1889 yılında yapılan değişiklikle, malul olduğu halde 30 yıl çalışarak emeklilik dilekçesi verenlerin, hizmet süresi veya maluliyet sebebiyle bağlanacak yaşlılık aylıklarının ayrı ayrı hesaplanıp fazla olanın tahsis edilmesine imkân sağlandı.³⁸⁰

Sandığı'nı sadarete şikayet etti (İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 71).

³⁷⁸ Erzincan Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın maluliyeti dikkate alınmadığı gerekçesiyle yaptığı itirazını görüşen Tanzimat Dairesi, Hüseyin Paşa gibi hizmet süresini tamamlamış ama maluliyeti nedeniyle emeklilik dilekçesi verenler için maaş tahsisinde izlenmesi gereken yöntemi belirledi. Buna göre, hizmet süresi ve maluliyet nedeniyle bağlanacak emekli maaşları karşılaştırılacak ve fazla olan tahsis edilecekti (2 Ekim 1888 / 26 M 1306, ŞD, 2549/4 Lef 1). Hüseyin Paşa'nın Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nde yapılan muayenesinde iki gözünde de sorun olduğu tespit edildi. Mülkiye Tekaüd Sandığı ise hizmet süresini dolduranların maluliyet nedeniyle emekli edilemeyeceklerinde ısrar etti. Bu arada Hüseyin Paşa'nın savaş dönemi boyunca görevi de hizmet süresine iki kat olarak ilâve edildi (14 Ekim 1889 / 19 S 1307, ŞD, 887/75 Lef 1).

³⁷⁹ Erzincan Mutasarrıfı Hüseyin Paşa, maluliyeti nedeniyle emekliliğini istedi ama 30 senelik hizmetini doldurduğu için kararnameye göre, tam hizmet üzerinden emekli aylığı tahsis edildi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, sandığın kararını onayladı. Meclis-i Vükelâ'nın talebi üzerine 37'nci maddenin değiştirilmesi halinde bile kanunlar geriye dönük olarak uygulanamadığı için Hüseyin Paşa'nın emekli maaşı değişmedi. 30 yıllık hizmet süresine göre 13 lira 76 kuruş olan yaşlılık aylığı maluliyeti nedeniyle 20 lira olmalıydı. Meclis-i Vükelâ, 5 liranın muhtacîn tertibinden ödenmesini istedi (6 Ekim 1889 / 11 S 1307, MV, 47/70).

³⁸⁰ Kararnamede yapılan değişiklikle, maluliyet nedeniyle emeklilik talep edenlerden hizmet süresini dolduranların maluliyet ve 30 yıl hizmete göre hesaplanacak aylıklarından fazla olanın bağlanmasına karar verildi (19 Kasım 1889 / 25 Ra 1307, *A.d. d.*, nr. 14, s. 168; 19 Kasım 1889 / 25 Ra 1307, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 4, s. 157; 3 Aralık 1889 / 9 R 1307, *Düstur*, I. Tertip, C. 6, s. 471). Meclis-i Vükelâ, kararnamenin 30'ncü maddesinde yapılan değişikliği onayladı (2 Aralık 1889 / 9 R 1307, *İ.MMS*, nr. 109/4651 Lef 3). Hüseyin Paşa'nın maaşına yapılan 5 lira ilâve hazineden ödeneceği için

Bu değişiklikten sonra 1891 yılı başında bu kez sandık yönetimi, malulen emekli edilmiş; ama, zamanla iyileşme ihtimali olan memurların durumu hakkında yeni bir düzenleme yapılmasını gündeme getirdi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, malulen emeklilik talebinde bulunanların bir kısmının maluliyetinin kalıcı olmadığı görüşündeydi ve bu kişilerin sağlık durumlarının altı ayda bir kontrol edilmelerini önerdi. Kontrollerden sonra malullerden iyileşenlerin emekliliklerinin iptal edilip, yeniden işe başlatılmalarını talep etti.³⁸¹ Bu konu hakkında verilen karara ulaşılamamıştır. Sandık yönetimi, aidat toplanmasında sıkıntı yaşanan dönemlerde mali kaygıyla maaş sahiplerini etkileyecek değişiklikler önermekteydi.

Sandık yönetiminin malul memurlarla ilgili girişimleri bu kadarla kalmadı. Nezaretlere ve dairelere memur alımında sakatlar için özel bir kadro ayrılmamakta ve bu durumdakiler bir ayırım yapılmaksızın istihdam edilmekteydiler. Sandık Nazırı Tevfik Paşa'ya göre, o güne kadar maluliyet nedeniyle emekli edilenlerin neredeyse tamamı memuriyete alındıklarında zaten hasta ve sakat olanlardı. Bunlar kısa bir süre çalıştıktan sonra maluliyetleri nedeniyle emekli edilmişlerdi. Bunların yanında azledikleri dönemde sakatlanan veya hastalananlar vardı. Üstelik bunların önemli bir kısmı da ikinci derece maluliyet kapsamına girmekte ve bu ise sandığın bağladığı maaşların artmasına sebep olmaktaydı. Sakatlık ve malullük tanımlanarak kararnamede belirlenen sağlık sorunları dışında kalanlara maaş bağlanmaması fikrinde olan sandık yönetiminin bunun için kararnameye eklenmek üzere hazırladığı taslağa göre, 50 yaşın üzerindeki bir sakatlığı veya hastalığı olduğu halde memuriyete atananlar; sağırlık ve frengi gibi hastalıklarına rağmen memur olanlar veya mazuliyet dönemlerinde bu hastalıklara yakalananlar maluliyet nedeniyle emekli edilmeyecekti. Sandığın önerdiği bu değişiklikler kabul edildi.³⁸²

Maluliyet gerekçesiyle emeklilik başvurusu yapan memurlar sandık yönetiminden şikayetçiydi. Başvurularına aylar boyunca cevap alamamaktan yakınan bu memurlar, sandık yönetiminden kaynaklanan gecikmeleri Bâbiâli'ye bildirmekteydi. Harem Kazası Mal Müdürü Abdullah Refet Efendi, gözleri kör olunca maluliyeti sebebiyle emekli olmak için birkaç kez başvurdu; ama, başvuruları dikkate alınmayınca

sandığın bu konuda ayrıca bir şey yapmasına lüzum görülmedi (30 Kasım 1889 / 7 R 1307, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 4, s. 158).

³⁸¹ Altı aylık yoklamalara sağlık kontrolünün eklenmesi istendi. İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiyye, taşrada belediye tabiplerinin maluliyetlerin devam edip etmediğini kontrol etmeleri ve altı ayda bir rapor vermeleri gerekiyordu (17 Ocak 1891 / 6 C 1308, ŞD, 902/52 Lef 1).

³⁸² 20 Mart 1891 / 11 N 1308, ŞD, 904/15 Lef 1 ve 2.

Bâbiâli'ye şikayet etti. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa, Abdullah Refet Efendi'nin şikayetini sandığa iletti ve çaresiz durumdaki memurların dilekçelerinin en kısa sürede tamamlanması konusunda uyardı.³⁸³ Kararnameye göre, çalışamayacak derecede sakatlığı ve hastalığı bulunan memurlara maaşlarının üçte biri ile yarısı oranında maaş bağlanmaktaydı. Sandık yönetimi, emeklilik dilekçelerinin sayısı arttıkça daha tedbirli hareket etmeye çalışıyor ve kimi zaman da kararnamede değişiklik önerisi getiriyordu. Yukarıda izah edilen değişiklik teklifi ve malullerin sandığa yaptığı başvuruların incelenmesinde iş yoğunluğu dışında meydana gelen gecikmeler de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Maluliyetleri nedeniyle emekli edilen memurların isimleri de gazetelerde yayımlanmaktaydı.³⁸⁴

5. Yabancıların Emekliliği

Devletin ihtiyacı sebebiyle nezaret ve dairelerde çeşitli görevlerde istihdam edilen yabancı uyruklular vardı. Daha önce izah edildiği gibi, bunların bir kısmı okullarda öğretmen olarak istihdam edilmekteydi. Mülkiye Tekaüd Sandığı, devlete ait kurumlarda çalışan yabancı uyruklulara ödenen maaştan aidat kesilmesi, dolayısıyla emeklilik hakkına sahip olup olmadıkları konusunda tereddütte kaldı. Özellikle Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Tıbbiyye ve Darülmualimin yabancı öğretmen istihdam etmekte ve sandık yönetiminin belirlemelerine göre, bunların dışında bazı nezaretlerde de Osmanlı uyruğu olmayanlar görev yapmaktaydı. Sandığın başvurusu değerlendirildiğinde okullardaki yabancı öğretmenlerle ilgili olarak önce aidat kesilmemesi yönünde bir karar alındı; ancak, Maarif Nezareti'nin sorusu üzerine, 11 Şubat 1880 tarihinde sözleşmeyle çalışanlar haricindekiler emeklilik kapsamına sokuldu ve yabancı uyruklu olup daimi surette çalışanlardan aidat kesilmeye başlandı.

Öğretmenlerin dışında nezaret ve dairelerde de çalışanlardan da aidat kesildi ve emekli maaşı bağlandı. 1855 yılından bu yana çeşitli nezaretlerde mühendis olarak çalışan Sokolki, 70 yaşında olduğu için emekli olmak için dilekçe verdi ve evrakları

³⁸³ Maluliyet gerekçesiyle emeklilik başvurusu yapan ve maaşları kısa sürede bağlanmayan memurları sandık yönetimini şikayet ediyordu (1 Ağustos 1892 / 8 M 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 111).

³⁸⁴ Mazul kaymakam Bekir Sıdkı Efendi'nin maluliyeti nedeniyle aylık 6 lira 25 kuruş maaşla emekli edilmesi kabul edildi (18 Ekim 1891 / 14 RA 1309, *Takvim-i Vekayi*, nr. 106, s. 1).

sandığa gönderildi.³⁸⁵ Bu karar emsâl teşkil etti ve 1 Mart 1880 tarihinde yabancı uyruklu olup sözleşmeyle çalışanlar haricindekilerin maaşlarından %5 aidat alınması kararı tüm dairelere bildirildi. Memurlar için 1879 yılında başlayan kesintinin, yabancıların maaşlarından da aynı yılın Kasım ayı itibariyle yapılmasına karar verildi. Bazı nezaretlerde sözleşmelilerin maaşlarından da aidat kesintisi yapıldı.³⁸⁶ Emeklilik kararnamesinde memurlar için geçerli olan koşullar, nezaretlerde çalışan yabancı uyruklulara da uygulandı.³⁸⁷ Yurtdışındaki Osmanlı sefaretlerinde çalışan yabancı uyruklu görevlilerin emekliliği de bir sorun olarak gündeme geldi; ancak, bir karara bağlanamadı.³⁸⁸

6. Emeklilikten Sonra Yeniden Çalışma

Kararnameye göre, emekli olduktan sonra yeniden bir göreve atananların aylığının kesilmesi gerekmektedir. Buna rağmen, yaşlılık aylığı bağlanmış olduğu halde yeniden çalışmaya başlayanlara emekli ve memuriyet olmak üzere iki maaş ödendiği durumlara rastlanmaktaydı.³⁸⁹ Düşük emekli aylıklarının memurları yeniden çalışmaya zorlaması bir yana, kimileri için de yaşlılık aylığının bir tür ek gelir işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

³⁸⁵ 1855 yılından 1878'e kadar Posta ve Telgraf Nezareti'nde baş mühendis, ardından Nafia Nezareti'nde tarik ve maabir işine tayin edilerek Filibe ve Varna başmühendisliği olmak üzere toplam 23 sene çalışan Sokolki, 70 yaşında olduğundan emekli edilmesini istedi. Şura-yı Devlet'te yapılan incelemenin ardından dilekçe, emeklilik kanunu hükmünce kurulan idarenin yönetim heyetine sevk edildi (26 Ekim 1879 / 10 Za 1296, ŞD.ML, 2897/2).

³⁸⁶ Hariciye Nezareti'nde yabancı uyruklu iki hukuk müşaviri çalışıyordu. Bilgi birikimleri nedeniyle devlet hizmetine kabul edilmiş olan yabancılardan emekli olabilecek kadar çalışma ihtimali bulunanların maaşlarından kesinti yapılması kararlaştırıldı. Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiyye ve Darülmualimin'deki yabancı hocaların maaşlarından kesinti yapıp yapılmayacağı hakkında Maarif Nezareti'nden gelen soru üzerine konu tartışıldı ve kesinti yapılmasına karar verildi. Hariciye Nezareti yetkilileri tarafından Mösyö Kirk ve Parnis Efendi'nin maaşlarının Mayıs ayı sonuna kadar tamamen ödendiğini ve bu nedenle kesintinin hangi ay itibariyle başlaması gerektiğini soruldu (25 Temmuz 1880 / 17 Ş 1297, ŞD.DH, 2434/21 Lef 1 ve 3).

³⁸⁷ Telgrafhanede 25 yıl çalışmış olan Mösyö Martin görevden alındığında Hariciye Nezareti aracılığıyla başvurarak emekli maaşı bağlanmasını istedi. Şura-yı Devlet, Mösyö Martin'in maluliyeti nedeniyle görevden alındığını ve bu nedenle yarım maaş ile emekli edilmesi gerektiğine karar verdi (31 Ekim 1882 / 18 Z 1299, *BEO.AYN. d*, nr. 1552, s. 161). Alman vatandaşı mühendis Mösyö Wilhelm emeklilik talebinde bulunduğu Mülkiye Tekaid Sandığı, hizmetinin 19 yıldan ibaret olduğunu belirledi. Emeklilik için gerekli olan 30 yıllık çalışma süresini tamamlamadığı gerekçesiyle maaş bağlanmadı. Alman Sefareti aracılığıyla yaptığı başvuruda gerekçesiz işten çıkarıldığını ve memuriyete iade talebinin de sonuçsuz kaldığını belirterek ödediği aidatların iadesini istedi. Tekaid Sandığı ise ölümü halinde ailesine maaş bağlanması için aidatın iade edilmeyeceğini bildirdi (13 Şubat 1895 / 18 S 1312, ŞD, 927/22 Lef 1, 2 ve 3).

³⁸⁸ Viyana Sefareti'nde 7 yıldır avukat ve doktor olarak çalışan iki kişiye ödenen ücretler önce kesildi; ardından yeniden verilmeye başlandı. Tüm devlet memurları emeklilik kapsamında olduğu halde bu kişilerin durumu belirsizdi (17 Haziran 1885 / 4 N 1302, ŞD, 2494/21 Lef 2).

³⁸⁹ Surre-i Hümayûn Emaneti'ne emekli miralay Ali Haydar Paşa yeniden atandı (8 Mart 1880 / 36 RA 1297, *Vakit*, nr. 1575, s. 1).

Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi, emeklilik fonunun mali dengesinin bozulacağı endişesiyle bu kez çift maaş alanlarla ilgili yeni bir öneriyi gündeme getirdi. 1881 yılında çift maaş alanlarla evlendikleri halde eşleri veya babalarından dolayı maaş verilen kadınların durumu sandık yönetiminin uyarısı üzerine masaya yatırıldı. Yeniden çalışanların yaşlılık aylıklarının yıllık %12 faizle geri alınmasını isteyen sandık yönetimi, bu durumda olup ikinci kez emeklilik için başvuruların cezalandırılmalarını ve kanuna aykırı olarak çalışma süreleri kadar maaş verilmemesini; evlenmelerine rağmen, babaları ve eşlerinin ölümü nedeniyle hak sahibi oldukları maaşlarını almayı sürdüren kadınlara da faiziyle birlikte ödettirilmesini istedi. İki konuyu da inceleyen Şura-yı Devlet, kadınlara ödenmiş maaşların faiziyle geri alınmasının yeterli bir yaptırım olacağına karar verdi.³⁹⁰ Bu nedenle kararnameye aykırı olarak maaş alanları tespit etmek için 1881 yılında düzenleme yapıldı.³⁹¹ Birazdan izah edileceği gibi, evlenen eş ve kız çocuklar ile ölenlerin durumunun tespiti için “yoklama” adı verilen bir yöntem uygulanıyordu. Şöyle ki, aylık sahipleri, her altı ayda bir mahalle muhtarı veya imamlarından, hayatta oldukları ve evlenmediklerine dair belge almakla yükümlü tutuldu; ancak, evlendikleri halde maaş alan kadınların varlığı, yoklama sisteminin düzenli işlemediğini göstermektedir.

Sandığın gündeme getirdiği ve fonun geleceğini garanti altına almak için yapılan değişikliklerden biri de emekli olanların yeniden memuriyete dönmelerinin yasaklanmasıydı. Devlet tarafından zorunlu sebep nedeniyle tekrar göreve çağrılma söz konusuysa o takdirde yaşlılık aylığı kesilip memuriyet maaşından %5 aidat alınmasına ve aynı memur ikinci kez emekli olduğunda da eski aylığının tahsis edilmesine karar verildi. Tekrar çalışmaya başlayanların aylıklarının kesilmesine ilişkin düzenleme, hazinenin ödediği emekli maaşları için de geçerli olmasına rağmen farklı uygulamalara rastlanmaktaydı.³⁹² Bunlardan biri de Vakanüvis Ahmed Lütü Efendi’ye yönelikti.

³⁹⁰ Vefat eden memurun aile fertlerine bağlanan maaşlar erkek çocuklara 20 yaşına, kız çocuk ve eşlere evlenene kadar ödeniyordu. Aylık alma şartlarını taşıdıklarına dair belgeyi altı ayda bir sandığa gönderme zorunluluğu vardı (5 Temmuz 1881 / 8 Ş 1298, ŞD.TNZ, 2445/1 Lef 1).

³⁹¹ 3 Eylül 1881 / 9 L 1298, *BEO.AYN. d*, nr. 1551, s. 159.

³⁹² Harem-i Hümayûn’da müstahdem Mehmed Hakkı Efendi’ye hazineinden 1 lira 40 kuruş emekli aylığı bağlandı. Emeklilikten sonra yeniden çalışmaya başlayınca maaşı kesildi. Emekli maaşını almaya devam etmek isteyen Mehmed Hakkı Efendi’nin bu başvurusu kabul edildi (20 Ekim 1884 / 30 Z 1301, İ.DH, 931/73748). Askeri Tekaüd Sandığı’ndan emekli olanlar mülkiyeye ait dairelere tayin edildiklerinde emekli aylıkları ödeniyor ama yeni memuriyete ait maaşları, yaşlılık aylıkları mahsup edildikten sonra ödeniyordu. Cidde Sancağı, Rendiye Kazası’na bağlı Yenikaya Nahiyesi müdürlüğüne tayin edilen emekli zabıt Ahmed Ağa, bu görevinden dolayı 4 lira maaş alacaktı. Her ay emekli aylığı mahsup edildikten sonra yeni aylığının ödenmesi kararlaştırıldı. Kararname gereği ilk aylığının yarısı da sandığa gönderildi (31 Ağustos 1882 / 17 L 1299, DH.MKT.PRK, 555/109). Askeri kurumlarda görev yapan memurlar için uygulanan emeklilik nizamnamesinde ise bu konuda

Emekli olduktan sonra Rumeli Kazaskerliği'ne atıldığı halde, Ahmed Lütfi Efendi'nin emekli aylığının ödenmesine devam edildi.³⁹³ Bazı kişilere ikinci kez görev aldığı halde memuriyet maaşı ile birlikte emekli aylığı da padişahın kararıyla ödendi. Nitekim, Bağdat adliye müfettişliği görevinden emekli olduktan sonra Hazine-yi Hassa'ya atanan Raşid Efendi'nin yaşlılık aylığı padişahın emriyle sandık tarafından ödenmeye devam etti.³⁹⁴ Mülkiye Tekaüd Sandığı, emekli olanların yeniden çalışmaya başlamaları durumunda aylıklarının kesilmesinde ısrar etse de bazı bürokratlara, danışman sıfatıyla görev yaptıkları için maaş ödemeyi sürdürmek zorunda kaldı.³⁹⁵

Emeklilikten sonra yeniden memuriyete tayinde yaşlılık aylığının kesilmesi ve buna aykırı hareket edenlere maaşlarının %12 faizle iade ettirilmesine rağmen, çalışanlar kararnamedeki boşluğu kısa sürede fark etti. Kararnameye göre, ücret ve yevmiyeyle çalışanlardan %5 aidat kesilmemesi gerekiyordu. Bu madde, emeklilikten sonra yeniden çalışmak isteyen memurların işlerini kolaylaştırıyordu. Buna göre, emeklilik dilekçesi veren bir memur, aynı görevinde veya başka bir dairede bu kez ücret veya yevmiye karşılığı çalışmaya başlıyordu. Memuru istihdam etmek isteyen daireler de bu uygulamayı teşvik ediyor; böylece yaşlılık aylığını almayı sürdüren emekliye, aynı zamanda çalışması karşılığı olan maaşı da ücret adı altında ödeniyordu.

Mülkiye Tekaüd Sandığı, vilâyetlerdeki dairelerden gönderilen memur ve emeklilerin isimlerinin yer aldığı defterleri incelediğinde, sandığa %5 aidat ödemesi gereken kişilerin ücret ve yevmiye karşılığı çalıştırıldığını belirledi. Kararnamede emeklilikten sonra maaş karşılığı çalışanlara dair yaptırım olmasına karşın, ücret ve yevmiye adı altında ödeme yapılanlara ilişkin bir hüküm yoktu. Sandığa göre, ücret

farklı bir düzenleme vardı. Yeni görevden dolayı memurun alacağı maaş ile emekli aylığı karşılaştırılıyordu. Sandıktan ödenen emekli aylığı, yeni maaşı ile emekli aylığı arasındaki fark kadardı (25 Şubat 1883 / 6 R 1299, ŞD.DH, 2431/43 Lef 2).

³⁹³ Rumeli Kazaskerliği'ne tayin ettirildiğinde vakanüvislikten emekli olan Ahmed Lütfi Efendi'ye 50 lira aylık bağlandı. Kararnameye göre, tayin edilen kişinin emekli aylığının kesilmesi gerekiyordu. Ahmed Lütfi Efendi, duruma itiraz etti. Yaşlılık aylığının vakanüvislik görevi nedeniyle tahsis edildiğini ve Rumeli Kazaskerliği'nin ise farklı bir görev olduğunu iddia etti. Meclis-i Vükelâ, Rumeli Kazaskerliği gelirinin az olması nedeniyle Ahmed Lütfi Efendi'nin yaşamını idame ettirebilmesi için emekli maaşının ödenmeye devam edilmesi yönünde karar verdi (19 Mart 1888 / 6 B 1305, MV, 30/23). Ahmed Lütfi Efendi, hem emekli hem de memuriyet maaşı almaya devam etti (21 Mart 1888 / 9 B 1305, İ. MMS, nr. 97/4107 Lef 1).

³⁹⁴ Bağdat adliye müfettişliğinden emekli olduğu halde 15 lira maaşla Hazine-i Hassa'ya tayin edilen Raşid Efendi'nin emekli maaşının sandık tarafından ödenmeye devam edilmesi padişah tarafından istendi (19 Nisan 1888 / 8 Ş 1305, İ. DH, nr. 1079/84719).

³⁹⁵ Kârhaneye İdaresi, Hazine-i Hassa'ya nakledilince müdürlük görevi de lağvedildi. Müdür emekli edildi. Zaman zaman bilgisine başvurulmak üzere hazineye çağrılıyor ve karşılığında kendisine ücret ödeniyordu. Hazine, görevin sürekli olmadığı gerekçesiyle eski müdürün emekli aylığının ödenmeye devam edilmesini istedi (21 Mart 1889 / 19 B 1306, HH.TR, 806/34).

uygulanmasını sürdüren daireler memurların hem emekli maaşlarının kesilmesine hem de aidat ödeyerek ücretlerinin azalmasına engel oluyordu. Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi maaş karşılığı yeniden çalışanlara yönelik olan yaptırımın ücret ve yevmiye ödenenlere de uygulanmasını istedi.³⁹⁶ Bu konuda bir gelişme olup olmadığını tezin kapsadığı dönem itibariyle takip edemiyoruz.

II. Sandık Öncesinde Görevden Alınan ve Emekli Olanlar

1. Mütেকaidîn-i Kadîme

Hazine kaynaklarıyla farklı kesimlere farklı adlar altında çeşitli türde maaşlar ödenmekteydi. Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmadan önce emekli maaşları, nezaretlerin bütçelerinden ve bir kısmı da hazine tarafından ödenmekte; ailelerine de emekli aylığının belli bir oranı memurun bağlı olduğu kurum veya hazinece bağlanmaktaydı. Bunların dışında ihtiyaç sahiplerine hazine bütçesinin “muhtacîn tertibi” denilen bölümünden muhtacîn maaşı verilmekteydi. Sandığın faaliyete geçmesinden sonra farklı türde maaşlar ve bunları ödeyen kurumların bulunması karışıklığa yol açtığı için çeki düzen verilmeye çalışıldı. Nezaretler, emekli ve ailelerine maaşlarını ödemeyi sürdürdü; ancak, hazine kaynaklarından karşılanan maaşların durumu belirsizdi. Bu maaşları düzen altına almak ve hazineyi de yükten kurtarmak amacıyla Haziran 1880 tarihinde bir çalışma yapıldı. Buna göre, hazinenin ödediği emekli aylıklarından %5 aidat kesilip Mülkiye Tekaüd Sandığı’na aktarılması planlandı.³⁹⁷

Tekaüd Sandığı, sandığın kuruluşundan sonra kendisine devredilen maaş sahipleri arasında mütেকaidîn-i kadîme, yani bir nezarete çalışıp yaşlılık aylığı alan veya ölen memurların dul ve yetimi olduklarını ispatlayanlara yönelik bir çalışma yaptı. Bu çalışmayla başvurulara aidat ödeyerek emekli olan memur veya ailelerine bağlanan aylık derecesinde maaş ödenmesi planlandı. Hazinenin maaş ödediği kişilerden ölenlerin aylıkları da sandığa aktarılacaktı. Başvurulara sınırlama getirmek isteyen Mülkiye Tekaüd Sandığı Cemiyet-i Umumiyyesi, yalnızca aidat kesintisinin başladığı 1879’dan önceki 5 yıl içinde emekli olan veya ölenlerin ailelerine maaş bağlamayı kararlaştırdı. Bu tarihten önce emekli olanlar için aylık bağlanması söz konusu değildi.

³⁹⁶ 30 Nisan 1889 / 29 Ş 1306, ŞD, 891/75 Lef 1.

³⁹⁷ Hazineden tahsis edilen aylıklardan %5 aidat kesildi. Sahipsiz kalan maaşların da sandığa aktarılması ve geride kalan ailelerine de emeklilik kararnameğine uygun olarak maaş bağlanması planlandı (14 Haziran 1880 / 6 B 1297, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 77).

Cemiyet-i Umumiyye tarafından hazırlanan taslak Şura-yı Devlet tarafından onaylandı ve önerilen zaman sınırlaması da kabul edildi.³⁹⁸

Emeklilerin yanında görevden alınan ve bir daha atanmadıkları için uzun süredir mazul durumda olan memurlar vardı. Mazul memurlara da emekli maaşı bağlanması için çalışma yapıldı. Emeklilerde olduğu gibi mazuliyet süresine de sınır getirildi. Sandığın kurulmasından önceki 5 yıl içinde görevden alınmış ve halen mazul durumdakilere emeklilik hakkı tanındı. Şubat 1881’de gazetelere verilen ilânlarla 5 yıldan daha eski dönemde görevden alınmış olanların yaşlılık, ölenlerin geri kalanlarına da aile aylığı verilmeyeceği özellikle belirtildi. Belirlenen süre içinde emekli olanlar, ölenler ve aileleriyle mazullerin ilân tarihinden sonra üç ay içinde mensup oldukları nezaretlere, taşrada da vilâyetlere dilekçe vermeleri istendi. Üç aydan sonra yapılacak başvuruların kabul edilmeyeceği de duyuruldu.³⁹⁹

Mali sıkıntı içerisinde bulunan hazine memurlar gibi emekli ve mazul aylıklarını da birkaç ay geriden ödeyebiliyordu. Sadrazam Mehmed Said Paşa’ya başvuran emekli ve mazullere ödeme yapılması için Maliye Nezareti’ne tezkere gönderildi. Maliye Nazırı Tevfik Hüseyin Paşa, 15 gün içinde soruna çözüm bulacağını bildirdi.⁴⁰⁰ Hazinesinin ödediği mazul, emekli ve muhtaç maaşlarının toplamı aylık 16.000 liraydı. Bir kısmı henüz ödenmemiş aylıklarla beraber miktar 25.000 liraya ulaşıyordu.⁴⁰¹ Yeni Maliye Nazırı Ahmed Münir Bey’in göreve geldiği günlerde Maliye Nezareti, 1881 yılı Mayıs ayı maaşlarını alamayan dairelerin memurları ile mazul ve emeklilere ödenmek üzere Galata bankerlerine 20.000 lira borçlandı.⁴⁰² Hazinesinin nakit darlığı adeta Maliye nazırlarının görev sürelerini de belirlemekteydi. Nazırların kısa sürelerle makamda kalabilmeleri koltuklarını ısıtmadan görevden alınmaları mali sıkıntının boyutlarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Hazineden maaş alan emeklilerin sandığa devredileceğine ilişkin duyurudan sonra başvurular başladı. Belirlenen 5 yıllık süreyi aşan mazullere emekli aylığı verilmedi. Gümüşhane Sancağı tahrirat eski müdürü İbrahim Edhem Efendi’nin maaş

³⁹⁸ 16 Ocak 1881 / 15 S 1298, ŞD.DH, 2439/2.

³⁹⁹ 21 Şubat 1881 / 22 RA 1298, *Vakit*, nr. 1921, s. 2. İlân birkaç gün yayımlandı (22 Şubat 1881 / 23 Ra 1298, *Vakit*, nr. 1922, s. 3; 25 Şubat 1881 / 26 RA 1298, nr. 1925, s. 4).

⁴⁰⁰ 13 Mayıs 1881 / 14 C 1298, *Vakit*, nr. 1999, s. 1.

⁴⁰¹ 1 Haziran 1881 / 4 B 1298, *Vakit*, nr. 2019, s. 1.

⁴⁰² 27 Temmuz 1881 / 1 N 1298, *Vakit*, nr. 2074, s. 1. Şura-yı Maliye Üyesi Mustafa Bey’in nezaretinde چراغ ve emeklilere maaşları verildi, mazullere ise hafta başında ödeme yapılacağı ilân edildi (29 Temmuz 1881 / 3 Ş 1298, *Vakit*, nr. 2076, s.1).

talebi, 1874 yılında görevden alındığı için reddedildi.⁴⁰³ Kararnamenin uygulamaya konulmasından itibaren 5 yıl içinde ölenlerin dul ve yetimlerine mensup oldukları nezaret veya vilâyete başvurmaları halinde sandık tarafından maaşının yarısının bağlanması söz konusuydu. Mülkiye Tekaüd Sandığı, bir kez daha emeklilik fonunu korumak gerekçesiyle aile maaşlarını ölen memurun aylığının onda birine indirmeyi teklif ettiyse de, Şura-yı Devlet, aylığın yarısının bağlanmasını istedi.⁴⁰⁴ Emekli sandıkları Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleştirilen nezaret ve emanetlerde görevden alınanlarla ölenlerin ailelerinin de maaş için başvurmaları gerekmektedir. Bunlar arasında yer alan Rüsumat Emaneti'nin kayıtlarındaki düzensizlik soruna yol açtı. Maaş başvurusunda bulunan emanetin eski emeklileri ve mazullerinin bazılarının isimleri kayıtlarda yoktu. Şura-yı Devlet, emanette çalıştığını ispat edenlere maaş bağlanmasına karar verdi.⁴⁰⁵

Kısa süre sonra sandığın, son 5 yılda azledilenlerle ve hayatını kaybedenlerin ailelerine verilecek maaşların getireceği mali yüke dayanamayacağı anlaşıldı. Çünkü mazuller ve eski emeklilerden aidat kesilmediği için bağlanacak maaşlar karşılıksızdı. Meclis-i Vükelâ'da Sadrazam Mehmed Said Paşa ve nazırlar, sandığın talebi üzerine kararnamenin yayımlanmasından önceki 5 yıl içinde görevden alınanlar ve ölenlerin ailelerine “mütেকaidîn-i kadîme tertibinden” maaş bağlanmasına karar verdi. Sahipsiz kalan maaşlar tahsisatta biriktikçe, sırada bekleyen dilekçe sahiplerine aylık bağlanması kararlaştırıldı.⁴⁰⁶ Sandığın kurulmasından sonra kısa süre aidat ödeyenlerden

⁴⁰³ Gümüşhane Sancağı tahrirat eski müdürü İbrahim Edhem Efendi'nin emeklilik talebi incelendi. İbrahim Edhem Efendi, 1874 yılında görevden alınmıştı ve 1879 yılından geriye doğru 5 yıl içinde azledilenlerin emeklilik işlemleri yapılacaktı. Cemiyet-i Umumiyye, İbrahim Edhem Efendi'nin durumu hakkında ikiye bölündü. Bazı üyelere göre, 5 sene önce görevden alınanlar emekli edileceği için İbrahim Edhem Efendi'ye emekli olması mümkündü. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ise İbrahim Edhem Efendi'nin 1874 yılı başında azledilmesi nedeniyle 5 yıllık sürenin aşıldığını bu nedenle emekli olamayacağına karar verdi (6 Eylül 1881 / 12 L 1298, ŞD.TNZ, 2446/15 Lef 1; 27 Eylül 1881 / 3 Za 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 201).

⁴⁰⁴ Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi, sandık öncesinde emekli olanların ailelerine emekli aylığının 1/10'unun mu, yoksa hayatta olmaları halinde alacakları emekli maaşının hesaplanarak o miktarın 1/10'nun mu bağlanacağına karar veremedi. Şura-yı Devlet, kararnamede yapılan değişikliğe göre, emekli maaşının yarısının bağlanmasını gerektiğini bildirdi (12 Eylül 1881 / 18 L 1298, ŞD.TNZ, 2446/21 Lef 1; 14 Eylül 1881 / 19 L 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 173).

⁴⁰⁵ Görevden alınanlar ve ölenlerin ailelerinden maaş isteyenlerin Tekaüd Sandığı'na başvurmaları gerekiyordu. Rüsumat Emaneti'nin kayıtlarında isimleri görülmeyenler hakkında nasıl işlem yapılacağı belirsizdi. Şura-yı Devlet, resmi kayıtlarda bulunmayan ama Rüsumat Emaneti'nde çalıştığını ispat edenlere kararnameye göre işlem yapılmasını istedi (20 Eylül 1881 / 26 L 1298, ŞD.TNZ, 2446/25).

⁴⁰⁶ Maaş bağlanmasında muhtaç durumdakilere öncelik verildi (24 Ekim 1881 / 1 Z 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 251).

azledilenlere sandıktan, maaşlarından %5 kesinti yapılmamış memur ve ailelerine “mütেকaidîn-i kadîme tertibinden” maaş bağlandı.⁴⁰⁷

Sandığın kuruluşu esnasında hazinenin ödediği maaşları incelemek üzere oluşturulan komisyon, bir süre çalıştıktan sonra Birinci Bölümde izah edildiği gibi, emekli maaşlarının bir kısmında indirim yapmış; hükümetin koyduğu sayısal hedefe ulaşmak amacıyla kimi aylıkların da tamamen kesilmesine karar vermişti. Bu esnada bazı maaşlar mütেকaidîn-i kadîme ve ihtiyaç sahiplerine ödeme yapılan muhtacîn tertibine aktarıldı. Komisyonun yaptığı bu işlem maaşlarda iyice karışıklığa yol açtı. Ticaret Nezareti emeklilerinden Âgâh Efendi'nin ölümünden sonra annesinin maaşının kendisi ve oğlunun eşine bağlanması için yaptığı başvuru sırasında emekli aylıklarının da muhtacîn tertibine aktarıldığı ortaya çıktı. Komisyon bunun üzerine muhtacîn tertibine aktarılan emekli ve aile maaşlarının yeniden mütেকaidîn-i kadîme bölümüne nakledilmesini kararlaştırdı.⁴⁰⁸ Sandık öncesinde emekli olanların aileleri ve mazullerle, geride kalan dul ve yetimlerinden başvuranlara maaşları “mütেকaidîn-i kadîme tertibinden” ödendi.⁴⁰⁹

Ocak 1882'de, emeklilik fonunun dayanamayacağı gerekçesiyle karnamenin yayımlanmasından önceki 5 yıl içinde azledilenlerle ölenlerin ailelerine sandıktan maaş bağlanması kararında değişiklik yapıldı. Sandık, maaşlarından kısa süre aidat kesilenlerin de “mütেকaidîn-i kadîme tertibine” aktarılmasını istedi.⁴¹⁰ Tekaüd Sandığı, 1879'dan önceki 5 yılda görevden alınanlara ait kayıtları bir defterde topladı. Bu sırada aidat kesintisinin başladığı 1879 yılı ile karnamenin yayım tarihi olan 1880 yılı arasında birkaç ay süre %5 ödeyip görevden alınanlara sandıktan maaş bağlanmamasına karar verildi. Bu nedenle kesilen aidatın iade edilmesi için çalışma

⁴⁰⁷ Mısır hidivi kapukethüdası Hacı Hüsam Efendi'nin sandığa aidat vermediği belirlendi ve mütেকaidîn-i kadîme tahsisatından maaş bağlandı (2 Ocak 1882 / 12 S 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 323).

⁴⁰⁸ Ticaret Nezareti emeklilerinden Âgâh Efendi vefat etti. Annesi Hafize Hanım, Âgâh Efendi'nin 1 lira 40 kuruş olan emekli aylığının kendisi ve oğlunun eşi Zehra Hanım'a bağlanması için dilekçe verdi. Bu dilekçe ile maaşları inceleyen komisyonun emekli aylıklarının bir kısmını muhtacîn tertibine aktardığı anlaşıldı. Âgâh Efendi'nin maaşı mütেকaidîn-i kadîme tertibine nakledildi ve ailesine maaş bağlandı (1 Kasım 1881 / 9 Z 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 261).

⁴⁰⁹ Maaş dilekçeleri dikkatli bir şekilde inceleniyor ve eski emekliler, azledilenler ve ölenlerin ailelerine açıkta kalan maaş oldukça mütেকaidîn-i kadîme tertibinden aylık bağlanıyordu. Birinci Bölümde belirtildiği gibi, Dahiliye Nezareti Kâtibi Hasip Bey'in emeklilik dilekçesi sandık yönetimince kabul edildi ama Şura-yı Devlet tarafından reddedildi. Gerekçe Hasip Bey'in, karnameden önce görevden alınmasıydı (6 Kasım 1881 / 14 Z 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 276). Bu konuda Meclis-i Vükelâ'nın kararına uyulması istendi. Hasip Bey'in durumunda olan 6 kişi vardı. Onlara mütেকaidîn-i kadîme tertibinden maaş ödenmesi kararlaştırıldı (*BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 269).

⁴¹⁰ Mülkiye Tekaüd Sandığı Cemiyet-i Umumiyye üyeleri, 1879-1880 arasında birkaç aylık sürede çok az aidat ödeyenlere maaş verilemeyeceğini ve bunların mütেকaidîn-i kadîme tahsisatına yönlendirilmesini istedi (15 Ocak 1882 / 25 S 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 331).

başlatıldı. 1882 yılı başında ölenlerin aيداتları da ailelerine iade edildikten sonra⁴¹¹ maaşlarının “mütেকaidîn-i kadîme tertibinden” ödenmesi kararlaştırıldı.⁴¹²

Mütেকaidîn-i kadîme denilen eski emeklilerin durumuyla ilgili bir nizamname hazırlama ve gerçek ihtiyaç sahiplerini belirleme görevi 1882 yılı Şubat ayı sonunda sandığa verildi. Sadrazam Mehmed Said Paşa, zor durumda olanların daha fazla zarar görmelerine engel olmak amacıyla çalışmanın en geç bir ay içinde hazırlanıp Bâbîâlî’ye gönderilmesini istedi.⁴¹³ Nizamname hazırlanmadan önce maaş için başvuran ve daha önce reddedilenlerden yeniden talep edenlerin dilekçelerinin de kabul edilmesi kararlaştırıldı.⁴¹⁴ Yasal alt yapı hazırlanırken, taşradaki emekli, dul ve yetim aylıkları ile mütেকaidîn-i kadîme ve muhtacîn maaşları bir süredir ödenmiyordu. Bu aylıklara ait altı aylık havalelerin gönderilmesi veya başka bir kaynaktan ödenmesine izin verilmesi talep edildi.⁴¹⁵

Sandık yönetiminin hazırladığı mazuller ve ailelerine maaş bağlanması hakkındaki nizamname taslağı Nazır Kâni Paşa’nın da hazır bulunduğu bir oturumda Şura-yı Devlet’te ele alındı. Bu esnada bazı maddelerde değişiklik yapıldı. Değişiklik yapılan madde, 1880 yılından önce açığa alınan ve halen mazul olanlarla ölenlerin ailelerine verilecek maaşların hazine tarafından ödenmesiydi. Çünkü taslağa göre, eski emeklilerden ölenlerin ailelerine sandıktan maaş verilir 1880 öncesinden bu yana azil olanlarınkinin hazineye devri öngörülmekteydi. Şura-yı Devlet, bu durumun karışıklığa yol açacağına karar verdi. Cüzi miktardaki bu maaşların da hazineye devredilmeyip sandıktan ödenmesi için taslakta değişiklik yapıldı. Düşük maaşlarla yetim ve dul aylıklarına öncelik tanınması kararlaştırıldı. Dilekçe sahibi bir memur ise fonda para toplanmasını beklemesi gerekiyordu. Taslakta maaş tahsisinde tarih sınırlamasına

⁴¹¹ Sandığın görüşü kısa süre aidat ödeyenlerin paralarının iade edilmesi yönündeydi. İçlerinde emeklilik dilekçesi verenler olması halinde mahlulattan maaş bağlanacaktı (16 Ocak 1882 / 26 S 1299, DH.MKT, 1338/48).

⁴¹² Kararnamenin yayımlanmasından önceki 5 yılda görevden alınanlar ve ölenlerin ailelerine sandıktan maaş verileceği daha önce ilân edildi. İlân süresi içinde veya daha sonra başvuran dilekçe sahiplerine mütেকaidîn-i kadîme mahsusatından maaş tahsisine karar verildi. Kararnamede bu durumdakilere sandıktan maaş verilmeyeceği öngörülmüyordu. 1879 yılı sonundan itibaren aidat ödeyenler sandık sermayesine katılmış oluyordu; ama, çok kısa bir süre aidat ödedikleri için emeklilik fonundan maaş almamaları gerekiyordu (29 Ocak 1882 / 9 Ra 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 347).

⁴¹³ 9 Şubat 1882 / 20 Ra 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 361.

⁴¹⁴ Kararnameden önce görevden alınan, emekli ve bunlar arasında ölenlerin aileleri maaş tahsisi için başvurmuş ama sandıktan veya mütেকaidîn-i kadîme tertibinden maaş tahsisi konusunda birkaç kez değişiklik yapıldığı için bazı başvurular reddedilmişti (28 Şubat 1882 / 9 R 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 385).

⁴¹⁵ Emekli, dul ve yetim aylıkları ile muhtacîn maaşlarının altı aylık havalelerinin gönderilmesi telgrafla merkeze bildirildi (29 Aralık 1881 / 8 S 1299, DH.MKT.PRK, 514/159; 16 Ocak 1882 / 26 S 1299, DH.MKT.PRK, 517/105 Lef 2).

gidildi. 1880 yılı öncesinde açıkta kalanlar ile vefat edenlerin ailelerine maaş tahsis edilmesi halinde 20-30 yıl kadar eskiye gitmek gerekmekteydi. Bu nedenle sandığın kuruluş tarihinden tam olarak 5 yıl öncesine kadar olanlar kapsama alındı. Eğer, 1870'e kadar olan yani son 10 yıllık dönemde mazuliyet maaşı aldığı sırada ölenler varsa, mütekaidîn-i kadîme sayılmaları ve aylıklarının yarısının dul ve yetimlerine tahsisi mümkündür. Böylece maaşlara mazullerde son 10 yıl, emekliler ile ölenlerin ailelerinde de 5 yıl sınırlaması getirildi. Şura-yı Devlet, 5 liraya kadar olan maaşların yarısının öncelikle tahsis edilmesine, kalanın da ikiye bölünmesine karar verdi. Mülkiye Tekaüd Sandığı'na değişiklikleri incelemesi için zaman tanındı.⁴¹⁶

2. Mütekaidîn-i Kadîmeye Maaş İçin Nizamname

Şura-yı Devlet'in bazı maddelerini değiştirdiği nizamname taslağı üzerindeki çalışmalar tamamlanıp Meclis-i Vükelâ'ya sunuldu. Meclis-i Vükelâ'nın onayladığı ve Ekim 1882'de yayımlanan nizamnameyle, 1880 öncesindeki 10 yıllık zaman dilimi içinde görevden alınmış ve atanmamış memurlardan emekliliğini isteyenlerle ölenlerin ailelerine şartlarına bakılmayarak aylık bağlanması kararlaştırıldı. Maaşların, *Tensik-i Maaşat Kararnamesi*'ne göre belirlenen oranlar üzerinden hesaplanmasına karar verildi. Muhacirin Komisyonu memurlarının Kasım 1880 ve Adliye Nezareti mensuplarından da Mart 1881 tarihinden önce azledilenlerden emekliliğini isteyenler ve ölenlerin ailelerine de maaş ödenmesi kabul edildi. 10 yıldan daha eski mazullerle ölenlerin aileleri nizamname kapsamı dışında tutuldu. Ölen memurlardan kalan ve hazineye devredilen maaşlardan oluşan ve "mahlulat" denilen birikimin sandığa devredilmesi ve buradan dilekçe sahiplerine sırasıyla aylık bağlanmasına karar verildi. Mahlulattan maaş bağlanacak memurlar arasında, aidat kesintisinin başladığı Kasım 1879'dan itibaren 5 ay boyunca sandığa aidat ödeyenlerle Posta ve Telgraf Nezareti, Vergi ve Rüşumat Emanetleri mensuplarından kendilerine ait sandıkları için maaşlarından kesinti yapılanlara da %5'lerinin iade edilmesi kararlaştırıldı. Bu nezaret ve emanetlerin mazul memurları memurîn-i kadîme kabul edilerek emekli olma imkânı getirildi. Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan, mütekaidîn-i kadîme hesaplarını, aidat

⁴¹⁶ Geriye doğru 10 yıllık süre içerisinde azledilen ve mazuliyet aylığı aldığı sırada ölenler varsa, bunların mütekaidîn-i kadîme sayılmaları, maaşlarının yarısının dul ve yetimlerine tahsisine imkân getirildi (7 Nisan 1882 / 18 Ca 1299, ŞD.TNZ, 2452/32 Lef 1, 2, 3 ve 4).

ödeyerek emekli olanlara dair işlemlerin dışında ayrı bir kayıt sisteminde düzenlemesi istendi.

Padişahın onay tarihi esas alınarak, mahlulattaki birikimin yarısının öncelikle 5 liraya kadar olan maaş sahiplerine; ikinci olarak, 5-10 lira arasındakilere ve kalanının da daha yüksek miktardakilere bağlanması kararlaştırıldı. Bu şekilde üçe ayrılan maaş tahsisinde düşük miktarlar ile dul ve yetim aylıklarına öncelik verildi. Eşit miktardaki maaşlarda dilekçe tarihinin esas alınması söz konusuydu. Mahlulatta birikim olması için altı ay beklendikten sonra maaşların bağlanması kararlaştırıldı. Üç kısma isabet eden birikim, maaş tahsisinde kullanıldıktan sonra, para olması halinde sırada bekleyen aylık sahiplerine ödeme yapılması söz konusuydu. 1882 yılı Ocak ayından itibaren her ay sonunda hazineden ödendiği halde sahipleri ölmüş veya maaş hakkını kaybedenler hakkında Maliye Nezareti'nin Tekaüd Sandığı'na bilgi vermesi kararlaştırıldı. Tekaüd Sandığı, bağlanacak maaşlarla ilgili işlemleri yaptıktan sonra Şura-yı Devlet'e gönderecekti, ödemeyi hazinenin yapmasına karar verildi. Mütেকaidîn-i kadîme arasında olup yeniden çalışmaya başlayanlara ise yalnızca memuriyet aylığı ile emekli aylığı arasındaki farkın ödenmesi kararlaştırıldı. Maaş alanlar hakkında altı ayda bir evlenmedikleri ve hayatta olduklarına dair yoklamanın sandık tarafından yapılması uygun bulundu. Nizamnamenin uygulanmasından Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Maliye Nezareti sorumlu tutuldu.⁴¹⁷

Nizamnamenin yayımlanmasından sonra dilekçeler işleme konulmaya başlandı ve bu kapsamda ilk olarak sandığa devredilen emekli maaşları,⁴¹⁸ ardından mütেকaidîn-i kadîme aylıkları ödendi.⁴¹⁹ Nizamname hükümlerine uygun olarak dilekçe sahiplerine mütেকaidîn-i kadîme mahlulâtından sırasıyla maaş bağlandı.⁴²⁰ Öte yandan Nisan 1883

⁴¹⁷ 15 Ekim 1882 / 2 Z 1299, *Düstur*, 1. Tertip, Zeyl 3, s. 81- 84; 21 Ekim 1882 / 8 Z 1299, A.DVN.MKL, 22/24; 23 Ekim 1882 / 10 Z 1299, *Vakit*, nr. 2503, s. 2.

⁴¹⁸ Maaş sahiplerinin sıkıntı içinde olduklarına dair şikayetleri üzerine ödemelerin düzenli yapılması Tekaüd Sandığı ve Maliye Nezareti'ne bildirildi (11 Haziran 1882 / 24 B 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 97).

⁴¹⁹ Bosnalı Ali Paşa, mütেকaidîn-i kadîme tertibinden maaş bağlanacaklardan biriydi. Çok zor bir durumda olduğu için maaşının tamamının ödenmesini istedi. Ali Paşa'nın durumu göz önünde bulundurularak, maaşı birinci kısımdan ve ikinci kısımda yer alan birikimden tahsis edildi (18 Mart 1883 / 10 C 1300, ŞD.TNZ, 857/32).

⁴²⁰ Bağlanacak maaşlar için mazbatalar hazırlandı. Mahlulatta biriken miktar 656 liraydı. Hazineden bağlanıp ödenen maaşlardan indirildikten sonra kalan tutar 597 lira oldu. Bu miktar üç kısma ayrıldı. Maaş tahsisinden sonra birinci kısma isabet eden meblağdan 91 lira, ikinci kısımda 27 lira kaldığı belirlendi. Üçüncü kısımda 10 liranın üzerindeki maaşlar yer alıyordu. Bu kısımda biriken mahlulâtın yeterli olmadığı anlaşılınca gerekli olan 789 lira için bir süre daha beklenmesine karar verildi (28 Mart 1883 / 19 Ca 1300, ŞD, 857/1 Lef 1). 789 lira için beklemek yerine sandık yönetimi ilk iki kısımda biriken meblağdan maaş bağlanmasını önerdi. Daha önce belirtildiği gibi, ilk kısımda 5 liraya, ikinci kısımda 5-10 lira arasında ve üçüncü kısımda da 10 liradan fazla olan maaş sahipleri

tarihinde alınan bir kararla mütekaidîn-i kadîme mahlulâtında yeterli birikim olmadığı için sandık kurulmadan önce azledilenlere maaş bağlanması ertelendi. 50 lira mazuliyet maaşı olan Hüdavendigâr eski valisi Veliyüddin Paşa, mütekaidîn-i kadîme yerine sandıktan maaş bağlanmasını ve bunun için kısa bir süreliğine Şura-yı Devlet üyeliğine tayin edilmek istedi. Veliyüddin Paşa'nın talebi reddedildi. Veliyüddin Paşa ölünce ailesine mütekaidîn-i kadîme tertibinden aylık bağlandı.⁴²¹

1883 yılının ilk altı aylık döneminde, ikinci kez maaş tahsisi yapıldı; böylece, 16 memur ile ölen 27'sinin geride kalan eş ve çocuklarına 180 lira aylık bağlandı.⁴²² Mütekaidîn-i kadîme tahsisatından maaş alanlar arasında yeniden atananların ilk aylıklarının yarısı sandığa aktarılıyor ve maaşlarından da aidat kesiliyordu. Daha önce izah edildiği gibi, emeklilik kararnamesi değiştirildiğinde yeniden atanan emeklilerin memuriyet aylıklarından aidat kesildiği halde emekli aylıklarının yeniden hesaplanması söz konusu değildi. Suriye Vilâyeti merkez eski mutasarrıfı İzzet Efendi, emekli olduktan sonra yeniden tayin edildiğinde maaşından aidat kesilmesine itiraz etti. Şura-yı Devlet, İzzet Efendi'nin haklı olduğunu kabul etti; ancak, nizamname hükümlerine bağlı kalınarak, aidat kesintisine devam edildi.⁴²³ Mütekaidîn-i kadîmeye bağlanan maaşlar için ayrılan tertipte toplanan para artınca, 2 liranın üzerindeki maaşların kalan

yer alıyordu. Üçüncü kısımdakilere de belirli miktar da maaş bağlanması için 2 liraya kadar olan maaşların tam, daha fazla olanların 2 lirasının tam ve kalanın belirli miktarının ödenmesine karar verildi (5 Mayıs 1883 / 27 C 1300, ŞD, 857/54 Lef 1).

⁴²¹ Sandığın temel geliri maaşlardan kesilen %5 aidattı ve hazineden yardım yapılmıyordu. Bu nedenle aidat ödemeyenler ancak mütekaidîn-i kadîme tertibinden emekli olabilirdi. Veliyüddin Paşa'ya da buradan emekli maaşı tahsis edilmek istendiyse de mahlulatta yeterli birikim yoktu. Mali sıkıntı içinde olduğu için mazuliyet maaşı 70 liraya çıkarıldı (25 Temmuz 1883 / 20 N 1300, İ. DH, nr. 891/70918).

⁴²² Maaşların 2 liraya kadar olan kısmı tam olarak ödendikten sonra, kalan kısmının maaş sahiplerine paylaşılması sırasında yapılan hesaplamada her birine %40 oranında tahsis edilebileceği anlaşıldı (7 Ocak 1884 / 9 Ra 1301, İ. ŞD, nr. 67/3911 Lef 6). Dördüncü defa yapılan maaş tahsisi esnasında mahlulatta biriken 104 liranın 97 lirası dilekçe sahiplerine bağlandı (17 Ağustos 1884 / 25 L 1301, İ. ŞD, nr. 70/4099 Lef 2).

⁴²³ Suriye Vilâyeti merkez eski mutasarrıfı İzzet Efendi, emekli olduktan sonra yeniden çalışmaya başladı ve maaşından aidat kesildi. Nizamnameye göre, emekli aylığında değişiklik olmayacağı için aidat kesilmesinin doğru olmadığına dair Şura-yı Devlet'e dilekçe yazdı. Sandıkla da yapılan görüşme sonucunda İzzet Efendi'nin tespiti doğru olsa da nizamname hükümlerine göre işlem yapılacağı ve emekli aylığı miktarı değişmese de ilk aylığın yarısı ve aylık %5 kesintinin devam edeceği yönünde cevap verilmesi istendi (30 Haziran 1884 / 7 N 1301, ŞD, 863/5 Lef 1).

kısımları için tahsis oranı %48'e yükseltildi.⁴²⁴ Mahlulatta toplanan miktara göre maaş tahsisinde uygulanacak oran da giderek arttırıldı.⁴²⁵

1888 yılında mahlulattaki birikim yeterli seviyeye çıkınca azillere maaş bağlanmasına karar verildi. Yukarıda izah edildiği gibi, 1883 yılında alınan kararlar öncelikle eski emekliler ve ailelerine maaş bağlanmasına başlanmıştı. Mazuliyet maaşı alan Osman Efendi'yle birlikte dört kişinin başvurusu üzerine azillere de aylık ödenmesine başlandı. Sandığın kuruluşundan önce azledilen ve hazineden mazuliyet maaşı alanların da emeklilik hakkından yararlanmalarına imkân tanındı.⁴²⁶

⁴²⁴ 13 Temmuz 1885 – 11 Ocak 1886 arasında mahlulatta 68 lira birikti ve 9 lira maaş tahsis edildi (1 Şubat 1886 / 26 R 1303, İ. ŞD, nr., 79 / 4691 Lef 1 ve 4). Mahlulatta yeterli para olduğunda düşük miktardaki maaşlar derhal tahsis ediliyordu. Zor Sancağı Ağnam Memuru Abdülkadir Ağa'nın 2 lira maaşı olduğu hesaplandı ve yeterli birikim olduğu için hazine tarafından tamamı ödenecekti (25 Mart 1886 / 19 C 1303, A.DVNS.TEKA. d, nr. 1, s. 96).

⁴²⁵ 13 Ocak 1886 – 12 Temmuz 1886 arasında sekizinci kez verilen maaşlarda biriken miktar 84 liraydı. Bu kez %66,5 oranında maaş bağlandı (21 Ağustos 1886 / 21 Za 1303, İ. ŞD, nr. 82 / 4854 Lef 4; *Düstur*, I. Tertip, C. 5, s. 933). 13 Temmuz 1886 – 11 Ocak 1887 arasında biriken 105 lira dilekçe sahiplerine dağıtıldı. Daha öncekilerin eksik tutarları tamamlandı (15 Şubat 1887 / 22 Ca 1304, İ. ŞD, nr. 84 / 5007 Lef 4). 13 Ocak 1887 – 11 Haziran 1887 arasında onuncu defa maaş bağlanması esnasında fonda biriken 124 liranın 36 lirası ayrıldı ve ilk tertipten 9'uncu tertibe kadar eksik bağlanmış maaş sahiplerine tahsis edildi. Dilekçe sahiplerine de yine 2 lirası tam, kalanın %66,5'i ödendi (23 Temmuz 1887 / 2 Za 1304, İ. ŞD, nr. 87/5171 Lef 5). 11'nci defa yapılan taksimde sandık muhasebesi tarafından bir defter hazırlandı. Biriken miktar 119 liraydı. 80 lirası 11'nci taksime dahil dilekçe sahiplerine yine 2 lira ve kalanın %80'i itibariyle tahsis edildi. Artan 46 liradan 18 lirası birinci ve ikinci taksime dahil olup kalan istihkakları 1 liraya kadar olanlara ödeme yapılarak maaşları olması gereken seviyeye yükseltildi. 27 lirası da taksimlere dahil istihkakları 1 liradan fazla olanlara yine belli bir yüzdeyle verildi (19 Ocak 1888 / 6 Ca 1305, İ. ŞD, nr. 90/5320 Lef 1). 12'nci taksimde de 87 lira maaş tahsis edildi (18 Temmuz 1888 / 9 Za 1305, İ. ŞD, nr. 91/5433 Lef 1 ve 5).

⁴²⁶ 28 Nisan 1883 yılında sandığın önerisi ile mazullere emeklilik hakkı ertelenmişti. Mütেকaidîn-i kadîme ve ailelerine 12'nci kez maaş bağlandığında mahlulatta para kalınca bu kez azillere sıra geldi. Osman Efendi'nin hizmet süresi 42 yıldır ve yaşı ilerlediği için çalışacak durumda değildi. Emekli maaşı bağlandı (31 Ekim 1888 / 24 S 1306, ŞD, 889/21 Lef 2). 13 Temmuz 1888 – 11 Ocak 1889 arasında 13'ncü kez maaş tahsis edildi. 123 lira olan mahlulata 38 lirası maaş sahiplerine, 84 liranın 15 lirası Osman Efendi'ye, 49 lirası da Hüseyin Hüsnü Efendi'ye bağlandı (6 Şubat 1889 / 5 C 1306, İ. ŞD, nr. 95/5654 Lef 1 ve 5). 13 Ocak 1889 – 11 Nisan 1889 arasında 14'ncü kez dilekçe sahiplerine mahlulattaki 59 liradan maaş tahsisi yapıldı. 13 lirası maliye müfettişlerinden vefat eden Nüzhet Efendi'nin ailesine bağlandı. 20 lirası da dilekçe sahiplerine tahsis edildikten sonra mazuliyet maaşı alan Divan-ı Muhasebat eski üyesi Ali Rıza Efendi'ye 10 lira 70 kuruş bağlandı, 16 lira da 13'ncü tertibe dahil oldukları halde istihkakları tamamen verilmeyen Osman Efendi ile Hüseyin Hüsnü Efendi'nin maaşlarına ilâve edildi (9 Haziran 1889 / 10 L 1306, İ. ŞD, nr. 96/5716 Lef 4). 13 Nisan 1889 – 11 Ocak 1890 arasında 15'nci kez maaş bağlandığında 2 liraya kadar olanlara tam yukarısının %73'ü tahsis edildi (16 Ocak 1890 / 24 C 1307, İ. ŞD, nr. 99/5886 Lef 4). 13 Ocak 1890-11 Ağustos 1890 arasında mahlulatta 30 lira birikti ve 14 lirası mütেকaidîn-i kadîme ailelerinden başvuranlara kalan kısım da daha önceki tertiplerde eksik kalan emekli maaşlarına aktarıldı (8 Ekim 1890 / 23 S 1308, İ. ŞD, nr. 102/6087 Lef 3). Mütেকaidîn-i kadîme ile ölenlerin ailelerinden toplam 181 kişiye aylık bağlandı. Aralarında vefat eden Meclis-i Âyân Üyesi İsmail Paşa, Dahiliye Nezareti müsteşarlığından emekli Celal Bey ve Posta ve Telgraf Nazırlığından emekli İzzet Efendi, Hudeyde eski mutasarrıfı Sırrı Efendi, Humus eski kaymakamı Mahmud Paşa, Bağdad Bidayet Mahkemesi Reisi Mahmud Efendi, Ticaret Kalemi Başkâtibi Şevki Efendi'nin aileleri bulunuyordu (12 Kasım 1891 / 10 R 1309, *Takvim-i Vekayi*, nr. 138. s. 2.) Sandık, mütেকaidîn-i kadîme ve ölenlerin ailelerinden 176 kişiye maaş bağladı. Hüdavendigâr eski valisi ve vefat eden

Sandığın dilekçe sahiplerine ait maaş miktarını hesaplamasının ardından, aylıklar hazine tarafından ödeniyor ve sahipsiz kalanlar da emeklilik fonuna aktarılıyordu. Maliye Nezareti, sahipsiz kalan bu maaşları, mali sıkıntılar nedeniyle bir süre sonra sandığa vermemeye başladı. Tekaid Sandığı, Maliye Nezareti'ni 1888 yılından sonra mütekaidîn-i kadîme mahlulâtında biriken meblağı göndermediği gerekçesiyle şikâyet etti.⁴²⁷ Maliye Nezareti, 27 Eylül 1892'ye kadar mahlulatta toplanan 316 liranın 118 lirasının maaşlara ödendiğini; 58 liranın ise sandığa ait olmadığını bildirdi.⁴²⁸ Şura-yı Devlet'in uyarısına rağmen, sorun çözümlenemeyince hesapları incelemek üzere bir memur görevlendirildi. Maliye Nezareti, Şura-yı Devlet'in bu talebine yanıt vermedi.⁴²⁹

Mülkiye Tekaid Sandığı'nın faaliyete başlaması üzerinden 9 yıl geçtikten sonra emeklilik fonunun kuruluşundan önceki 10 sene içinde azledilenlere ve ölenlerin ailelerine maaş tahsisine devam edilmekteydi. Sandık Nazırı Tevfik Paşa, yaklaşık 18-19 yıl geçmesi ve bu insanların mutlaka geçim yolu buldukları gerekçesiyle maaş bağlanmasına son verilmesini istedi.⁴³⁰ Tevfik Paşa'nın önerisi birkaç yıl sonra kabul edildi.⁴³¹

Veliyüddin Paşa, Rûsumat Emaneti Muavini Refet Efendi ve Maliye eski kâtibi Halim Bey'in aileleri bunlar arasındaydı (23 Aralık 1891 / 21 Ca 1309, *Takvim-i Vekayi*, nr. 163, s. 2).

⁴²⁷ Şura-yı Devlet, mütekaidîn-i kadîme için yürürlükte olan nizamnamenin uygulanması için paranın sandığa gönderilmesi gerektiğini bildirdi (7 Şubat 1895 / 12 Ş 1312, BEO, 571/42772 Lef 2). Bundan önce de Maliye Nezareti'ne birkaç kez yazı gönderilmişti. Üzerinden bir yıl gibi bir zaman geçtiği halde cevap verilmedi (7 Aralık 1893 / 28 Ca 1311, BEO, 324/24226 Lef 1).

⁴²⁸ 31 Ocak 1893 / 13 B 1310, *BEO. AYN. d.*, nr. 1695, s. 593. Hazineye, 1892 yılı sonuna kadar mütekaidîn-i kadîme maaşlarından sahipsiz kalan tutarları sandığa ödemesi tebliğ edildi (30 Mayıs 1893 / 14 Za 1310, ŞD, 922/10). Maliye Nezareti ise 315 liranın sandığa iadesine itiraz etti. Çünkü çerağ olanlar ile muhtacın aylığı alanların ailelerine maaş bağlanması gerekiyordu. Meclis-i Vükelâ, sandığa ait olmayan maaşlardan kesilen %5 aidatın da hazineye iadesini istedi (25 Ekim 1894 / 26 R 1312, *BEO. AYN. d.*, nr. 1697, s. 41).

⁴²⁹ Tekaid Sandığı yönetimi 1889 yılından beri sahipsiz kalan maaşlardan dolayı biriken miktarı alamadığını bildirdi. Maliye Nezareti ise muhtacın ve çerağlık maaşlarından sahipleri ölenlere ait miktarın sandığa ait olmadığını görüşündeydi. Ayrıca sandık bu maaşlardan da memur maaşlarındaki gibi %5 oranında kesinti yapıyordu ki bu da sahiplerine iade edilmeliydi (5 Ocak 1898 / 12 Ş 1315, BEO, 1065/79811 Lef 1 ve 2).

⁴³⁰ Nizamname yayımlanmasından itibaren başvurulara maaş bağlandı. Bunlar arasında yeniden tayin edilenler ve emeklilik şartlarını yerine getirenler emekli edildi. Nazır Tevfik Paşa'ya göre hiç kimse 8-9 yıl mazul durumda kalamazdı. Bir şekilde geçimlerini temin eden insanlar bu fırsatı kullanarak hazineden bir miktar maaş kurtarmak fikrinde olabilirdi (22 Haziran 1888 / 12 L 1305, ŞD, 886/15).

⁴³¹ Sandığın kurulmasından 10 yıl önce açıkta kalan bir kişi neredeyse 25 yıldır bu durumdaydı ve olasılıkla ticarete atılmıştı. Bunlar arasında ölenlerin erkek çocuklarının 20 yaşına ulaşmış olmadığı, kız çocukları ile eşlerinin evlenip evlenmediklerinin tespiti gerekiyordu. O nedenle bu durumda olanlara maaş tahsis edilmeyle ilgili sandık kurulmadan önce emekli iken ölenlerin ailelerine maaş tahsisinin uygun olacağına karar verildi. Sandığın nizamname değişikliği önerisi ise eski mazuller ile bunlardan ölenlerin aileleri ortaya çıkabileceği gerekçesiyle reddedildi. Mütekaidîn-i kadîme mahlulâtının fazlası yine sandığın sermayesine aktarılacaktı (2 Ekim 1894 / 3 R 1312, BEO, 531/39814 Lef 2).

III. Mazuliyet Sandığı

1. Mazuliyet Maaşı

Osmanlı devlet bürokrasisinde görevden alınanlara “mazul”; onlara ödenen aylığa “mazuliyet maaşı” denilir. Önceleri mazul olan üst düzey bürokratlara, mazuliyet maaşı yerine kimi köy ve kasabaların gelirleri arpalık olarak tahsis edilirdi.

Geçimlerini temin etmek amacıyla taşradaki bazı bölgelere ait gelirlerin verildiği mazul şeyhülislâmlar, naibler aracılığıyla bu kaynakları idare ederlerdi. Bazı mazul ilmiye mensuplarına doğrudan maaş ödenirdi. Meselâ, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi ayda 400, Mehmed Refik Efendi de 200 lira mazuliyet maaşı almaktaydı. Mazul memurun ölümü halinde maaşın bir kısmı ailesine tahsis edilir; kalanı hazineye aktarılırdı.⁴³² Tanzimat sonrasında arpalık yerine görevden alınanlara mazuliyet maaşı verilmeye başlandı. Bir düzenleme bulunmaması sebebiyle azledilen memura ödenecek mazuliyet maaşının miktarı, görevi, hizmet süresi ve rütbesine göre farklılaşabilirdi. Memurun yeniden bir göreve tayin edilebilmesi için “cevâz-ı istihdam” kararı gerekmektedir. Bu olmadığı ve yargılama sonucu beraat ilâmı çıkmadığı sürece aylık bağlanması mümkün değildi.⁴³³

Mazul memura ödenen mazuliyet maaşı, eğer emekliliğine karar verilirse yaşlılık aylığına çevrilmekteydi. II. Mahmud’un ölümünden sonra Abdülmecid’in tahta çıkmasından yararlanarak Rauf Paşa’nın elinden mührü alıp kendisini sadrazam ilân ettiren Hüsrev Paşa, görevden alındığında kendisine 600 lira mazuliyet maaşı bağlandı. İkinci kez azledilmesinden sonra evinde ve yazlığında ikâmet etmesi koşuluyla aynı maaşla emekli edildi.⁴³⁴ Sandık kurulmadan önce emekli edilecek bürokratlara bağlanacak aylıkta olduğu gibi, azledilenlere verilecek maaşa da karşılık bulunması gerekliydi.⁴³⁵

⁴³² M. İpşirli, *Aynı mak.*, s. 340.

⁴³³ Ahmet Tabakoğlu, *Toplum Makaleleri I İktisat Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 322.

⁴³⁴ Hüsrev Paşa’nın mazuliyet aylığının emekli aylığına çevrilmesi emeklilik nizamnamesine kadar yaşlılık aylıklarında da bir düzen olmadığını göstermektedir (22 Şubat 1841 / 29 Z 1256, İ. DH, nr. 33/1583).

⁴³⁵ Maaşın miktarı azledilen kişinin görevi ve rütbesine göre değişiklik gösteriyordu. Meclis-i Tanzimat üyesi olarak 300 lira maaş alan Fuad Paşa’nın aylığının yarısı meclis başkanının maaşına ilâve edildi ve kalan 150 lira da mazuliyet maaşı olarak Kâmil Paşa’ya tahsis edildi (7 Mayıs 1855 / 20 Ş 1271, İ. DH, nr. 320/20718).

1860 yılında devletin teşkilat yapısında değişiklik yapıldı ve yeni bir göreve atanmadıkları için açıkta kalan üst düzey bürokratlara mazuliyet maaşı bağlandı.⁴³⁶ Hazinesinin mültezim ve sarraflar ile arasında çıkan sorunlarıyla hesaplarını incelemek üzere kurulan Meclis-i Maliye ile Meclis-i Muhasebe lağvedildiğinde açıkta kalan üyelerine aylık bağlandı.⁴³⁷

Taşra yönetiminde yapılan ilk ve önemli düzenleme olan 1864 *Vilâyet Nizamnamesi*'yle eyaletler vilâyete, vilâyetler sancaklara, sancaklar kazalara ayrıldı. Vilâyetlerin en üst yönetim biriminin başına vali, sancaklara da mutasarrıf ve kazalara da kaymakam getirildi. Taşra yönetim idaresinde yapılan bu önemli değişiklik valilik görevinde bulunan müşir, mutasarrıf, kaymakam ve mal müdürlerinin bir kısmının açıkta kalmasına yol açtı. Yeni göreve atanmayan bürokratların emekli ve mazuliyet maaşları alabilmeleri için bir nizamname hazırlandı ve bu kapsamda elviye mutasarrıflıkları, kaymakamlıklar ve mal memurluklarından azledilenlere mazuliyet maaşı ödendi. Hükümetin yönetim birimlerinin yeniden yapılandırılması kararı nedeniyle mazuliyet maaşının azledilenlere ödenmesine ve suç işleyenlerle kamu malını zimmetine geçirenlerin hariç tutulmasına karar verildi. Bu kişilerin kamu borçlarını ödedikten sonra maaş almaları kararlaştırıldı. Nizamnameyle, emekli edileceklerde aranan şartlar da belirlendi. Buna göre, suç işlememiş olanlar ve çalışamayacak durumdakilere emeklilik yolu açıldı; ancak, emekli aylığı alabilmeleri için mutasarrıf ve kaymakamların müdürlükte ve kaymakamlık memuriyetlerinde; mal memurlarının ise sancakların hesap işlerinde en az 15 sene istihdam edilmeleri şartı getirildi.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'nin, mutasarrıf ve kaymakamların; Maliye Nezareti'nin de mal memurlarının gerekli şartlara sahip olup olmadıklarını incelemesinin ardından mazuliyet ve emekli aylıklarının bağlanmasına karar verildi. Mutasarrıf, kaymakam ve mal memurları üç sınıfa ayrılıp maaşları da bu sınıflara göre belirlendi. Birinci sınıftaki mutasarrıf mazullerine 15, ikinci sınıftakilere 12 ve üçüncü sınıftakilere 10; kaymakam ve mal memurlarından birinci sınıfta olanlara 7,5 ve diğerlerine sırasıyla 5 ve 3 lira maaş bağlandı. Yaşlılık aylıkları aynı miktarlarda

⁴³⁶ Bazı eyaletler ve valilikler mutasarrıflıklara dönüştürülünce görevden alınan valilere mazuliyet maaşı tahsis edildi. Toplam 4.914 lira olan mutasarrıflıklara dönüştürülmüş valilik maaşlarının bir kısmı mazuliyet aylığı olarak ayrıldı. Mutasarrıfların maaşları düşüldükten sonra kalan aylık 1.680 lira hazineye aktarıldı (16 Ocak 1860 / 21 C 1276, İ. MMS, nr. 17/703 Lef 2).

⁴³⁷ Sadri Bey'e 57 lira, Ömer Faiz Efendi'ye 40, Eşref Bey'e 25, İsmail Bey'e 20 lira mazuliyet aylığı verilmesi kararlaştırıldı (Ahmed Akgündüz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sayıştay (Divan-ı Muhasebat)*, Sayıştay Yayını, Ankara 1997, s. 49, 52).

belirlendi. Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye, mazullerle emeklilere ödenecek maaşlarla ilgili bütçeyi inceledi. Buna göre mazullerle emekli edilenlere aylık 1.000 lira ödenmesi gerekmekteydi. Padişah, büyük vilâyetlerin yöneticilerinden açıkta kalan 5 kişiye 100'er lira maaş bağlanmasını emretti.⁴³⁸

Devlete sadakatle hizmet etmek önemli bir unsurdu. Sadakatle uzun süre hizmet ettiği gerekçesiyle Berlin eski sefiri Yanko Aristarki Bey'e 1.500 Frank mazuliyet maaşı bağlandı ve Berlin'deki ailesinin yanına gitmesine izin verildi.⁴³⁹

1876 yılında ilân edilen Kanun-i Esasî'de terfî, emeklilik ve mazuliyet maaşlarına yer verilerek zorunlu bir sebeple görevden alınanlara maaş bağlanması hüküm altına alındı. Azledilenlere tahsis edilen mazuliyet maaşı gazetelerde ilân ediliyordu.⁴⁴⁰

Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaiüd Kararnamesi'nin yayımlanmasından sonra mazuliyet maaşları da buna uygun olarak ödenmeye başlandı. Birinci Bölümde izah edildiği üzere kararnameye göre, mazuliyet yılları emeklilik süresinden mahsup edilmekteydi. Kararnameyle memurların azledilme koşulları belirlendi. Kanuna aykırı olarak atananlar; görev yaptığı kurumun içtüzüğünü üç kez ihlal edip ceza alanlar; memuriyeti lağvedilenler; istifa edenler; devletin öngördüğü zorunlu sebepler; bir suçtan dolayı hüküm giyenler ve mesleki yetersizliği olanların azledilmelerine karar verildi. Hazine, sicili temiz olanlar ve iradeleri dışındaki bir nedenle azledilenlere mazuliyet maaşı ödedi. Emeklilik aidatı gibi mazul memurlara ödenen maaştan da %5 oranında kesinti yapıldı. Emeklilik düzenlemesinde vali mazullerine ödenecek aylığın

⁴³⁸ Vüzera mazullerinden 5 kişiye aylık 100'er lira, bazı vezirlere 150, İslimye eski kaymakamı Mustafa Efendi'ye 3 ve Somaka eski kaymakamı Mustafa Paşa'ya 15 lira, Gelibolu eski kaymakamı Hüseyin Ağa'ya çerağlık maaşına ilâve edilmek üzere 12,5 lira emekli aylığı bağlandı. Taşra yönetiminde değişiklik yapılmasından dolayı azledilen Üsküp eski kaymakamı Sadık Bey'e 7 lira, Aynaroz eski kaymakamı Mahmud Bey'e 5, Muş eski kaymakamı Ahmed Nuri Paşa'ya 12,5 lira emekli aylığı ödenmesi kararlaştırıldı. Yaşlılık ve mazuliyet maaşları toplamı, mutasarrıflar için ayda 180 lira, kaymakamlar için 125 ve mal memurlarına ayrılan miktar da 75 liraydı. Mutasarrıflardan emekli edilecekler için aylık 80, mazuliyet aylıklarına da 100 lira tahsis edildi. Kaymakam mazullerine aylık 95, emeklilerine 30, mal memurları mazullerine 50, emeklilerine de 25 lira ödeme yapılması öngörüldü (14 Ağustos 1867 / 13 R 1284, *A.DVNS.MTAN. d*, nr. 2, s. 111-115).

⁴³⁹ Hükümete göre Aristarki Bey, uzun süre Hariciye Nezareti'nde ve Berlin sefaretinde sadakatle hizmet etmişti (28 Ağustos 1876 / 8 Ş 1293, *İ. MMS*, nr. 55/2459). Yanko Aristarki Bey (1811-1897), Ağustos 1858-Nisan 1860 arasında Berlin mukim maslahatgüzarı, Nisan 1860-Nisan 1874 arasında Berlin elçisi, Nisan 1874-Ağustos 1876 arasında Berlin büyükelçi görevini yerine getirdi (Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 67).

⁴⁴⁰ Eski sadrazamlardan Edhem Paşa ile (9 Ağustos 1878 / 10 Ş 1295, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 38, s. 1). Mahmud Nedim Paşa'ya aylık 150 lira mazuliyet maaşı bağlandı (9 Ağustos 1879 / 20 Ş 1296, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 344, s. 1).

üst sınırı 75 lira olarak belirlendi; Birinci Bölümde izah edildiği gibi, sadrazam için bu miktar 2, rütbeli şahıslarda da 1,5 katı olarak tespit edildi.

Sadece vali mazulleri değil, diğer bürokratlar da görevden alındıklarında hazine bütçesindeki özel bir tertipten maaşlarının dörtte biri oranında mazuliyet maaşı almaktaydı.⁴⁴¹ Padişah, 1881 yılında mazul ve görevde olan ulemanın belirlenmesini istedi. *Vakit* gazetesi, maaşlarını alamayan müderrislerin saraya verdikleri dilekçe nedeniyle padişahın bu emri verdiğini yazdı.⁴⁴²

Yukarıda belirtildiği gibi, kararnamede belirlenmiş olan mazuliyet maaşlarının miktarlarında farklılaşmaya gidildi. Birinci Bölümde izah edildiği üzere, 1883 yılında *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaiüd Kararnamesi*'nde yapılan değişiklikle mazullere son memuriyet maaşının üçte birinden yarısına kadar değişen oranlarda aylık ödenmesi kabul edildi. Mazuliyet maaşı değişiklikten önce bürokratin yaptığı görevle orantılı olarak belirleniyordu. Mesela, Adliye eski nazırı Cevdet Paşa,⁴⁴³ ve Hariciye eski nazırı Said Paşa'ya 100'er lira,⁴⁴⁴ Ahmed Vefik Paşa⁴⁴⁵ ve Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa'ya 150'şer lira maaş bağlandı.⁴⁴⁶ Kararnamedeki değişiklikle nazırların mazuliyet maaşları arttırıldı. Hariciye Nazırı Ârifi Paşa'ya 150 yerine 300 lira mazuliyet maaşı ödendi.⁴⁴⁷

Kararnamede değişiklik yapıldığı sırada Hariciye Nezareti'nde, mazul şebkenderlerin azil gerekçelerini inceleyip içlerinden geçerli bir sebep olmaksızın görevden alınanların yeniden memuriyete atanmaları üzerinde çalışması amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Daha önce kurulmuş olan ve uzun süredir mazul bulunan Adliye Nezareti mensuplarının azil sebeplerini belirlemek üzere kurulan Adliye Encümeni'nin

⁴⁴¹ Trablusgarb eski valisi Nazif Paşa'ya 1881 yılı Nisan ayından itibaren geçerli olmak üzere 75 lira mazuliyet aylığı tahsis edildi (21 Ağustos 1881 / 26 N 1298, İ. DH, nr. 858/68743).

⁴⁴² 25 Şubat 1881 / 26 Ra 1298, *Vakit*, nr. 1925, s. 1.

⁴⁴³ 9 Ocak 1883 / 29 S 1300, İ. DH, nr. 872/69660; Cevdet Paşa'ya 100 lira mazuliyet maaşı ödendi (16 Ocak 1883 / 6 Ra 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1377, s. 1).

⁴⁴⁴ 4 Şubat 1883 / 25 Ra 1300, İ. DH, nr. 875/69824.

⁴⁴⁵ 5 Şubat 1883 / 26 Ra 1300, İ. DH, nr. 874/69814; 1 Mart 1883 / 21 R 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1416, s. 1.

⁴⁴⁶ 28 Şubat 1883 / 20 R 1300, İ. DH, nr. 877/69980. Kararnamedeki değişiklikten önce azledilen Dahiliye Nazırı Mahmud Nedim Paşa'ya bağlanan mazuliyet maaşı eski düzenlemeye göre idi (2 Mart 1883 / 22 R 1300, *Vakit*, nr. 2632, s. 1). Haydar Paşa'ya 150 lira aylık bağlandı (14 Haziran 1882 / 27 B 1299, *Vakit*, nr. 2371, s. 1).

⁴⁴⁷ Kararnameye göre, mazuliyet maaşı son memuriyet maaşının yarısına kadar olabiliyordu. Nazırlara bunun iki katı maaş ödenmesine imkân tanındı. Hariciye Nazırı Arifi Paşa, görevden alındığında 300 liralık maaşının yarısı olan 150 lira yerine bu miktarın iki katı aylık ödenmesi onaylandı (6 Temmuz 1884 / 13 N 1301, İ. DH, nr. 921/73095).

de yeniden çalışmaya başlamasına karar verildi.⁴⁴⁸ Mazuliyet maaşı isteyen memurların dilekçeyle sandığa başvurmaları gerekmekteydi.⁴⁴⁹ Sandığın incelemesinden ve padişahın onayından sonra maaş beratı verilen memura⁴⁵⁰ mazuliyet aylığı ödenmekteydi.⁴⁵¹ Emeklilik kararlarında olmasına rağmen, kimi zaman bazı bürokratların mazuliyet maaşını kendilerine sunulan bir lütuf olarak algıladıkları ve merhamet edilerek aylık tahsis edilmesini istedikleri görülmekteydi.⁴⁵² Mazul bürokratlara ne kadar maaş bağlanacağı kararnameyle belirlenmesine rağmen, zaman zaman memurun içinde bulunduğu şartlar, emektar olup olmaması gibi subjektif değerlendirmeler ön plana çıkmaktaydı.⁴⁵³ Yeni bir göreve atanmayı isteyen fakat saray tarafından kabul edilmeyen bürokratlar zorunlu olarak mazuliyet maaşı talep etmekteydi.⁴⁵⁴

Görevden ayrılan gayrimüslim din adamlarına da mazuliyet maaşı verilmekteydi.⁴⁵⁵ Bu aylıklar hazinenin maaş tertibinde yer alan mahlul maaşlara ait kısımdan ödenmekteydi.⁴⁵⁶

⁴⁴⁸ 6 Mart 1883 / 26 R 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1420, s. 1.

⁴⁴⁹ Beş yıldan bu yana açıkta olduğu için çok zor günler geçirdiğini ifade eden Hudeyde eski mutasarrıfı Pertev Paşa, bir dilekçe ile başvurarak mazuliyet maaşı talep etti (2 Nisan 1883 / 24 Ca 1300, İ. DH, nr. 880/70200).

⁴⁵⁰ Eski matbuat müdürü Nüzhet Efendi, mazuliyet maaşı suretini kaybedince gazeteye ilân verdi (19 Eylül 1884 / 29 Za 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1882, s. 1).

⁴⁵¹ Sisam Beyliği ve ardından Girid valiliğinde bulunan Kostaki Fotiadis Bey, yeni bir memuriyete atanıncaya kadar mazuliyet maaşı talebiyle dilekçe verdi ve kendisine 30 lira mazuliyet maaşı bağlandı (4 Mayıs 1885 / 19 B 1302, İ. MMS, nr. 79/3456 Lef 3).

⁴⁵² Sivas eski valisi Hakkı Paşa, merhamet isteyen bir dilekçe verdi ve mazuliyet maaşı talep etti (27 Şubat 1883 / 19 R 1300, İ. DH, nr. 877/69979).

⁴⁵³ Cezayir-i Bahri Sefid merkez mutasarrıfı Miltiyadis Paşa, bir süredir açıktaydı. Yeni bir göreve tayin için dilekçe verdi. Yapılan incelemede emeklilik koşullarını taşımadığı tespit edildi. Sağlık durumunun elvermemesi üzerine yeni bir göreve tayin etmek yerine mazuliyet maaşı bağlandı. Devlete yaptığı hizmetleri göz önüne alınarak 60 lira olan mutasarrıf maaşının yarısı kadar mazuliyet aylığı tahsis edildi (16 Haziran 1884 / 22 Ş 1301, İ. DH, 920/72986 Lef 2). Limni’de bulunan Sadık Paşa’ya hazineden ödenmek üzere 100 lira mazuliyet maaşı bağlandı (24 Kasım 1883 / 24 M 1301, İ. DH, nr. 901/71662).

⁴⁵⁴ Çok zor durumda olduğuna dair dilekçe veren Bingazi eski valisi Ali Kemali Bey’e hazineden 100 lira atıyye verilmesi ve uygun miktar da mazuliyet maaşı bağlanması padişah tarafından onaylandı (24 Mart 1883 / 15 Ca 1300, İ. DH, nr. 879/70098). Ali Kemali Bey, birkaç kez yeni bir göreve tayin edilmesi için başvurdu. Padişah, Ali Kemali Bey’in tayinine onay vermeyince mazuliyet maaşı istedi. 50 lira mazuliyet aylığı bağlandı (25 Temmuz 1883 / 20 N 1300, İ. DH, nr. 921/73035). Tahrirat-ı Ecnebiye Kitâbeti’nden Şura-yı Devlet üyeliğine atanan Nişan Efendi’nin tayini saray tarafından onaylanmadığı için göreve başlayamıyor ve maaş alamıyordu. Bu nedenle 37,5 lira mazuliyet maaşı tahsis edildi (31 Temmuz 1883 / 26 N 1300, YA.RES, 21/15).

⁴⁵⁵ Bir süredir açıkta olan Rum Patriği Antimus’a da 50 lira mazuliyet aylığı bağlandı (29 Ağustos 1876 / 9 Ş 1293, İ. MMS, nr. 55/2457 Lef 3). Görevden ayrılan Ermeni Patriği Kırmıyan Efendi’ye 25 lira mazuliyet maaşı bağlandı. Daha önce patriklere 20 lira ile 25 lira arasında mazuliyet maaş ödendiği belirlenince Kırmıyan Efendi’ye 25 lira mazuliyet maaşı uygun görüldü (20 Mayıs 1883 / 13 B 1300, İ. DH, nr. 884/70497 Lef 3). Hıristiyan din adamlarına yalnızca mazuliyet maaşı değil, emekli aylığı da ödendi. Rum Patriği Yovakim Efendi’ye 75 lira maaş mazuliyet maaşı tahsis edildi (24 Ekim 1884 / 4 M 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1884, s. 1). İki yıl sonra emekli aylığı bağlandı. Rum

Emekli aylıkları sandık tarafından ödendiği halde hazinenin nakit sıkıntısı aşılamıyordu. Bu kez hazinenin üzerinde yük olarak görülen mazuliyet maaşlarına çare aranmaya başlandı. Emeklilik kararnamesinde yapılan değişikliklere rağmen, 1886 yılında Bâbîâli tarafından mazuliyet maaşı konusunda yeni ve ayrı bir düzenleme yapılması gündeme getirildi. Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa, Şura-yı Devlet'ten gerekçe olmaksızın memuriyetten çıkarılan veya kurumlarının kapatılması nedeniyle açıkta kalanlara maaş ödenmesi için ayrı bir nizamname hazırlamasını istedi.⁴⁵⁷ Şura-yı Devlet'e göre, aynı anda azledilen memurları memnun edecek maaş ödemenin ve hazineyi yükten kurtarmanın imkânı yoktu. Bir memurun taşınması gereken vasıflara sahip olmadıkları halde atanmış olanların yanında, birkaç kez yargılanıp zimmet suçları mahkeme kararıyla sabit olanlar da vardı. Devlet ihtiyacının iki katı memur çalıştırıyordu ve bunlar için hazineye yeni bir yük getirmek doğru değildi.

Şura-yı Devlet'in hazırlayıp Sadrazam Kâmil Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ'ya sunduğu nizamnamede azledilme nedenleri belirlendi. Azil nedenleri; görevini yerine getiremeyecek derecede malul olmak, işten çıkarılmaya yol açacak bir nedenden ötürü ceza almak, görevi nedeniyle yargılanıp mahkum olmak, kurumlarının lağvedilmesi ve yaşlanmak olarak tespit edildi. Emeklilik kararnamesinde memur istifası azil nedeni sayılmaktaydı. Bu düzenlemede azil nedenleri arasına memurun istifasına ilâveten ölümünün de eklenmesi dikkat çekicidir. Şura-yı Devlet, nizamname yayımlanmadan Sicill-i Ahval Komisyonu'nun o zamana kadar azledilmiş memurlar hakkında inceleme yapmasını ve bunların hangi sebeplerle açığa alındıklarının belirlenmesini istedi. Çünkü, taşradaki tahsildarlık, âşar ve ağnam memurluklarının lağvedilmesi nedeniyle, çoğu 15, 20 yıldır açıkta bulunanların mazuliyet aylığı için başvurularından endişe etmekteydi. Yaşları 70-75 arasındaki memurların emekliliğine; işledikleri küçük çaplı suçlar nedeniyle mahkum olup Sakız, Amasya gibi mutasarrıflıklara atananların açığa alınmasına karar verildi. Üç kez yargılanıp zimmetlerinde kamu alacağı olup olmadığına bakılmaksızın ve padişahın onayı alınmadan atananlarla, yetersizlik sebebiyle azledilip yeniden tayin edilenlerin memurluktan atılması planlandı. Şura-yı Devlet'in mazuliyet maaşlarını Mülkiye

Patriği Yovakim Efendi'ye emekli maaşı adı altında tahsis edilen 15 liranın düzenli olarak ödenmesi Maliye Nezareti'ne bildirildi. Aksatılmaması ve maaşının ödenmediğine dair başvuru yapmak zorunda bırakılmaması istendi (21 Nisan 1886 / 16 B 1303, İ. DH, nr. 986/77829).

⁴⁵⁶ Mısır Patriği Kalenkos Efendi, uzun süredir açıktaydı ve Midilli'de ikamet ediyordu. Vilâyet meclisi 20 lira mazuliyet maaşı bağlanmasını talep etti ve mahlul maaş olduğunda 15 lira aylık tahsisi kabul edildi (3 Ağustos 1887 / 13 Za 1304, İ. MMS, nr. 92/3901 Lef 5).

⁴⁵⁷ 31 Ağustos 1886 / 2 Z 1303, ŞD, 2509/4 Lef 1.

Tekaüd Sandığı'nın ödemesi önerisi ise nizamnameden çıkarıldı.⁴⁵⁸ Belirlenen genel kurallara uygun olarak azillere maaş tahsis edilse de, zaman zaman önceki hizmetlerine göre bürokratlara farklı miktarlarda aylık bağlandı.⁴⁵⁹ Memurlara, Aralık 1891 tarihine kadar bu nizamname hükümlerine göre mazuliyet maaşı ödendi.

2. Mazuliyet Kararnamesi

1886 yılında hazırlanan ve yukarıda izah edilen kararname ile mazuliyet aylıkları bir düzene sokulmaya çalışıldıysa da hazinenin içinde bulunduğu nakit sıkıntısına çare olmadı. Memur maaşlarını ödemekte zorlanan hazineyi mazuliyet aylıklarının yükünden kurtarmak için bir kez daha Şura-yı Devlet'e yeni bir kararname hazırlaması talimatı verildi. Padişahın zor durumdaki mazul memurlar için acil bir çare bulunmasına dair verdiği emir üzerine hazırlanan ve Eylül 1891'de Meclis-i Mahsus'a gönderilen taslak, memur maaşlarından %1 kesintiyle bir fon oluşturulmasını ve mazuliyet maaşlarını da bu fonu idare edecek olan Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın ödemesini önermekteydi. Kâmil Paşa'nın yerine atanan Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, taslakta bir takım değişiklikler yaptı. *Mazuliyet Maaşı Kararnamesi*'nde aylık yaklaşık 190.000 lira olan maaşlardan %1 oranındaki kesintiye ek olarak hazinenin mazul vükelâ ve vüzerâya ödedikleri haricindeki mazuliyet aylıkları mahlulâtının hazine ve sandık arasında yarı yarıya paylaşılmasına karar verildi. Üst düzey bürokratların mazuliyet maaşları yüksek olduğu gerekçesiyle bunlara eskisi gibi hazinenin aylık ödemesi planlandı. İstihdam edilme şartlarını taşıyan memurların azledilmemelerine karar verildi.

Kararnamede, maaş alabilmek için gerekli şartlar; kurumun veya memuriyetin lağvedilmesi, hükümet kararıyla görevden alınma ve hastalanma olarak belirlendi. Bu sebeplerden biri yüzünden son beş yıl içinde görevden alınanlara maaş verilmesine imkân tanındı. Memuriyeti nedeniyle yargılanıp hüküm giyenler ve görevi kötüye

⁴⁵⁸ Şura-yı Devlet'e göre, mazuliyet maaşı hazine tarafından veya diğer ülkelerde olduğu gibi Mülkiye Tekaüd Sandığı kaynaklarıyla ödenebilirdi. Taşradaki memurların mazuliyet maaşına hakkı çalıştıkları daireye bağlıydı. Öte yandan mazuliyet maaşı ödemelerine başlamadan önce Mülkiye Tekaüd Sandığı'na hükümetin bir miktar kaynak aktarması da önerildi (ŞD, 2509/4 Lef 2). Mazuliyet maaşı için başvuranlara verilecek maaş miktarını belirleyen kararnamenin evrak odasında saklanmasına karar verildi (10 Ekim 1886 / 11 M 1304, MV, 13/9).

⁴⁵⁹ Merkez mutasarrıflıkların lağvedilmesi nedeniyle açığa alınan 8 kişiye, daha sonra uygun bir göreve atandıklarında kesilmek koşuluyla 20'er lira, Cezayir-i Bahr-ı Sefid mektupçuluğundan azledilen Hünsa Bey'e 15 lira mazuliyet maaşı bağlandı (18 Mart 1887 / 24 B 1304, İ. MMS, nr. 89/3800 Lef 4; 10 Mayıs 1887 / 16 Ş 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2674, s. 1).

kullandıkları için üç kez azledilenlere maaş verilmemesi kararlaştırıldı. Kamu malını zimmetlerine geçirenler, borçlarını ödeyip yeniden memuriyete dönmeleri halinde mazuliyet aylığı alabilirlerdi. Mazuliyet maaşı alabilmek için en az 15 yıl çalışma şartı getirildi. Mazul memurlara, ticaret ve zanaata atılmaları veya bir şirkette çalışmaları durumunda aylık verilemezdi. Mazuller ve mazuliyet maaşı aldığı esnada bir suçtan dolayı mahkûm olanlarla iki kez teklif edilen görevi kabul etmeyenlerin aylıkları kesilecekti.

Kararnamede, 15-20 yıl arasında görev yapanlara son maaşlarının dörtte biri; 20-25 yıl arasındakilere üçte biri ve 30 yıla kadar hizmet süresi olanlara da yarısının bağlanmasına karar verildi. Maaşların, Mülkiye Tekaüd Sandığı bünyesinde mazuliyet aylığı için oluşturulacak kısım tarafından ödenmesi; malullerin de mazuliyet maaşı bağlanmak yerine emekliliğe sevk edilmeleri; yeniden atananlarla ölenlerin mazuliyet maaşlarının kesilmesi kararlaştırıldı. Maaşlardan %1 oranında kesinti yapılması ve Mülkiye Tekaüd Sandığı bünyesinde ayrı bir kalem ve sandık oluşturulması kabul edildi. Sandığın mazuliyet kısmında görev alacak memurların maaşları için de aylık 30 lira tahsisat ayrıldı. Mazuliyet maaşı talep edenler, görevden alınma tarihini ve nedenini içeren dilekçeyle eski görevlerini belgeleyen evrakları sandığa sunmakla yükümlüydü.

Mazuliyet maaşı için dairelerde birer komisyon kurulup memurların isimlerinin kaydedildiği defterler hazırlandı. Kararnamenin uygulanmasından da Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Dahiliye Nezareti sorumlu tutuldu.⁴⁶⁰ Kararnamenin kabul edildiği esnada hazinenin ödediği mazuliyet maaşlarının aylık toplamı 3.590 liraydı.⁴⁶¹

Mülkiye Tekaüd Sandığı, mazuliyet maaşlarından sorumlu olan Mazuliyet Sandığı için içtüzük hazırladı. İçtüzükte, 1892 yılı başında %1'lik kesintinin ve Haziran ayından itibaren de aylıkların ödenmeye başlanması öngörüldü. Mazullerin aylıklarının padişahın onayından sonra ödenmesine karar verildi. Daireler mazuliyet aidatı kesip sandığa göndermek zorundaydı. Aidatları göndermeyenlere veya başka bir yere sarf edenlere faiz cezası getirildi.

Mazuliyet maaşı alanlar, Şubat ve Ağustos aylarında yılda iki kez bir şirkette çalışmadıklarına, ticaret veya zanaatla uğraşmadıklarına dair nezaretlerinden ilmuhaber almakla yükümlü tutuldu. Taşradaki memurların yoklama işlemlerinin vilâyet

⁴⁶⁰ 29 Aralık 1891 / 27 Ca 1309, İ. MMS, nr. 127/5446 Lef 1 ve 9; *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 5, s. 198-203; 4 Ocak 1892 / 4 C 1309, *Takvim-i Vekayi*, nr. 174, s. 1-2.

⁴⁶¹ İstanbul'da azledilen memurlara 2.707 lira, vilâyetlerdekilere 658 lira, yurtdışındakilere de 145 lira mazuliyet maaşı veriliyordu (İ. MMS, nr. 127/5446 Lef 6).

meclislerince yapılması; bir işte çalışan mazulleri ihbar edenlere maaşın 5 liraya kadar kısmının yarısının ve 5 liradan fazlasının dörtte birinin “ihbariyeye” adı altında ödül olarak verilmesi kararlaştırıldı.⁴⁶² Öte yandan mazuliyet maaşlarının finansmanı için memurlardan kesilecek %1’in yanı sıra hazinenin ödediği mazuliyet aylıklarından da kesinti yapılması gerekmektedir. Bu konuda kararnamede bir düzenleme yapılmadığı anlaşılınca Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, bu maaşlardan kesinti yapılması için izin istedi.⁴⁶³ Bu konu hakkında verilen karar konusunda bilgiye ulaşılamamıştır.

1892 yılında mazuliyet maaşlarıyla ilgili olarak kararnameye ilâve yapıldı ve bâlâ ve altındaki rütbede bulunan vali mazullerine bağlanan aylıklar 60 liraya sınırlandırıldı. O zamana kadar tahsis edilen maaşlar 50 lirayı geçmediği halde, değişiklik *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi*’nde azledilen valiler için 75 lira ödeneceğine dair ibarenin yer alması nedeniyle yapıldı. Mazuliyet Sandığı’nda vali mazullerine maaş ödemeye yeterli sermaye bulunmadığı gibi, halen görevde olanların maaşlarıyla da tutarlı olmadığı tespit edilmişti.⁴⁶⁴

Kararnamede mazuliyet maaşı alacak nezaret ve daireler arasında Hazine-i Hassa’nın unutulduğu ortaya çıktı. Bu konuda Şura-yı Devlet’in karar vermesi istendi.⁴⁶⁵ Şura-yı Devlet, Hazine-i Hassa çalışanlarının kararnameye uygun olarak mazuliyet maaşı almalarını kararlaştırdı. Seyyar öğretmenlerin mazuliyet maaşından yararlanıp yararlanamayacakları konusunda da karar verilemedi. Gayrimüslim okulları ve Dahiliye Nezareti müfettişliğinden azledilen ve çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Konstantinidi Paşa’nın, mazuliyet maaşı talep etmesi tartışmaya yol açtı. Şura-yı Devlet, Konstantinidi Paşa gibi, memur olup öğretmenlik yapanlara, azledildiklerinde mazuliyet maaşı verilmesini istedi.⁴⁶⁶

Mülkiye Tekaüd Sandığı, bu kez de azillere ödenen maaşlar konusunda bir sınırlama getirilmesini istedi ve memleketlerinde ikâmet edip geçimini ticaretle temin eden mazullerin maaş taleplerinin reddedilmesini önerdi. Şura-yı Devlet, kararnamenin

⁴⁶² 24 Şubat 1892 / 25 B 1309, ŞD, 911/60 Lef 1, 2 ve 3.

⁴⁶³ Tevfik Paşa, kesintinin yapılabilmesi için izin verilmesini istedi (15 Şubat 1892 / 16 B 1309, ŞD, 911/59).

⁴⁶⁴ Bu nedenle 60 liralık üst sınır getirildi (24 Temmuz 1892 / 29 Z 1309, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 6, s. 77-78; 26 Temmuz 1892 / 2 M 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 101).

⁴⁶⁵ 12 Nisan 1892 / 14 N 1309, Y.MTV, 61/41.

⁴⁶⁶ Şura-yı Devlet’e göre, öğretmenlik menfaat edinme yolu değildi veya bir şirket çıkarına yapılan bir hizmet sayılamazdı. Kararnamenin 5’inci maddesinde öğretmenlik yapanlara mazuliyet maaşı ödenmeyeceğine dair açıklık yoktu (1 Ağustos 1892 / 8 M 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 113).

getirdiği yasağın bizzat mağaza veya dükkân açanlara yönelik olduğu gerekçesiyle şahsi işleriyle uğraşanların bu gruba dahil edilmemelerine ve sandığa başvuranlar hakkında bu yönde inceleme yapılmasına karar verdi.⁴⁶⁷

Hem mazuliyet hem de emekli aylıkları bağlanırken sicill-i ahval kayıtlarında yer alan doğum tarihleri esas alınmaktaydı. Kayıtlarda yalnızca hicrî yıl belirtilmekte; Maliye Nezareti'nde ise hicrî ve rumî tarihler birlikte kullanılmaktaydı. Nüfus idaresince verilen tezkerelere her iki tarihin konulmaması sıkıntı yarattı. Çünkü doğum tarihi gün, ay ve yıl olarak birlikte yazılmış olan çok az sayıda memur vardı. Meclis-i Vükelâ, bu nedenle müslümanlar için Receb ayının ilk gününün, gayrimüslimler için de kilise kayıtlarının esas alınmasına karar verdi.⁴⁶⁸

Mazuliyet maaşı için %1 oranındaki kesintinin başladığı tarihten 1892 yılı Şubat ayı başına kadar olan dönemde biriken 8.679 liranın 6.174 liralık kısmının faiz geliri elde edilebilmesi için Bank-ı Osmanî'ye Mazuliyet Sandığı adına ayrı bir hesaba yatırılmasına karar verildi.⁴⁶⁹ Mazuliyet maaşı aidatı kesintisi başladıktan sonra emeklilik aidatında olduğu gibi, sorun yaşanmaktaydı. Kesintilerin zamanında gönderilmemesi üzerine, emeklilik kesintisinde istenen gecikme faizi, mazuliyet aidatını geciktirenlere de uygulanmaya başlandı.⁴⁷⁰

IV. Aile Maaşları

1. Eş ve Çocuklara Maaş Tahsisi

Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmadan önce çalışamayacak derecede hasta ve yaşlı olması koşuluyla emekli edilen memurlara, çalıştığı kurum tarafından aylık ödenmekte; bu aylık ölümünden sonra da ailesine bağlanmaktaydı. Daha önce belirtildiği gibi, ailelere hazine tarafından da maaş ödenmekteydi. Emeklilik

⁴⁶⁷ Araştırmanın İstanbul'dan yapılması mümkün değildi. Vilâyet meclislerinin yapacağı inceleme sonucunda maaş almaya hakları varsa mazuliyet aylığı bağlanmasını istedi (3 Ağustos 1892 / 11 M 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 119).

⁴⁶⁸ Mülkiye Tekaüd Sandığı'na maaş tahsisinde hesaplamaları bu karara göre yapması bildirildi (*BEO. AYN. d.*, nr. 1695, s. 533).

⁴⁶⁹ Bankadaki hesaba yatırılan paranın bir kısmı altın kalanı gümüş mecdiye idi. Nazır Tevfik Paşa, mazuliyet kesintileri için ayrı hesap açılmasını istedi (11 Ekim 1892 / 20 Ra 1310, *BEO*, 89/6670 Lef 2).

⁴⁷⁰ Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti'nin talebi üzerine konu Şura-yı Devlet'te görüşüldü ve gecikme faizi alınmasına karar verildi. Karar tüm dairelere bildirildi (23 Nisan 1893 / 6 L 1310, *DH.MKT*, 17/14).

kararnamesiyle aile bireyelerine bağlanacak maaşlar düzenlenip anne-baba, eş ve çocuklara sandıktan aylık ödendi.

Emeklilik kararnamesi uygulanmaya başlandıktan sonra birçok kez değişiklik yapıldığı Birinci Bölümde izah edilmişti. Memurları ilgilendiren konularda olduğu gibi, ailelere bağlanan maaşlar ve maaş bağlama oranları hakkında ilk 10 yıllık dönemde bir takım değişiklikler yapıldı. Emekli memurun ölümünden sonra aylığın onda birinin aile bireyleri arasında eşit olarak paylaşılması söz konusuysen, 1881 yılında yapılan bir değişiklikle yarısının bağlanabilmesine imkân tanındı; daha önce maaş bağlanan dul ve yetimlerin itirazları incelendi. Bunlardan biri de Rüşumat Emîni Sabri Paşa'nın eşi Fatma Hanım'dı. Fatma Hanım'ın, kendisine eski nizamname hükümlerine göre bağlanan 10 lira maaşla geçinemediğinden şikâyet eden dilekçesi Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya sunuldu. Fatma Hanım'ın talebi incelemeye alındı.⁴⁷¹ Aile bireyelerine maaş tahsisinde anne-baba, eş ve çocuk/çocuklar birer yetim kabul edilmekte; maaş önce üçe bölünüp her bir yetim grubu kendilerine düşen maaşı eşit paylaşmaktaydı. Birinci Bölümde izah edildiği gibi, eş ve kız çocukları evlendiklerinde, erkek çocukları 20 yaşına bastıklarında maaş hakları düşmekte ve payları sandığa aktarılmaktaydı. Sandığa kalan maaşların tutarı çok az olunca 1885 yılında Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tefvîk Paşa, değişiklik önerisi getirdi. Önerinin kabul edilmesiyle hakları düşen bireyelerin maaşlarının ailenin diğer üyelerinin aylıklarına eklenmesine karar verildi. Sandık yönetimi, değişikliğe kadar olan dönemde maaş hakkı düşenlerden emeklilik fonuna devredilen miktarın sadece 13 lira olması üzerine diğer aile bireyelerinin aylıklarına aktarılabilmesi için geriye dönük bir uygulama için izin istedi.⁴⁷² Sandığın talebi kabul edildi ve değişiklikle geriye dönük uygulama yapıldı.

⁴⁷¹ İtiraz edenlere göre, kararnamedeki değişiklikten sonra maaş bağlanması halinde daha yüksek aylık alabileceklerdi. Rüşumat Emîni Sabri Paşa'nın eşi Fatma Hanım, 10 liradan fazla maaş alması gerekirken yürürlükten kaldırılmış nizamname hükmüne göre, sadece 10 lira aylık verildiği için geçinemiyordu. Fatma Hanım'ın alması gereken maaşının bağlanması için dilekçesi sadrazama gönderildi (11 Ocak 1883 / 1 Ra 1300, İ. DH, nr. 873/69707).

⁴⁷² İlk kanunda 25 yıl hizmet üzerine 10 yıllık memuriyet maaşının 1/10'u hesaplandıktan sonra 1/12'si alınıyor ve %25'i emekli aylığı olarak bağlanıyordu. Memurun ölümünden sonra 1/10'u aile bireyleri arasında paylaşılıyordu. Kanun değişikliği ile 30 yıllık hizmet süresinin son 10 yıllık maaş toplamının önce 1/10'u, sonra 1/12'sinin %50'i emekli aylığı olarak hesaplanmaya başlandı. Bu maaşın yarısı da aile bireyleri arasında paylaşılıyordu. İlk kanununda hakkını kaybedenlerin maaşları fona ait iken değişiklikten sonra diğer aile bireyelerinin aylıklarına eklenmeye başlandı. Sandık yönetimi, fona kalan miktar oldukça düşük olunca ve ilk kanun gereği aile bireyelerine bağlanan maaşlar ile değişiklikten sonra tahsis edilen maaşlar arasındaki farkın azaltılması için öneri getirdi. Buna göre, açıkta kalan maaşlar fon yerine diğer aile bireyelerinin maaşlarına eklendi (5 Ocak 1885 / 18 Ra 1302, ŞD, 866/24).

Anımsanacağı gibi, memurların kimsesiz ve muhtaç durumda olan anne ve babaları da maaş aldıkları halde 1884 yılında bu şart değiştirildi. Şura-yı Devlet Üyesi Fahreddin Bey'in ölümünden sonra annesinin maaş talebi, diğer oğlunun Posta ve Telgraf Nezareti'nde memur olması sebebiyle önce reddedildi. Nefise Hanım oğlunun kendisine bakacak gücü olmadığı gerekçesiyle ikinci kez başvurup Fahreddin Bey'in eşine bağlanan maaştan pay isteyince kararnamede değişiklik yapıldı ve anna-baba için bakacak kimse olmaması koşulu çıkarıldı. Meclis-i Vükelâ'da kabul edildi ve anne ve babalara maaş bağlanabilmesi için bakacak kimseleri olmama şartı kaldırıldı.⁴⁷³

Birden fazla eşin varlığı halinde aylık aralarında eşit olarak paylaştırılmaktaydı. İki eşi olan Sivas eski valisi Süreyya Paşa'nın ölümünden sonra hesaplanan 7 liralık maaş Pervin ve Nesrin Hanımlar arasında ikiye bölündü.⁴⁷⁴ Erzurum eski valisi Rüşdü Paşa'nın ölümünden sonra eşine maaş bağlandı; ama, Sırrıaşk Hanım, kendisinin de Paşa'nın eşi olduğunu iddia ederek maaştan pay istedi; ancak, bunun doğru olmadığı belirlenerek aylık ödenmesine gerek görülmedi.⁴⁷⁵ Anne-baba, eş ve çocuklar dışında kalan akrabalara ise maaş verilmemekteydi. Aile bireylerine 30 kuruştan az maaş bağlanmamakta; bu miktarın altındaki maaşlar sandık tarafından 30 kuruşa tamamlanmaktaydı.

Kadınları ilgilendiren başka bir değişiklik babaları ve eşlerinden dolayı maaş alanlar hakkındaydı. Nizamname değişikliklerinin gündeme gelmesinin nedeni daha önce de izah edildiği gibi, farklı şartlara sahip başvuru sahipleri ortaya çıktıkça sistemdeki aksaklıkların fark edilmesi idi. Bir de sandık yönetiminin bağlanan maaş miktarının giderek artmasından kaynaklanan endişelerinin de bunda payı vardı. Eşinden

⁴⁷³ Şura-yı Devlet, anne ve babaya maaş tahsisinde yalnız yani bakacak kimseleri olmamaları şartı aranmasının haksızlık olduğuna karar verdi. Anne ve babalar da kayıtsız şartsız maaş alma hakkına sahip oldu. Kararnamenin 35 ve 41'nci maddeleri buna göre değiştirildi (16 Eylül 1883 / 14 Za 1300, ŞD.TNZ, 2468/20). Meclis-i Vükelâ'da bazı üyeler geride kalan çocuklara çoğunlukla ölen memurun annesi tarafından bakıldığı düşüncesindeydi. O nedenle eşten farkları yoktu. Zaten evlenmeleri ve ölmeleri halinde de maaşları çocukların aylıklarına ilâve ediliyordu (8 Nisan 1884 / 12 C 1301, A.DVNS.NZAM. d, nr. 1, s. 81-82).

⁴⁷⁴ Paşanın ölümünden sonra eşleri Nesrin ve Pervin Hanımlar maaş bağlanması için dilekçe verdi. Süreyya Paşa'nın hizmet süresi 28 yıl 4 aydı. Mazul kaldığı dönemin yarısı 1 sene 10 ay olarak hizmet süresine eklendi. Memuriyete 24 yaşında giren Süreyya Paşa'nın 10 yıllık maaş toplamı 17.927 lira, bu miktarın yıllık tutarı 2.988 liraydı. 1/12'si 249 lira, %25'i 62 lira olarak hesaplandı. Paşa, 30 yıl değil 25 yıl hizmetle üçüncü derece hizmet süresini tamamlamıştı. Bu nedenle ikinci ve üçüncü derece arasındaki maaş farkı 4 yıl 2 ay için hesaplandığında 8 lira daha ilâve edildi. Toplam 69 lira 96 kuruş maaş tahsisi gerekiyordu. Aile maaşı olduğu için bu miktarın 1/10'u 7 liraydı. Yalnızca iki eşi olduğu için 7 lira eşler arasında eşit olarak paylaştırıldı (26 Haziran 1880 / 18 B 1297, ŞD.DH, 2432/12 Lef 1).

⁴⁷⁵ Erzurum eski valisi Rüşdü Paşa ölünce, Sırrıaşk Hanım maaş tahsisi için dilekçe ile başvurdu. Yapılan incelemede Sırrıaşk Hanım'ın Rüşdü Paşa'nın resmen eşi olmadığı tespit edildi. Bu nedenle varis kabul edilmedi (3 Aralık 1880 / 1 M 1298, DH.MKT.PRK, 446/29).

dolayı maaş alan kadınlara, emekli olan babaları öldüğünde yaşına bakılmaksızın yetim maaşı ödenmekteydi. 1884 yılında farklı mesleklerdeki eşi ve bir ya da birden fazla oğlundan dolayı mülkiye, askeri, ilmiye sandıklarından maaş hakkına sahip kadınlara, hangi emekli fonundan aylık bağlanacağına dair kararnameye yeni bir madde eklendi. Böylece, kadınların hangi sandıktaki aylıkları fazla ise onun bağlanmasına ilişkin düzenleme yapıldı.⁴⁷⁶ Değişiklikle iki farklı sandıktan maaş alma imkânı ortadan kaldırıldı.⁴⁷⁷ Askeri Tekaüd Sandığı nizamnamesinde de bu yönde değişiklik yapıldı.⁴⁷⁸ Bu değişiklikten kısa bir süre sonra bir aileye iki ayrı sandıktan maaş bağlandığı ortaya çıktı. İlmiye mensubu Talip Tevfik Efendi'nin ailesine ilmiyeye ait dul ve yetimlere maaş ödeyen sandıktan ve Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş verilmekteydi.⁴⁷⁹ Nizamnamede tek sandıktan maaş bağlanmasına yönelik düzenleme yapıldı; ama, bazı başvuların geri çevrilmeyip iki sandıktan da aylık ödendiğine dair örnekler vardı.

İki sandıktan aynı anda maaş bağlanmasını engelleyen değişikliğe rağmen, 1888 yılında Şura-yı Devlet'in, Fatih Askeri Rüşdiyesi Arapça öğretmeni İbrahim Efendi'nin ailesine hem Askeri hem de İlmiye Sandıklarından maaş bağlanması kararı Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın dikkatinden kaçmadı. İbrahim Efendi'nin ailesine ilmiye mensuplarının aileleri için kurulan sandıktan ve Askeri Tekaüd Sandığı'na da aidat kesildiği için, bu sandıktan da aylık tahsis edilmesine karar verilmişti; ancak, Galata Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Talip Efendi'nin ailesine, Mülkiye ve İlmiye Sandıklarından bağlanacak maaşlardan fazla olanın tahsis edilmesi kararlaştırılmıştı. Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa, iki karar arasındaki farkın izah edilmesini istedi. Mehmed Kâmil Paşa, aynı zamanda memurların aidat ödemelerini düzenli yapmalarına rağmen yalnızca bir sandıktan maaş bağlanmasının kazanılmış hakkın gasp edilmesi

⁴⁷⁶ Yeni düzenleme nedeniyle askeri personelin tabi olduğu emeklilik nizamnamesinde de benzer bir değişiklik yapıldı. (15 Eylül 1884 / 25 Za 1301, *A.d. d.*, nr. 8, s. 38-39). Değişiklik gazetelerde ilân edildi (22 Eylül 1884 / 2 Z 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1883, s. 2).

⁴⁷⁷ 15 Eylül 1884 / 25 Za 1301, İ. ŞD, nr. 70/4130 Lef 3.

⁴⁷⁸ Mülkiye Tekaüd Sandığı tarafından hazırlanan düzenleme hakkında Askeri Tekaüd Sandığı'nın da görüşü alındı. Maddede yapılan değişiklik Meclis-i Vükelâ tarafından onaylandı (9 Eylül 1884 / 19 Za 1301, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 1, s. 150).

⁴⁷⁹ Talip Tevfik Efendi'nin ailesine ilmiye sandığından maaş bağlanmıştı. Talip Tevfik Efendi, mülkiye hizmetinde de bulunduğu için ailesi Mülkiye Tekaüd Sandığı'na başvurdu ve maaş için dilekçe verdi. Şura-yı Devlet, Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan da aileye maaş bağlanması yönünde karar aldı. Aynı durumda olan başka memurlar da vardı (12 Aralık 1884 / 23 S 1302, ŞD, 866/25 Lef 2).

anlamına geldiği gerekçesiyle emeklilik kararnamelerinde değişiklik yapılması talimatını verdi.⁴⁸⁰

Sadrazam Kâmil Paşa'nın talimatı doğrultusunda Şura-yı Devlet'in hazırladığı madde taslağı⁴⁸¹ Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek Temmuz 1888'de değişiklik yapıldı. İki sandığa da aidat ödendiği halde, geride kalanlara tek aylık bağlanması kazanılmış hakkın gasp edilmesi anlamındaydı ve ayrıca iki sandığın nizamnamelerine de aykırıydı.⁴⁸² Önce askeri kurumlarda çalışan memur ve kâtiplerin emekliliği hakkındaki nizamnamede, ardından mülkiye ve askeri emeklilik düzenlemelerinde değişiklik yapıldı. Buna göre, mülkiye, ilmiye veya askeri kurumlara ait sandıklara aidat ödeyenlerin, emekliliklerinde kendileri ve ölümleri halinde de aile bireylerinin kesinti nispetinde maaş alabilmelerine imkân sağlandı.⁴⁸³

Emeklilik düzenlemesinde çok sık yapılan değişiklikler memurların yanı sıra aileleri de etkiliyordu. Bu gelişmelerden haberdar olmayan kadınlar başvurularının dikkate alınması için hemen her gün sandığın bulunduğu binaya gidiyor bazıları da saraya dilekçe veriyorlardı. Mülkiye Tekâüd Sandığı Nazırı Kâni Paşa, kadınların her gün sandık idaresine gelmelerini "sızlanmak" olarak tanımlamaktaydı.⁴⁸⁴ Kâni Paşa'nın deyimiyle kadınların sızlanmasına neden olan konu babaları ve eşlerinden kaynaklanan maaş haklarıydı. Sandığın kuruluşundan itibaren bu konuda da sık sık değişiklik yapıldı. Eşlerinin ölümü nedeniyle maaş alan kadınların aylıkları, babalarının vefatından dolayı bağlanacak miktardan az ise ikisi arasındaki farkın ödenmesine dair

⁴⁸⁰ Galata Rüşdiyesi muallim-i evveli Talip Efendi'nin aylıklarından her iki sandık için de aidat kesildiği belirlendi. Sadrazam Kamil Paşa'nın yazısı Şura-yı Devlet'te görüşüldü (18 Mart 1888 / 7 Ş 1305, ŞD, 2535/7 Lef 1).

⁴⁸¹ Şura-yı Devlet'e göre, tek maaş vermek kazanılmış hakkın verilmemesi anlamına gelmekteydi (8 Mayıs 1888 / 26 Ş 1305, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 3, s. 173-174).

⁴⁸² Meclis-i Vükelâ, mülkiye ve askeri tekaüd kararnamelerine madde eklenmesi için kararı Şura-yı Devlet'e gönderdi. Tek sandıktan maaş ödenmesi hakkındaki uygulamanın adaletsiz olduğuna dair karar Askeri Tekâüd Sandığı yönetimince verilmiş ve Şura-yı Devlet'e iletilmişti. Şura-yı Devlet, konuyu inceledikten sonra kararı Meclis-i Vükelâ'ya bıraktı (24 Haziran 1888 / 14 L 1305, MV, 33/42; 4 Temmuz 1888 / 24 L 1305, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 3, s. 174).

⁴⁸³ Eşi, oğlu veya oğulları farklı mesleklerde çalışmış ve ayrı sandıklara aidat ödemiş olan kadınlar da bu fonlardan maaş alabilecekti. Mülkiye Tekâüd Nizamnamesi buna uygun olarak değiştirildi (12 Temmuz 1888 / 3 Za 1305, *A.DVNS.NZAM. d.*, nr. 3, s. 178; 25 Temmuz 1888 / 16 Za 1305, MV, 34/26; 29 Temmuz 1888 / 20 Za 1305, İ. MMS, 100/4215 Lef 3; 12 Temmuz 1888 / 3 Za 1305, *A. d.*, nr. 12, s. 132).

⁴⁸⁴ Emeklilik düzenlemesinden çok sık yapılan değişiklik hem memurları hem ailelerini etkiliyordu. Bu değişiklikten haberdar olmayanlar maaş için dilekçe verdiğinde, sandık yönetimi gerekli yanıt vermek için izin istiyordu. Kâni Paşa'ya göre kadınlara yanıt vermek için değişiklik yapılmasını beklemeye gerek yoktu; çünkü, değişikliğe uygun işlemlerin yapıldığına dair daha önce de örnek bulunuyordu (30 Mart 1881 / 29 R 1298, ŞD.TNZ, 2439/37 Lef 1 ve 2).

kararnamede hüküm bulunuyordu. Birinci Bölümde izah edildiği gibi, bu maddenin değiştirilip eşleri ölen kadınlara, babalarından dolayı aylık verilmemesi kararlaştırıldı.

Ölen veya boşandıkları eşlerinden maaş almaları mümkün olmayan kadınlara, babalarının ölümü sırasında evli oldukları için verilmeyen aylıkların boşanmaları veya kocalarının ölümünde tahsis edilmesine ilişkin değişiklik, 1888 yılında babası Üçüncü Ordu-yı Hümayûn Altıncı Redif Alayı'nda görevli Miralay Osman Lütfi Bey ve eşinin birbiri ardına ölümünden sonra sefalet çektiği için maaş talep eden Fatma Hanım nedeniyle yapıldı. Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla bu durumdaki kadınların babalarının maaşını alabilmeleri için mülkiye, ilmiye ve askeri tekaüd kararnameleleri değiştirildi.⁴⁸⁵ *Memurin-i Mülkiyye Terakki ve Tekaid Kararnamesi*'ndeki değişikliklerle, boşanan veya kocaları ölen kadınlara, eşlerinden dolayı maaş hakları yoksa, babalarından kalan ama evli oldukları için verilmeyen aylığın ödenmesine Sandık Nazırı Tevfik Paşa itiraz etti. Ona göre, daha önce evlenmeleri durumunda eş ve kız çocukların maaş hakları düşerken, değişikliklerle kaç kez boşanırsa boşansın babalarının maaşlarını talep edecekleri ve böylece bir yaşında babası ölen kız çocuğunun evleninceye ve evlendikten sonra da boşanıp ölüncüye kadar aylığı olacaktı.⁴⁸⁶ Tevfik Paşa'nın itirazı kabul edilmedi; mülkiye, askeriye ve ilmiye mensuplarının aileleri için kurulan sandıkların tüzükleri

⁴⁸⁵ Üçüncü Ordu-yı Hümayûn 6. Redif Alayı'ndan Miralay Osman Lütfi Bey'in vefat ettiği dönemde evli olduğu için maaş bağlanmayan ama birkaç ay sonra eşinin de ölümüyle sefalet içinde olduğundan yakınan Fatma Hanım'ın dilekçesi üzerine kararnamede düzenleme yapılmasına karar verildi. Meclis-i Vükelâ, asker olan bir zatın kızının zaruret içinde olmasını doğru bulmadı. Fatma Hanım'ın durumu nizamnamede değişiklik yapılmasına sebep oldu (29 Ekim 1888 / 23 S 1306, ŞD, 2547/5 Lef 3). Bundan sonra boşanan veya eşi ölen kadınlara babalarından kalan maaş yeniden bağlandı (4 Temmuz 1892 / 9 Z 1309, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 71).

⁴⁸⁶ *Düstur*, I. Tertip, C. 6, s. 327; 4 Eylül 1889 / 8 M 1307, *A. d. d.*, nr. 14, s. 116 ve 118; 16 Ekim 1889 / 21 S 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3406, s. 2. İlmiye mensuplarının ailelerine maaş bağlanmasını öngören nizamname değiştirildi (10 Ekim 1889 / 14 S 1307, *Düstur*, I. Tertip, C. 6, s. 457). İlmiye mensuplarının aileleri için kurulan sandığın nizamnamesinde değişiklik yapılınca Şeyhülislâmlık makamından değişiklik nasıl bir uygulama yapılacağı hakkında bilgi istendi. Şura-yı Devlet, konuyu Mülkiye Tekaid Sandığı'na sordu. Tevfik Paşa, boşanan kadınların eşlerinden veya babalarından yeniden maaş almalarına karşıydı. Değişiklikten önce evlenen kız çocukları ve eşler maaş haklarını tümünden kaybederken değişiklikten sonra kaç kere evlenip boşanırsa boşansın yeniden aylık alabileceklerdi. Kesilen maaş ailenin diğer bireylerinin aylıklarına ekleniyor veya sandığa kalıyordu. Boşanıncı yeniden maaş bağlanması hukuki olarak karışıklığa yol açıyordu. 30 yıl aîdat ödeyen bir memurun bıraktığı maaş aileye ancak 3-4 yıl yeterken ölüncüye kadar aylık alma hakkı sandığın sermayesini yok ederdi. Tevfik Paşa, evlenenlerin maaşının mahlulata eklenmemesi veya ailenin diğer üyelerinin aylıklarına ilâve edilmeyerek eşlerinden boşanmalarına kadar saklı tutulmasını önerdi (25 Eylül 1889 / 29 M 1307, ŞD, 2548/3 Lef 1).

1889 yılı Eylül ayı başında değiştirildi.⁴⁸⁷ Öte yandan erkek çocukların babalarından kalan maaşları Mekteb-i Sanayi'den aldıkları aylık düşüldükten sonra ödenmekteydi.⁴⁸⁸

1891 yılında Nazır Tevfik Paşa'nın istediği gibi, kadınların babalarından kalan maaşların kalıcı; ama eşlerinden dolayı haklarının bir kerelik olduğuna dair düzenleme yapıldı. Buna göre, kız çocukları kaç kez evlenirse evlensin babalarının maaşını alabilmekte; eşlerinden kalan maaşın ise evlendiklerinde kesilip boşanmalarında bağlanmamasına karar verildi.⁴⁸⁹ Babası Şura-yı Devlet Üyesi İzzet Efendi'nin ölümünden sonra Ayşe Advıye Hanım'a bağlanan maaş evlenmesi nedeniyle kesildi. Eşinden boşanan Ayşe Advıye Hanım, bu aylığın yeniden bağlanması için başvurdu. Babasının ölümü ve boşanma tarihleri kararnamedeki değişiklikten önce gerçekleşmesine rağmen, geriye dönük uygulama yapılmasına karar verildiği için 3 lira 82 kuruş maaşı yeniden bağlandı.⁴⁹⁰ 1893 yılında bu durumdaki kadınlara babalarından kalan maaşın verilmesinden vazgeçildi.⁴⁹¹

Nizamnamede değişiklik yapıldıktan sonra eşleri ölen veya boşanan kadınlara yeniden maaş bağlanmasında hangi tarihin esas alınacağı konusunda açıklık vardı. Tevfik Paşa, eşleri ölen kadınlara maaşlarının vefat; diğerlerine de boşanmanın gerçekleştiği tarihten itibaren ödenmeye başlanmasını önerdi.⁴⁹² Bu konuda Şura-yı Devlet'in verdiği karar hakkında bilgiye ulaşılamadı; ama, elde edilen bazı bilgiler Tevfik Paşa'nın önerisinin kabul edildiği görüşünü desteklemektedir.

Aileleri ilgilendiren başka bir konu da memurun hizmet süresiydi. Birinci Bölümde de izah edildiği gibi, görevi sırasında hayatını kaybeden memurlardan 15 yıl

⁴⁸⁷ 4 Eylül 1889 / 8 M 1307, İ. MMS, nr. 107/4596 Lef 1; 4 Eylül 1889 / 10 S 1308, A. DVNS.NZAM. d, nr. 4, s. 150.

⁴⁸⁸ Hazine ve çeşitli kurumlarca ödenen bu tür maaşlarda da aynı kesintinin yapılıp yapılmayacağı konusu Şura-yı Devlet'e havale edildi (29 Temmuz 1886 / 27 L 1303, ŞD, 874/55 Lef 1).

⁴⁸⁹ Kız çocuklarına babalarının ölümünden sonra bağlanan ve evlendiklerinde kesilen maaşların boşanmaları veya eşlerinin de ölümü üzerine iadesine dair nizamnamede değişiklik yapıldı. 1891 yılında bu durumdaki kadınların babalarından kalan maaş hakkının kalıcı; ama, eşlerinin ölümünden sonra bağlanan ve yeniden evlenmeleriyle kesilen maaşların ise bir kerelik olduğuna dair düzenlemeye gidildi. Yani kız çocukları kaç kez evlenirlerse evlensinler babalarından kalan maaşı alabiliyor; ama, yeniden evlendiklerinde eşlerinden dolayı aylık alamıyorlardı. Bu konuda diğer emekli sandıklarının nizamnamelerinde de değişiklik yapıldı (15 Kasım 1891 / 19 R 1309, YA.RES, 56/56 Lef 2).

⁴⁹⁰ 21 Temmuz 1892 / 26 Z 1309, BEO.AYN. d, nr. 1695, s. 97.

⁴⁹¹ 1893 yılında ise bu konuda bir kez daha değişiklik yapıldı. Meclis-i Vükelâ, babalarının ölümü sırasında evli olan kadınlara eşlerinden boşanmalarında maaş bağlandığı takdirde bunun diğer varislere ait miktardan kesilerek verileceği veya açıktan ödeneceği düşüncesindeydi. Her iki durumda uygun değildi. O nedenle babalarının ölümü sırasında evli olan kadınlara boşanmalarından sonra babalarından dolayı maaş verilmemesi kararlaştırıldı (15 Mart 1893 / 26 Ş 1310, BEO, 176/13186 Lef 2; 26 Mart 1893 / 8 N 1310, BEO.AYN. d, nr. 1695, s. 699).

⁴⁹² 25 Eylül 1890 / 10 S 1308, ŞD, 904/12 Lef 1 ve 2.

hizmet süresi olanlara 30 yıl çalışanların ailelerinin aldığı maaşın yarısı verilmekte ve bu sürenin üzerindeki her yıl için ayrıca hesaplanan miktar eklenmekteydi. Hizmet süresi 15 yıldan az olan memurların ailelerine maaş bağlanmamakta; ancak, göreve gidip gelirken veya çalışma sırasında ölenlerin ailesine hizmet süresine bakılmaksızın son maaşının dörtte biri oranında aylık tahsis edilmekteydi.

Sandık yönetimi, görevi suistimal ve memuriyet kurallarına aykırı hareket edenlerle, görev dışında hayatını kaybedenlerin ailelerine maaş vermeme konusunda dikkatli davranmaktaydı. Evindeyken öldürülen İpek Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi İzzet Efendi'nin sicilindeki rüşvet karşılığı hapis cezası verdiğine dair kayıt üzerine ailesine maaş bağlanmadı.⁴⁹³ Birinci Bölümde izah edildiği gibi, görev sırasında ölenlerin ailesine maaş tahsisi için gerekli hizmet süresi 1884'te 15 yıldan 10'a indirildi. Değişiklikten önce 15 yıl hizmeti olmayanların ailelerinin maaş bağlanmasına ilişkin dilekçeleri geri çevriliyordu; reddedilen memur ailelerinin kararnamede yapılan değişiklikten yararlanmak istemeleri üzerine 10 yıl hizmeti olanların geride kalan ailelerine maaş tahsisine imkân tanındı; ancak, bunlar arasında azledilenler olduğu belirlendi. Mazuliyet dönemi emeklilik için gerekli süreye sayılmakta; ama, yaşlılık aylığı hesaplamasına dahil edilmemekteydi. Bu durumda 10 yıllık hizmet süresini mazuliyet dönemiyle tamamlayanların eş ve çocuklarına verilecek aylığın nasıl hesaplanacağı sorunu ortaya çıktı. Sandık yönetimi, bunların memuriyet dönemlerindeki maaşlarına göre bir yıllık miktarın belirlenmesine ve 10 yıllığın da buna göre hesaplanıp maaş tahsis edilmesine karar verdi.⁴⁹⁴ Öte yandan ortaya çıkan bir diğer önemli sorun da aileye maaş bağlanması için gerekli olan 10 yıllık hizmet süresini tamamlamadan intihar eden memurların durumu oldu. Bu konuda aileler lehine bir karar verildi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Sandık Emni Cemal Efendi'nin kendisini asması üzerine 10 yıldan daha az hizmeti olan ve intihar eden memurlar hakkında ne yapılacağına karar verilemedi. Sandık Nazırı Tevfik Paşa, intihar bilinçli yapılan bir eylem olmadığından maluller gibi geride kalan ailelerine maaş bağlanmasını önerdi. Kırkkilise Sancağı Muhasebe kâtiplerinden Fethi Bey'in intiharının ardından ailesine de

⁴⁹³ İpek Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi İzzet Efendi, evinde öldürülünce ailesi maaş tahsisi için başvurdu; ama, reddedildi. Adliye Nezareti, İzzet Efendi'nin ailesine maaş bağlanması için Şura-yı Devlet'e başvurdu. Sandığa göre, İzzet Efendi'nin sicilinde rüşvet karşılığında bir kişiye hapis cezası verdiği kaydı vardı ve görev başında değil evinde öldürülmüştü. Tüm bunlara rağmen ailesine maaş bağlanması mümkün değildi. Çünkü hizmet süresi yalnızca iki aydı (16 Ağustos 1883 / 12 L 1300, ŞD.TNZ, 2468/29 Lef 2).

⁴⁹⁴ 8 Kasım 1884 / 19 M 1302, ŞD, 865/17 Lef 1.

aylık tahsis edilmişti.⁴⁹⁵ Konuyu görüşen Şura-yı Devlet, intihar edenlerin ailelerine aylık bağlanması teklifini onayladı.⁴⁹⁶

Aile bireylerinden iki gözü kör ve sakat olanlarla akli dengesi yerinde olmayanlara, 20 yaşına girseler bile maaşları ödenmekteydi. Lüleburgaz Rüşdiye Mektebi öğretmeni Mustafa Efendi öldüğünde küçük oğlu Ahmed Rasim'e 1 lira aylık bağlandı. Ahmed Rasim, aylığın yarısının 20 yaşından büyük malul ağabeyine verilmesini istedi. Şura-yı Devlet, maluliyetin doktor raporuyla onaylanması halinde 50 kuruş maaş bağlanmasını kabul etti.⁴⁹⁷ Maluliyet nedeniyle ömür boyu maaş hakkından sandığın eski nazırı Kâni Paşa'nın oğlu İsmail Bey yararlanamadı. İsmail Bey'in 20 yaşından sonra ruhsal durumunun bozuk olduğu gerekçesiyle babasından kalan maaşın kesilmemesi için yaptığı başvuru, ruh sağlığıyla ilgili konularda uzman hastane Bimarhane doktorlarının hava değişimiyle tedavi edilebileceğine dair raporu nedeniyle reddedildi.⁴⁹⁸

İstanbul'da yaşayan aileler ilgili nezaretlere, taşradakiler de vilâyetlere başvurarak maaş talep etmekte; gerekli araştırmanın ardından evraklar sandığa gönderilmekteydi. Taşradan yapılan başvurular konusunda sandık yönetimi bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmaktaydı. Aylıkların ödenmesi esnasında maaş sergileri kuponlarının mühürlenmesi gerekiyordu. Aidat kesintisini yapan memurun yerine getirmesi gereken bu işlemi, emekli, dul ve yetimlerin yaptığı ortaya çıktı. Bu nedenle

⁴⁹⁵ Tekaüd Sandığı'nda sandık emini olarak çalışan Cemal Efendi, kendini astı. Ailesinin maaş bağlanması için dilekçe vermesi üzerine hizmet süresi incelendi. Toplam çalışma süresi 5 yıldır ve 10 yıl çalışmayanların ailesine maaş verilmiyordu. Sandık yönetimine göre, intihar bilinçli yapılan bir eylem değildi ve kişi şuurunu kaybettiğinde kendini öldürüyordu. İntihar edenlere maaş bağlandığına dair bir başka örnekte Kırkkilise Sancağı Muhasebe Kalemi kâtiplerinden Fethi Bey'di. Ruh sağlığıyla ilgili muayene ve rapor düzenlenmesine fırsat kalmadan kuyuya atlamıştı. Bu nedenle maaşının dörtte biri ailesine bağlanmıştı (28 Nisan 1886 / 23 B 1303, ŞD, 874/12).

⁴⁹⁶ Cemal Efendi'nin hizmeti sadece 5 yıl olmasına rağmen eşi Hürmüz ve kızı Behiye ile oğulları Celal ve Behçet Efendilere 94'er kuruş maaş bağlandı (13 Temmuz 1886 / 11 L 1303, ŞD, 875/25 Lef 1 ve 2).

⁴⁹⁷ Ahmed Rasim'in ağabeyinin 50 kuruş maaşı ömür boyu ödenecekti (28 Ağustos 1882 / 14 L 1299, *BEO.AYN. d.*, nr. 1552, s. 139).

⁴⁹⁸ Sandık Nazırı Kâni Paşa ölünce 1883 yılında eşi Fatma Zehra, kızı Münire Hayriye Hanımlara ve oğulları İsmail Hakkı ve İhsan Beylere 6 lira 82'er kuruş maaş bağlandı (10 Nisan 1883 / 2 C 1300, ŞD, 857/5 Lef 1 ve 3). Kızı Münire Hayriye Hanım 3 Eylül 1883'te evlenince nizamname gereği maaşı kesildi ve diğer aile bireylerinin aylıklarına eklendi. Kâni Paşa'nın ilk eşinden oğlu İsmail Bey, 20 yaşına girince maaşı kesildi. Fatma Zehra Hanım, geçinemedikleri ve bu durumun İsmail Bey'in ruh halini bozduğu gerekçesiyle uygun miktar maaş bağlanmasını talep etti (2 Mart 1893 / 13 Ş 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 647). İsmail Bey'in ruhsal durumundaki rahatsızlığın maaşın kesilmesinden 5 yıl sonra ortaya çıktığı belirlendi. Hastalığın derecesinin doktorlar tarafından incelenmesi hakkındaki başvuruya Şehremaneti'nden gelen yazıda, İsmail Bey'in maluliyetinin kalıcı olmadığı, ilaç tedavisine gerek olmadan hava değişikliği ile sakinleşeceğine dair rapor verildi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, kesilen maaşı iade etmedi (15 Mayıs 1893 / 28 L 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 813). Ruhsal durumu sebebiyle muayeneyi Bimarhane yaptı (20 Mayıs 1893 / 4 Za 1310, *BEO.*, 204/15228 Lef 2).

sandığa getirilen maaş kuponlarının, kupon sahibince mühürlendiği tespit edilirse, battal kabul edilmesi ve ödeme yapılmaması kararlaştırıldı.⁴⁹⁹ Mal sandıklarında maaş ödendikten sonra o aya ait kuponun kesilip pusulasıyla birlikte sandığa gönderilmesi ve muhasebeci ve kupon sahibinin de mührünün basılması lazımdı. Bazı bölgelerde bunlara dikkat edilmediği gibi, yasak olmasına rağmen emekli, dul ve yetimlere ikametleri dışındaki bölgelerde maaş ödendiği tespit edildi. Sandık yönetimi bu sorunu çözmek için ikamet edilen bölge dışındaki maaş ödemelerini kabul etmeyeceğini duyurdu.⁵⁰⁰

Daha önce izah edildiği gibi, eş ve çocukların hayatta olduklarına ve evlenmediklerine dair zaman zaman “yoklama” yapılmaktaydı. Altı ayda bir defa muhtarlar ya da imamlardan alınan ve o mahalledeki itibarlı üç kişiye de mühürlendirilmesi zorunlu olan yoklama belgeleri, vilâyetlerde meclislerin onayından sonra, İstanbul’da ise doğrudan sandığa gönderilmek zorundaydı. Anımsanacağı gibi, anne-babaya muhtaç ve bakacak kimseleri olmama durumunda maaş bağlanma şartı kaldırılmıştı. Yine anımsanacağı gibi, Şura-yı Devlet’in bu önerisi Meclis-i Vükelâ’da sözkonusu şart anne-babalara haksızlık olduğu gerekçesiyle kabul edilmişti. Ancak, anne-babaların maaş almayı sürdürmeleri için bazı koşullar vardı. Bu nedenle 1884 yılında anne ve babalar için de tıpkı eşler gibi, evlenip evlenmedikleri ve hayatta olup olmadıklarının tespit edilmesi amacıyla yoklama yapılmasına karar verildi.⁵⁰¹ Bu kurala uyulduysa da 1887 yılında iki yoklama arasındaki sürenin uzunluğu sebebiyle evlenenlerin maaş almaya devam ettikleri tespit edildi. Bu durumu engellemek için de muhtarların bir sonraki yoklama dönemini beklemeden ölen veya evlenenleri bildirmelerini sağlamak amacıyla cezaların arttırılması planlandı.⁵⁰² Şura-yı Devlet’in yoklamadan sorumlu muhtar ve imamların ölen veya evlenenleri en kısa sürede Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti’ne bildirmeleri hakkındaki kararı⁵⁰³ gazeteler aracılığıyla halka duyuruldu.⁵⁰⁴

Bu arada hükümetin verdiği imtiyazla işletilen özel işletmelere devletin atadığı memurların ölümleri halinde eş ve çocuklarına maaş bağlanmaktaydı. Baltazzi ailesine

⁴⁹⁹ 17 Mayıs 1886 / 13 Ş 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2375, s. 4.

⁵⁰⁰ 6 Ekim 1887 / 18 M 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2796, s. 2.

⁵⁰¹ 8 Nisan 1884 / 12 C 1301, *A.DVNS.NZAM. d*, nr. 1, s. 160.

⁵⁰² Mahallelerinde meydana gelen ölümleri nüfus idaresine bildirmeyen muhtarlar için ceza uygulanıyordu. Ama bu ceza yetersizdi (12 Ağustos 1887 / 22 Za 1304, ŞD, 2520/29 Lef 3).

⁵⁰³ 25 Ağustos 1887 / 6 Z 1304, DH.MKT, 1442/97.

⁵⁰⁴ 19 Ağustos 1887 / 29 Za 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2756, s. 4.

ait tütün fabrikasında memur muavini olan Ahmed Efendi öldüğünde eşi Fatma Halide Hanım'a 62 kuruş maaş tahsis edildi.⁵⁰⁵

Emekli aylıklarında olduğu gibi aile maaşlarının dilekçe mi yoksa padişahın onay tarihinden itibaren mi ödenmesi gerektiği tartışma konusu oldu. Maaşların daha geç ödenmesinden yana olan Sandık Nazırı Kâni Paşa, bir kez daha padişahın sandığa verdiği önemi gerekçe göstererek maaş bağlanmasında süreyi uzatmak istemekteydi. Bu nedenle Kâni Paşa, çerağlık,⁵⁰⁶ muhtacın ve memuriyet maaşlarının padişahın onay tarihinden sonra ödenmesi nedeniyle ve dilekçe tarihi itibarıyla maaş bağlanmasını emeklilik fonunu zarara uğratacağı gerekçesiyle reddetti. Şura-yı Devlet, sandığın zarar etmesini engellemek amacıyla, maaş sahiplerinin zararına göz yumulamayacağını belirtti ve bu amaçla kararnamede değişiklik yapılmasını kabul etmedi.⁵⁰⁷ Kâni Paşa'nın ölümünden sonra yerine atanan Tevfik Paşa döneminde Şura-yı Devlet, maaş bağlanma işlemlerin üç ay içinde tamamlanması hakkında karar aldı. Bu üç aylık süre başvuru sahibinin maaş hakkı olup olmadığı hakkındaki tahkikat için ayrılmıştı. Ancak, Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, 1888 yılında sandığın aylık geliri 10.500; ödenen emekli, dul ve yetim maaşları 9.000 lira olduğu gerekçesiyle ailelere ait maaş işlemlerinin dilekçe tarihine göre sıraya konulmasını ve aylıklarının da padişahın onay tarihinden itibaren ödenmesini bir kez daha talep ettiyse de, Şura-yı Devlet'in kararı değişmedi.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Baltazzi'ye ait tütün fabrikasında memur muavini olarak çalışan Ahmed Efendi ölünce Mülkiye Tekaüd Sandığı, eşi Fatma Halide Hanım'a 62 kuruş maaş bağladı (14 Mayıs 1882 / 26 C 1299, ŞD, 2454/47 Lef 1).

⁵⁰⁶ Yaşlılık veya başka sebeple memuriyetten el çektirilen, işten ayrılanlara verilen maaş türü olan çerağlık maaşı da geride kalan aile bireylerine bağlanıyordu. 50 sene Enderun'da çalışmış ve 90 yaşından sonra ölen Ali Ferid Efendi'nin kızı Fitnat Hanım, babasına verilen 2 liralık çerağlık maaşının kendisine ödenmesini istedi (8 Şubat 1883 / 29 Ra 1300, İ. DH, nr. 875/69869 Lef 2). Enderun'dan emekli İsmail Naci Efendi'nin ölümünden sonra çerağlık maaşı eşi ve dört çocuğuna eşit miktarlarda bağlandı (19 Mart 1883 / 10 Ca 1300, İ. DH, nr. 879/70102). Tebdil-i hümayün kayığı reisi Hamdi Ağa'nın ölümünden sonra hazineден aldığı 2 liralık çerağlık maaşı eşi Ayşe Hanım'a 1882 yılından geçerli olmak üzere tahsis edildi (3 Şubat 1884 / 6 R 1301, İ. DH, nr. 907/72070).

⁵⁰⁷ Diğer ülkelerin emeklilik kanunlarında da maaş sahibinin dilekçe tarihi esas alınmıyordu. Emekli aylığı aidat kesintisi ile finanse edildiğinden diğer maaş türlerinden farklı konumdaydı. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne göre, emeklilik kanununda bu konuda değişiklik yapılmıştı ve bir kez daha değişikliğe gerek görülmedi (14 Haziran 1881 / 17 B 1298, ŞD.TNZ, 2448/3 Lef 1).

⁵⁰⁸ Kararnameye göre, maaş taleplerinde işlemlerin üç zarfında tamamlanması gerekiyordu. Bu üç aylık süre emekliliği isteyen memurun hakkı olup olmadığını tayin etmek üzere gerçekleştirilen tahkikat ve yazışmaya aitti. Emeklilerden ölenlerin maaşları zaten belliydi ve maaşlarının yarısı aileye ödeniyordu. Aileye maaş tahsisinde üç aylık sınırlama sandığın idaresini sıkıntıya sokacaktı. Gelir ve giderler arasında fark azalıyordu ve böyle devam etmesi halinde üç aylık sürenin uygulanması da mümkün olmayacaktı (1 Mart 1888 / 18 C 1305, ŞD, 884/39 Lef 1).

Aile bireyelerine bağlanan maaşlarla ilgili bir diğer önemli uygulama da sandık öncesi çalıştıkları kurumlar tarafından emekli edilenlerin eş ve çocuklarına tahsis edilen aylıklarla ilgiliydi. Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmadan önce emekli olanların ailelerine sandıktan maaş bağlanıp bağlanmayacağı belirsizdi. Şura-yı Devlet, kararnamenin yayımlanmasından önceki 5 yıl içinde ölenler ailelerinin nezaretlere başvurmalarına karar verdi. Taşrada yaşayan ailelerin de bu amaçla vilâyetlere dilekçe vermeleri gerekmektedir. Sandık yönetimi, bu ailelere bağlanacak maaşların miktarı hakkında tereddütte kaldı. Daha önce izah edildiği gibi, Şura-yı Devlet, 1881 yılında kararnamenin yayımlanmasından önceki 5 yılda ölen memurların ailelerine sandığa aidat ödeyenlerin aileleri gibi, emekli aylığının yarısının bağlanmasına karar verdi. Nezaretlerin emekli ettiği memurların ailelerine ise bu kurumların bütçelerinden maaş ödenmesi kararlaştırıldı. Nezaretlerin ödediği aile bireyleri maaşları da sandık tarafından hesaplandı.⁵⁰⁹ Sandıktan maaş bağlanması uygun olmayan memur ailelerine hazineden⁵¹⁰ veya muhtacın tertibinden aylık tahsis edilmekteydi.⁵¹¹

⁵⁰⁹ Fatma Sultan'ın ölümünden sonra dairesindeki çalışanlar maaşları hazineden ödenmek üzere emekli edildiler. (24 Ağustos 1886 / 24 Za 1303, İ. DH, nr. 1000/79010). Evkaf Nezareti Senedat Kalemî emekli kâtiplerinden Sadık Efendi ölünce Mülkiye Tekaüd Sandığı, eşi Şerife Hayriye Hanım'a bağlanacak maaşı 1 lira olarak hesapladı. Maaş, Evkaf Nezareti'nce ödendi (23 Haziran 1892 / 28 Za 1309, *BEO.AYN. d*, nr. 1695, s. 57).

⁵¹⁰ Vasıf Mehmed Paşa'nın eşi Habibe Hanım'a hazineden aylık bağlandı (27 Ocak 1883 / 17 Ra 1300, İ. DH, nr. 874/69798). Mahmud Celaleddin Efendi'nin hademesi Salih Efendi ölünce hazineden aldığı 3 lira 60 kuruş maaşın yarısı eşi Melek Hanım ve iki kızına bağlandı (24 Mart 1883 / 15 Ca 1300, İ. DH, 70109). Has Oda Kethüdalığı'ndan emekli Ahmed Necib Bey'in eşi Feride Hanım, oğlu Mehmed İzzet Bey ve kızları Hadice ve Fatma'ya 50'er kuruş maaş bağlandı (30 Nisan 1883 / 22 C 1300, İ. DH, nr. 882/70346). Mabeyn-i Hümayûn çalışanları 1887 yılına kadar sandığa aidat ödemedikleri için geride kalan ailelerine bağlanan maaş hazine kaynaklarıyla ödenmekteydi. Mabeyn-i Hümayûn ayvazlığından emekli ve hazineden 15 lira aylık alan Serkiz öldüğünde maaşı kızlarına bağlandı (16 Ağustos 1883 / 12 L 1300, İ. DH, nr. 892/71010). Mabeyn-i Hümayûn Başkâtâbet talâtkarlığından emekli Ahmed Ağa'nın ölümüyle hazinenin ödediği 3 lira maaşının yarısı eşi Emine, kızları Fatma ve Kerime arasında paylaştırıldı (26 Ocak 1884 / 28 Ra 1301, İ. DH, nr. 907/72042). Kırkkilise telgraf müdürlüğündeyken 1884'te ölen Raşid Efendi'nin hizmet süresi ailesine maaş bağlanması için yeterli olmadığı halde eşi Safinaz Hanım, 6 yaşındaki oğlu ile sıkıntı çektiklerine dair dilekçe ile saraya başvurdu. Safinaz Hanım ve oğluna aylık 1,5 lira maaş hazine tarafından ödenmek üzere bağlandı (1 Mart 1886 / 25 Ca 1303, İ. DH, nr. 980/77393). Çıldır Sancağı'na tabi Şevaşet ve Mîdho nahiyesi yurtluk mutasarrıfı Süleyman Bey'in ölümünün ardından 9 lira maaşı 5 çocuğu arasında paylaştırıldı. Oğulları İbrahim, Arslan ve İshak'a 2'şer lira, kızları Hadice ve Hünkâr'a 1'er lira olmak üzere maaşı pay edildi (15 Haziran 1883 / 9 Ş 1300, İ. DH, nr. 889/70764 Lef 2). Sandık dışında padişahın kararıyla bağlanan aile maaşları farklı kurumların gelirlerinden ödenmekteydi. Eski sadrazam Mehmed Reşid Paşa'nın eşi Emanullah Hanım'a bağlanan aylık Faik Paşa Vakfı'nın Evkaf hazinesine ait gelirlerinden ödendi (16 Şubat 1887 / 23 Ca 1304, İ. DH, nr. 1020/80449).

⁵¹¹ Vergi Emaneti Meclis Kalemî memurlarından Mehmed Ali Bey'in ölümünden sonra kalemdeki maaşının 1,5 lirası eşi Feleknur Hanım'a, kalanı Esad, Mahmud ve Advîye adlı üç çocuğuna da eşit miktarlarda paylaştırılmak üzere toplam 3 lira aylık bağlandı (30 Ocak 1887 / 6 Ca 1304, İ. DH, nr. 1021/80550 Lef 2). Hazinenin ödediği emekli, dul ve yetim ve muhtacın aylıkları için yoklama yapıyordu. Maaş sahibine hazine tarafından verilen matbu ilmuhaberinin mahalle imam veya muhtarlarına onaylatıldıktan sonra maaş beratı ve nüfus tezkeresiyle birlikte Muhasebe-i

Hazinenin içinde bulunduğu mali kriz kuşkusuz en çok memurları etkiliyordu. Ancak, bunların yanında hazineden maaş alan bir kesim vardı. Maliye Nezareti tarafından aylıkların düzenli biçimde ödenmemesi bu maaş sahiplerini de sıkıntıya sokmaktaydı. Maaşları ve sehimlerini almak için Maliye Nezareti'ne giden kadınları makamında kabul eden Nazır Ahmed Münir Paşa, alınan tedbirlerle Mart ayından sonra ödemelerin düzenli yapılacağını söyledi. Nazır, kadınlardan maaş kuponlarını kırdırmak için sarraflara gitmemelerini istedi.⁵¹² Düzenli ödeme yapılamadığı için maaş günlerinde izdiham yaşanmaktaydı. Bu izdiham sırasında asker emeklilerinden Mehmed Ağa hayatını kaybetti. Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa, Bâbîâlî'ye giderek durumu Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya anlattı.⁵¹³ Maliye Nezareti 11.000'den fazla kişiye emekli ve sadaka aylığı ödemekteydi.⁵¹⁴

Birinci Bölümde izah edildiği gibi, 1884 yılında kararnamede değişiklik yapıp ölen memurun ailesine düşen maaşın yarısı 5 liraya aşmazsa tamamı eş, çocuklar ve anne-babaya eşit biçimde paylaşılmasına; ama, fazlaysa 5 liranın tamamıyla kalanın yarısının ödenmesine karar verildi. Ailede iki yetim olduğunda 5 liranın tamamı ve kalan kısmın dörtte üçü aralarında paylaşılmakta; dörtte biri sandığa devredilmekteydi. Yetim sayısı 3 ve daha fazla ise maaşın tamamının aile bireylerine verilmesi söz konusuydu. 1889 yılındaki değişiklikle yetim sayısı arttıkça daha yüksek oranda maaş bağlanmasından vazgeçildi. Buna göre, 10 yıl hizmetten sonra ölen memurların tek yetimlerine aylığın 5 liraya kadar olan kısmının bağlanmasına; birden fazla yetim varsa eşit paylaşılması yoluna gidildi. Yetimlerden ölenler veya maaş haklarını kaybedenlerin payları da diğerlerinin aylıklarına eklendi.

Ailelere bağlanan maaşlarla ilgili olarak kararnamede yapılan değişiklikler devam etti. Zor çalışma şartlarında görev yapan memurlarla ilgili düzenleme 1891 yılında gündeme geldi. Meclis-i Vükelâ, koleraya yakalanarak ölen Halep telgraf memuru Selim Efendi'nin ailesine maaş bağlanamayınca görev esnasında olağanüstü

Umumiyye Maaş Şubesi'ne getirilmesi gerekliydi (27 Mart 1891 / 16 Ş 1308, *Takvim-i Vekayî*, sayı: 1247, s. 6).

⁵¹² 9 Nisan 1884 / 13 C 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1758, s. 2.

⁵¹³ Birkaç kişi de hafif yaralandı. Maliye Nazırı Münir Paşa, Bâbîâlî'ye giderek, sadrazama bilgi verdi (7 Kasım 1884 / 18 M 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1918, s. 1).

⁵¹⁴ Sahte belgelerle maaş almaya çalışan kişilere karşı önlem alındı. Maliye Nezareti'ndeki maaş odasında Maaş Mümeyyizi Şevket Efendi tarafından tutulan defterle aylık sahipleri kayıt altına alındı. Sahte belgelerle gelenlere de cezai işlem uygulanması kararlaştırıldı (23 Ocak 1885 / 6 R 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1983, s. 1). Ertesi gün uygulamadan vazgeçildi ve belge hazırlayanların kontrol edilmesi yoluna gidildi ve Ticaret Nezareti'nce verilen resmi izni almaları istendi (24 Ocak 1885 / 7 R 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1984, s. 1).

şartlar nedeniyle hayatını kaybeden memurların ailelerine aylık tahsisi için bir nizamname hazırlanmasını istedi. Zor şartlar altındaki bölgelere atanan memurların, kendilerine bir şey olması halinde aileleri için endişelenmelerinin önüne geçilmesi amaçlandı.⁵¹⁵

Ailelere bağlanan maaşlarla ilgili bir diğer sorun da Müslüman olmayanlarla ilgiliydi. 1889 yılında Beyoğlu tegrafhaneğinde muhabere memuru olarak çalışan ve din değiştirip Müslüman olan Mahmud Süreyya Efendi'nin ölümünden sonra annesine ve çocuklarına maaş bağlanması talebi tartışmalara sebep oldu. Sandık yönetimi, Mahmud Süreyya Efendi'nin annesi ve çocuklarına Hıristiyan oldukları gerekçesiyle maaş bağlanmamasına karar verdi ve durumu mazbatayla Şura-yı Devlet'e bildirdi. Bu konuda tereddüt eden Şura-yı Devlet, bu nedenle Hıristiyan aileye maaş bağlanmasının caiz olup olmadığını Adliye Nezareti'ne sordu. Adliye Nezareti, caiz olmadığına karar verdi.⁵¹⁶ Adliye Nezareti'nin dinen caiz olmadığı hükmüne ve Hıristiyanlara yönelik ayırım yapılmasına Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ karşı çıktı. Sandık yönetiminden de gayrimüslimlere maaş bağlandığına dair örneklerin olup olmadığını araştırmasını istedi. Diğer dinlere mensup memurların ailelerine de Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlandığı anlaşılınca Mahmud Süreyya Efendi'nin annesi ve çocuklarına aylık tahsis edildi.⁵¹⁷

Birinci Bölümde izah edildiği gibi, görev başında veya işine gidip gelirken kaza geçirip vefat edenlerin ailelerine hizmet süresine bakılmaksızın son maaşının dörtte biri oranında aylık bağlanıyordu. Ancak, ölümün göreviyle bağlantısının kanıtlanması gerekiyordu; aksi halde, 10 yıl hizmeti olmayanların aileleri aylıktan mahrum kalıyordu. Taşra meclislerinin, geride kalan eş ve çocuklara maaş tahsisi için memurun görev başında öldüğüne dair rapor hazırladıklarına da rastlanıyordu.⁵¹⁸ Uzun

⁵¹⁵ Halep telgraf memuru Selim Efendi, görevi sırasında koleraya yakalandı ve vefat etti. Nizamnamede buna uygun bir madde olmadığı için babası, kız ve erkek kardeşlerine maaş bağlanmadı. Meclis-i Vükelâ, nizamname hazırlanıp Şura-yı Devlet'e havale edilmesini istedi (13 Ağustos 1891 / 7 M 1309, ŞD, 2576/18 Lef 1).

⁵¹⁶ 11 Ekim 1889 / 116 S 1307, ŞD, 893/75 Lef 2.

⁵¹⁷ Sandığın Mahmud Süreyya Efendi'nin annesi ve oğlu Hıristiyan oldukları gerekçesiyle maaş bağlanmaması kararını Adliye Nezareti'de onaylayınca Şura-yı Devlet'de kabul etti. Meclis-i Vükelâ, maaş bağlanmamasının sebebinin açıklanmasını ve benzer bir örnek olup olmadığını sandık tarafından araştırılmasını istedi. Mahmud Süreyya Efendi'nin maaşından kesilen aidat terekesi olarak kabul edilemezdi (16 Ekim 1889 / 21 S 1307, MV, 48/22). Sandık yönetimince yapılan araştırmada kendisi Müslüman ailesi Hıristiyan olan memurlara maaş tahsisine dair örnekler bulundu. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ, Mahmud Süreyya Efendi'nin annesi ve oğluna aylık ödenmesine karar verdi (13 Nisan 1890 / 23 Ş 1307, MV, 49/62).

⁵¹⁸ Kahta Kazası Kaymakamı Emin Hüsnü Efendi'nin hizmet süresi 6 yıldır. O nedenle ailenin maaş başvurusu reddedildi. Malatya Sancağı Meclisi, Emin Hüsnü Efendi'nin görevi nedeniyle hayatını

süren tahkikatlar nedeniyle sandık yönetiminin bu konuda oldukça dikkatli bir araştırma yaptığı anlaşılmaktadır.

1890 yılı Ekim ayında emeklilik aidatı ödemedi hayattaki kaybeden memurların ailelerine bağlanacak maaşlarla ilgili yeni bir uygulama başlatıldı. Sandığın mali dengesini bozmamak amacıyla, aidat ödemedi ölen memurların eş ve çocuklarına bağlanan maaşlardan kesinti yapılacağı açıklandı. Daha önce izah edildiği gibi, hizmet süresi eksik olanlarla ailelerine bağlanan maaşlardan 30 yıllık süresini tamamlayıncaya kadar %5 kesinti yapılmaktaydı.⁵¹⁹ 1890 yılındaki kararlar sandığa hiç aidat ödemiş memurların aile bireylerine ödenen maaşlardan da %5 kesildi.⁵²⁰ Mülkiye Tekaid Sandığı tarafından emekli, dul ve yetimlere bağlanan maaşlarla ilgili haberler de gazetelerde yer almaya başladı. Genellikle maaş bağlanan kişi sayısı belirtiliyor ve yalnızca üst düzey bürokratların isimleri zikrediliyordu. Bunlar arasında Ahmed Cevdet Paşa, Musurus Paşa, Şehremini Mazhar Paşa da vardı. Meclis-i Vükelâ, Ahmed Cevdet Paşa'nın eşine 34 lira 45 kuruş maaş bağlanmasına rağmen, Paşanın hizmetleri nedeniyle 50 liraya çıkardı ve aradaki fark hazineден ödendi.⁵²¹

kaybettiğinde ısrar etti. Emin Hüsnü Efendi, vilâyetten aldığı emir üzerine civar bölgeleri gezdiği esnada şiddetli kış şartları yüzünden bulunduğu yerde 2 gün mahsur kalmış ve hastalanarak ölmüştü. Sandık yönetimi ise ailenin yaptığı başvuruda görev nedeniyle öldüğüne dair bir ifade olmadığını gerekçe göstererek, maaş talebini kabul etmedi. Malatya Sancağı mutasarrıflığının yazısında da Emin Hüsnü Efendi'nin eceliyle öldüğü rapor edildi. Sancak meclisi ise Emin Hüsnü Efendi'nin eşkiya takibi sırasında ağır mevsim koşulları nedeniyle öldüğünde ısrar etti. Sandık yönetimi birbirinden farklı bu raporlar nedeniyle maaş bağlanması kararını Şura-yı Devlet'e bıraktı (13 Ekim 1891 / 9 Ra 1309, ŞD, 908/18). Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, aileye dörtte bir oranında maaş bağlanmasına karar verdi (9 Haziran 1892 / 14 Za 1309, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 27).

⁵¹⁹ 6 Ekim 1890 / 21 S 1308, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3671, s.1.

⁵²⁰ Maaşlarından sandık için %5 kesilmeden ölenlerin aidat borçlarının aileye bağlanacak maaştan kesilmesi hakkında Meclis-i Vükelâ'da verilen kararın yalnız kendi maaşlarından sandık aidatı kesmeyen mal ve hesap memurlarına uygulanması Divan-ı Muhasebat tarafından istendi. Mülkiye Tekaid Sandığı yönetimi ise Meclis-i Vükelâ'nın kararının herkes için geçerli olduğu görüşündeydi (21 Mart 1891 / 10 Ş 1308, ŞD, 903/29 Lef 2).

⁵²¹ Sandığın Cemiyet-i Umumiyyesinin kararıyla aralarında emekli memurlar ile dul ve yetimlerin de bulunduğu toplam 157 kişiye maaş bağlandı. Bunlar arasında Birinci Bölümde zikredilen ve yüksek miktarda emekli maaşı bağlanan Londra Sefiri Musurus Paşa'nın ailesi ile Şehremini Mahzar Paşa, Yanya Defterdarı Seyfi Efendi, Beyrut Defterdarı Şerif Efendi, Bitlis Defterdarı Tevfik Efendi, Hicaz Defterdarı Kâmil Efendi'nin aileleri de bulunuyordu (19 Nisan 1891 / 30 Ş 1308, *Takvim-i Vekayi*, nr. 7, s. 3; 7 Haziran 1891 / 30 L 1308, nr. 30, s. 1).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANDIĞIN İDARESİNDE ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLER VE MÜLKİYE TEKAÜD SANDIĞI FONU

Bu bölümde ilk 10 yıllık dönemde Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın idaresinde yaşanan sıkıntılar; daha sonra mülki ve askeri kurumlarda görevli ordu mensuplarının maaşlarından kesilen aidat konusunda Askeri Tekaüd Sandığı ile ortaya çıkan hukuki sorunlarla ilgili gelişmeler ortaya konulacak ve emeklilik fonunun ilk 10 yıllık hesapları incelenecektir.

I. Aidat Tahsilinde Problemler ve Zimmet Olayları

1. Aidat Tahsilatındaki Sorunlar

Emeklilik kararnamesinde yaşlılık aylığı sistemine dahil kurumlarda görevli memurların maaşlarından %5 oranında aidat kesintisinden sorumlu olanlar, merkezde ve taşrada mal sandığı muhasebecileriydi. Bunların emeklilik aidatı ve terfi halinde maaşın zamlı kısmı ile yeniden tayinde yarım aylığı keserek ilk vasıta ile sandığa göndermeleri gerekiyordu. Bu paraların taşrada Bank-ı Osmanî şubelerine yatırılması ve şube olmayan yerlerde ise Posta ve Telgraf Nezareti veznelerinin kullanılması lazımdı. Posta aracılığıyla gönderilen aidat, İstanbul'da sandıktan bu işle görevlendirilmiş kişilerce postaneden teslim alınıyordu.

Emeklilik kararnamesinin uygulanmasına başlandıktan sonra aidat kesilmesi ve toplanıp sandığı gönderilmesi hakkında bazı sorunlar ortaya çıktı ve bu nedenle bir takım düzenlemeler yapıldı. Memur aylıklarından kesilen aidatların sahibine maaş verilmeden ay sonunda sandığa gönderilmesi usulünün hem kayıtlarda hem de gelirlerde karışıklığa yol açacağı itirazları yapıldı. Çünkü altı aylık maaş havalenemeleri gönderilmeyenler için nasıl bir uygulama yapılacağı belirsizdi. Bu

nedenle maaşlar ödendikçe %5 kesinti yapılması ve sandığa gönderilmesine karar verildi.⁵²²

Emeklilik aidatının maaşlardan kesilip gönderilmesinde sandığın kuruluşundan itibaren sorunlar yaşanmaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, bazı nezaretlerin emeklilik aidatını ve kesinti yapılan memurların isim ve maaş tutarlarıyla ilgili bilgileri içeren vukuat cetvellerini göndermediğini Bâbîâli'ye iletmekte; oradan ilgili nezarete uyarı yazısı yazılmakta ve ikazlara rağmen aidatın sandığa ulaştırılması geciktirildiğinde bu kez Şura-yı Devlet devreye sokulmaktaydı.⁵²³

Memur maaşlarından kesilecek aidatın miktarı konusunda sandık ve kurumlar veya vilâyetler arasında yaşanan ihtilaf da işleri geciktiriyordu.⁵²⁴ Sandık yönetimi, emeklilik aidatının sandığa gönderilmemesi konusunda sorumluları suçlamaktaydı. Aynı zamanda mali sorunların yol açtığı nakit sıkıntısı hem maaş ödemelerinin aksatmakta,⁵²⁵ hem de aidatların âcil harcamalar için kullanılmasına sebep olmaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, böyle durumlarda bir uyarı yazısı gönderiyor ve aidatı talep

⁵²² Trabzon Vilâyeti'nden maaş havaleleri altı aydır gönderilmeyenlerin durumunu soruldu. (16 Şubat 1882 / 27 Ra 1299, DH.MKT.PRK, 521/112). Bu telgraf Maliye Nezareti'ne gönderildi ve maaşlar ödendikçe aidat kesintisinin yapılmasının tüm vilâyetlere bildirilmesi istendi (13 Nisan 1882 / 24 Ca 1299, DH.MKT.PRK, 532/15 Lef 1 ve 2).

⁵²³ Evkaf Nezareti hem kendisine ait hazinede hem de taşradaki memur aidatı ve vukuat cetvellerini göndermeyince sandık Bâbîâli'ye başvurdu. Gazetelerdeki makalelerde de sandığın tüm memurlarının yararı için kurulduğu anımsatılarak öncelikle mal sandıklarındaki görevliler olmak üzere herkesin dikkat göstermesi gerektiği ifade edildi (14 Haziran 1881 / 17 B 1298, *Vakit*, nr. 2032, s. 2).

⁵²⁴ Sivas Vilâyeti memurlarının maaşlarından kesilecek miktar hakkında sandık idaresi ile vilâyet arasında anlaşmazlık yaşandı (31 Ekim 1881 / 24 Za 1298, *Vakit*, nr. 2149, s.1).

⁵²⁵ Nakit sıkıntısı çekilen dönemlerde memurlara maaşları gecikmeli olarak veriliyordu. Adliye memurlarının Nisan ayı maaşlarına mahsuben aylıklarının %30'u ödendi (25 Ağustos 1882 / 11 L 1299, *Vakit*, nr. 2444, s. 1).

ediyordu.⁵²⁶ Özellikle, bu konuda görevi ihmal sık görülen bir sorundu; hatta, sandığın kuruluşundan itibaren hiç aidat kesintisi yapmamış olan bölgeler vardı.⁵²⁷

Hazinenin içinde bulunduğu nakit sıkıntısı nedeniyle özellikle taşradaki kurumlar, masraflar için bütçede öngörülen ödenekleri alamadıklarında kaçınılmaz olarak maaşlardan kesilen aidatı sarf etmekteydi. Bu durum doğal olarak memurları etkilemekteydi. Memur maaşlarından kesilen aidatı, sandığa göndermek yerine yerel harcamalar için kullananlara ceza uygulandı. Nitekim, Trablusgarb eski defterdarı Eyüb Efendi ve İşkodra eski defterdarı İbrahim Efendi, bu paraları faiziyle birlikte ödemek zorunda kaldı.⁵²⁸ Kesintileri, hazine tahsil edilmesi koşuluyla senet olarak gönderen vilâyetler de uyarıldı; zira, nakit olarak ulaştırılması kararname gereğiydi.⁵²⁹

Aidatların sandığa düzenli gönderilmesini sağlamak için 1884 yılı başında bir adım atıldı. Dahiliye Nezareti, Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın talebi üzerine vilâyet ve sancak yetkililerine yazı göndererek Evkaf Nezareti'ne bağlı memurluklardan ayrılanlara zimmetlerinde sandık aidatı kalmadığı ortaya çıkmadan izin verilmemesini istedi.⁵³⁰ Bu karara yol açan gelişme 1884 yılı başında sandığa gönderilmeyen aidat miktarı 50-60.000 liraya ulaşmasıydı. Taşrada maaşların geç ödenmesi söz konusu

⁵²⁶ Sandığın kurulmasından önceki dönemlere ait aidatın toplanması da problem teşkil ediyordu. Maarif eski nazırı Münif Paşa'nın 1878 yılı Ocak ve Şubat maaşlarına ait aidat bunlardan biriydi (13 Temmuz 1882 / 27 Ş 1299, DH.MKT.PRK, 549/41). Ayrıca Maarif eski nazırı Münif Paşa'nın Posta ve Telgraf Nezareti veznesinden ödenmiş 1880 yılı Şubat ve Mart ayları maaşlarının 20 liralık aidatının 12 lirası gönderilmedi. Faiziyle birlikte talep edildi (24 Ağustos 1882 / 10 L 1299, DH.MKT.PRK, 554/80). Sorun kısa sürede çözümlenemedi. Münif Paşa, iki aylığından biri frank olarak ödendiği için fazla aidat istendiğini öne sürerek sandığın talebine itiraz etti. Eğer her iki maaşından sandığa 20 lira kesilirse fazladan aidat ödemiş olacaktı. Bir aylığına ait aidat için 8 lira ödemek istedi. Başvurusuna sandıktan ve Posta ve Telgraf Nezareti'nden cevap gelmeyince Şura-yı Devlet'e başvurdu. Şura-yı Devlet, paranın sandığa ödenmesine ve fazla kısım için dava açılmasına karar verdi (29 Eylül 1883 / 27 Za 1300, ŞD.TNZ, 2459/25 Lef 1). Posta ve Telgraf Nezareti tarafından açılan dava ikinci hukuk dairesince reddedildi. Paranın önce Posta ve Telgraf Nezareti veznesine, oradan sandığa teslim edilmesi ve ardından dava açılması gerekiyordu (9 Temmuz 1883 / 4 N 1300, ŞD.TNZ, 2459/25 Lef 3 ve 4).

⁵²⁷ Van Vilâyeti memurlarının 1878-1883 yıllarına ait maaşlarından kesilen aidat sandığa gönderilmedi. Sandığın ikazı üzerine Maliye Nezareti bölge defterdarına aidatın gönderilmesi hakkında yazı yazdı (25 Ağustos 1894 / 23 S 1312, BEO, 466/34906 Lef 2). Aidat sandığa gönderilmeyince Tevfik Paşa, bir kez daha anımsattı. Hakkari Sancağı eski muhasebecisi Ahmed Şevket Efendi'nin görev yaptığı döneme ait olan 223 liranın genel gelirlerden tahsil edilerek gönderilmesi için Van Vilâyeti'nin yeniden uyarılmasını istedi (23 Aralık 1894 / 25 C 1312, BEO, 538/40329 Lef 1). Dersim Sancağı'ndaki memurların 1880-1896 yılları arasında aldıkları maaşların aidatı gönderilmedi. Toplam da 1.026 liraya ulaşan aidatın Elazığ Vilâyeti gelirlerinden ödenmesi kararı hem vilâyete hem de Maliye Nezareti'ne tebliğ edildi (11 Aralık 1898 / 26 B 1316, BEO, 1241/93024 Lef 1).

⁵²⁸ Eyüp Efendi, kesilen aidatı yerel masraflar için kullandı. Faiziyle birlikte 50 lirayı aşan aidatı ödemek zorunda kaldı. İşkodra eski defterdarı İbrahim Efendi de valinin ilk maaşının yarısı olan 30 lirayı sandığa göndermediği için ceza olarak faizini de ödedi (10 Mart 1883 / 1 Ca 1300, *Vakit*, nr. 2640, s. 1).

⁵²⁹ Hicaz Vilâyeti bölgedeki memurların maaşlarından kesilen yaklaşık 90 liralık aidatı senet olarak gönderdi (6 Eylül 1882 / 23 L 1299, DH.MKT.PRK, 557/6 Lef 4).

⁵³⁰ 20 Şubat 1884 / 22 R 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1715, s. 1.

olmadığı için kesintilerin başka harcamalar için kullanıldığı endişesinin hakim olduğu sandık yönetimi, Evkaf Nezareti muhasebecilerine uygulanan ve aidattan kaynaklanan zimmetleri olmadığını gösteren mazbata talebinin ülke geneline yaygınlaştırılmasını önerdi; bütün defterdar, muhasebeci, Rüsumat Emaneti, Posta ve Telgraf Nezareti müdür ve memurlarının da zimmetleri olmadığına dair mazbata almaları ve sandığa ait kesintilerin tamamı ödeninceye kadar sorumlu tutulmalarını istedi.⁵³¹ Bu tedbirin sebebi, biraz önce belirtildiği gibi, hem gönderilmeyen aidat miktarındaki artış hem de Evkaf Nezareti'nin emeklilik sisteminin kurulduğu Kasım 1879'dan beri aidat kesintisi yapmamış olmasıydı. Divan-ı Muhasebat ve Maliye Nezareti müfettişleri Evkaf Nezareti'nin hesaplarını inceledi.⁵³² Ancak, Evkaf Nezareti'nin incelemelere itiraz etmesi üzerine, konu, komisyona havale edildi.⁵³³ Bu arada bazı gazetelerde Evkaf Nezareti muhasebecisinin aidatı uzun süredir sandığa göndermeyip başka harcamalar için kullandığı ve bu nedenle faiziyle geri ödemesine karar verildiği haberleri yayımlandı.⁵³⁴ Çalışmalarını tamamlayan komisyonun hazırladığı rapora göre sandığın evkaf hazinesinden 2.000 lira alacağı bulunduğu ve bu meblağın 247 lirasının nezaretin eski veznedarı Hanifi Efendi'nin zimmetinde olduğu ortaya çıktı.⁵³⁵

Evkaf Nezareti'nde çalışan memurların maaşlarının iç borçlanma tahvilleriyle ödenip Mülkiye Tekaüd Sandığı için aidat kesildiği; nezaretin aidatı sandığa göndermek yerine parayı kullandığı ve üstelik tahvillerin vadesi dolan faiz kuponlarının getirisini de tahsil ettiği belirlendi.⁵³⁶ Bunun üzerine genel bir duyuru yapılarak sandık aidatının aydan aya ve vukuat cetvellerinin de altı ayda bir sandığa gönderilmesi istendi. Zira, kesintilerle birlikte emekli, dul ve yetimlere maaş bağlanması işlemleri de

⁵³¹ Gönderilmeyen aidat tutarı sandığın kuruluşundan itibaren biriken miktardı. Kararnamede, aidatı göndermeyenlerden faiziyle alınacağına dair maddeye rağmen, rakam giderek büyüdü (20 Nisan 1884 / 24 C 1301, ŞD, 861/47).

⁵³² Evkaf Nezareti'ne birçok kez yazıldı ama cevapsız kaldı. Bu nedenle Divan-ı Muhasebat'tan seçilen bir memurun yaptığı denetim sonucunda nezaretin 3.369 liralık aidat borcu olduğu belirlendi. Paranın, Evkaf Nezareti Muhasebat ve Masarifat-ı Umumiyye Müdürleri Canib Bey ve Sıdkı Efendi'den tahsil edilmesine karar verildi (1 Haziran 1885 / 17 Ş 1302, ŞD, 869/15 Lef 1).

⁵³³ Divan-ı Muhasebat, aidatı sandığa göndermeyen sorumluları tespit etti ve onlardan tahsil edilmesi, gerekirse mahkemeye sevk edilmelerine dair bir mazbata hazırladı. Buna karşılık Evkaf Nezareti, yeniden incelenmesi talebiyle kayıtların tutulduğu defterleri Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti'ne gönderdi. Bunun üzerine bir komisyon kurulmasına karar verildi (15 Aralık 1885 / 8 Ra 1303, ŞD, 2499/24 Lef 2).

⁵³⁴ 16 Eylül 1885 / 7 Z 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2167, s. 2.

⁵³⁵ 651 lira ise henüz ödenmemiş maaşlara ait olan aidattı. Rapor, sandığın idare meclisinde de tartışıldı. Komisyonunda yer alan Evkaf Nezareti sandık temsilcisi rapora şerh koymuştu. Sandığın 1885 yılı sonuna kadar 4.480 lira aidat alacağı vardı. Evkaf Nezareti'nde sandık alacaklarına ilişkin hesap tutulmadığı anlaşılıyordu. Sorumlu olan Hanifi Bey ölmüştü. Kararnameye göre, sandık aidatını göndermeyen yükümlülerin sorumlu tutulması gerekiyordu. Sandık yönetimi paranın Hanifi Bey'in mirasçılarından tahsil edilmesini istedi (18 Mart 1887 / 23 C 1304, ŞD, 879/28 Lef 3).

⁵³⁶ Tevfik Paşa, Evkaf Nezareti'nin uyarılmasını istedi (14 Ekim 1888 / 8 S 1306, ŞD, 887/74 Lef 1).

gecikmekteydi.⁵³⁷ Burada değinilmesi gereken başka bir sorunda aidatın dışında dairelerin memurlarla ilgili kayıtlar konusundaki tutumlarıdır. Memurların terfi ve azillerine dair kayıtların tutulduğu vukuat cetvelleri ile kesin hesap pusulalarını göndermeyen kurum ve vilâyetler de bir diğer problemli. Sandığın kuruluşundan itibaren bu kayıtları İstanbul'a ulaştırmayan vilâyetlere bir kez daha tebligat yapıldı.⁵³⁸ Öte yandan Evkaf Nezareti, aidatı kesip göndermemesi yanında daha sonraki yıllarda hesap pusulalarını da hazırlamadı. Yalnızca İstanbul'da değil, taşrada da hesap pusulası hazırlamayan vilâyetler vardı.⁵³⁹

1886 yılında aidatın sandığa gönderilmemesi sorunu kararnamede değişiklik yapılarak çözümlenmeye çalışıldı ve maaşlardan kesinti yapıp sandığa göndermeyen sorumlulardan %12 oranında gecikme faizi alınması kararlaştırıldı. Faiz oranının yüksekliğinin caydırıcı olacağı düşünöldü; ancak, bu da etkili olmadı. Zira, bir memur kestiğı aidatı sandığa göndermeden görevden alındığında faizi onun mu, yoksa yerine atanan kişinin mi ödeyeceğı belirsizdi. Kararnamede maaşlardan kesilen aidatı, ilk araçla göndermeyenlerden yıllık faiz alınacağına dair bir hüküm vardı. Bu maddeye göre, bir memurun görev zamanında kesilip sandığa gönderilmeyen aidat, yerine atanan memura nakden devredildikten sonra halefi de göndermezse dönem sürelerine göre hesaplanacak faizin her ikisinden de istenmesi gerekiyordu. Öte yandan maaştan kesilen aidat zorunlu olarak başka yere harcanmışsa yeni memura ceza verilmemeliydi. Bu durumda emeklilik aidatı kesintisini yapan ve başka harcamaların finansmanında kullananlardan istenmesi gerekliydi. Tekaüd Sandığı yönetimi, Şura-yı Devlet'ten kararnamenin bu maddesinin yorumlanmasını talep etti.⁵⁴⁰

Temmuz 1886'da Şura-yı Devlet, bu konuyu karara bağladı ve aidatı göndermeyen memur görevden alınıp hesapları devrettiğı kişi de göndermezse %12 faizi görev süreleriyle orantılı olarak birlikte ödemelerine karar verdi. Aidatın başka bir harcamaya kullanılması durumunda daha sonra atanan kişi mal sandığında para

⁵³⁷ 15 Mayıs 1887 / 21 Ş 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2679, s. 1.

⁵³⁸ Sandık aidatının kesilmeye başlandığı tarihten itibaren vukuat cetvelleri ile kesin hesap pusulalarını göndermeyen Erzurum Vilâyeti'ne tebligat yapılması sandık yönetimince istendi (27 Kasım 1892 / 7 Ca 1310, BEO, 112/8390 Lef 1).

⁵³⁹ Evkaf Nezareti, 1883 yılından beri aidata ilişkin hesap pusulalarını düzenleyip sandığa ulaştırmadı. 8 yıllık hesapların hazırlanıp sandığa iletilmesi istendi (3 Mayıs 1894 / 26 L 1311, BEO, 395/29595).

⁵⁴⁰ 2 Mart 1886 / 26 Ca 1303, ŞD, 872/77.

olmadığı için kesintileri göndermezse, bu kez faiziyle birlikte ilk memurdan tahsil edilmesini istedi.⁵⁴¹

Taşranın ücra köşelerindeki memurların emeklilik aidatları da sandık için bir problem teşkil etmekteydi. Merkeze uzak bölgelerde görev yapan memurların emeklilik aidatı farklı nedenlerle merkeze ulaşmasa da sorumlulardan faiziyle tazmin ettirildi. Yemen'e bağlı Asir'deki memurların emeklilik ödeneği olan 1.510 lira nakliye aracı bulunamaması sebebiyle buradaki askeri fırkaya teslim edildi. Aidatın fırka tarafından sandığa gönderilmesine dair işlem tutanakla kayda alındı. Anlaşmayla ilgili belgelerin Hudeyde muhasebeciliğine verilmesine ve birkaç kez aidatın İstanbul'a ulaştırılması istenmesine rağmen para merkeze gönderilmedi ve geçen süre için faiz işletildi. Neticede bu paranın Hudeyde Sancağı Mutasarrıfı Celal Paşa ile diğer sorumlulardan faiziyle birlikte tahsil edilmesine karar verildi.⁵⁴² Maaşlardan aidatı kesip sandığa göndermekle yükümlü memurların bu konudaki bilgisizliği de önemli bir etkendi ve bunlar daha ziyade taşradaki memurlardı. Trablusgarb Vilâyeti'nde memurların maaşlarından nasıl kesinti yapılacağı bilinmediğinden aidatın gönderilmediği tespit edildi.⁵⁴³

Emeklilik kesintisini göndermeyen kurumlarla ilgili olarak yapılan yazışmaların giderek artması da sorunun boyutunu ortaya koymaktadır. Çünkü bu yazışmalar sandığın iş yükünün önemli bir kısmını oluşturmaya başladı. Daha önce belirtildiği gibi, bazı yerlerde yapılan kesintiler ilgili birimin ihtiyacı için harcanmaktaydı. Hatta, İstanbul'daki nezaretlerde çalışan memurların maaşlarından yapılan kesintinin sandığa ulaştırılmasında bile sıkıntılar yaşanmakta ve muhasebeciler bazen nazırların maaşlarından kesinti yapmayı bile ihmal etmekteydi.⁵⁴⁴ İstanbul'da

⁵⁴¹ 17 Temmuz 1886 / 15 L 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2475, s. 1.

⁵⁴² 9 Mart 1893 / 20 Ş 1310, BEO, 172/12840 Lef 2.

⁵⁴³ Trablusgarb Vilâyeti'nin 1880-1881 ve 1882 yıllarına ait sandık aidatı 490 liraydı. Kesin hesap pusullarında gösterilmediği belirlendi. Trablusgarb Vilâyeti'nden paranın başka bir harcama için kullanılmadığı ve zimmete geçirmenin de söz konusu olmadığı bildirildi. Fakat aidat kesintisi yeni başladığında kimse nasıl bir işlem yapılması gerektiğini bilmiyordu. Kazalarda hesaplar ve yazışmalar Arap kökenli bir mal müdürü tarafından yapılıyordu. Liva ve kazalarda esasen kayıtlardan sorumlu kimse kalmadığından 490 liranın aidat kesintisi olması gerektiği belirtildi. Paranın nerede olduğu belli değildi. Gecikmiş aidat birazdan izah edileceği gibi, tasfiye tahvilleriyle ödenecekti. Bu miktar tasfiye tahvillerine çevrildiğinde geriye 49 lira para kalıyordu. Aidat kesintisinin birinin zimmetinde kalıp kalmadığının araştırılması da zaman alacaktı. Şura-yı Devlet, tasfiye tahviline çevrildikten sonra kalan nakit bedeli az olduğu için sandığın tahsil edilmiş gibi kayda geçirmesini istedi (13 Haziran 1893 / 28 Za 1310, BEO, 225/16810 Lef 2).

⁵⁴⁴ Ticaret Nezareti, sandığa ait aidat kesintilerini ve emeklilik işlemlerinde kullanılan ve bu nedenle tutulması zorunlu olan memurlarla ilgili işe giriş, maaş, terfi gibi kayıtları içeren vukuat cetvellerini kararnamede belirlendiği gibi, belli aralıklarla göndermedi. Hatta ticaret nazırı olan ve vefat eden Suphi Paşa'nın maaşından bir süre %5 kesinti yapılmadığı ortaya çıktı. Aidat ve maaş artışlarından

olduğu halde aidat göndermeyen bir kurum da hazineydi. Mali sıkıntısı içindeki hazine memur maaşlarını düzenli olarak ödeyemediği gibi, ödenen aylıkların kesintilerinde sandığa vermemekteydi. Bu nedenle Mülkiye Tekaüd Sandığı ile Maliye Nezareti karşı karşıya geldi. Sandık yönetimi 1886 yılına ait aidatın ödenmesi gecikince faiziyle istediye de⁵⁴⁵ tahsil edemedi; 12 Ekim 1892’de meblağın 24.000 liraya çıkması üzerine iki nezaret arasında anlaşma yapılarak paranın haftalık 200 liralık taksitler halinde ödenmesine karar verildi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, gecikme faizinin ödenmesinde ısrarlıydı; bunun üzerine hazinenin imkân dahilinde taksit miktarını arttırması kararlaştırıldı.⁵⁴⁶ Hazine, çok geçmeden taksitleri aksattı. Maliye Nezareti’nden herhangi bir ödeme yapılması için evrak üzerinde “verile” işareti olmalıydı. Bu işaret bulunmadığı takdirde hiçbir yere ve kişiye ödeme yapılmamaktaydı. Sandığa ödenmesi gereken paranın başka bir yere sarf edildiği ortaya çıkınca 1894 yılında yeni bir anlaşma yapılarak bu meblağın sandığın hazineye verdiği borçlara dahil edilmesine ve bu yolla ödenmesine karar verildi. Ancak, paranın harcandığı tarihten borç kapsamına alındığı döneme kadar geçen sürede işleyen 56 lira 39 kuruşluk faizin durumu belirsizdi. Şura-yı Devlet, aidatın o dönemdeki muhasebeciden tahsil edilmesine karar verdi. Bu nedenle aidatları ödemeyen memurlar araştırıldı ve Maliye Nezareti Müsteşarı Mecdüddin Efendi ile selefi Namık Efendi oldukları tespit edildi. Görev sürelerine göre Mecdüddin Efendi’ye 50 lira 27,5 kuruş, Namık Efendi’ye de 6 lira 11,5 kuruş düştü. Namık Efendi, görevden alındığı için mazuliyet maaşından kesilip sandığa gönderilmesi istendi.⁵⁴⁷

sandığa verilmesi gereken farkla birlikte toplam 300 liranın ödenmediği hesapları inceleyen Maliye Nezareti müfettişleri tarafından tespit edildi. Divan-ı Muhasebat’ın da benzer uyarıları sonucunda sandık ile Ticaret Nezareti arasında bir süre yazışma devam etti. Suphi Paşa’nın emeklilik aidatı ve ilk aylığının yarısı sandığa ödenmediği için 16 Mart 1885’e kadar faiziyle birlikte 328 liraya çıktı. Aslında durum Suphi Paşa ölmeden önce anlaşıldı ve aidatla birlikte fazladan 15 lira kesinti yapılarak geçmiş yıllara ait miktar ödenmeye çalışıldı. Kararnameye göre, sandık aidatından İstanbul’da her dairenin muhasebecileri sorumluydu. Eğer bunu yapmazsa aidat tutarı maaş sahibinden değil muhasebeciden faiziyle birlikte alınıyordu. Ticaret Nezareti muhasebecisi, Suphi Paşa’nın maaşından aidat kesmediği gibi ilk maaşının yarısının sandığa ait olduğuna dair padişahın onay yazısına itibar etmemişti. Tekaüd Sandığı’na göre, para muhasebeciden alınmalıydı. Muhasebeci ise aidatın Suphi Paşa’nın talebi üzerine maaşından kesilmediğini savunuyor; hatta, maaş senetleri üzerinde el yazısı ile sorumluluğu üstlendiğini belirten ibareyi kanıt olarak gösteriyordu (11 Haziran 1886 / 9 N 1303, ŞD, 872/77 Lef 1, 2 ve 3). Aidatın kimden tahsil edildiğine dair bilgi edinilememiştir.

⁵⁴⁵ 12 Kasım 1892 / 22 R 1310, *BEO.AYN. d*, nr. 1695, s. 403.

⁵⁴⁶ 14 Ekim 1892 / 24 R 1310, *BEO*, 106/7915 Lef 1.

⁵⁴⁷ Şura-yı Devlet’in kararı Maliye Nezareti’ne bildirildi. Geciken aidatın hazinenin sandıktan aldığı borç meblağına ilâve edilerek ödenmesine karar verildi. Sözü edilen verile işareti veya emri olmadan ödemeye yapamayan muhasebeciler daha sonra aidat kesintisinden sorumlu olanlara yaptırım uygulanması yönünde alınan karar gereği sorumlu tutuldu (23 Eylül 1894 / 23 Ra 1312, *BEO*, 488/36551 Lef 1 ve 2).

İstanbul'da belediye hizmetlerini yerine getiren Şehremaneti çalışanlarının maaşlarından aidat kesildiği ve emekli olduklarında Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş aldıkları daha önce izah edilmişti. Sandık yönetimi, çalışanların maaşlarından kesilen aidatın gönderilmesi konusunda Şehremaneti'yle de sorun yaşadı. 1887 yılında Şehremaneti çalışanlarının maaşlarından kesilen aidatın yaklaşık 700 lirası sandığa gönderilmedi.⁵⁴⁸ Şehremaneti yönetimi, aidatın, İstanbul'daki kolera salgını sırasında seyyar hastaneler açılması için kullanıldığını bildirdi. Bu arada faiziyle birlikte 911 liraya çıkan aidatı sandığa göndermeyen muhasebeciler ölmüş olduğu için Şehremaneti, muhasebecilerin ailelerine bağlanan aylıklardan kesilmesini önerdi. Şura-yı Devlet, emlak vergisiyle ödenmesine karar verdiyse de, aidatın tahsil edilmesi uzun süre mümkün olmadı.⁵⁴⁹

Nazır Tevfik Paşa, İstanbul ve taşradaki dairelerin 1879-1883 yıllarına ait başka harcamalara sarf edilen aidatların borç tasfiye tahvilleriyle ödenmesini istedi. Aşağıda izah edileceği gibi, hazinenin, aidatların %10'nunu nakit, kalan kısmını tahville ödemesi kararlaştırıldı.⁵⁵⁰ Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi, ayrıca aidat sorununun çözülmesi için Şura-yı Devlet'in bütün kurumları bağlayıcı karar almasını talep etti.⁵⁵¹ Memur maaşlarından aidatı kesip sandığa göndermekle yükümlü

⁵⁴⁸ Şehremaneti çalışanlarının emeklilik aidatı gönderilmeyince Sandık Nazırı Tevfik Paşa, faiziyle birlikte tahsili için birçok kez uyarıda bulunduğunu anımsattı. Paranın Şehremaneti muhasebecisinden tahsil edilmesini istedi (11 Mart 1887 / 16 C 1304, ŞD, 879/26 Lef 2).

⁵⁴⁹ Çok önemli harcamaların finansmanında kullanmak üzere ortaya çıkan nakit sorunu o dönem maaşlardan kesilen aidat kullanılarak çözülmüştü. Şehremaneti bütçesinde açık vardı ve memur maaşları da zamanında ödenememişti. Aidat kesintisi kağıt üzerinde görülüyordu ama gerçekte maaşlar ödenmediği için kesinti yapılmamıştı (12 Mart 1887 / 17 C 1304, ŞD, 724/3). İstanbul'da kolera salgını çıktığında seyyar hastaneler açılmış ve hastalar bu hastanelerde karantina altına alınmışlardı. Bu harcamalar için hazineden para alınmadığı için emeklilik ve mazuliyet aidatı kullanıldı (6 Haziran 1896 / 24 Z 1313, ŞD, 784/11). Şehremaneti'nin aidat borcu faiziyle 911 liraya ulaştı. Aidatı sandığa göndermeyenler de bu arada öldü. Şehremaneti yönetimi, borcun aidatı zamanında sandığa göndermeyenlerin ailelerine bağlanan maaştan ödenmesini önerdi. Böyle bir uygulama olmayacağı için sandık yönetimi, kararı Şura-yı Devlet'e bıraktı (24 Ağustos 1897 / 25 Ra 1315, ŞD, 956/66). Şura-yı Devlet, aidatın Şehremaneti tarafından tahsil edilen emlak vergisi gelirlerinden ödenmesine karar verdi. Şehremaneti'ne ait olan emlak vergisinin %15'i sandığa ödenecekti ama bu kez paraya ihtiyacı olan Maliye Nezareti Şura-yı Devlet'in kararını uygulamadı (12 Kasım 1897 / 17 C 1315, BEO, 1038/77783 Lef 1). Mülkiye Tekaüd Sandığı, aidat borcu ödenmedikçe Şehremaneti çalışanlarının emeklilik dilekçelerinin işleme konmayacağını ölenlerin ailelerine de maaş bağlanmayacağını duyurdu. Şehremaneti, emlak vergisindeki payı ile borcun ödenmesini istedi (17 Aralık 1897 / 23 B 1315, BEO, 1054/79030 Lef 1).

⁵⁵⁰ 23 Ağustos 1887 / 4 Z 1304, ŞD, 882/5 Lef 2. Ankara Vilâyeti merkez sancağındaki memurların 1879-1889 yılları arasındaki maaşlarından kesilen aidatın 2.103 lirası sandığa gönderilmedi ve başka bir harcamada kullanıldı. Maliye Nezareti, aidatın ait olduğu yıllara ait gelirlerden ödenmesi için Ankara Vilâyeti'ne yazı yazdıysa da sonuç alınamadı (30 Temmuz 1895 / 8 S 1313, BEO, 686/51423 Lef 4).

⁵⁵¹ Tıbbiye Nezareti muhasebe memuru Şefik Efendi'nin 1884 yılına ait hesapları Divan-ı Muhasebat tarafından incelendi. Yaklaşık 8 liralık aidatın Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilmediği, kalp ameliyathanesinin tamir masrafları için kullanıldığı belirlendi (8 Haziran 1890 / 20 L 1307, ŞD,

olanlardan bu görevi yerine getireceklerine dair senet alınmaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın isteği üzerine 1888 yılı başında bütün dairelere bu senetlere aidatı zimmetlerine geçirmeyerek zamanında gönderecekleri kaydını yapmaları tebliğ edildi.⁵⁵² Yıl sonunda tebliğ yenilendi ve Dahiliye Nezareti, daha önce alınmış kefalet senetlerinin yenilenmesi zor olacağından kararın yenilerine uygulanacağı duyurdu.⁵⁵³ 1889 yılı Ocak ayında da genel tebligatla, görevden alınan memurların hesaplarının önce kaza; ardından vilâyet meclislerince incelenmesinden sonra hazineye gönderilmesi istendi. Böylece kamu alacaklarıyla sandık aidat borcu olan memurların görevden alınması nedeniyle yerine atanan kişinin sorumluluktan kurtarılması amaçlanmaktaydı. Halef ve selefın hesapları ayrı ayrı incelenip kamu alacaklarının kişilerden sorumlulukları ölçüsünde tahsil edilmesi kararlaştırıldı.⁵⁵⁴

Tüm tedbirlere rağmen sandığın kuruluşundan itibaren geçen 10 yılda emeklilik kesintilerinin tahsil edilemediği bölge ve kurumlar vardı. Bulgardağı madeni çalışanlarına ait aidat 8 yıldır sürüncemedeydi.⁵⁵⁵ Caydırıcı uygulamalardan biri de aidatın geciktirilmesi veya gönderilmemesine sebep olan kişinin emeklilik dilekçesinin işleme konulmaması, azledilenlere de mazuliyet maaşı bağlanmamasıydı. Kurumun ihtiyaçları için sarf edilen aidatın kullanım biçimi ve harcamanın niteliği, ceza verilip verilmemesinde belirleyici faktördü. Ani ve yüklü miktardaki bir harcama muhasebe memurunun sorumluluğunu ortadan kaldırmakta; ama küçük rakamlar halinde sarf edildiği durumlarda ihmal bulunduğu düşünölmekteydi.⁵⁵⁶ Bu nedenle 1888 yılında kamu borcundan dolayı yargılaması devam eden memurların emeklilik dilekçelerinin borç ödeninceye kadar işleme konulmaması kararlaştırıldı.⁵⁵⁷

899/43 Lef 1). Kalp ameliyathanesi için harcanan aidat, faiziyle birlikte gün geçtikçe arttı. Şura-yı Devlet, paranın Tıbbiye Nezareti tarafından ödenmesine karar verdi. Nezaret ise Maliye Nezareti'nden ameliyathanenin tamiri için para istendiğini verilmeyince de zorunlu olarak bu yola başvurulduğunu belirtti. Bu nedenle faizin Maliye Nezareti'nden talep edilmesini istedi. Maliye Nezareti ise aidatın maaştan kesildiğini bu nedenle Tıbbiye Nezareti'nin faizden de sorumlu olduğu görüşündeydi. Paranın kalp ameliyathanesinin tamiri için zorunlu olarak harcadığı Umum Mekatibi Askeriye Nezareti tarafından açıklanmışsa da emeklilik aidatı hiçbir sebeple başka bir harcama için kullanılmamalıydı. Bu nedenle yıllık %9 faiziyle birlikte sorumlulardan tahsil edilmesine karar verildi (28 Şubat 1893 / 11 Ş 1310, BEO.AYN., d., nr. 1695, s. 655). Aşağıda izah edileceği gibi, %12 olan gecikme faizi, kamu alacaklarına uygulanan faiz oranının %9'a çekilmesi nedeniyle indirildi.

⁵⁵² 16 Şubat 1888 / 4 C 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2910, s. 1.

⁵⁵³ 13 Aralık 1888 / 9 R 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3148, s. 2.

⁵⁵⁴ 23 Ocak 1889 / 21 Ca 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3183, s. 2-3.

⁵⁵⁵ Bulgardağı madeni çalışanlarının maaşlarından kesilen aidat başka harcama için kullanıldı (3 Mart 1894 / 25 Ş 1311, BEO, 369/27665).

⁵⁵⁶ Hakkari Sancağı'nın aidat borcu ödenmediği için muhasebeci görevden alındıktan sonra mazuliyet maaşı için başvurduğunda talebi reddedildi (28 Aralık 1897 / 4 Ş 1315, BEO, 1061/79502 Lef 1).

⁵⁵⁷ 20 Mart 1888 / 8 B 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2939, s. 1.

Aidatların nakit olarak gönderilmemesi de soruna yol açmaktaydı. Kayseri Sancağı'daki memurların 1882-1883 yılları aidatı muhasebeci Şevket Efendi tarafından poliçe olarak gönderildi. Ancak, poliçe bedeli ödenmeyince sandık, 62 kuruş protesto harcı ödedi. Paranın muhasebeciden tahsiline karar verildiyse de, Kayseri'den sonra Dersim Sancağı muhasebeciliğine atanan Şevket Efendi'nin öldüğü anlaşınca sancağın ödemesi istendi.⁵⁵⁸ Aidata karşılık hazinenin verdiği borç tasfiye tahvilleri alındı; ama, faizini tahsil etmek mümkün olmadı. Bunlardan biri de Trablusgarb Vilâyeti'ydi. Yukarıda bu vilâyetin 1880-1883 arasındaki aidatın ödenmesine ilişkin gelişmeler izah edilmişti. Bundan önce de vilâyetteki memurların 1879 yılına aidat bedelinin tahvil olarak gönderilmesi nedeniyle sorun yaşandı. Aidat bedeline karşılık tahvil gönderildi; ama, uzun süre ödenmedi. 1879 yılına ait aidatın faizinin tahsil edilmesi gerekmektedir. Dönemin defterdarı Şeref Efendi'nin Hicaz'da bulunması sebebiyle Şura-yı Devlet, sandığa, faizin tahsil edilme imkânı kalmadığını bildirdi.⁵⁵⁹

Yukarıda belirtildiği gibi, Meclis-i Vükelâ'nın kararı üzerine mal sandıklarının kestiği ve yerel masraflar için harcanan aidat, borç tasfiye tahvilleriyle 1884-1885 yılları kesintileri de iç borçlanma tahvilleriyle ödendi. Sandık Cemiyet-i Umumiyyesinin kararıyla, nakit ve tahvillerin değeri arasındaki fark nedeniyle ortaya çıkan zararı kapatmak amacıyla borç tasfiye tahvilleri Galata Borsası'nda satıldı. Satıştan elde edilen gelirle de iç borç tahvili alındı. Ayrıca, tahvillerin kupon getirisi tahsil edilip iç borçlanma tahvillerinin bir kısmı daha satıldı. Buradan sağlanan nakitle de borçlanma amacıyla iç piyasada satılan esham-ı umumiyye alındı. Tahvillere yapılan plasmanla emeklilik fonu önemli miktarda kâr etti.⁵⁶⁰

İkinci Bölümde izah edildiği üzere, çalışma hayatının ilk 10 yılı içinde emeklilik aidatı ödeyenler hayatlarını kaybettiğinde, eş ve çocuklarına maaş bağlanmakta; ama, emeklilik için gerekli olan 30 yıllık süreyi tamamlayıncaya kadar kesinti yapılmaya devam edilmekteydi. Aile bireylerinin aidat borcunu iç borçlanma

⁵⁵⁸ Şura-yı Devlet, Kayseri Sancağı'nın parayı sandığa gönderilmesi gerektiğine karar verdi (17 Aralık 1894 / 19 C 1312, BEO, 536/40126 Lef 1).

⁵⁵⁹ Trablusgarb Vilâyeti'nin 1879 yılına ait aidatı tahvil olarak gönderildi. Uzun süre ödenmediği için faizi de aidat tutarına ulaştı. Buna rağmen faizi tahsil edilemedi. 123 liralık aidatı göndermesi gereken zamanın defterdarı Şeref Efendi Hicaz'daydı. Vilâyet muhasebecileri ve mal müdürleri de aynı bölgede bulunuyordu. Trablusgarb Vilâyeti'nden gelen yazıda faizin sorumlulardan tahsil edilemeyeceği belirtilerek, talepten vazgeçilmesi istendi (15 Haziran 1893 / 1 Z 1310, BEO, 224/16799 Lef 2).

⁵⁶⁰ İç borçlanma tahvillerinin daha sonra Osmanlı tahvilleriyle değiştirilmesinden dolayı sandıkta 95.620 sterlin değerinde esham-ı umumiyye ve Osmanlı tahvilleri bulunuyordu. Sandık yönetimi, bunların faiz geliri ile yine esham-ı umumiyye ve tahvil almak için Şura-yı Devlet'ten izin istedi (30 Ekim 1891 / 26 Ra 1309, ŞD, 912/51 Lef 3).

tahvilleriyle ödemeleri de mümkündü.⁵⁶¹ Sandığın karşı karşıya kaldığı sorun aidat kesintisi yapıldıktan sonra göndermeyenlerle ilgiliydi, ama bu durum yalnızca görevini ihmal eden sorumlu kişiyi değil, maaşından emeklilik kesintisi yapılmayan veya aidatı İstanbul'a gönderilmeyen memurları da etkilemekteydi. Bağdad eski valisi Takıyüddin Paşa'nın emeklilik talebi saray tarafından kabul edildi⁵⁶² ve dilekçesi sandığa gönderildi. Bu sırada Bağdad Vilâyeti memurlarının aidatlarının bir kısmının mal sandığında kaldığı anlaşıldığı için Paşanın emeklilik başvurusu askıya alındı.⁵⁶³

Aidat faiziyle birlikte tahsil edilmeden gecikmeden sorumlu memurun emeklilik başvurusu işleme konulmamaktaydı. Bu nedenle memur hakkında dava açıldığı durumda da yargılama bitip beraat ilâmı alınana kadar ilgili memurun emeklilik dilekçesi bekletilmekteydi. Konya defterdarıyken nezle olduğu için istifa eden Ahmed Muhtar Efendi'nin emeklilik işlemleri Biga Sancağı muhasebeciliği ve Karesi defterdarlığı döneminde gönderilmeyen aidatlar nedeniyle yapılmadı.⁵⁶⁴ Sadece aidat kesintisini sandığa göndermeyenlerin değil, mahkemelerde yargılaması devam eden memurların da emekli edilmesi söz konusu değildi. Zimmet ve diğer suçlarla ilgili olarak yargılama süreci tamamlanıp beraat kararı çıkmadan emeklilik dilekçeleri işleme konulmuyordu. Posta ve Telgraf eski nazırı İzzet Efendi'nin hakkında devam eden kamu davası yüzünden emekli aylığının bağlanması ertelendi.⁵⁶⁵

Aidatın yanı sıra yeni bir göreve tayin edilen memurun ilk aylığının yarısı ve maaş artışı halinde de zammın bir defaya mahsus olarak kesilip sandığa

⁵⁶¹ 7 Şubat 1888 / 25 Ca 1305, ŞD, 2924/67 Lef 2.

⁵⁶² 13 Ekim 1887 / 24 M 1305, İ. DH, nr. 1051/82576.

⁵⁶³ Aidatının gönderilmemesinin sebebi, Bağdad mal memurunun görevini gereğince yerine getirmemesinden kaynaklandığını ikinci bir dilekçede ifade eden Takıyüddin Paşa, emeklilik işleminin yapılmasını veya mazuliyet maaşı bağlanmasını istedi (1 Aralık 1887 / 15 Ra 1305, İ. DH, nr. 1059/83125).

⁵⁶⁴ Ahmed Muhtar Efendi, emekli aylığı bağlanmayınca nedenini öğrenmek için yeniden başvurdu. Ahmed Muhtar Efendi, Biga Sancağı muhasebecisi iken 161 ve 1881 yılında da Karesi defterdarlığı döneminde 24 liralık aidat sandığa gönderilmemişti. Sandık yönetimi, aidatların Ahmed Muhtar Efendi'nin zimmetinde mi olduğunu yoksa başka harcama için kullanıldığını öğrenmek için iki bölgeye de yazı yazdı ve ama cevap alamadı (18 Mart 1893 / 29 Ş 1310, BEO, 176/13156 Lef 2). Yemen Vilâyeti'ne bağlı Asir Sancağı Muhasebecisi Ali Rıza Efendi'den gönderilmeyen aidat için faiz istenmemesi hakkında Meclis-i Maliyye'nin kararına sandık yönetimi itiraz etti. Yemen Vilâyeti'ne göre, mal sandığında para olmadığı için aidat gönderilememiştir. Sandık yönetimine göre, mal sandığında para olmaması bahane değildi; çünkü, para yoksa maaşlar ödenemezdi. Emeklilik aidatı maaşlardan kesiliyordu ve mal sandığında para bulunup bulunmaması ile ilgili değildi (14 Ekim 1891 / 12 R 1309, ŞD, 910/11 Lef 1).

⁵⁶⁵ Posta ve Telgraf eski nazırı İzzet Efendi hakkında kamu ve şahsi hukuk davaları vardı. İzzet Efendi rahatsızlandı ve kamu davası ertelendi. Şahsi hukuk davası ise devam ediyordu (14 Haziran 1889 / 15 L 1306, ŞD, 892/49)

gönderilmemesi, maaş sahibini, ölümü halinde de ailesini etkilemekteydi.⁵⁶⁶ Bu kesintilere de gecikme faizi uygulanmakta ve öldükten sonra sorumlu olan memurun aile bireylerine bağlanan aylıktan kesilmekteydi.⁵⁶⁷

Haziran 1887 tarihinde kamu alacaklarında istenen gecikme faizi yıllık %12'den %9'a indirildi; sandık aidatını geciktirenlere uygulanan faiz ise %12'ydi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, hangi faiz oranının istenmesi gerektiğini Şura-yı Devlet'e sordu. Şura-yı Devlet, konuyu Meclis-i Vükelâ'ya havale etti.⁵⁶⁸ Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ve Meclis-i Vükelâ, sandık aidatındaki gecikmeye karşılık istenen faizin kamu alacaklarına uygulanan seviyeye çekilmesini istedi. Kararnamede değişiklik yapıldı ve geriye dönük uygulanması kararlaştırıldı. Ancak, geriye dönük uygulamadan vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Çünkü, Şura-yı Devlet, yeni kararname yayımlanıncaya kadar %12 faiz istenmesine; yayımlandıktan sonra da %9'a düşürülmesine karar verdi.⁵⁶⁹ Öte yandan Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa, vilâyetleri aidatın vakit geçirilmeden Mülkiye Tekaüd Sandığı'na göndermeleri için uyardı.⁵⁷⁰

Daha önce vilâyet defterdar ve muhasebecileri, rüsumat nazır ve posta ve telgraf müdür ve memurlarıyla Evkaf Nezareti muhasebecilerinden sandık aidatı, vukuat cetvelleri ile kesin hesap pusulalarını zamanında ve düzenli olarak göndermeyenlere zimmetleri olmadığına dair beratın verilmemesi hakkında karar alındığı belirtilmişti. 1888 yılında bu kararın uygulanmadığı ortaya çıktı. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, görevden alınmaları halinde bu memurlara mazuliyet maaşı bağlanmasında kullanılan mazbataların verilmemesi hususunda yeni bir tamim yayımladı.⁵⁷¹ Sandık aidatını göndermeyen dairelerin yanında bu konuda gerek

⁵⁶⁶ Cidde muhasebeciliği de yapmış olan Hüseyin Hüsnü Efendi, Rodos Aşar Müdürlüğü'ne tayin edilince kural gereği maaşının yarısını Biga Mal Sandığı'na verdi; ama, mal sandığı parayı Tekaüd Sandığı'na göndermedi. 1881 yılında gönderilmeyen yarım maaş yıllar geçtikçe arttı ve faiziyle birlikte 375 liraya alıştı. Uzun süren yazışmalara rağmen maaş farkının gönderilmesinin hangi bölgede aksadığı anlaşılamadı. Aileye bağlanan maaştan kesilmeye başlandı. Meclis-i Mahsûs kararına göre, aidatı ödemekle yükümlü olanlar görevlerini yerine getirmezlerse ailelerine bağlanan maaştan dörtte bir oranında kesinti yapılacaktı. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ailesi karara itiraz etti. Onlara göre Hüseyin Hüsnü Efendi, parayı zamanında Biga mal sandığına göndermişti. Tekrar yapılan yazışmalarla paranın askeri harcamalar için Biga mal sandığından havale edildiği anlaşıldı (24 Aralık 1894 / 26 C 1312, BEO, 543/40711 Lef 2).

⁵⁶⁷ Sadaret dairesi telgraf kalemi müdürü iken vefat eden eşinden dolayı Atike Hanım'a 1 lira 70 kuruş maaş bağlandı. Maaş artışlarının sandığa gönderilmediği belirlenince Atike Hanım'ın aylığından 40'ar kuruşluk taksitlerle tahsil edilmeye başlandı. Atike Hanım, kesintiye itiraz edince inceleme yapıldı. Maaşının zamlı kısmını göndermeyen kişinin yine memurun kendisi olduğu tespit edilince itiraz reddedildi (1 Haziran 1890 / 13 L 1307, ŞD, 2932/30 Lef 2).

⁵⁶⁸ 11 Haziran 1887 / 19 N 1304, ŞD, 880/26 Lef 2.

⁵⁶⁹ 20 Haziran 1887 / 28 N 1304, MV, 21/8; 4 Temmuz 1891 / 27 Za 1308, ŞD, 905/2 Lef 2.

⁵⁷⁰ 8 Ağustos 1888 / 30 Za 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3042, s. 2.

⁵⁷¹ 17 Ağustos 1888 / 9 Z 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3050, s. 3.

İstanbul'da gerek taşrada gerekli özeni gösteren kurumlar vardı. Gazeteler de bu kurumlara ilgi gösteriyordu. Sandık aidatlarını düzenli olarak gönderen kurumlarla ilgili haberler de gazetelerde yer almaktaydı.⁵⁷²

Muhasebecilerin ihmâlkırlığı yanında tahsil edilemeyen aidatların önemli sebeplerinden biri daha önce belirtildiği gibi, maaşların düzenli olarak ödenmemesiydi. Bu nedenle bir kısmı memur ve asker maaşlarının ödenmesinde kullanılmak üzere kaynak arayışına girişildi. Çare olarak 1.000.000 liralık tahvil çıkarılması planlandı.⁵⁷³ Bu konudaki gelişmeyi konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için takip etmedik; ancak, maaşların ödenmesinde düzensizliği göstermesi bakımından önemlidir.

Aidat toplanmasıyla ilgili başka bir problem de taşradan gönderilen kesintilerin eksik çıkmasıydı. Taşradaki memurlar ve postaneler bu konuda birbirlerini suçlamaktaydı. Posta ve Telgraf Nezareti'ne göre, posta teslim eden ve alan memurların gözü önünde posta tatarları veya seyyar memurlara verilmekteydi. Mühürlü postalar arasında şüpheli gözükeler, vilâyet meclislerine gönderilmekteydi. Açık posta olsa bile posta memuru teslim alıp göndermekle yükümlüydü ve yapılacak çok fazla şey yoktu. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti, sandık aidatının posta senetleriyle ağırlıkları torba ve çıkınların üzerine yazılıp postane tarafından ölçülmesinden sonra teslim alınmasını talep etti; ancak, Posta ve Telgraf Nezareti, kapalı postaları kontrol etmenin mümkün olmadığını bildirdi.⁵⁷⁴

Bu sorunun çözümü için 1890 yılı başında alınan bir kararla emeklilik aidatının doğrudan Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilmesi yerine, vilâyet defterdarlıklarıyla liva muhasebeci ve kaza mal müdürlerine teslim edilmesi istendi.⁵⁷⁵ Ayrıca, sandığa ait aidatını zamanında göndermeyen veya zimmetine geçirenler nedeniyle davalarda sandığı temsil etmesi için bir avukat tutuldu. Şura-yı Devlet,

⁵⁷² Lazistan Sancağı'nın aşar vergisi gelirleri ile memur maaşları ödendi. Ordu tahsisatına ait olan pay verildikten sonra hazine, Hazine-i Hassa, Şirket-i Hayriyye ve Tekaüd Sandığı havalesi de gönderildi (19 Mart 1889 / 17 B 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3228, s. 4).

⁵⁷³ Borçlanma için Avrupa ülkeleri borsalarının durumu incelendi. Borsalar iyi durumdaydı. Tahvil satışı için uygun ortam vardı. İhraç fiyatı %70 olarak belirlendi (16 Eylül 1888 / 10 M 1306, İ. MMS, nr. 101/4252 Lef 2).

⁵⁷⁴ Taşra vilâyetlerinden sandığa gönderilen aidat eksik çıktığında ilgili vilâyete bildirilip, eksik kısmın tamamlanması isteniyordu. Vilâyetler aidatı tam olarak postaneye teslim ettiğini iddia ediyordu. Eksik aidat sandığın zarar etmesine yol açtı. Sandık adına gönderilen emanetlerin İstanbul postanesince kontrol edilerek üzerinde yazılı miktarda ise tahsil memurunca kabul edilmesi, aksi halde alınmaması kararlaştırıldı. Posta ve Telgraf Nezareti'ne göre, kapalı postalarda miktarın kontrol edilmesi mümkün değildi: ancak, açık postaların incelenmesi söz konusuydu. Sandık, eksik posta havaleleri nedeniyle sıkıntı yaşadı. Son olarak Preveze'den gönderilen aidatın 5 lirası eksik çıktı (3 Aralık 1886 / 7 Ra 1305, ŞD, 878/47 Lef 2).

⁵⁷⁵ 11 Şubat 1890 / 21 C 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3504, s. 2.

Ahmed Âgâh Efendi'nin avukat olarak atanmasını kabul etti. Aynı zamanda sandık yönetimi, ödenmemiş aidatlarda zaman aşımı uygulamasının kaldırılmasını istediye de Şura-yı Devlet kararı erteledi.⁵⁷⁶ Mülkiye Tekâüd Sandığı'nı temsil etmek üzere birinci sınıf dava vekili Ahmed Âgâh Efendi'nin atandığı dairelere duyuruldu.⁵⁷⁷ Ahmed Âgâh Efendi'nin, tahsil edilen aidatın %7'sinin yanında sabit bir miktarda maaş verilmesi isteği,⁵⁷⁸ kabul edildi.⁵⁷⁹

Aidat tahsilindeki sorunun çözümü için gecikmiş tutarın faiziyle birlikte sorumludan tahsil edilmesi yaptırımı yeterli etkiyi göstermeyince, 1890 yılında farklı bir uygulamaya gidildi. Mülkiye Tekâüd Sandığı aidatını göndermediklerine dair sicillerinde kayıt bulunan vilâyet defterdarları ve muhasebecilerinin borç ödeninceye kadar göreve atanmamaları kararlaştırıldı. Şura-yı Devlet, bu karara rağmen atanan memurların olduğunu tespit edince tayinden önce araştırma yapılmasını istedi ve bu karar Maliye Nezareti'ne bildirildi.⁵⁸⁰ Taşrada Rüsumat Emaneti, Duyun-ı Umumiyye, Posta Telgraf, Evkaf, Maarif Nezaretleri ve Ticaret Mahkemeleri memurları aidatı kendileri kesip sandığa göndermekteydi. O nedenle kararın bu nezaret ve dairelerin memurlarına da uygulanması istendi.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Sandığın bu talebine Şura-yı Devlet, daha sonra değerlendirme yapıp karar verileceğini bildirdi. Sandığa göre, hazinenin alacaklarında zaman aşımı kaldırılmıştı. Üstelik aynı uygulama evkaf ve belediye gelirlerine de yaygınlaştırılmıştı (18 Aralık 1890 / 6 Ca 1308, İ. ŞD, nr. 104/6217 Lef 1).

⁵⁷⁷ 3 Şubat 1891 / 23 C 1308, ŞD, 903/26.

⁵⁷⁸ Ahmed Âgâh Efendi'nin talebi sandık idare meclisinde değerlendirildi ve kendisine 4 lira maaş ödenmesine karar verildi (3 Ekim 1891 / 29 S 1309, ŞD, 908/17).

⁵⁷⁹ Sandık idare meclisinin 4 lira maaş verilmesi önerisi Şura-yı Devlet tarafından onaylandı (7 Kasım 1891 / 5 R 1309, İ.ŞD, nr. 111/6685 Lef 2).

⁵⁸⁰ Tayin edilecek defterdar ve muhasebecilerin sandıkla ilgili bir sorumlulukları varsa bu konu çözümlenmeden atamalarının yapılmaması Maliye Nezareti'ne bildirildi (3 Kasım 1891 / 30 Ra 1309, *A.DVNS.NZAM. d*, nr. 5, s. 196).

⁵⁸¹ Sandık nazırı Tevfik Paşa, aynı uygulamanın kendi aidatlarını gönderen memurlara da yaygınlaştırılmasını istedi (14 Ekim 1891 / 12 R 1309, ŞD, 910/13 Lef 3). Maaşlarını kendi sandıklarından alarak emeklilik aidatını gönderen idareler şunlardı: Selânik, Kosova, Konya, Bursa, Merzifon, Ankara, Van, Hakkari, Suriye, Trablusgarb, Yanya, Halep, Adana, Hicaz, Yemen, Aydın, Edirne, Diyarbakır, Bağdad ve Beyrut Telgraf ve Posta Baş Müdüriyetleri; Edirne, İşkodra, Preveze, Erzurum, Trabzon, İzmir, Trablusgarb, Selânik, Bağdad, Prizren, İskenderun, Girid, Cidde, Yemen, İnebolu, Samsun, Sinop, Ereğli, İzmid, Karamürsel, Silivri, Kal'a-i Sultaniye, Bandırma, Gemlik, Yalova, Mudanya, Bartın, Büyükçekmece, Cedidpaşa Rüsumat Emanetleri; Bursa, Selânik, Edirne, İzmir, Konya, Halep, Midilli, Manastır, Ankara, Trabzon, Beyrut, Trablusgarb, Girit, Bağdad, Dırac, Siirt, Adana, Erzurum, Sivas, Yemen, Bandırma Duyun-ı Umumiyye Müdürlükleri; Adana, Selânik, Manastır, Yanya, Kosova, İşkodra, Hüdavendigâr, Ankara, Konya, Adana, Diyarbakır, Aydın, Cezayar-i Bahr-ı Sefid, Sivas, Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Halep, Suriye, Beyrut, Bağdad, Basra, Musul, Elazığ, Kudüs, Biga, İzmid, Serfice Maarif müdür ve muhasebecileri; Selânik, Edirne, Yanya, Aydın, Milaç, Altıncı Şube, Suriye, Beyrut, Bağdad, Halep, Basra, Musul, Çatalca, İnegöl Emlak-ı Hümayûn memurları; Edirne, Selânik, Manastır, Üsküp, Erzurum, Beyrut, Rodos, Biga, Ankara, Elazığ, Bitlis, Kudüs, İzmid, Bursa, Yanya, İşkodra, Kastamonu, Diyarbakır, Kırkkilise, Van, Trabzon, Suriye, Çatalca, Zor, Aydın, Konya, Sivas, Musul, Halep, Adana Ziraat Bankası memurları; Selânik, Adana, Preveze, Kavala, Trablusgarb, Şam, Hudeyde, Basra, Bağdad,

2. Zimmet Soruşturmaları ve Hırsızlık Olayları

Aidatlarla ilgili sorunun başka bir boyutu zimmete geçirme, hırsızlık, sahte belgelerle maaş tahsil etme gibi adli olaylardı. Sandık bu türden adli olaylar nedeniyle çok büyük miktar zarar etmediyse de, yazışmalar ve mahkemeler yüzünden yıllarca uğraşmak zorunda kaldı. Bu nedenle ilk 10 yılda meydana gelen bu türden olayların incelenmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi para bulunan kurumlarda hırsızlık ve diğer sahtekârlıklara rastlanması olasıdır. Emeklilik sistemine dahil olan memurların maaşlarından yapılan kesintiler nedeniyle her daim nakit para bulunan sandıkta, aidat kesintisi yapılan diğer nezaretlerde zimmete geçirme ve hırsızlık türünden yasa dışı olaylar meydana gelmekteydi. Bunlardan biri Posta ve Telgraf Nezareti'nde yaşandı.

Posta ve Telgraf Nezareti çalışanları için kurulan ve Mülkiye Tekaid Sandığı ile birleştirilen sandık, talep eden memurlara faiz karşılığı borç vermekteydi. Bu sandığın devrinden sonra tahsil edilen borç taksitlerinin Mülkiye Tekaid Sandığı'na verilmesi gerekmekteydi. Sandık, Posta ve Telgraf Nezareti'nin tahsil ettiği 480 lirayı almak istediği sırada nezaretin veznesi soyuldu. Posta ve Telgraf Nezareti, parayla ilgili kayıt olmadığını ve paranın ödenmiş gözüktüğünü sandığa bildirdi. Araştırma neticesinde veznedarın parayı zimmetine geçirdiği ve hırsızlığı da bunu örtbas etmek için kullandığı kanaatine varıldı. Tevfik Paşa, Divan-ı Muhasebat'ın hesapları incelemesini istediyse de, konu, bu kurumun görev tanımına girmediği gerekçesiyle reddedildi.⁵⁸²

Konunun iletildiği Şura-yı Devlet, Posta ve Telgraf Nezareti'nden sandığa ait 480 lira hakkında ayrıntılı bilgi istedi. Nezarete göre, alacaklarla ilgili aylık cetvel düzenlenmekte ve tahsilat tutarı da sandığa verilmekteydi. Muhasebede 480 liranın sandığa ödendiği kaydedilmişti. Posta ve Telgraf Nezareti, veznedar hakkında soruşturma başlattı ve soruşturmanın tamamlanmasından sonra tazmin ettirilmesini

Halep, Beyrut, Siroz, Yanya, Kayseri, Konya, Aydın, İzmir, Trabzon, Sakız, Teke, Adana, Saruhan, Asir ve Canik Ticaret Mahkemeleri; Adana, Selânik, Manastır, Halep, Kosova, Yanya, Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Bursa, Aydın, Ankara, Kastamonu, Sivas, Trabzon, Karesi, Van, Kudüs, Trablusgarb, Konya, Erzurum, Suriye Diyarbakır Evkaf Nezareti memurları (ŞD, 910/13 Lef 1). Sandık aidatıyla ilişkisi olanların tayin edilmemelerine ilişkin karar kesin olarak uygulanmadı. İşkodra Vilâyeti defterdarlığına tayin edilen Osman Ferid Bey'in daha önce Ankara defterdarlığındayken ertelediği sandık aidatının gecikme faizinden dolayı zimmetinde 40 lira görülmüyordu. Ayrıca Elazığ Vilâyeti'nde bulunduğu döneme ait vukuat cetvelleri ile kesin hesap pusulaları da sandığa gönderilmedi (18 Mayıs 1893 / 2 Za 1310, BEO, 203/15168).

⁵⁸² 21 Eylül 1882 / 8 Za 1299, ŞD.DH, 2459/22 Lef 4.

istedi.⁵⁸³ Şura-yı Devlet, veznedarın yargılanması bittikten ve suçu kesinleştikten sonra Posta ve Telgraf Nezareti Dava Vekili Reşad Efendi'den aldığı bilgiler doğrultusunda 480 liranın veznedardan tahsil edilmesine karar verdi.⁵⁸⁴

Posta ve Telgraf Nezareti emekli fonu veznesindeki bir başka zimmete geçirme vakası da sandığın müdürlüğüne getirilmiş olan Muhasebat-ı Ecnebiyye Kalem Mümeyyizi Abdullah Tomasi Efendi döneminde yaşandı. Abdullah Tomasi Efendi'nin 151 lirayı zimmetine geçirdiği, üstelik göreve atanması sırasında kendisinden kefil de istenmediği ortaya çıktı. Bu nedenle yeniden tayin edilip zimmetine geçirdiği meblağın maaşından kesilmesine karar verildi.⁵⁸⁵ Memur maaşlarından aidat kesen muhasebecilerin zimmete para geçirmeleri sebebiyle yargılanmalarına rağmen, tahsilat uzun sürmekteydi. Daireler arasındaki yazışmalarda nezaretler işi ağırdan alabilmekteydi. Aidat zimmetinde kalan kişinin ölümü, durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmakta ve hayatta olan yeni bir sorumlu aranmaya başlanmaktaydı. Vergi Emaneti Veznedarı Cemal Efendi, aidatın 250 lirasını zimmetine geçirdi. Ailesine bağlanan maaştan dörtte bir oranında kesilmesi halinde paranın tamamının tahsili epey süre alacağı için Vergi Emaneti'nin eski muhasebecisi Kâmil Efendi'den alınmasına karar verildi.⁵⁸⁶ Maliye Nezareti, Kâmil Efendi'den tahsil edilmesi için mahkeme kararı alınmasını istedi.⁵⁸⁷ Bu paranın nasıl tahsil edildiğine ilişkin bilgimiz yoktur.

⁵⁸³ Nezaretin veznesinde hırsızlık olduktan sonra sandık idaresiyle veznedar arasında görülen hesapta borç taksitinden tahsil edilen paranın ödenmediği anlaşıldı. 480 liranın veznedar tarafından alınıp veznede saklandığına dair kayıt yoktu. Genel hukuk davası sona erdikten sonra veznedar ve kefil hakkında Merkez Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi'nde tazminat davası açıldığından veznenin ve sadığın alacağı için davanın sonucu beklenmeliydi (13 Kasım 1882 / 2 M 1300, ŞD.DH, 2459/22 Lef 3).

⁵⁸⁴ Posta ve Telgraf Nezareti veznedarı, sandıklar birleştirilmeden önce borçlulardan tahsilat yaptıktan sonra bu parayı kullandı. Veznede hırsızlık olunca 480 liranın da çalındığını iddia edip zimmet suçlamasından kurtulmak istedi (2 Aralık 1882 / 21 M 1300, ŞD.DH, 2459/22 Lef 1/1 ve ½).

⁵⁸⁵ Zimmetine geçirdiği 151 lirayı ödeyecek parası ve emlakı yoktu. Yeni bir göreve tayin edilmesi ve maaşından kesilmesine karar verildi (7 Haziran 1882 / 20 B 1299, ŞD.DH, 2455/12 Lef 1).

⁵⁸⁶ Vergi Emaneti'nin eski veznedarı Cemal Efendi, 250 liralık emeklilik aidatı ile hazine tarafından emanet veznesine havale edilen 50 lirayı zimmetine geçirdi. Toplam 300 liranın nasıl tahsil edileceği araştırıldı. Cemal Efendi'nin ölümünden sonra ailesine bağlanan maaşın dörtte biri 42 kuruş ediyordu. 42 kuruşluk kesinti ile 300 liranın tahsil edilmesi oldukça uzun zaman alacağı için Tekâüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, paranın emanetin eski muhasebecisi Kâmil Efendi'den tahsil edilmesini istedi. Kâmil Efendi, aidatı zamanında göndermediği için ardından göreve gelen Cemal Efendi'nin de bu parayı zimmetine geçirmesine yol açmıştı (14 Mart 1887 / 19 C 1304, ŞD, 879/27 Lef 1). Vergi Emaneti veznedarlığı yapmış Cemal Efendi'nin zimmetinde hem aidat hem de mütekaiddin-i kadîme maaşlarından kalan para vardı. Yapılan araştırmada emanetin eski muhasebecisi Kâmil Efendi'nin görevini yapmadığı anlaşıldı. Ardından atanan Cemal Efendi, hesapları devralarak sorumlu hale gelmişti (30 Mart 1887 / 5 B 1304, ŞD, 888/58 Lef 1).

⁵⁸⁷ Vergi Emanetinin eski veznedarı Cemal Efendi'nin zimmetine geçirdiği emeklilik aidatı faizliyle birlikte 378 liraya ulaştı. Maliye Nezareti'nin paranın Kâmil Efendi'den tahsili için mahkeme kararı

Memurların zimmetine geçirdikleri aidat, maaşlarından; onlar öldükten sonra da aileye bağlanan aylıktan kesilmekteydi. Sandık, Posta ve Telgraf Nezareti İstanbul Muhaberat-ı Ecnebiye memuru Mavridi Efendi ölünce zimmetine geçirdiği parayı ailesine bağlanan maaştan kesmeye başladı. Ancak, yasaya aykırı olduğu gerekçesiyle buna itiraz eden Posta ve Telgraf Nezareti, Şura-yı Devlet'e başvurdu. Bu başvuruya kadar aidatı göndermeyenlerin aile bireylerine bağlanan maaştan %25 oranında kesinti yapılmasına rağmen Şura-yı Devlet, bunun yerine miraslarından; yoksa kefillerinden tahsil edilmesine istedi.⁵⁸⁸ Sandık Nazırı Tevfik Paşa, 1887 yılında önce zimmete para geçiren memurdan, eğer ölmüşlerse veya ödeme güçleri yoksa kefillerinden tahsil edilmesinin bir kural haline getirilmesini istedi.⁵⁸⁹ Şura-yı Devlet, sandığın talebini kabul etti.

Şura-yı Devlet'in aidat borçlarını aile bireylerinin maaşı yerine mirasından ya da kefilinden tahsil edilmesi kararının uygulanması için mahkeme kararı gerektiğinden, tahsilat uzun sürmekteydi. Sandık, Siirt Duyun-ı Umumiyye memurlarının 1883 yılına ait aidatını zimmetine geçiren İstanbul Postanesi Emanet Memuru Karnik Efendi'den tahsil etmek istediğinde Posta ve Telgraf Nezareti, mahkeme devam ettiği gerekçesiyle bu talebi reddetti⁵⁹⁰ ve 72 liralık aidat 10 yıldan daha uzun bir süre tahsil edilemedi.⁵⁹¹ Şura-yı Devlet'in aile maaşlarından kesilmemesi kararına itiraz bu kez Meclis-i

gerektiği yönündeki ısrarı üzerine sandık yönetimi konuyu yeniden Şura-yı Devlet'e ilettili. Sandığa göre, Maliye Nezareti iki yıla yakın süredir konuyu geçiştiriyordu (23 Ekim 1888 / 17 S 1306, ŞD, 888/58 Lef 3).

⁵⁸⁸ Posta ve Telgraf Nezareti İstanbul Muhaberat-ı Ecnebiye Memuru Mavridi Efendi ölünce zimmetinde kalan kamu alacağı ailesine bağlanan maaştan kesilmeye başlandı. Şura-yı Devlet, Posta ve Telgraf Nezareti'nin itirazı üzerine aile maaşından kamu alacağının kesilmemesini istedi (19 Şubat 1883 / 11 R 1300, ŞD.TNZ, 2458/42 Lef 1).

⁵⁸⁹ Adana Vilâyeti evkaf eski muhasebecisi Mustafa Hilmi Efendi, kendi maaşına ait 258 liralık aidatı sandığa göndermedi. Ölümünün ardından kefilinden tahsil edilmesi istendi (17 Ekim 1887 / 29 M 1305, ŞD, 882/41 Lef 2).

⁵⁹⁰ 19 Ocak 1891 / 8 C 1308, ŞD, 2567/43 Lef 3.

⁵⁹¹ Mülkiye Tekaüd Sandığı paranın faiziyle birlikte tazmin ettirilmesini talep etti (14 Eylül 1892 / 12 S 1310, BEO, 69/5171). Tekaüd Sandığı, tüccarların postaneye emanet edilen nakitlerinin zimmete geçirilmesi halinde ilgili memura ödettirildiği gibi, aidatın da Karnik Efendi'den tahsil edilmesinde ısrar etti. Posta ve Telgraf Nazırı, nezarete ait kayıtlarda Siirt'ten gelen aidata dair bir kayıt olmadığını buna karşılık Bitlis'ten 60 liralık meciydiye, 10 liralık mağuşe olmak üzere toplam 70 liralık emanet kaydı bulunduğunu bildirdi. Emanet kayıtlarını Karnik Efendi tutmuş ve mühürlenmişti. Sandık yönetimi mühürlü kayıtları kabul etmedi. Karnik Efendi ise savunmasında emanet ilmuhaberinin kayıp olduğunu söyledi. Yargılama devam ettiği için yapılacak bir şey yoktu (22 Aralık 1892 / 2 C 1310, ŞD, 2608/26 Lef 2). Şura-yı Devlet'in paranın sandığa verilmesi yönündeki kararına rağmen, Posta ve Telgraf Nezareti, ödemeyi yapmadı. Posta ve Telgraf Nezareti, Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi'nin kararını bekliyordu. Aidatın kesildiği tarihten itibaren 11 yıl geçmesine rağmen ödenmedi. Bu arada bir tüccarın benzer biçimde zimmete geçirilmiş havalesi ise Posta ve Telgraf Nezareti'nce tazmin edildi (29 Eylül 1896 / 21 R 1314, BEO, 854/63311).

Vükela'ya iletiliyse de sonuç değişmedi.⁵⁹² Karar vilâyet ve diğer yönetim birimlerine ve mutasarrıflıklara bildirildi. Aile bireylerine bağlanan maaşın dörtte birinin kesilmesi yerine dairelerde maaşları ödeyen memurlar sorumlu tutuldu.⁵⁹³

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı yıllarca uğraştıran bir başka zimmet davası da Konya'da meydana geldi. Posta ve Telgraf Başmüdürü Abdülkerim Efendi'nin yaklaşık 800 liralık aidatı zimmetine geçirdiği ortaya çıktı ve hakkında dava açıldı.⁵⁹⁴ Abdülkerim Efendi, Konya İdare Mahkemesi'nin hükmüyle zimmet suçunu işlediği kesinleştikten sonra kararı üst mahkeme taşıdı.⁵⁹⁵ 26 Ekim 1889'da işten el çektirilen Abdülkerim Efendi, mahkeme sonucunda 15 Ekim 1892'de Şura-yı Devlet kararıyla görevine iade edildi. Tekaüd Sandığı, Konya defterdarının aidatın zamanında gönderilmesini kontrol etmesini istedi.⁵⁹⁶ Şura-yı Devlet, yargılanması devam eden, Abdülkerim Efendi'nin 35 aylık birikmişlerle birlikte maaşının yarısının sandığa gönderilmesine karar verdi.⁵⁹⁷ Sandık, Abdülkerim Efendi öldükten sonra da aidatı tahsil etmek için uğraştı.⁵⁹⁸

Zimmet vakalarının yanı sıra sandığın uğraştığı başka bir sorun da hırsızlıktı. Sandığın muhasebe kalemi çalışanlarından İsmail Hakkı Efendi'nin sahipsiz maaş sergilerinden bir kısmını mühürleyip parayı aldığı ortaya çıktı. Bu yöntemle 220 lira

⁵⁹² 31 Ağustos 1890 / 15 M 1308, MV, 57/10.

⁵⁹³ Aidatı zamanında kesmeyen sorumlu memur faiziyle ödemek zorundaydı. Divan-ı Muhasebat'ın da bu yönde kararı vardı (31 Ağustos 1890 / 15 M 1308, DH.MKT, 1756/68).

⁵⁹⁴ Aidat söz konusu olduğu için açılan zimmet davasının vekillerinden biri de sandıktı. Sandık yönetimi, hazinenin alacaklarının borçlulardan tahsil edilip mal sandıklarına teslim edildiği gibi aynı uygulamanın emeklilik aidatına da yapılmasını istedi (2 Nisan 1891 / 22 Ş 1308, ŞD, 904/14 Lef 1).

⁵⁹⁵ 18 Şubat 1892 / 9 B 1309, ŞD, 911/63 Lef 1; 3 Mart 1892 / 4 Ş 1309, ŞD, 911/63 Lef 2.

⁵⁹⁶ Abdülkerim Efendi'nin aidatın yanı sıra Posta ve Telgraf Nezareti'ne ait gelirlerden de zimmetine geçirdiği biliniyordu. Abdülkerim Efendi görevde kaldığı için Tevfik Paşa, denetimin defterdarda olmasını istedi (29 Aralık 1892 / 9 C 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 531).

⁵⁹⁷ Abdülkerim Efendi'nin yargılanmasında sandık taraf olarak yer alamadı. Posta ve Telgraf Nezareti, sandık dava vekilinin mahkemede yer alması için tebliğin Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan gelmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Konya İdare Mahkemesi'nden sonra Abdülkerim Efendi hakkında Konya meclisinde oturum yapıldı. Öte yandan görevden alınması ile iadesi arasında geçen sürede Abdülkerim Efendi'nin birikmiş aylıkları yaklaşık 442 lira, maaşı ise 25 liraydı. Biriken miktarla işe döndükten sonraki aylıklarının yarısının sandığa gönderilmesine karar verildi (14 Ocak 1893 / 25 C 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 565). Para ödenmeyince, Posta ve Telgraf Nezareti'ne yeniden yazılarak birikmiş aylıklarıyla alacağı maaşların yarısının sandığa gönderilmesi istendi (6 Mayıs 1893 / 19 L 1310, *BEO*, 194/14503).

⁵⁹⁸ Hem aidatın tahsili hem de Posta ve Telgraf Nezareti'nin Abdülkerim Efendi'den alacakları uzun yıllar tahsil edilemedi. Şura-yı Devlet kararı uyarınca bir süre Abdülkerim Efendi'nin maaşının yarısı sandık aidatı borcu için kesildi. 1895 yılında Abdülkerim Efendi'nin zimmetine kalan aidatın ödemesi kesilince yeniden Posta ve Telgraf Nezareti'ne uyarı yazısı gönderildi (22 Temmuz 1895 / 29 M 1313, *BEO*, 658/49329 Lef 1). 1897 yılında Abdülkerim Efendi, kendisinin Konya mal sandığından 900 lira alacağı olduğunu ve borcunun da bu alacağından tahsil edilmesini istedi. Bu talep Posta ve Telgraf Nezareti tarafından Şura-yı Devlet'e iletilirken Abdülkerim Efendi öldü (1 Kasım 1897 / 6 C 1315, ŞD, 956/70 Lef 1 ve 2).

alan İsmail Hakkı Efendi'ye bir yıl hapis ve parayı geri ödeme cezası verildi.⁵⁹⁹ Birinci Bölümde izah edildiği gibi, benzer bir olay Mülkiye Tekatüd Sandığı Veznedarı Mustafa Bey'in intiharıyla sonuçlandı. Sahte maaş sureti düzenleyip 75 lirayı zimmetine geçiren Mustafa Bey'in âmirinden işittiği azara dayanamayıp intihar ettiği haberleri yayıldı.⁶⁰⁰ Bu olayın ardından veznedarın yerine atanan yardımcısı Murad Hamdi Efendi'nin de zimmetine para geçirdiği ortaya çıktı. Toplam 190 lirayı zimmetine geçirdiği anlaşılan Murad Hamdi Efendi bu durum ortaya çıkınca parayı muhasebe bölümünün odacısı olan Süleyman Efendi'nin çaldığını iddia etti ve suçunu üzerine attı.⁶⁰¹ Murad Hamdi Efendi'nin hesaplarını incelemek üzere bir komisyon kuruldu⁶⁰² ve komisyonun zimmete geçirmeyi tespit etmesinin ardından veznedar mahkemeye verildi. Davayla ilgili gelişmeler gazetelerde yer almaya başladı. Bunun üzerine Murad Hamdi Efendi, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine tezkip göndererek mahkemeye davacı sıfatıyla katıldığını iddia etti.⁶⁰³ Ancak, mahkemede parayı zimmetine geçirdiğini kabul etti ve temyiz mahkemesi de cezayı onadı. Öte yandan yargılama süresince açığa alınan odacı Süleyman Efendi 3,5 yıl çalışmadı. Şura-yı Devlet, Süleyman Efendi'nin işe dönebilmesi için mahkeme ilâmını istedi.⁶⁰⁴

Sandık çalışanlarının yakınlarının karıştığı adli olaylar da vardı. Muhasebe kalemi kâtibi Ziya Efendi'nin kardeşi İsmail Efendi, 9 adet battal maaş sergisi ele geçirdi. Maaş sergilerinin aylık kuponları üzerinde tahrifat yaptıktan sattı. Bu yolla sandığı 22 lira zarara uğrattı. İsmail Efendi'den iki katı olarak geri alındı.⁶⁰⁵ Öte yandan Çorum Mal Müdürü Hamdi Efendi, Sandık Emni Alaybeyizade Said Efendi, Çorum İdare Meclisi eski üyesi Hacı Ali Ağa ve muhtar Tütüncü Salih'in oğlunun ölen bir emeklinin maaşını tahsil ettikleri ortaya çıktı. Bu kişiler hakkında araştırma yapıldıktan sonra adli süreç başlatıldı.⁶⁰⁶

⁵⁹⁹ Cezasını tamamlayan İsmail Hakkı Efendi, yeniden bir memuriyete tayin için dilekçe verdi. İşlediği suç nedeniyle tekrar memuriyete atanması mümkün değildi (26 Haziran 1884 / 26 Ş 1301, ŞD, 2482/32 Lef 2).

⁶⁰⁰ 26 Ocak 1886 / 20 R 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2280, s. 1.

⁶⁰¹ 3 Eylül 1888 / 26 Z 1305, ŞD, 2727/46.

⁶⁰² 25 Şubat 1886 / 21 Ca 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2306, s. 1.

⁶⁰³ 19 Eylül 1886 / 21 Z 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2477, s. 1. 1 Eylül tarihinde ikinci bir duruşma daha yapıldı. Karar aşamasına gelindi (23 Eylül 1886 / 25 Z 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2481, s. 1; 26 Eylül 1886 / 28 Z 1303, nr. 2482, s. 1).

⁶⁰⁴ 3 Eylül 1888 / 26 Z 1305, ŞD, 2727/46.

⁶⁰⁵ İsmail Efendi'nin parayı iki katı ödemesine karar verildi (15 Haziran 1885 / 2 N 1302, ZB, 703/8).

⁶⁰⁶ 12 Aralık 1885 / 5 Ra 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2242, s. 3.

3. Damga Vergisi ve Posta Ücreti

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin borçlarını tahsil etmek amacıyla 1881 yılında kurulan Duyun-ı Umumiyye İdaresi damga vergisinin de aralarında olduğu belirli gelir kaynaklarının kontrolünü elinde bulundurmaktaydı. Memurlar ve ailelerin emekli aylığı alabilmeleri için gerekli evrak ve mazbatalara pul yapıştırılması gerekmektedir. Bu durum ise onlar için ilâve bir masraf anlamına geliyordu. Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nin damga vergisi talep etmeye başlaması özellikle taşradaki Mülkiye Tekaüd Sandığı emeklileri ve ailelerini olumsuz etkiledi.

Damga vergisi nedeniyle 1882 yılında Duyun-ı Umumiyye İdaresi, taşradaki memur ve memur ailelerinin aylık bağlanması amacıyla yaptıkları başvurulardan ve maaş kuponlarının yenilenmesi için vilâyet meclislerinin verdiği mazbatalardan damga vergisi almak istedi. Mülkiye Tekaüd Sandığı, Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nin bu talebine itiraz etti. Bu tür mazbataların “evrak-ı adiyye” denilen ve damga pulu yapıştırılması gerekmeyen kâğıtlarla hazırlanması önerisini ilettiği Şura-yı Devlet, bu öneriyi kabul etti.⁶⁰⁷ Böylece taşrada 10 kuruşluk matbu kağıt yerine İstanbul'daki gibi evrak-ı adiyye denilen kağıtlar kullanılmaya başlandı. Ancak, birkaç yıl sonra 1886'da Damga Vergisi Kanunu'nda değişiklik yapıldı ve memurlar ve ailelere verilen mazbatalar vergiye tabii oldu. Bu mazbatalara 10 kuruşluk damga pulu yapıştırılmaya başlandı.⁶⁰⁸

Damga vergisi ile ilgili tartışma kanunda değişiklik yapılmasına rağmen devam etti. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, Şura-yı Devlet'in 1883 yılında aldığı karar gereğince damga vergisindeki değişikliğin memurlar ve ailelerle maaş kuponları bitenlere uygulanmamasını istedi.⁶⁰⁹ Sandığın, talebi bu kez Meclis-i Vükela'ya soruldu. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i

⁶⁰⁷ Meclislerden verilen mazbataların damga resmine tabi olması yasa gereğiydi. Meclisler gerekli incelemeyi yaptıktan sonra mazbata veriyorlardı. İstanbul'da varaka-i adiyyeye yazılan mazbatalar için taşrada 10 kuruşluk matbu kağıtlar kullanılıyordu. Şura-yı Devlet, Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın önerdiği gibi taşrada da İstanbul'daki uygulamanın geçerli olmasını istedi (22 Temmuz 1882 / 7 N 1299, ŞD.TNZ, 2456/38 Lef 1). Kararnameye göre, emeklilik işlemleri yapılanların maaş beratları ücretsiz veriliyordu. Dolayısıyla tekaüd mazbataları da evrak-ı adiyyeye yazılmalıydı. Aynı düzenlemenin asker emeklileri ile dul ve yetimlerine de uygulanmasına karar verildi (8 Kasım 1882 / 26 Z 1299, ŞD.TNZ, 2010/55 Lef 1). Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nde temsil edilen ülkelerin sefaret baştercümanlarının damga vergisi kanununda değişiklik konusunu görüşmek üzere İtalyan Başkonsolosluğu'nda bir araya geldikleri haberleri gazetelerde yer aldı (22 Mart 1883 / 13 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1434, s.1).

⁶⁰⁸ Meclislerden alınan ve muayyen meblağ içermeyen hüküm ve mazbatalar ile idare meclislerinden verilen mazbatalar 10 kuruşluk damga vergisine tabii oldu (20 Mayıs 1885 / 5 Ş 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2067, s. 4).

⁶⁰⁹ 12 Mayıs 1886 / 8 Ş 1303, ŞD, 2511/9 Lef 7.

Vükelâ, talebin Duyun-ı Umumiyye İdaresi temsilcileriyle görüşülmesine karar verdi⁶¹⁰ ve sorunun Damga Kanunu'nda değişiklik yapıp çözümlenmesini istedi.⁶¹¹ Duyun-ı Umumiyye İdaresi, damga resmi alınmasında ısrar etti ve sadece maaşları 5 liradan az olan memurların tercüme-i halleri hakkında vilâyet meclislerinin verdiği mazbataların vergiden muaf olmasına razı oldu.⁶¹² Mülkiye Tekâüd Sandığı'nın ısrarı üzerine Meclis-i Vükelâ, Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Duyun-ı Umumiyye İdaresi'yle bir kez daha görüşmesine karar verdi.⁶¹³

Maliye Nezareti'nin çabaları da sonuç vermeyince sandık yönetimi, 1887 yılı Ağustos ayında yeni bir girişimde daha bulunup emekli aylığı başvurusunda istenen ve memurların farklı dairelerdeki hizmetlerini onaylayan evraklara ücret, yaşlılık ve aile maaşı talepleriyle altı aylık yoklamalara ait mazbatalara 10'ar kuruşluk pul yapıştırılması kararının iptalini istedi. Nazır Tevfik Paşa'ya göre taşrada 10 kuruş damga pulu yapıştırılan evraklardan İstanbul'da vergi alınmamaktaydı. Zaten sandıktan maaş alanlar, makbuz senetleri için damga vergisi ödemekteydi. Bu yüzden vilâyet meclisleri mazbatalarından damga vergisi alınmaması gerekmekteydi. Şura-yı Devlet, Tevfik Paşa'nın isteğini kanuna aykırı olduğu için reddetti. Çünkü, Duyun-ı Umumiyye İdaresi 5 liradan az emekli maaşlarıyla ilgili mazbataların vergiden muaf tutulmasını kabul etmişti.⁶¹⁴ Öte yandan Damga Vergisi Kanunu'na göre, hava değişikliği, tedavi ve malulen emekliğe dair doktorların verdiği raporların damga resminden muafiyeti de kaldırıldı. Sandık yönetiminin bu türden raporların vergi muafiyetinin devam etmesi yönündeki talebi de reddedildi. Şura-yı Devlet, kanuna uygun olarak bu türden raporlara damga pulu yapıştırılması gerektiğini bildirdi.⁶¹⁵ 1889 yılında Damga Vergisi Kanunu'ndaki değişiklikle makbuz, senet ve her tür ibra senetlerinin bir liraya kadar olanlarına 10; 1 liranın üzerindekiyle 20 paralık pul yapıştırılması kararlaştırıldı.

⁶¹⁰ Meclis-i Vükelâ, gerekiyorsa Damga Kanunu'nda tadilat yapılması; ama, Duyun-ı Umumiyye İdaresi'nin görüşünün alınmasının şart olduğuna karar verdi. Duyun-ı Umumiyye İdare Meclisi'nden temsili çağrılmasını ve konunun bu temsilciyle görüşülmesini istedi (6 Kasım 1886 / 10 S 1304, MV, 13/70).

⁶¹¹ Duyun-ı Umumiyye İdaresi yöneticileri bu türden mazbatalara 10 kuruşluk pul yapıştırılmasını savunuyordu. Memur ve ailelerinin bu vergiden muaf olmaları kanuna aykırıydı (6 Kasım 1886 / 10 S 1304, ŞD, 2511/9 Lef 3).

⁶¹² Vilâyet meclislerinden genel bir meblağ içermeyerek verilen ilâm ve hüküm mazbatalarıyla, idare meclisinden merkeze ve diğer bölgelere hitaben verilen mazbatanın her çeşidi 10 kuruşluk damga resmine tabi tutuluyordu. Bu nedenle Duyun-ı Umumiyye İdaresi kanununun bu şekilde uygulanmasında ısrar etti (29 Ocak 1887 / 5 Ca 1304, ŞD, 2511/9 Lef 2).

⁶¹³ 9 Mayıs 1887 / 15 Ş 1304, MV, 19/78.

⁶¹⁴ 12 Ağustos 1887 / 22 Za 1304, ŞD, 881/46 Lef 2. Aynı kararın Askeri Tekâüd Sandığı için de uygulanması kararlaştırıldı (17 Ağustos 1887 / 27 Za 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2754, s. 2).

⁶¹⁵ 17 Ekim 1887 / 29 M 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2805, s.1; 9 Kasım 1887 / 23 S 1305, nr. 2825, s. 1.

Yukarıda izah edildiği gibi, Damga Kanunu'nun değiştirilmesinden sonra bu kez Maliye Nazırı Agop Ohannes Kazazyan Paşa, sandık aidatının mal sandıklarına ödenmesi esnasında makbuzlara pul yapıştırılmasını istedi. Emekli maaşları aylık sahibinin mal sandıklarına verdiği maaş kuponuyla ödendiği için pul yapıştırılması gerekmektedir. Sandık Nazırı Tefik Paşa, Maliye Nazırı Agop Ohannes Kazazyan Paşa'nın talebinin Damga Kanunu ile uyumlu olmadığı görüşündeydi.⁶¹⁶ Bu konuda verilen karar hakkındaki belgelere ulaşamadık; ancak, daha sonraki dönemlere ait belgelerden Maliye Nazırının talebi doğrultusunda işlem yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi, çalışmanın kapsadığı dönemde Osmanlı Devleti'nde para transferi yaygın olarak banka ve postaneler kanalıyla yapılmaktaydı. Mülkiye Teaküd Sandığı'na aidatlar taşradan postaneler aracılığıyla ücret talep edilmeksizin gönderilmekteydi. Posta ve Telgraf Nezareti Nazırı İzzet Efendi, postayla gönderilen ve 1882 yılına kadar ücretsiz olan Tekaüd Sandığı aidatından bu tarihten itibaren taşıma ücreti talep etti. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi, posta ücretinin hazinenin önemli gelirlerinden biri olduğu gerekçesiyle ücretsiz taşınamayacağına posta ücretini sandığın ödemesine ve Bank-ı Osmanî şubeleriyle İstanbul'a gönderilmesine karar verdi.⁶¹⁷

Mülkiye Tekaüd Sandığı, Posta ve Telgraf Nezareti'nin Evkaf Nezareti gelirlerini taşırken ücret talep etmediği gerekçesiyle bu karara itiraz etti. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin aksine Tanzimat Dairesi, sandığa ait paranın postanelerden ücretsiz kabul edilip, taşınmasına karar verdi.⁶¹⁸ Posta ve Telgraf Nezareti Nazırı İzzet Efendi, Şura-yı Devlet'in bu kararına rağmen, iki yıl sonra 1884'te taşradan gönderilen aidatı ücretsiz taşımayı reddetti. Tekaüd Sandığı, postanelerin ücretsiz para transferini reddetmeleri yüzünden taşradaki dairelerin topladıkları aidatı göndermedikleri⁶¹⁹ ve bu

⁶¹⁶ Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, Maliye Nezareti'nden açıklama istedi. Maliye Nazırı, Damga Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra Tekaüd Sandığı'na yapılan ödeme ve sandığın maaş ödemeleri için pul yapıştırılıp yapıştırılmayacağına araştırdığını belirtti. Nazıra göre, sandığa yapılan ödeme ve mal sandıklarından alınan maaşlarda sunulan belgeler bir tür ibra senedi sayılıyordu ve pul yapıştırılması zorunluydu. Tekaüd Sandığı Nazırı Tefik Paşa ise Maliye Nezareti'nin uygulamasının Damga Kanunu'na aykırı olduğu görüşündeydi. Öncelikle maaşlarından aidat kesilenlere makbuz verilmiyordu. Aidat memurların maaş senetlerinin ve emeklilerin de maaş sergilerinden kesilen kuponların yalnızca dış yüzünde gösteriliyordu. Ayrıca emeklilere verilen ve iki yıllık maaş sergilerinin her aya ait kuponlarına maaşın miktarına göre gerekli olan pul yapıştırılıyordu (31 Ocak 1889 / 29 Ca 1306, ŞD, 889/77 Lef 1 ve 2).

⁶¹⁷ Posta ve Telgraf Nezareti, kendi mensuplarının para transferinden bile ücret aldığını savundu. O nedenle Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ait paradan ücret alınmalıydı. Nezaret, ücreti maaşlarından emeklilik aidatı kesilen memurların ödemelerini önerdi (23 Mayıs 1882 / 5 B 1299, ŞD.DH, 2455/10 Lef 1).

⁶¹⁸ Bank-ı Osmanî şubesi olan bölgelerden banka kanalıyla diğer yerlerden de posta ücreti alınmadan taşındı (6 Ağustos 1882 / 22 N 1299, *BEO. AYN. d.*, nr. 1552, s. 131).

⁶¹⁹ 4 Haziran 1884 / 10 Ş 1301, ŞD, 2482/1 Lef 2.

nedenle paranın başka yerlere sarf edildiği gerekçesiyle bir kez daha Şura-yı Devlet'e başvurdu.⁶²⁰ Posta ücreti talep edilmeden önce aidatın kara ve deniz yoluyla naklinde ortaya çıkan masraf Maliye Nezareti'nin vilâyetlere verdiği havalelerden karşılanmaktaydı. Nezaretin bu tür havaleleri de yasaklaması üzerine Posta ve Telgraf Nezareti Nazırı İzzet Efendi ücret talep etmeye başladı.⁶²¹ Bu nedenle Şura-yı Devlet, aidatların ücret karşılığında taşınmasını kabul etti. Posta ile gelen aidatın taşıma ücreti sandık tarafından ödenmeye başlandı. Aidatın dışında sandık işlemleriyle ilgili taşradan gönderilen evrak ve mektuplar için de posta ücreti talep edildi. Paranın dışında evrak ve mektup için masraf alınmaması istendiyse de, Posta ve Telgraf Nezareti Nazırı İzzet Efendi buna yanaşmadı.⁶²²

Mazuliyet maaşı için maaşlardan emeklilik aidatından ayrı olarak yapılan %1'lik kesintinin sandığa naklinde de 1892 yılında taşıma ücreti sorunu ortaya çıktı. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın mazuliyet aidatının ücretsiz taşınması talebi, Posta ve Telgraf Nezareti Nazırı Hasan Âli Efendi tarafından reddedilerek bunun da ücretli taşınmasına karar verildi. Sandık, aylık 1.900 liralık mazuliyet aidatı için 200 lira posta ücreti ödemekteydi.⁶²³

II. Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Askeri Tekaüd Sandığı İlişkisi

1.İki Sandık Arasındaki Aidat Sorunu

Giriş kısmında izah edildiği gibi, 1865 yılında ordu mensuplarının emeklilikleri için Askeri Tekaüd Sandığı adlı bir sandık kuruldu. Askerlere emekli, eş ve çocuklarına yetim aylığı ödeyen Askeri Tekaüd Sandığı'nın nazırlık görevini

⁶²⁰ ŞD, 2482/1 Lef 2.

⁶²¹ Aidatı gönderenler posta ücretini karşılayacaktı veya başka bir çözüm yolu bulunması gerekliydi (10 Temmuz 1884 / 17 N 1301, ŞD, 2482/1 Lef 4). Bu arada Rüşum-ı Sitte memurlarının aidatı önceleri Duyun-ı Umumiyye İdaresi'ne gönderiliyor oradan da sandığa ulaştırılıyordu. Bundan sonra aidatın doğrudan sandığa gönderilmesine karar verildi. Bu aidattan ise taşıma ücreti alınmadı (18 Temmuz 1884 / 25 N 1301, ŞD, 2482/1 Lef 8).

⁶²² Sandık aidatlarının gönderilmesini talep eden evraklar, geç gönderilen aidat için uyarı yazıları, emekliler ve maaş bağlanan ailelere gönderilen berat ve maaş sergileri ücrete tabiydi. Üstelik berat ve maaş sergileri Divan-ı Hümayûn kalemince ücretsiz olarak veriliyordu (17 Ocak 1885 / 30 Ra 1302, ŞD, 866/23).

⁶²³ Taşradan önce merkez sancağa oradan da İstanbul'a gönderilen aidat iki kere ücrete tabiydi. Posta ve Telgraf Nezareti, 2,5 liraya kadar olan para transferinden belirli bir miktar ücret alıyordu. Bu durumda 25-30 kuruş tutarındaki aidat ile 2,5 liraya kadar olan havale için aynı ücret ödeniyordu (1 Ağustos 1892 / 8 M 1310, *BEO.AYN. d*, nr. 1695, s. 127).

Süleyman Senih Efendi⁶²⁴ yürütmekteydi. Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla bu sandık arasındaki ilişki mülkiye hizmetinde istihdam edilen askerler ve orduya ait kurumlarda da görev yapan sivil bürokrasinin varlığından kaynaklanmaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı ile Askeri Tekaüd Sandığı, mülkiyede çalışan askerlerin maaşlarından yapılan kesintilerin hangi sandığa ait olduğu konusundaki anlaşmazlık nedeniyle 1881 yılında karşı karşıya geldi. Bu sorun askerler için kurulan hastanede kâtip olan Mehmed Şükrü Efendi'nin gözleri çalışamayacak derecede bozulduğunda emeklilik dilekçesi vermesiyle ortaya çıktı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, Mehmed Şükrü Efendi'ye maaşın Askeri Tekaüd Sandığı'dan, Askeri Tekaüd Sandığı da Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan verilmesinde ısrar edince konu Şura-yı Devlet'e soruldu. Şura-yı Devlet, Mehmed Şükrü Efendi'nin maluliyeti nedeniyle emekli edilmesi gerektiğine karar verdi; ama, Askeri Tekaüd Sandığı'ndan maaş almasına yetecek derecede hizmet süresi yoktu. Askeri Tekaüd Sandığı, diğer sandıklara aidat ödeyen memurların hizmet sürelerini, askeri kurumlarda 20 yıl çalışmalarından sonra kabul etmekteydi. Mehmed Şükrü Efendi'nin mülkiyede 8 yıl 4 ay, askeri dairelerdekiyle birlikte toplam 24 yıl hizmeti vardı; ancak, hastanede kâtip olarak çalıştığı sırada maaşından aidat kesilmediği ortaya çıktı.⁶²⁵ Bu arada Mehmed Şükrü Efendi'nin emeklilik işlemleri tamamlandı ve maluliyeti nedeniyle bağlanacak maaş 91,5 kuruş olarak hesaplandı. Mülkiye Tekaüd Sandığı da Mehmed Şükrü Efendi'nin sandığa aidat ödemediği gerekçesiyle maaş bağlamayı reddetti. Şura-yı Devlet, maaşın “mütেকaidîn-i kadîme tertibinden” ödenmesinden başka çözüm yolu bulamadı.⁶²⁶

⁶²⁴ Fatma Hanım ile Sıdkızâde Mehmed Şerif Efendi'nin oğlu olan Süleyman Senih Efendi 1822'de Bursa'da doğdu. İlk tahsilini Bursa'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Divan-ı Hümayûn, Mekteb-i Maarif-i Adliyye'ye devam etti. Ağabeyi Ali Rıza Efendi, mektubi seraskeri iken mektubi kalemine devam etti. 1843'te Sadaret Mektubi Kalemî'nde memur oldu. Meclis-i Vâlâ üyeliği de yapan ağabeyi Ali Rıza Efendi'nin Anadolu Harp Ordusu Müşteşarlığı'na tayininde tahrirat başkâtibi olarak Erzurum, Kars ve Kağızman bölgesinde görev yaptı. 1862'de Mühimme Odası Müdürlüğü'ne getirildi. 1864'te mütemayiz rütbesiyle Tuna Vilâyeti mektupçuluğuna atandı. Vali Midhat Paşa ile anlaşamayınca istifa etti ve İstanbul'a döndü. Bir süre sonra Bab-ı Seraskeri Mektubi Kalemî Müdürlüğü, Dar-ı Şura-yı Askeri başkâtipliği ve mektupçuluğu, nizam dairesi üyeliği ve serasker riyaseti ile birlikte Surre eminliğinden sonra Askeri Tekaüd Sandığı Nazırlığına getirildi. 1900'de İstanbul'da öldü (Lütfi Alıcı, “Süleyman Senih ve Müşterek Gazelleri”, dergi.fsm.edu.tr/index.php/iadeü/article/dowland/409/431./2013).

⁶²⁵ Askeri Tekaüd Sandığı Nazırı Senih Efendi, Mehmed Şükrü Efendi asker olmadığı için emekli aylığını Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın ödemesi gerektiğini bildirdi (9 Ocak 1881 / 8 S 1298, ŞD, 2438/9 Lef 1 ve 2).

⁶²⁶ Mülkiye Tekaüd Sandığı'na aidat kesilmediği için maaşın Askeri Tekaüd Sandığı'nca ödenmesi istendi. Askeri Tekaüd Kanunu yayımlanmadan öncede bağlanmış emekli, dul ve yetim aylıkları hazineye devredilmiş, buradan da muhtacîn ve mütেকaidîn-i kadîme tertibine aktarılmıştı. Muhtacîn maaşlarından sahipsiz kalanları da mütেকaidîn-i kadîme tertibine aktarılıyordu. Mehmed Şükrü Efendi'ye maluliyeti karşılığı tahsis edilen maaşının Askeri Tekaüd Sandığı'ndan yararlanamayanlar

Mülkiye hizmetindeki askerler ile orduya ait kurumlarda çalışan mülkiye mensuplarının maaşlarından kesilen aidatın hangi sandığa ait olduğu ve hangi emeklilik fonundan maaş tahsis edilmesi gerektiği sorunu epey tartışma konusu oldu. Aslında Âyândan Rıza Paşa'nın ölümünden sonra ailesine maaş bağlaması gereken sandık üzerinde de tartışma yaşanmış ve Rıza Paşa'nın aidat ödediği Askeri Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanması kararlaştırılmıştı. 1 Ağustos 1881'de mülkiyede istihdam edilen ordu mensuplarının aylıklarından rütbeleri nedeniyle verilen kısmının aidatının Askeri Tekaüd Sandığı'na, kalan miktarın da Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ödenmesi hakkında karar alındı. Şura-ı Devlet, Askeri Tekaüd Kanunu'nda da bu yönde değişiklik yapılmasını istedi.⁶²⁷

Askeri Tekaüd Kanunu'na göre, askeri dairelerden mülkiyeye geçen memurların buradaki hizmet süreleri değil, çalıştıkları en son dairenin askeri veya mülkiye kurumu olup olmadığı önem taşımaktaydı. Mesela 29,5 yıl askeri kurumda çalışan ve sadece altı ay mülkiyede bulunan bir kişi her iki hizmetinin toplamıyla birlikte Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan emekli maaşı alabilmekteydi. Böylesi durumda askeri emeklilik fonu için maaşlarından kesilen aidat Mülkiye Tekaüd Sandığı'na aktarılmaktaydı. Buna karşılık askeri kurumlarda en az 20 yıl çalışmayanlar, dilekçe verdiklerinde mülkiyedeki çalışma süreleri yaşlılık aylığı hesabında dikkate alınmamakta; bu sandıktan emekli aylığı bağlanmamaktaydı. Bu kişilere son hizmetleri mülkiyede olmadığı için Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan da aylık ödenmemekteydi. Mehmed Şükrü Efendi'nin emekliliği sırasında yaşanan sorun Hulusi Efendi yaşlılık maaş talep ettiğinde yeniden gündeme geldi. Dersaadet Liman Dairesi Muhasebe Kalemi eski mümeyyizi Hulusi Efendi, emekli olmak istediğinde Askeri Tekaüd Sandığı, askeri kurumlarda 20 yıl hizmeti bulunmadığı; Mülkiye Tekaüd Sandığı, mülki kurumlarda 30 yıldan fazla çalışmasına rağmen son görevi mülkiyede olmadığı gerekçesiyle maaş vermedi. Bu sorunu çözmek amacıyla 1887 yılında memuriyet değiştirerek mülkiye hizmetine geçenlerin önceki hizmetlerinin Mülkiye Tekaüd

hakkındaki nizamname gereğince mütekaidîn-i kadîme tertibinden ödenmesinden başka çözüm yolu bulunamadı (8 Ekim 1883 / 6 Z 1300, ŞD.TNZ, 2461/2 Lef 1).

⁶²⁷ Âyan Rıza Paşa'nın ölümünden sonra ailesi maaş talebinde bulundu ve Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi maaşı Askeri Tekaüd Sandığı'nın ödemesi gerektiğine karar verdi. Rıza Paşa'nın maaşından Askeri Tekaüd Sandığı için aidat kesilmediği ortaya çıktı. Altıncı Ordu Müşiri Ahmed Tevfik Paşa ve Viyana Fırkası komutanı Abdi Paşa'nın durumları da aynıydı. Bunlara Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanması kanuna aykırıydı ve hazineden maaş tahsisi de yasaklanmıştı. Değişiklik yapılan Askeri Tekaüd Kanunu'nda, bir kez daha tadilata gidilerek konuyla ilgili düzenleme yapılması şarttı (1 Ağustos 1881 / 6 N 1298, ŞT.TNZ, 2444/17 Lef 1). Konunun tadil edilen Askeri Tekaüd Kanunu'nun ilânından sonra ele alınmasına karar verildi (6 Eylül 1881 / 12 L 1298, *BEO.AYN. d.*, nr. 1551, s. 165).

Sandığı'ndan emeklilik için gereken 30 yıllık süreye mahsup edilip hizmetlerin toplanmasına karar verildi.⁶²⁸

Mülkiye memurları ve askerlerin, hem askeri hem de mülkiyeye ait dairelerde çalışmaları nedeniyle bu durumdakilerin aidatlarını hangi sandığın tahsil etmesi gerektiği tartışma konusu oldu. *Mülkiye Tekaüd Kararnamesi*'ne göre, mülkiyeye geçen memurların daha önce buldukları askeri veya ilmiye sandıklarına ödedikleri aidatın faiziyle birlikte devredilmesi gerekmekteydi.⁶²⁹ Tartışmaya, mülkiyede görev yapan ordu mensuplarının maaşlarından yapılan aidat kesintisinin dul ve yetimlere aylık bağlanması için kurulan sandığa ödenmesi gerektiği hakkındaki itirazıyla ilmiye de katıldı. Şura-yı Devlet, mülkiyedeki ilmiye mensuplarının aidatının eskisi gibi, o sandığa ödenmesine karar verdi.⁶³⁰

Bu karara rağmen, mülkiyede çalışan zabıtlar ve çeşitli rütbelerdeki askerlerin maaşlarından kesilen emeklilik aidatının hangi sandığa ait olduğu konusunda daireler yeterli bilgiye sahip olmadıklarından sorun yaşanmaktaydı. Bu nedenle askerlerden mülkiyede çalıştıkları sırada kesilen aidatın Askeri Tekaüd Sandığı'na gönderilmesi hususunda alınan karar dairelere duyuruldu; ama, Yanya Vilâyeti'den Vali Müşir Ahmed Eyüb ve vekil Ferik Ahmed Hafız Paşaların mülkiyedeki görevleri nedeniyle aldıkları maaşlar hakkında ne yapılması gerektiğinin sorulması farklı bir sorunu ortaya

⁶²⁸ Dersaadet Liman Dairesi Muhasebe Kalemi eski mümeyyizi Hulusi Efendi'nin bahriye dairesinde hizmeti 20 yıl olmadığı için askeri kurumlardaki mülkiyeye mensup memurlara ait olan emeklilik nizamnamesi gereğince Askeri Tekaüd Sandığı'ndan emekli edilemiyordu. Mülkiyedeki hizmeti 30 yılı aştığı için buradan emekli edilmesine karar verildi. Memurin-i Mülkiyeye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi'ne göre, Hulusi Efendi'nin son memuriyeti askeri dairede olduğu için Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan emekli edilmesi mümkün değildi. Bunun için kararnamede değişiklik yapılması gerekliydi (30 Ocak 1887 / 6 Ca 1304, ŞD, 879/23 Lef 2). Tevfik Paşa'ya göre, mülkiye memurlarına ait kararnamede askeri dairelerdeki mülkiye memurları istisna tutulduğu ve Hulusi Efendi'nin son görev yeri askeri kurum olduğu için Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan emekli olması mümkün değildi. Yine kararnameye göre, mülkiye hizmetine geçenlerin askeri kurumlardaki hizmet süreleri emeklilik süresine mahsup ediliyordu. Bu nedenle Hulusi Efendi, Askeri Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanarak emekli edilmeliydi. Cemiyet-i Umumiyye mazbatası yeniden Şura-yı Devlet'e gönderildi. Tevfik Paşa, mazbatada askeri dairelerdeki memurlara yönelik nizamnamenin değiştirilmesini önerdi (25 Mayıs 1887 / 2 N 1302, ŞD, 880/84 Lef2).

⁶²⁹ Erzurum ve İşkodra vilâyetlerinden gelen yazıda bu vilâyetlerin valileri müşir oldukları için maaşlarından kesilen sandık aidatının Askeri Tekaüd Sandığı'na gönderildiği ortaya çıktı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, 20 lira olan aidatın iadesini ve diğer vilâyetlerde de asker olup mülkiye hizmetindekilerin emeklilik kesintisinin doğrudan sandığa ulaştırılmasını istedi (3 Mayıs 1887 / 9 Ş 1304, ŞD, 620/41 Lef 3).

⁶³⁰ Vergi Emaneti Senedat-ı Seniyye memuru Ömer Hilmi Efendi, ilmiye mensubu olduğu için maaşından kesilen %5 oranındaki aidatın ilmiye dul ve yetimleri için kurulmuş sandığa verilmesi talep edildi. Yalnızca ilmiyeye ait kurumdan aldığı maaştan kesilecek aidatın o sandığa verileceğine aksi halde mülkiyedeki görevine ait aylığın emeklilik kesintisinin Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ödenmeye devam edeceğine karar verildi (11 Haziran 1885 / 27 Ş 1302, ŞD, 2497/7 Lef 2).

çıkardı. Askerlere ordu tahsisatından verilen maaşlara ek olarak mülkiyedeki görevleri nedeniyle maaş ödenmekteydi.⁶³¹

Bu arada topladığı aidaatla, emekli, dul ve yetim aylıklarını ödeyemeyen Askeri Tekaüd Sandığı'nın içinde bulunduğu mali krize çözüm aranmaya başlandı ve 1886 yılında bu sandığın mülkiyeye ait emeklilik fonu ile birleştirmesi önerildi. Ancak, bu gerçekleşmedi ve kara ve deniz kuvvetleri için kurulan sandıklar Umum Askeri Tekaüd Sandığı adı altında toplandı.⁶³²

Emeklilik aidatının hangi sandığa ait olduğunun belirlenmesi, bazı kurumların yapısı itibariyle de karışıklığa yol açmaktaydı. 1887 yılında Hazine-i Hassa Nezareti'nde görevli askeri personelin maaşlarından kesilen %5 aidatın nereye verilmesi gerektiği belirlenemediği için konu Şura-yı Devlet'e havale edildi.⁶³³ Bu konunun nasıl çözümlendiğine dair belgelere ulaşamadık; ancak, başka bir belgeden anlaşıldığına göre, bu personelin aidatının Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ait olduğuna karar verildi.

Bu arada daha önce mülkiyedeki ordu mensuplarının aylıklarından kesilen aidatın Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ait olduğu karardan vazgeçildi. Yanya Vilâyeti'den Vali Müşir Ahmed Eyüb ve vekil Ferik Ahmed Hafız Paşaların mülkiyedeki görevleri nedeniyle aldıkları maaşlar hakkında ne yapılması gerektiğinin sorulması üzerine Şura-yı Devlet, mülkiyedeki askerlerin maaşlarından Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilen emeklilik aidatlarının Askeri Tekaüd Sandığı'na ait olduğuna karar verdi. Askeri Tekaüd Sandığı aidatı tahsil etmek için işe koyuldu ve askerlerin görev yaptığı mülkiye kurumlarından kesintileri talep etti. Askeri Tekaüd

⁶³¹ Vali Müşir Ahmed Eyüb ve Vekil Ferik Ahmed Hafız Paşaların askeri rütbelerine ait maaş ve tayinat bedellerinin hazineye devredilmediği anlaşıldı. Mülkiye hizmetinde vekâleten buldukları için ayrıca maaş alıyorlardı (ŞD, 882/43 Lef 3).

⁶³² 3 Mart 1886 / 27 Ca 1303, İ. MMS, nr. 82/3547 Lef 1. Askeri Tekaüd Sandığı yönetimi 1897 yılında Tevfik Paşa'ya verildi. Askeri Tekaüd Sandığı'nın ıslahı için çalışma yapıldı ve getirilen önerilerden birisi de Tevfik Paşa'nın bu sandığın yönetimini devralmasıydı. Aidatın toplanıp sandığa gönderilmesi en önemli sorundu ve çözümü için Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın uyguladığı tedbirler Askeri Tekaüd Sandığı'nda da geçerli tutuldu (27 Şubat 1897 / 25 N 1314, BEO, 912/68377 Lef 1). Askeri Tekaüd Sandığı'nın yönetimini devralması üzerine eski nazır Seniğ Efendi'nin 80 lira maaşı Tevfik Paşa'nın maaşına ilâve edildi. Seniğ Efendi'ye Nizamiye Hazinesi'nden 60 lira mazuliyet maaşı bağlandı (16 Mart 1897 / 12 L 1314, İ. TKS, 6/52). Tevfik Paşa'ya maaşı Askeri Tekaüd Sandığı yönetimini devraldığı tarihten itibaren ödendi (17 Mart 1897 / 13 L 1314, BEO, 921/69006 Lef 1). Yeni görevinden dolayı Tevfik Paşa'ya osmanî nişanı verildi (15 Ağustos 1897 / 16 Ra 1315, BEO, 993/74452).

⁶³³ Hazine-i Hassa Nezareti, karar veremedi. Buldukları vilâyette emlak-ı seniyye komisyonlarına başkanlık edenlerle farklı hizmetlerde istihdam edilen askerlere, mülkiye hizmeti veya ordu tarafından verilen maaşın dışında Hazine-i Hassa'dan ödenen aylıklar da vardı (25 Eylül 1887 / 7 M 1305, ŞD, 882/43 Lef 1).

Sandığı Nazırı Senih Efendi, mülkiyede çalışan askerlerin istihdam süreleriyle isim, rütbe ve maaşlarının tespit edilmesini istedi.⁶³⁴ Buna karşılık Mülkiye Tekaüd Sandığı, mülkiye memurlarından askeri dairelerdeki görevleri sırasında kesilen 993 liralık aidatı talep etti ve bu talebe yanıt verilmediği gerekçesiyle Şura-yı Devlet'e başvurdu. Şura-yı Devlet, aidatın iade edilmeme nedenini sorduğunda Nazır Senih Efendi, önce Askeri Tekaüd Sandığı aidatının iade edilmesi gerektiğini belirtti.⁶³⁵

Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa'ya göre, *Mülkiyye Tekaiüd Kararnamesi*'yle çelişen hükümleri nedeniyle *Memurin ve Ketebe-i Askeri Nizamnamesi* değiştirilmeliydi. Tevfik Paşa, 993 liranın ödenmesinde ısrar etti. Aksi halde orduya ait kurumlardan istifa ederek mülkiyeye geçenlerin eski hizmetlerinin emeklilik süresine dahil edilmesi hakkındaki karardan vazgeçilmesini istedi. *Askeri Tekaiüd Nizamnamesi*'nde emeklilik süresini doldurmadan istifa eden veya atılanların aidatlarının Askeri Tekaüd Sandığı'nda kalması gerektiğine dair hüküm bulunmaktaydı. Buna karşılık *Mülkiyye Tekaiüd Kararnamesi*'nde bu durumda olanların askeri kurumlardaki hizmetlerinin emeklilik süresine mahsup edilmesi mümkündü. Tevfik Paşa'ya göre, Askeri Tekaüd Sandığı'na 30 yıl aidat ödemeyenler mülkiyeye geçtiklerinde aidatları o sandığa kalmakta; bu durumda eski hizmetleri emeklilik süresine dahil eden Mülkiye Tekaüd Sandığı karşılıksız maaş bağlamaktaydı.⁶³⁶

Ordu mensuplarından mülkiye hizmetinde bulunanların maaşlarından kesilen emeklilik aidatının hangi sandığa ait olduğu hakkındaki tartışma Şura-yı Devlet'in 29 Haziran 1887 tarihli kararıyla çözüme kavuştu. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın mülkiyedeki görevleri nedeniyle askerlere ödenen maaşlardan kesilen aidatın tamamını Askeri Tekaüd Sandığı'na ve mülkiye memurlarından kesilip gönderilenleri de Mülkiye Tekaüd Sandığı'na iade etmelerine karar verildi. Şura-yı Devlet'in kararıyla *Mülkiyye Tekaiüd Kararnamesi*'ne ek yapıldı ve mülkiyedeki askerlere, mülkiye tahsisatından

⁶³⁴ 24 Ocak 1888 / 11 Ca 1305, ZB, 43/3.

⁶³⁵ Hepsı vefat eden Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa, Sicill-i Nüfus kaleminden Ferdi Efendi, yine aynı görevde bulunan Hafız Salih Efendi ve Mehmed Tevfik Efendi, Bağdad Duyun-ı Umumiyye Nazırı Behçet Efendi, Şura-yı Maliye Üyesi Fahreddin Bey, Kırşehir Tahrirat Müdürü Hasib Efendi, Necid Sancağı Muhasebecisi Ömer Nizameddin Efendi, Meclis-i Maliyye Mümeyyizi Hasan Tahsin Efendi, Edirne Maarif Müdürü Nihad Bey'in farklı askeri kurumlardaki hizmetleri esnasında kesilen aidatlar Askeri Tekaüd Sandığı'na gönderilmişti. Tevfik Paşa parayı faiziyle istedi. Umum Askeri Tekaüd Sandığı Nazırı Senih Efendi ise önce Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın aidat borcunu ödemesinden yanaydı ve mahsup işleminden sonra borçlu kalırlarsa ödeyeceklerini bildirdi (3 Ekim 1887 / 15 M 1305, ŞD, 882/42 Lef 1 ve 3).

⁶³⁶ Askeri kurumlardaki memurlar emeklilik süresini doldurmadan işi bırakmaları veya atılmaları halinde ödedikleri aidat üzerinde hak iddia edemezlerdi. Yani aidatın tamamı Askeri Tekaüd Sandığı'na aitti (18 Ekim 1887 / 1 S 1305, ŞD, 882/42 Lef 4).

verilen maaşlardan yapılan kesintinin bu sandığa ait olduğu kesinleşti. Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda görevli askerlerin aldığı maaştan yapılacak kesintinin de mülkiye sandığına gönderilmesi istendi; ama, Askeri Tekaüd Sandığı, Şura-yı Devlet'in daha önce okullarda öğretmenlik yapan askerlerin maaşlarından aidat kesilmemesi hakkındaki kararını gerekçe göstererek itiraz etti. Tevfik Paşa ise *Mülkiyye Tekaiid Kararnamesi*'ne yapılan ilâveyle bu kararın hükümsüz kaldığını iddia etti ve kurumların aidatı sandığa göndermelerini istedi.⁶³⁷ Asker kökenli öğretmenlerin durumu gündeme gelince tartışmaya Maarif Nazırı Mehmed Tâhir Münif Efendi de dahil oldu. Nazır Mehmed Tâhir Münif Efendi, diğer görevleri yanında okullarda öğretmenlik yapanlardan aidat kesilmeyeceğini bildirdi. Tevfik Paşa, daha önce seyyar öğretmenlerden aidat kesilmesi hakkındaki kararı anımsattı ve sorunu Şura-yı Devlet'e ilettili.⁶³⁸ İkinci Bölümde izah edildiği gibi, Şura-yı Devlet, 1887 yılında seyyar öğretmenlerden aidat kesintine karar vermişti. Bu nedenle Tevfik Paşa'nın başvurusuyla 1887 yılındaki karar yeniden açıklandı; ancak, 1893 yılında bu kez aidat kesintisi yapılmaması kararlaştırıldı.

Askeri Tekaüd Sandığı 1888 yılında Şura-yı Devlet'e yeniden başvurdu ve aidatların iade edilmediğini bildirdi. Şura-yı Devlet, bu kez 1884 yılından itibaren mülkiyedeki askerlerin maaşlarından kesilen aidatların tamamının iadesine karar verdi. Mülkiye Tekaüd Sandığı kararı kabul etti; ama, Askeri Tekaüd Sandığı aidatı faiziyle birlikte iade etmediği gerekçesiyle faiz ödemeye yanaşmadı. Bunun üzerine Şura-yı Devlet her iki sandığın da birbirine verecekleri aidat için karşılıklı faiz ödemesini kararlaştırdı.⁶³⁹ Sandıkların birbirlerine iade etmeleri gereken aidatta kaimenin yürürlükte olduğu döneme ait olanların nasıl ödeneceği hususu iki sandık arasında yeni bir tartışmaya yol açtı. Şura-yı Devlet, konuyu Meclis-i Vükelâ'ya havale etti. Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i Vükelâ, Temmuz

⁶³⁷ Askerlerin mülkiye hizmetleri nedeniyle aldıkları maaştan yapılacak kesinti Mülkiye Tekaüd Sandığı'na aitti. Tevfik Paşa, kararın Maarif Nezareti ve askeri kurumlara bildirilmesini istedi. Hazine-i Hassa Nezareti'ne de burada görev yapılan askerlere ait aidatın kendilerine verilmesinin hatırlatılmasını talep etti (24 Ekim 1888 / 18 S 1306, ŞD, 889/76 Lef 1).

⁶³⁸ Tevfik Paşa, seyyar muallimlere verilen maaşlardan aidat kesilmesi hakkında Şura-yı Devlet'in kararı olduğunu bildirdi (29 Kasım 1888 / 25 Ra 1306, ŞD, 889/76 Lef 3).

⁶³⁹ Diyarbakır valiliği yapmış Müşir İzzet ve Sami Paşaların maaşlarından kesilen meblağda bu nedenle gönderilmedi. Şura-yı Devlet, Askeri Tekaüd Sandığı'na iade edilecek paranın faizinin ödenmesini ve bu kapsamda İzzet ve Sami Paşaların maaşlarından yapılmış olan kesintinin de verilmesini istedi (7 Şubat 1888 / 25 Ca 1305, ŞD, 894/43 Lef 1).

1889’da kaimenin tedavülde olduğu döneme ait aidatların iadesinde tasfiye kararnamesi uyarınca işlem yapılmasına karar verdi.⁶⁴⁰

İki sandık da Şura-yı Devlet’in aidatın iadesi kararını kendilerine göre yorumladı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, mülkiye hizmeti nedeniyle ödenen aylıkların aidatının kendilerine kalarak aidat ödeyenlere bu sandıktan yararlanma hakkının onaylandığı görüşündeydi. Bu nedenle mülkiyede istihdam edilen askerlerin isimleriyle birlikte maaşlarından kesilen aidatı göndermelerini bütün kurumlardan istedi. Bunu haber alan Umum Askeri Tekaüd Sandığı’nın itirazı gecikmedi. Nazır Senih Efendi’ye göre, Mülkiye Tekaüd Sandığı kararı yanlış yorumlamaktaydı; çünkü, ordu mensuplarının mülkiyeden aldıkları maaşların aidatının Umum Askeri Tekaüd Sandığı’na ait olduğuna dair nizamname hükmü değişmemiştir.⁶⁴¹

Tevfik Paşa, sadece mülkiye tahsisatından maaş ödenen ordu mensuplarının aidatının Mülkiye Tekaüd Sandığı’na verilmesi gerektiğini savunurken,⁶⁴² Askeri Tekaüd Sandığı mülkiyedeki askerlerin maaşlarından kesilen emeklilik aidatının kendi sandıklarına ait olduğunda ısrar etti.⁶⁴³

Şura-yı Devlet, bu kez tarafları karşı karşıya getirdi ve görüşlerini dinledi. Mülkiye Tekaüd Sandığı’nı Muhasebeci Emin Efendi ve Askeri Tekaüd Sandığı’nı da Tahrirat Kalemî Mümeyyizi İzzet Bey temsil etti. Ancak, bu girişimden de bir sonuca ulaşılmayınca⁶⁴⁴ Nazır Tevfik Paşa, kesin bir karar verilmesini istedi.⁶⁴⁵ Bu nedenle sorunun çözümü için kesin bir karar alındı ve kararnamede değişiklik yapıldı. Böylece askerlerin mülkiyeden aldıkları maaşların aidatı Mülkiye Tekaüd Sandığı’na

⁶⁴⁰ Kararnameye göre, ödenmeyen borçlar için 400 kuruşa karşılık 1 lira üzerinden hesaplama yapıyordu. Askeri Tekaüd Sandığı alacağını 400 kaime yerine yüzlük tasfiye tahviliyle talep ediyordu (21 Temmuz 1889 / 23 Za 1306, MV, 45/53).

⁶⁴¹ Askeri Tekaüd Sandığı Nazır Senih Efendi’ye göre, hem ordu tahsisatından hem de mülkiyeden maaş alıp mülkiyede çalışanların bundan dolayı aldıkları maaşa ait aidat Mülkiye Tekaüd Sandığı’na aitti. Buna karşılık yalnızca mülkiye hizmeti nedeniyle buradan aylıklı olanların aidatı ise Askeri Tekaüd Sandığı’na verilecekti. Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın karıştırdığı nokta burasıydı (4 Temmuz 1889 / 6 Za 1306, ŞD, 894/43 Lef 9).

⁶⁴² Tevfik Paşa’nın iddiasına göre, yalnızca mülkiyeden maaş alanların aidatı Mülkiye Tekaüd Sandığı’nındı. Daha önce bunların askeri rütbelerine mahsus maaş fazlasının Mülkiye Tekaüd Sandığı tarafından kesilen aidatının Askeri Tekaüd Sandığı’na ait olduğu yönündeki karar uyarınca geriye dönük olarak iade edildi. Şura-yı Devlet’in bu kez aldığı kararın geriye yönelik uygulaması yoktu. Bu konuda Şura-yı Devlet yeni bir karar vermeliydi (21 Ağustos 1889 / 24 Z 1306, ŞD, 894/43 Lef 10).

⁶⁴³ 1 Eylül 1889 / 5 M 1307, ŞD, 894/43 Lef 5 ve 6.

⁶⁴⁴ 23 Ağustos 1889’daki toplantı için seçilen temsilci Tanzimat Dairesi’ne bildirildi (28 Ağustos 1889 / 5 M 1307, ŞD, 894/43 Lef 2).

⁶⁴⁵ Tevfik Paşa, Askeri Tekaüd Sandığı’nın aidatları ödemeyerek işi sürüncemede bıraktığını iddia ediyordu. Sandığın hakkını koruyabilmek adına kesin bir karar alınmasını istedi (13 Ekim 1889 / 18 S 1307, ŞD, 894/43 Lef 12).

gönderilecekti. Ordu tahsisatından ödenen aylıkların kesintilerinin de Askeri Tekaüd Sandığı'na verilemesi kararlaştırıldı. Buradaki tek ayırım sadece mülkiye tahsisatından maaş alanların yani tek maaşlı askerlerin emeklilik aidatının Askeri Tekaüd Sandığı'na ait olduğuydu. Şura-yı Devlet, Temmuz 1888'den geçerli olmak üzere Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ait aidatın da iadesine karar verdi.⁶⁴⁶ Maliye Nezareti, tebliğ yayımlayarak sadece mülkiye tahsisatından maaş alan askerlere ait aidat ve diğer kesintilerin Askeri Tekaüd Sandığı'na gönderilmesini istedi. Görevleri nedeniyle iki yerden aylık alanların mülkiyedeki çalışmalarına karşılık ödenen maaşlara ait emeklilik aidatının da Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilmesi gerekiyordu. Devlet daireleri, bu konuda hata yapmamaları için uyarıldı.⁶⁴⁷

Bir süre sonra iki sandık arasında Şeyhülharem Âdil Paşa'nın Evkaf hazinesinden aldığı 150 liralık aylığından Eylül 1886-Şubat 1891 tarihleri arasında kesilip Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilen 246 liralık aidat nedeniyle yeni bir tartışma çıktı. Askeri Tekaüd Sandığı Nazırı Senih Efendi 246 lirayı istediğinde Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tefik Paşa, itiraz etti. Tefik Paşa'ya göre, mülkiyede görevli askerlere ait aidatın iade edilmesi durumunda kesinti yapılmadan maaş alabileceklerdi.⁶⁴⁸ Tefik Paşa'nın talebi kabul edilmedi. Tefik Paşa, Suriye Valisi Asım Mustafa Paşa öldüğünde eşinin maaş başvurusuna yanıt vermeyince konu yeniden gündeme geldi. Paşa'nın eşine Mülkiye ve Askeri Teküd Sandıklarından maaş bağlanması gerekmekteydi. Bunun üzerine Meclis-i Vükelâ, sadece mülkiye hizmetleri nedeniyle maaş alanların emeklilik aidatının Askeri Tekaüd Sandığı'na ödenmesi gerektiğine karar vererek tartışmayı sona erdirdi.⁶⁴⁹ İki sandığın karşılıklı olarak

⁶⁴⁶ Kararnamedeki değişikliğe göre hem mülkiye hem de ordu tahsisatından aylık alanlara iki sandık için kesinti yapılması ve iki ayrı maaş bağlanması söz konusuydu. Karar sadece mülkiye tahsisatından maaş alanlara uygulanamazdı. O zaman Askeri Tekaüd Sandığı tarafından bağlanacak maaş karşılıksız kalıyordu. Yani sadece mülkiye tahsisatından maaş alan ordu mensuplarına ait aidat Askeri Tekaüd Sandığı'na iade edilmeliydi (18 Aralık 1889 / 25 R 1307, ŞD, 911/58 Lef 1).

⁶⁴⁷ 1 Mart 1890 / 9 B 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3521, s. 3.

⁶⁴⁸ Mülkiye hizmetine atanan yüksek rütbeli askerlerin maaşları hakkındaki kararnemeye göre, maaşları ile mülkiyedeki aylıkları arasındaki farkın, Mülkiye Tekaüd Sandığı'na ait olduğu hakkında Şura-yı Devlet'in 1879 tarihli kararı vardı. Sonradan Askeri Tekaüd Nizamnamesi'ne askerlerin nereden olursa olsun alacakları maaşın aidatının tamamının Askeri Tekaüd Sandığı'na ait olacağına dair fıkra eklenmişti. Adil Paşa'nın evkaf hazinesinden aldığı maaşlarından yapılan kesintiler bu türden aidat olarak değerlendirildi. Mülkiyede görev yapan askerlerin sayısının fazla olması nedeniyle mülkiyeden aldıkları maaşa ait aidatın sonradan alınan karar gereği Askeri Tekaüd Sandığı'na verilmesi Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı etkiliyordu. Askeri Tekaüd Sandığı emekli aylığı hesaplarken mülkiye tahsisatından alınan maaştan kesilen aidatı dikkate almıyordu. Böylece fazla maaş vermeden ek gelir elde ediyordu (11 Ocak 1892 / 11 C 1309, ŞD, 911/58 Lef 2).

⁶⁴⁹ Suriye Valisi Asım Mustafa Paşa ölünce eşine, her iki sandıktan bağlanması gerekiyordu. Mülkiye Tekaüd Sandığı başvurusunu dikkate almayınca, dilekçenin yeniden incelenmesi istendi (26 Ekim 1892 / 5 R 1310, *BEO.AYN. d*, nr. 1695, s. 363). Sandık yönetimi, Asım Mustafa Paşa'nın daha önce

aidatları iade etmeleri gerekmektedir. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın ödemesi gereken 779 liraya karşılık, alacağı 1.658 liraydı. Askeri Tekaüd Sandığı'nın alacakları yıl sonuna kadar ödenmeyince 31 Aralık 1892 tarihinde iki sandıktan temsilcilerden oluşan bir komisyon kurulması ve Şura-yı Devlet'in tarafları dinlemesine karar verildi.⁶⁵⁰ Ayrıca, mülkiyede çalıştıkları için aylıklarından %5 aidat kesilenlerle ölenlerin ailelerine iki sandıktan maaş bağlanmasına imkân tanındı.⁶⁵¹

III. Mülkiye Tekaüd Sandığı Fonu

1. Sandığın Gelir-Gider Dengesi

Memurların maaşlarından kesilip sandıkta toplanan aidat ve diğer kesintilerin kayıtları ve bunlarla ilgili hesapların tutulması sandığın muhasebe bölümünün göreviydi. Muhasebe bölümü denetime elverişli mali raporlar hazırlamaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın muhasebe işlemleri kayıtları Şura-yı Devlet tarafından denetlenmekte; bu amaçla aylık, üç aylık ve altı aylık hesapların yanında yıllık faaliyet raporları hazırlanmaktaydı. Periyodik dönemler itibariyle hazırlanan hesap pusulalarıyla yıllık faaliyet raporu, Divan-ı Muhasebat ve Şura-yı Devlet tarafından denetlenmekteydi. Hesap pusulası denilen ve belirli aralıklarla verilen özet raporlarda ayrıntılı bilgilere yer verilmemekte;⁶⁵² yalnızca gelir-gider farkına ait veriler bulunmaktaydı.⁶⁵³ Üç aylık olarak hazırlanan hesap pusulaları biraz daha ayrıntılı bilgiler içermekte; bunlarda gelir-gider rakamları ve sandığın gelir-gider dengesiyle

İşkodra valiliğinde bulunduğu sırada askeri rütbesine mahsus maaşının dışında valilik görevi nedeniyle aylığı olup olmadığını ve bundan %5 kesinti yapıp yapılmadığını Suriye, Bağdad, İşkodra ve Yanya vilâyetlerine sordu (6 Kasım 1892 / 16 R 1310, BEO, 101/7547).

⁶⁵⁰ Askeri Tekaüd Sandığı alacaklarının, tahsil edeceği 779 liradan mahsup edilmesine karar verildi. Ayrıca 1.658 lira içinde Asım Mustafa Paşa'nın Suriye valiliği esnasında aldığı maaştan kesilen 88 lira Askeri Tekaüd Sandığı'na gönderilmişti (26 Kasım 1892 / 6 Ca 1310, BEO, 112/8358 Lef 1). Askeri Tekaüd Sandığı'nın alacağı yıl sonuna kadar ödenmeyince iki sandıktan birer kişinin de katılımıyla bir komisyon kurulması ve Şura-yı Devlet tarafından müzakere edilmesi planlandı (31 Aralık 1892 / 11 C 1310, BEO, 131/9818).

⁶⁵¹ Hazırlanan nizamname değişikliği görüşlerini bildirmesi için Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimine gönderildi. Sandık yönetimi bazı maddelerde değişiklik talep etti (18 Mayıs 1893 / 2 Za 1310, BEO, 203/15181 Lef 2). Sandığın değişiklik talebi 10 yıldır mülkiyede çalışan ama rütbesi müşir olmayanlara da yaygınlaştırılması hakkındaydı (3 Temmuz 1893 / 19 Z 1310, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 943).

⁶⁵² Henüz Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti'ne dönüştürülmeden Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'ne sunulan hesap pusulası 13 Haziran 1880-11 Eylül 1880 arasını kapsamaktaydı. Bu hesapta gelir ve giderler ayrı ayrı gösterilmemişti, yalnızca 13 bin 633 lira nakit bulunduğu belirtildi (3 Ocak 1881 / 2 S 1298, ŞD.DH, 2436/25 Lef 1).

⁶⁵³ 13 Eylül 1880-11 Kasım 1880 arasındaki hesaplarına göre, sandığın nakit miktarı 7.319 liraydı (6 Ocak 1881 / 5 S 1298, ŞD.TNZ, 2438/27 Lef 1).

nakit durumuna ait hesaplar yer almaktaydı.⁶⁵⁴ Sandık adına Bank-ı Osmanî’de hesap açılmasından sonra mali raporlarda bu paranın miktarı ve faiz getirisi hakkında bilgi verilmeye başlandı.⁶⁵⁵

İlk faaliyet yılı sonunda Şura-yı Devlet’e sunulan rapora göre, 29.881 liralık aidat kesildi ve 13.724 liralık maaş bağlandı. Fonun Bank-ı Osmanî’de birikmiş 16.157 lirası bulunmaktaydı. Şura-yı Devlet, yıllık faaliyet raporunu onayladı.⁶⁵⁶ Eylül 1881 itibarıyla 300 kişiye maaş ödeyen⁶⁵⁷ Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın hesapları ayrıntılı olarak gazetelerde ilân edildi ve 1879 yılında yaklaşık 7.590 lira olan aidat kesintisinin 17.367 liraya ulaştığı; emekli, dul ve yetimlere 6.430 lira maaş ödediği duyuruldu.⁶⁵⁸

İkinci yılın faaliyet raporunda da fonda önemli miktarda birikim meydana geldiği ve bazı nezaretlere ait devredilen sandıklara üye memurlardan yapılanlarla birlikte tahsilatın 100.493, emekli ve aile maaşlarıyla sandık çalışanlarının aylıkları ve diğer harcamaların 21.541 lira seviyesinde bulunduğu açıklandı. Şura-yı Devlet’in incelemesi sırasında Dahiliye Nezareti memurlarıyla Girit ve Sisam’dan tahsil edilmeyen aidat olduğu fark edilince sandık yönetiminin bu durumu izah etmesi istendi. Anımsanacağı gibi, bu iki adadaki memurların aidatları hakkında İkinci Bölümde bilgi verilmişti. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Kâni Paşa, Girit ve Sisam’daki memurların aidat ödemeyi reddettiklerini belirtti ve faaliyet raporu Şura-yı Devlet tarafından onaylandı.⁶⁵⁹ Mülkiye Tekaüd Sandığı’nın ikinci faaliyet raporu gazetelerde yayımlanarak mali yapısının son durumu kamuoyuna duyuruldu.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴ Mart 1880 – Haziran 1880 arasında 2.633 liralık tahsilat yapılırken buna karşılık ödenen maaşların tutarı 1.200 liraydı. Sandığın nakit mevcudu ise 1.433 lira oldu (9 Ocak 1881 / 8 S 1298, ŞD.DH, 2434/51 Lef 1).

⁶⁵⁵ Bank-ı Osmanî’deki hesapta Aralık 1880 itibarıyla 9.130 liralık nakit dahil olmak üzere sandığın hesapları Şura-yı Devlet’çe onaylandı (14 Şubat 1881 / 15 Ra 1298, ŞD.TNZ, 2440/6). 1880 yılı Ocak ayına gelindiğinde birikim 10.807 liraya ulaştı (16 Mart 1881 / 15 R 1298, ŞD.TNZ, 2441/11). Bir ay sonra yani Şubat ayına ait hesap pusulasına göre, bankadaki mevduatın tutarı 12.876 lira oldu (16 Mart 1881 / 15 R 1298, ŞD.TNZ, 2441/25).

⁶⁵⁶ Bir yıllık faaliyeti içeren rapor olmasına rağmen, kaç kişiye emekli aylığı veya dul ve yetim maaşı bağlandığı belirtilmemişti. Aynı şekilde kaç kişinin emeklilik sistemi kapsamında olduğuna dair bir izahat yoktu. Sandığın bir yıllık hesapları Şura-yı Devlet tarafından onaylandı (30 Ekim 1881 / 7 Z 1298, ŞD.TNZ, 2447/2 Lef 3). Gelir ve gider arasındaki fark olan 16.157 lira Bank-ı Osmanî’deki hesapta tutuluyordu (1 Kasım 1881 / 9 Z 1298, *BEO.AYN. d*, nr. 1551, s. 263).

⁶⁵⁷ Maaş ödenen kişi sayısı gazetelerde yer aldı (18 Ekim 1881 / 24 Za 1298, *Vakit*, nr. 2149, s. 1).

⁶⁵⁸ Sandığın idare masrafları da 369 liraydı. Sandıkta da 751 lira vardı (30 Kasım 1881 / 8 M 1299, *Vakit*, nr. 2189, s. 1-2).

⁶⁵⁹ Bu faaliyet raporu görüşüldüğü sırada Girit ve Sisam memurlarının emeklilik sistemine dahil edilmeleri hakkında çalışma yapılmıyordu. Anımsanacağı gibi, daha sonra bu iki bölge mülkiye memurlarının emeklilik kararnamesine dahil edildiler (31 Temmuz 1882 / 16 N 1299, ŞD.TNZ, 2455/49 Lef 2).

⁶⁶⁰ 21.541 liralık harcamanın içinde ayrıca taşradan gönderilen aidatın vapurla taşıma masrafı, sandığın yönetim harcamaları, Bank-ı Osmanî’ye teslim edilen meblağın altına çevrilmesinden kaynaklanan

Sandığın hesapları Şura-yı Devlet'in yanında Divan-ı Muhasebat'ın denetimine de tabiydi. Bu denetim sırasında Tekaid Sandığı Muhasebecisi Emin Efendi ve Muhasebe Kalemi Mümeyyizi Kadri Efendi de hesaplarla ilgili ayrıntılar hakkında bilgi vermek amacıyla hazır bulunmaktaydı. Divan-ı Muhasebat, sandığın makbuz ve maaş senetlerini inceleyip bunlarla hesapları karşılaştırarak denetim yapmaktaydı. İkinci yıl hesaplarda kanuna aykırı bir işlem bulunamadı ve Emin Efendi'nin hesapları onaylandı.⁶⁶¹ Yıl boyunca aylık hesap pusulalarıyla raporlar Şura-yı Devlet'e sunulmaya devam etti.⁶⁶²

Emeklilik fonunun üçüncü faaliyet yılı olan 1882 senesine ait hesapları, Şura-yı Devlet'e sunuldu ve ardından Divan-ı Muhasebat'a havale edildi.⁶⁶³ Sandık, Mart 1882-1883 döneminde aidat ve Bank-ı Osmanî'deki paranın faiziyle birlikte 114.195 lira gelir elde etti. 1882 yılına ait raporda tüm harcama ve gelirler belgelerle doğrulandığı için Divan-ı Muhasebat tarafından onaylandı.⁶⁶⁴ Divan-ı Muhasebat'ın denetim raporu Şura-yı Devlet'e sunuldu ve hesaplarda usulsüzlük tespit edilemediği belirtildi. Şura-yı Devlet'in işlemlerin tarih ve sırasına göre kaydedildiği yevmiye defterleri yerine, yevmiye defterlerine kaydedilmiş işlemleri bir arada sistemli biçimde hesaplara dağıtan ve düzenli olarak bu hesaplarda toplayan defter-i kebir hazırlanması talebinin yerine getirilmediği belirlendi. Eleman yetersizliği ve zaman kıtlığı nedeniyle hazırlanamayan sandık yönetimine, hesapları defter-i kebirde düzenli bir şekilde bir araya getirmesi için süre verildi.⁶⁶⁵

Şura-yı Devlet, Mülkiye Tekaid Sandığı'nın hazırladığı aylık, üç aylık ve yıllık hesap özetlerinde emekli, dul ve yetim sayısı ile ödenen maaşlar hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamasına rağmen zaman zaman bu türden bilgileri talep

fark da bulunuyordu. Bankadaki hesabın dışında sandıkta da 2.052 lira nakit mevcuttu (1 Mart 1883 / 21 R 1300, *Vakit*, nr. 2631, s. 4).

⁶⁶¹ Şura-yı Devlet'ten farklı olarak Divan-ı Muhasebat üyeleri hesapları daha ayrıntılı inceliyordu. Yıllar itibariyle devreden alacaklarla birlikte sözü edilen dönemdeki tahsilat 83.559 lira oldu. 1880 yılı sonu itibariyle sandık veznesinde bulunan 751 lira ile Bank-ı Osmanî'deki hesaba aktarılan miktar 82.169 liraydı. 1882 yılı başında devredilen vezne mevcudu da 2.052 lira olarak tespit edildi (27 Kasım 1882 / 16 M 1300, ŞD.TNZ, 294/45 Lef 2).

⁶⁶² 13 Nisan 1882-12 Mayıs 1882 arasında sandık gelirlerinin 92.487 lirası bankada, 2.749 lirası da sandık veznesinde bulunuyordu (8 Temmuz 1882 / 22 Ş 1299, ŞD.TNZ, 2456/36). 13 Mayıs 1882-11 Haziran 1882 arasında 99.026 lirası Bank-ı Osmanî'deki hesapta olmak üzere sandığın 102.826 lirası vardı (6 Ağustos 1882 / 22 N 1299, ŞD.TNZ, 2456/37). 1883 yılı Şubat ayında bankada hesapta tutulan emeklilik fonu 137.340 liraya ulaştı (15 Mart 1883 / 6 Ca 1300, ŞD.TNZ, 857/4).

⁶⁶³ 24 Eylül 1883 / 22 Za 1300, ŞD, 858/28.

⁶⁶⁴ 15 Eylül 1884 / 25 Za 1310, ŞD, 2486/1 Lef 3.

⁶⁶⁵ Uygulamanın nasıl olacağı anlatılmak üzere sandıktan bir memur çağrıldı ve hesapların kayıt usulü hakkında belirlenen esaslar anlatıldı (9 Ekim 1883 / 7 Z 1300, ŞD.TNZ, 2470/32 Lef 2).

etmekteydi.⁶⁶⁶ Ayrıca, Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın emriyle sandık hesaplarının işleneceği bir matbu form uygulamasına geçildi. Şura-yı Devlet'ten gönderilen mazbatalara eklenmek üzere hazırlanan formda, sandığın kuruluşundan itibaren bağlanan maaşların tutarı, kuruluştan itibaren maaş alanların sayısı, sandık için kesilen aidat tutarı görülebilecekti.⁶⁶⁷

Defter-i kebir yöntemiyle tutulan hesaplarda sandığın kuruluşundan itibaren aidat, ödenen maaşlar, sandığın sermayesi, masraflarına ait toplam rakamlar görülebilmekteydi. Bu sistemle Şura-yı Devlet için hazırlanan rapora göre, Kasım 1879'dan Ağustos 1883'e kadar memur maaşlarından 228.144 liralık kesinti yapıldı. Sandığın kuruluşundan 1881 yılı sonuna kadar 464 emekli ve 958 dul ve yetime 25.856 lira; 1882'de 101 emekli ve 307 dul ve yetime 18.680 lira; 1883'ün ilk yedi ayında 41 emekli, 96 dul ve yetime 5.179 lira maaş bağlandı. Rapora göre, sandığın kurulduğu günden itibaren toplam 606 emekli, 1.461 dul ve yetim olmak üzere 2.067 kişiye 49.714 lira maaş ödenmekteydi.⁶⁶⁸

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı yakından ilgilendiren memur maaşlarının düzenli olarak ödenmesine çözüm bulunamamaktaydı. *Tercüman-ı Hakikat*, Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın 1883 yılı bütçesini hazırlayan komisyonda bulunan Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'ya⁶⁶⁹ talimat verdiğini ve sorunu çözmesini istediğini yazdı.⁶⁷⁰ *Vakit* gazetesi de Bütçe Komisyonunun memur maaşları sorununa çözüm bulmaya çalıştığını duyurdu. *Vakit*, Maliye eski nazırı Hasip Paşa döneminde düzenli ödenmesinin memur maaşlarının bütçede bir yük teşkil ettiği iddialarını çürüttüğünü belirtti.⁶⁷¹ Bu tartışmalar sırasında yeni yılın bütçesi hazırlandı; ama, bir daha incelemesi için tasarruf tedbirlerini tespit etmesi amacıyla kurulan komisyona gönderildi. Komisyonun ele

⁶⁶⁶ 22 Ağustos 1883 / 19 L 1300, ŞD.TNZ, 2470/32 Lef 4.

⁶⁶⁷ Sadrazam Mehmed Said Paşa, anılarında sandık için de bir bölüm ayırır. Diğer eserleri ortadan kaldırılsa bile yıllar sonra eline geçen Şura-yı Devlet mazbatasında kendi fikri olan matbu formun halen kullanıldığını görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirir. Said Paşa'ya göre, 1901 yılında sandıktan 16.625 kişi maaş almaktadır (Said Paşa, *Aynı eser*, II, 31).

⁶⁶⁸ 22 Ağustos 1883 / 19 L 1300, ŞD.TNZ, 2470/32 Lef 6.

⁶⁶⁹ Ahmed Münir Paşa (1825-1897), Temmuz 1881-Kasım 1882 ve Aralık 1882-Ağustos 1885 arasında Maliye Nazırlığı, Eylül 1885-Kasım 1891 arasında Dahiliye Nazırlığı, Ekim 1891-Haziran 1896 ve Ocak-Eylül 1897 arasında Hüdavendigâr valiliği yaptı (S. Kunalalp, *Aynı eser*, s. 59).

⁶⁷⁰ Memurlara birkaç ay geriden ödeme yapılyordu. Bütçe hazırlıkları devam ederken bir aylık maaş ödenmesine karar verildi (27 Aralık 1882 / 16 S 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1361, s. 2). Memurların maaşı ödendi ve yakında harbiye ve bahriyeye bağlı askerlere de ödeme yapılacağı duyuruldu (16 Ocak 1883 / 6 Ra 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1377, s. 1).

⁶⁷¹ Gazeteye göre, Hasip Paşa zamanında düzenli yapılan ödemelerin maaşların bütçe üzerinde bir yük olmadığı ispatıydı (27 Aralık 1882 / 16 S 1300, *Vakit*, nr. 2568, s. 1).

aldığı konular arasında memurlara aydan aya ödeme yapılması da vardı; ancak, komisyon çözüm bulamadı ve sorunun çözümü bir sonraki mali yılbaşına bırakıldı.⁶⁷²

Memur maaşlarının birkaç ay gecikmeli ödenmesi⁶⁷³ hem nakit hem de havale yoluyla aylık alanları etkiliyor; memurlar, yüksek komisyon ücreti isteyen sarraflara maaşlarını kırdırmaya mecbur oluyordu.⁶⁷⁴ Vilâyetlerdeki memurlardan, havalelerini sarraflara kırdırmamaları istendi. Hükümetin memurları, sarrafların elinden kurtarmak için yedi aylık maaşlarında %20 indirim yaptıktan sonra Haziran ayına kadar ödeyeceğine dair söylentiler ortalıkta dolaşıyordu.⁶⁷⁵

Memurların sarrafların eline düşmesinden bazı nazırlar ve dairelerin odacıları sorumlu tutulmaktaydı. İddialara göre, sarraflarla işbirliği yapan nazırlar maaşların düzenli ödenmesine engel olmakta; odacılar da memurları komisyon aldıkları sarraflara yönlendirmekteydi.⁶⁷⁶ 1882 yılına ait gecikmiş memur maaşlarının ödenmesi için bazı vilâyetlerin gelirleri karşılığında, Bank-ı Osmanî ile anlaşma yapılacağına dair haberler de yayımlanıyordu.⁶⁷⁷ Gazetelerdeki bu türden haberler nedeniyle Meclis-i Vükelâ toplanarak Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'dan rapor hazırlaması istendi.⁶⁷⁸ Maliye Nazırı, bunun üzerine her daireye maaş miktarları ve ödenmemiş tutarları içeren birer rapor hazırlanmaları talimatını verdi.⁶⁷⁹ Bu raporların hazırlanıp hazırlanmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılammıştır.

⁶⁷² 17 Ocak 1883 / 7 Ra 1300, *Vakit*, nr. 2588, s. 1.

⁶⁷³ Maliye Nezareti Şubat ayında memurların geçen yılın Temmuz maaşlarını ödedi (7 Şubat 1883 / 9 R 1300, *Vakit*, nr. 2619, s. 1).

⁶⁷⁴ Maaşların aydan aya düzenli olarak ödeneceğine dair söylentiler kamuoyunda dolaşmaya devam etti. Biriken aylıklar için yeniden havale yapılması ise en büyük endişe kaynağıydı. Maaşları havale yoluyla verilen memurlar sarrafların eline düşüyor ve havalenmeleri bir beyaz mecidiye = 1 lira karşılığında kırdırıyordu (2 Mart 1883 / 22 R 1300, *Vakit*, nr. 2632, s. 1).

⁶⁷⁵ 9 Mart 1883 / 29 R 1300, *Vakit*, nr. 2639, s. 1.

⁶⁷⁶ Memur maaşları için komisyonda görüşme sürerken kamuoyuna sızan düzenli ödemenin önemi ve çözüm yolu arayışlarına dair bilgiler eleştiriliyordu. *Tercüman-ı Hakikat*, hükümete öncelikle memur maaşlarını düşürmekten vazgeçmesini önerdi. Memurların büyük kısmı zaten 5 liradan az maaş alıyordu. İstanbul'da basit bir amelenin yevmiyesi bile 15 kuruştı. Maaşların düzenli ödenmemesi, memurları maaş kırdırmaya yöneltiyordu. Bu durum üst düzey bürokratları zan altında bırakıyordu. Gazetede dairelerin odacıları ve diğer bazı hizmetleri görenlerin sarraflarla bağlantılarına da dikkat çekildi. Hatta nazırların da maaşları zamanında ödemeyerek sarraflarla işbirliği yaptığı da iddialar arasındaydı (14 Mart 1883 / 5 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1427, s. 1).

⁶⁷⁷ 4 Nisan 1883 / 26 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1445, s. 1.

⁶⁷⁸ Memurlara ödenen maaş tutarı bir ayda yaklaşık 50.000 liraydı ve 20.000 lirası Rüşumat, Şehremaneti ve Posta ve Telgraf Nezareti gibi kendi gelirleriyle idare edilen kurumlara aitti (22 Mart 1883 / 13 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1434, s. 1).

⁶⁷⁹ Aydın Vilâyeti'nin 1882 yılı bakaya kalan geliri üzerine Bank-ı Osmanî'ye havale verilmesi ve bankanın da birikmiş aylıkları peyderpey ödemesi planlandı. Aydın Vilâyeti gelirlerinin yeterli olması için maaşlardan bir miktar indirim yapılması da düşünülüyordu (7 Nisan 1883 / 29 Ca 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1448, s. 2). Birkaç gün sonra maaşların yarısının Aydın, bir kısmının da Hüdavendigâr Vilâyetleri gelirlerinden ödeneceğine dair haberler gazetelerde yer aldı (14 Nisan

Sandığın, 1883 yılı hesapları ödenmeyen maaşlar nedeniyle aidat tahsilinde yaşanan sıkıntının boyutlarını ortaya koydu. Şura-yı Devlet, ilk üç yılda tahsil edilmemiş aidat 105.307 liraya ulaşınca ayrıntılı bilgi istedi. Sandık yönetiminin Şura-yı Devlet'e sunduğu rapora göre, aidat göndermeyenler arasında hem İstanbul'daki nezaretler hem de taşradaki daireler vardı. Bu dairelerden istenen gecikme faiziyle birlikte meblağ artmaktaydı. Şura-yı Devlet, sorunu çözmek için aidatı zamanında göndermeyen muhasebecilerin emeklilik işlemlerinin yapılmamasını ve maliye müfettişlerinin görevleri arasına sandık aidat ve işlemlerini denetlenmesini eklendi. Her dairede bakaya sandık aidatlarının defterlere işlenip maliye müfettişlerine gönderilmesini kararlaştırdı.⁶⁸⁰ Bu karar üzerine maliye müfettişlerinin görev ve sorumlulukları emekli sandıklarının denetimini de içine alacak şekilde genişletildi.⁶⁸¹

1883 yılı hesapları Divan-ı Muhasebat tarafından onaylandı.⁶⁸² Divan-ı Muhasebat'ın raporunu inceleyen Şura-yı Devlet, bir önceki yıl talep edildiği gibi, hesapların defter-i kebire kaydedildiğini belirledi. Hesaplara göre, 132.433 lira olan gelir, önceki yıldan devreden bakiyenin ilâvesiyle 282.892 liraya ulaşmıştı ve 1883 yıl itibarıyla emekli maaşları, idare ve diğer masrafların sandığın kuruluşundan bu yana olan toplamı 56.057 liraydı. Yukarıda izah edildiği gibi, tahsil edilmemiş aidat sorunu dışında 317.204 lira sermayeyle sandığın geleceği güvencedeydi.⁶⁸³

1883 / 6 C 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1454, s. 1). Bank-ı Osmanî ile devam eden görüşmelerin sonuçlanması beklenmeden 4 aydır maaş alamayan bazı kâtiplere bir iki gün içinde ödeme yapılacağı duyuruldu (18 Nisan 1883 / 10 C 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1457, s. 1). Hükümetin, Bank-ı Osmanî ile anlaşma yapmak üzere olduğu haberleri yayımlandı ve bu anlaşmaya göre, maaşların banka tarafından ödenmesi söz konusuydu (7 Mayıs 1883 / 29 C 1300, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1472, s. 1). Göreve yeni atanan bürokratlar ilk iş olarak gittikleri bölgedeki memur, asker, emekli, dul ve yetimlerin maaşlarını ödüyorlardı. Hüdavendigâr Valisi Lütfi Paşa, Bursa'ya atanınca memur, asker ve emeklilerin birikmiş maaşları ödendi (15 Mart 1884 / 17 Ca 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1736, s. 1).

⁶⁸⁰ Sandık yönetimi tahsil edilmeden kalan aidatın yüksek meblağlara ulaşmasında taşradaki kurumların ihmali kadar İstanbul'daki nezaretleri de eleştiriyordu. Bir neden de bazı kurumlarda maaşların zamanında ödenmemesiydi. Tahsil edilemeyen paranın bir kısmı mütekaiddin-i kadîme mahlulâtından kalan ve daha önce izah edildiği gibi, hazinenin sandığa ödemediği miktardı. Ayrıca Posta ve Telgraf Nezareti, Vergi Emaneti'ne ait sandıklar Mülkiye Tekaid Sandığı'yla birleştirildikten sonra bu sandıklardan faiz karşılığı verilen borçların tahsili için nezaret ve emanete yazı yazıldı (15 Şubat 1885 / 29 R 1302, ŞD, 866/26 Lef 2).

⁶⁸¹ 23 Eylül 1884 / 3 Z 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1884, s. 2. Teftiş heyetinin görev ve sorumluluklarını belirleyen nizamname yayımlandı. Nizamnamede teftiş kapsamındaki kurumlar arasında emeklilik sandıkları da sayıldı (6 Temmuz 1885 / 23 N 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2108, s. 3-4).

⁶⁸² Muhasebe Kalemî Mümeyyizi Kadri Efendi, Divan-ı Muhasebat'ın hesapları incelemesi sırasında bulunarak gerekli açıklamayı yaptı. Geçen yıldan devreden meblağ 4.040 liraydı ve gelir ve giderler karşılaştırıldı ve 5.725 lira bir sonraki yıl gelirlerine aktarıldı (11 Mart 1885 / 25 C 1302, ŞD, 2491/40 Lef 3).

⁶⁸³ 81.470 lira %5 kesinti ile maaş artışlarından sandığa ait olan paydan kaynaklanıyordu. 20.122 lirası mütekaiddin-i kadîme mahlulâtından olan hazine tarafından sandığa gönderilmeyen paraydı. 3.170

1884 yılında maaşların düzenli ödenmesi sorununun çözümü için bir takım çareler arandıysa da bulunamadı. Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'nın birkaç ay gecikmeli yapılan memur maaşları ödemelerini düzene oturtmak için gerekli tedbirleri aldığı açıklandı.⁶⁸⁴ Kısa süre sonra bu tedbir basına sızdı. Bazı gazeteler, kendi gelirleriyle maaşları ödeyen Posta ve Telgraf Nezareti, Vergi ve Rüşumat Emanetlerine hazine izin vermedikçe memurlara aylık ödememesi emri verildiğini yazdı; ancak, bu haberler yalanlandı ve bu nezaret ve emanetlerden aylık gelir hesaplarının istendiği açıklandı.⁶⁸⁵

Aidatın tahsil edilmesi için alınan tedbirlerin etkisi 1884 yılı hesaplarında görüldü. Yıl içinde geçmiş senelere aidatın bir kısmı tahsil edilmişti; ancak, sorun sürmekteydi. Sandığın 161.360 liraya ulaşan sermayesi emekli, dul ve yetim aylıklarını ödemeye yetse de 120.000 lira olan tahsil edilmemiş aidat ileride önemli soruna yol açabilecek düzeydeydi.⁶⁸⁶ Başkan Akif Efendi, üyeler Kâmil, Şakir Efendiler ve Cemal Bey'den oluşan Divan-ı Muhasebat heyeti ve Şura-yı Devlet sandık hesaplarını ibra etti.⁶⁸⁷ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, sandıktaki birikimin 300.000 lira olduğunu yazdı.⁶⁸⁸

Bu sırada sandığın kurulduğu 1879'dan 1884 yılı sonuna kadarki olan birikimli hesapları da Şura-yı Devlet'te incelendi. Hesaplara göre, bu dönemde gelirler kâğıt üzerinde 651.598 liraydı; çünkü, bu rakamın 522.205 liralık kısmı tahsil edilmişti. Sandığın, Bank-ı Osmanî'deki hesapta 311.056 ve aidat tahsiliyle birlikte 544.211 lira geliri bulunmaktaydı. İhtiyat akçesi de 415.651 liraydı. Şura-yı Devlet, bakaya aidat sorununun çözümü için Mülkiye Tekaüd Sandığı memurlarının ülkeyi dolaşıp aidatı tahsil etmelerini önerdi.⁶⁸⁹ Öneri bu hesaplarla birlikte Meclis-i Vükelâ'ya sunuldu ve Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ve Meclis-i Vükelâ tahsilatla ilgili sorunu kabul etti;

lirası Posta ve Telgraf Nezareti, 136 lirası Vergi Emaneti sandıklarının memurlarına verdiği borcun taksitlerinden, 311 lirası Vergi Emaneti ve 53 lirası Posta ve Telgraf Nezareti sandıklarının bakaya kalan alacaklarındandı. 38 lira da şahıslara ait borçlardandı. Her ay maaş ödemesi yapıldıkça aidatın gönderilmesi hakkında çok sayıda uyarı yapılmasına rağmen ikazlara riayet edilmiyordu (30 Nisan 1885 / 15 N 1302, Y.A.RES, 29/31 Lef 2).

⁶⁸⁴ Eylül ayında Temmuz ayına ait maaşların ödeneceği ilân edildi (1 Eylül 1884 / 11 Za 1301, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1866, s. 1).

⁶⁸⁵ 4 Aralık 1884 / 15 S 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1941, s. 2.

⁶⁸⁶ Divan-ı Muhasebat, sandık muhasebecisi Emin Efendi'nin hesabını ibra etti. İncelemede emekli, dul ve yetim aylıklarına ve kaç kişiye maaş ödendiğine ya da kaç kişiden aidat kesildiğine dair bir ayrımı bulunmamaktaydı (29 Ocak 1886 / 24 R 1303, ŞD, 2501/35 Lef 3).

⁶⁸⁷ 21 Nisan 1886 / 16 B 1303, A.MKT.MHM, 489/35 Lef 1.

⁶⁸⁸ 14 Eylül 1885 / 5 Z 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2165, s. 1.

⁶⁸⁹ Şura-yı Devlet'e göre, sandığın durumu tahsil edilmemiş alacaklar dışında iyiydi (23 Aralık 1885 / 16 S 1303, A.MKT.MHM, 489/35 Lef 5).

ama, Şura-yı Devlet'in aidat borcu olan vilâyetlere birer memur gönderilmesi önerisi, fazla masraflı olacağı gerekçesiyle kabul edilmedi. Bunun yerine, sandık aidatını zamanında göndermeleri için vilâyet defterdarları, mal memurları ve muhasebecilerin uyarılması kararlaştırıldı.⁶⁹⁰

Aidat kesmekle sorumlu olanların ikaz edilmesi, hatta, onların emeklilik dilekçelerinin işleme konulmaması gibi yaptırımlara rağmen, 1884 yılında 120.000 civarında olan tahsil edilmemiş aidat artmaya devam etti ve bir sonraki yılda yaklaşık 140.000 liraya ulaştı. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşundan itibaren 815.329 liraya çıkan gelirinin yaklaşık 139.756 lirası tahsil edilmemiş alacaklardan oluşmaktaydı. Sandığın hesaplarında bu kez farklı bir kalem yer aldı. Aşağıda izah edileceği üzere, hazine 1883'ten itibaren 1885 yılına kadar Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan birkaç kerede 200.000 lira borç aldı. Bank-ı Osmanî'deki mevduat hesabı da bu nedenle azaldı ve 189.898 liraya geriledi.⁶⁹¹ Divan-ı Muhasebat, hesapları onayladı; ancak, meydana gelen usulsüzlük ve hırsızlık olaylarına dikkat çekti. Bu sebeple sandığın uğradığı ve daha önce izah edilen 273 liralık zararın mahkeme sonuçlanıncaya kadar borç hesabına kaydedilmesine karar verdi.⁶⁹²

Sandığa gönderilmemiş aidatın artmasının sebebi 1885 yılında memur maaşlarının düzenli ödenmemesiydi. Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa, memurlara hazine sergisi verilip geçmiş aylara ait maaşların ödeneceğini açıkladı. Sergilerin karşılığının bakaya âşar vergisinden temin edilmesi planlandı.⁶⁹³ Maliyenin içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle memurlara bazı seneler 12 ay değil 9 ay maaş verilebilmekteydi. Bu durum tüm memurları olumsuz etkilemekteydi. Nitekim, hazine,

⁶⁹⁰ Tahsil edilmeden kalan alacaklar 119.393 liraydı. Özellikle Posta ve Telgraf Nezareti ile Vergi Emaneti'nden alacakların hemen tahsil ettirilmesine karar verildi (11 Nisan 1886 / 6 B 1303, MV, 9/15; 8 Haziran 1886 / 6 N 1303, A.MKT.MHM, 489/35 Lef 6).

⁶⁹¹ Bankadaki para, tahsil edilen aidat ve hazineye verilen krediden sandığın borcu düşülerek toplam gelir bulunuyordu. Buna göre, sandığın kuruluşundan itibaren 815.329 liralık gelirinin 675.573 lirası tahsil edildi. Hazineye 200.000 lira borç verildi ve bankadaki paranın da eklenmesiyle nakit miktarı 696.613 liraya ulaştı. Sandıktaki mevcut 5.865 liranın ilâvesi ve 26.905 liralık borç düşüldüğünde geriye 675.000 lira kaldı (29 Temmuz 1886 / 27 L 1303, İ. ŞD, nr. 82/4899 Lef 1).

⁶⁹² 13 Mart 1885–12 Mart 1886 arasındaki bir yıllık hesapları Divan-ı Muhasebat tarafından incelendi. Bu tarihler arasında tahsilat ile sandık sermayesinden Bank-ı Osmanî'de olan paranın faiz geliri toplam 153.367 liraydı. 1884 yılı sonuna kadar veznedeki 7.208 lira bir sonraki yıla devredildi. Sandık memurlarının maaşları, emekli, dul ve yetim aylıkları ve bankaya yatırılan para ile altına çevrilen tutarın farkı 154.709 liraydı. Yıl sonunda veznedeki kalan 5.865 lira da 1886'ya devredildi. Nezaretin memur maaşları, çeşitli masraflar, kırtasiye harcamaları ile bankaya yatırılan paraya karşılık alınan Fransızca makbuz harcamaları doğruladı (12 Aralık 1886 / 16 Ra 1304, ŞD, 2512/3 Lef 3).

⁶⁹³ 25 Mart 1885 / 8 C 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2020, s. 1.

1885 yılında memurlara 9 ay maaş ödedi. Her 100 kuruşu, 30 kuruşa kırdıran memurlar sayesinde sarraflar birkaç ay süre için verdikleri paradan %70 kâr elde etmekteydi.⁶⁹⁴

Daha önce ifade edildiği gibi, hazine, hazine de dahil olmak üzere İstanbul'daki nezaretlerle taşradaki dairelerin zorunlu ihtiyaçlar nedeniyle başka yere sarf ettikleri aidat alacağı için sandığa tahvil verdi. Sandık yönetimi, tahvillerin yaklaşık 2.000 liralık kısmını sattı; 7.000 liralık iç borçlanma tahvili satın aldı. Galata borsasında fiyatların dalgalanması nedeniyle iç borçlanma tahvillerinin fiyatları geriledi. Borsadaki alışverişten sandık 8.350 lira zarar etti. Şura-yı Devlet, sandığın 1886 yılı hesapları görüşüldüğü sırada zarara yol açan tahvil alım-satımı işlemiyle ilgili bilgi istedi.

Mülkiye Tekauud Sandığı Nazırı Tevfik Paşa, hazinenin aidata karşılık verdiği borç tasfiye tahvillerinin faiz getirisinin olmaması nedeniyle satıldığını; iç borçlanma tahvillerinin de faiz getirisi yüzünden satın alındığını belirtti.⁶⁹⁵ Divan-ı Muhasebat, tahvil satışından kaynaklanan zarar haricinde 1886 yılında sandığın alacaklar, aidat kesintileri, banka mevduatı, tahsil edilen borç faizlerinden olmak üzere toplam gelirini 197.705 lira olarak belirledi. Sandık emininin hesaplarında bir miktar açık çıktı ve genel giderler kalemine eklendi.⁶⁹⁶ İkinci Bölümde izah edildiği gibi, Sandık Emini Cemal Efendi ihtihar etmişti. İhtiharın bu sebepten kaynaklanıp kaynaklanmadığı belirlenememiştir.

Islahat-ı Maliyye Komisyonu, hazinenin nakit sıkıntısını çözmek amacıyla bir takım tedbirler önerdi. Tasarruf önlemleri ve âşar vergisinin tahsilinde kayıp ve kaçakları en aza indirecek tedbirlerle hazineye giren nakdin 2.000.000 lira artması bekleniyordu. Bu sayede elde edilecek gelirle birikmiş memur maaşlarının ödenmesi mümkündü.⁶⁹⁷ Meclis-i Vükelâ'ya sunulan rapor, ayrıca maliye teşkilâtının ıslahını ele almaktaydı.⁶⁹⁸ Islahat-ı Maliyye Komisyonu'nun aldığı tedbirlere rağmen bir süre sonra memur maaşlarının Yunan meselesi zamanında tedavüle çıkarılan 250 liralık istikraz-ı

⁶⁹⁴ Maaşlarını alan Adliye ve Hariciye Nezaretleri memurları, sarraflardaki maaş senetlerini, %10-25 arasında bir fark ödeyerek geri almışlardı (23 Mayıs 1885 / 8 Ş 1302, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2071, s. 1).

⁶⁹⁵ Geçmiş yıllardan bu yana devam eden aidat sorunu çözümlenmek istendiyse de tahvil alışverişi sandığın zararıyla sonuçlandı (15 Mart 1887 / 20 C 1304, ŞD, 879/25 Lef 2 ve 3).

⁶⁹⁶ 1885 mali yılı bitiminde sandıkta bulunan ve 1886 yılına devredilen 5.866 lira ilâve edildiğinde toplam gelir 203.571 liraydı. Nezarete çalışan memurların maaşları ve emekli, dul ve yetim aylıkları ile tahvil satışından meydana gelen zararda göz önüne alındığında tutar 165.306 lira oldu (31 Aralık 1888 / 26 Ra 1306, ŞD, 2540/23 Lef 1).

⁶⁹⁷ 26 Şubat 1886 / 22 Ca 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2307, s. 1.

⁶⁹⁸ 14 Haziran 1886 / 12 N 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2399, s. 2.

dahili parasıyla ödenmesi hakkında çalışma yapıldığı iddiası kamuoyuna yansdı;⁶⁹⁹ kararın Meclis-i Vükelâ tarafından onaylandığı haberi duyuldu.⁷⁰⁰ Maliyenin içinde bulunduğu bunalım Maliye Nazırlarının da sık sık değiştirilmesine sebep olmaktaydı. Ahmed Münir Paşa'nın ardından 28 Ağustos 1885'te vekâleten Agop Ohannes Kazazyan Paşa, Eylül 1885'te de Mustafa Zihni Efendi nazırlığa atandı.

Şura-yı Devlet, sandığın Kasım 1879'dan Mart 1887'ye kadarki birikimli hesaplarını incelediğinde aidat sorunu yine gündeme geldi; çünkü sandığın geliri 1.201.065 liraydı ve bunun 154.563 lira tahsil edilememişti. Hazinesin sandıktan aldığı ve geri ödemediği borcun tutarı 456.585 liraydı. Hazinesin birkaç kez borç alıp geri ödememesi nedeniyle bankadaki mevduatı eriyip 47.615 liraya inmişti. Banka hesabı dışında sandığın elinde borç tasfiye ve iç borçlanma tahvilleriyle nakdin miktarı da 42.879 liraydı. Şura-yı Devlet, tahvillerin sandıkta tutulma sebebini sordu ve tahsil edilmemiş aidat hakkında bilgi vermesi için Sandık Muhasebecisi Emin Efendi'yi çağırdı. Emin Efendi'ye göre, tahsil edilmemiş aidatın bir kısmı ödenmeyen maaşlardan bir kısmı da nezaret ve taşra dairelerinin sandığa göndermedikleri kesintilerden oluşmaktaydı. Bank-ı Osmanî tahvillerin bankada tutulması karşılığında %1 komisyon talep ettiği için sandıkta saklanmaktaydı. Şura-yı Devlet, tahsil edilmeyen aidatın yüksek meblağda olması nedeniyle maliye müfettişlerinin denetim yapmalarına karar verdi.⁷⁰¹

Maliye müfettişlerinin yaptığı denetim sonuç verdi ve 1887 yılını da kapsayan tahsil edilemeyen aidatın miktarı 155.000 liradan 70.944 liraya düştü. Sandığın faiz gelirleri 25.370, tahsil edilen kesintiler 173.223 liraydı. Emekli, dul ve yetim aylıklarıyla sandık çalışanlarının maaşları ve diğer harcamalara 168.608 lira sarf edildi.⁷⁰² Hesapların incelenmesi sırasında daha önce belirtildiği gibi, bazı emeklilerden %10 oranında kesinti yapıldığı belirlendi. Sandık yönetimi, kesintinin 30 tam yıl aidat ödemeyenlere uygulandığını; kısa sürede tamamlanması için %5 yerine iki kat olarak

⁶⁹⁹ 14 Ağustos 1886 / 14 Za 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2449, s. 1.

⁷⁰⁰ 16 Ağustos 1886 / 16 Za 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2450, s. 1.

⁷⁰¹ Sandığın hazineye verdiği borç ve bankadaki paranın toplamı 504.200 lira, nakit ve tahvil olarak kasada bulunan 42.879 lira ve bakayada gösterilen 154.563 liranın toplamından sandığın borcu çıkarıldığında ihtiyat sermayesi 671.508 liraydı (13 Mart 1889 / 11 B 1306, İ. ŞD, nr. 95/5664 Lef 1 ve 2).

⁷⁰² 1887 yılı sonunda sandıkta 11.613 lira nakit, 342 liralık tasfiye tahvili ve 30.923 liralık iç borçlanma tahvili vardı. Bunlar bir sondaki yıl kasasına aktarıldı. Emin Efendi'nin hesaplarında usulsüzlük bulunamadı (28 Temmuz 1890 / 11 Z 1307, ŞD, 2558/23 Lef 2).

kesildiğini belirtti; 30 yıllık süreyi tamamlamak amacıyla, sandık kurulmadan önceki dönemler için iki kat kesinti yapılmaktaydı.⁷⁰³

1888 yılında nezaret ve dairelerden sandığa gönderilmiş aidat 79.481 lira oldu; Şura-yı Devlet, tahsil edilemeyen kesintilerde 20.000 liralık ani artışın sebebini sordu. Tahsil edilemeyen aidatlardaki hızlı artış ödenmemiş maaşlardan kaynaklanmaktaydı. İlk 8 yıllık birikimli hesaba göre gelir 1.399.151, ihtiyat sermayesi de 745.355 liraydı. Hazine, sandıktan yeniden borçlanmıştı; ancak, bu borçlanma için padişahın onayı alınmamıştı. Hazineye verilen borcun dışında bankadaki mevcut 55.407 liraydı.⁷⁰⁴ Divan-ı Muhasebat, hazinenin borçlanmasının padişahın onayı alınmadan yapılması dışında hesaplarla defterleri onayladı.⁷⁰⁵

Meclis-i Vükelâ, 1888 Temmuz’unda bütçe açığını azaltmak amacıyla tahsisatların indirilmesine karar verdi ve mülkiye dairelerinin payında %5 indirim yaptı. Bu tasarrufun ayrıntıları açıklanmadı; ama, tahsisattaki indirimin maaşlardan yapılacağı tahmin edilmekteydi.⁷⁰⁶ Öte yandan padişah, maaşların düzenli ödenmesini emredince Meclis-i Vükelâ, Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa’nın yönetiminde toplandı ve aylıklara karşılık gösterilmesi mümkün gelir kaynakları üzerinde çalışma yaptı.⁷⁰⁷ Kısa süre sonra Islahat-ı Maliyye Komisyonu’nun çalışmaları sonucunda bir sonraki yıldan itibaren memurlara düzenli ödemeyi temin etmek üzere bir takım kararlar alındığı duyuldu. Bu tedbirler neticesinde memurlara üç aylık maaşlarının toptan ödenmesi planlanmaktaydı.⁷⁰⁸

1889 yılında 144 bin 490 lira aidat tahsilatı, faiz getirisi, tahvil satışı, geçmiş yıllar kesintilerden gelen nakit dahil olmak üzere sandığın toplam geliri 212.122 lira oldu. Aynı yıl emekli, dul ve yetimlere 102.46 lira aylık ödendi. Birinci Bölümde izah edilen sandığın ihtiyacı olan arsanın satın alınması ve binanın inşaat masrafları için yaklaşık 6.000 lira harcandı. 1889 yılında sandıkta bulunan iç borçlanma tahvilleri satıldı. Sarraflar, sandığa çağrıldı ve pazarlık yapıldı. Aidat borçlarına karşılık

⁷⁰³ 8 Haziran 1890 / 19 Ş 1307, ŞD, 2553/11 Lef 3.

⁷⁰⁴ Gelirlerin 1.331.583 lirası tahsil edildi; ama, 177.567 lira fona ulaşmadı. Hazineye verilen borcun tutarı yaklaşık 500.000 liraydı ve Bank-ı Osmanî’deki hesapta da 55.407 lira bulunuyordu. Sandıkta da bir miktar nakit ve tahvil vardı (26 Ekim 1890 / 12 Ra 1308, İ. ŞD, 102 / 60090 Lef 1 ve 2).

⁷⁰⁵ 15 Haziran 1892 / 20 Za 1309, ŞD, 2596/9 Lef 1.

⁷⁰⁶ 25 Temmuz 1888 / 16 Za 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3020, s. 2-3.

⁷⁰⁷ 30 Eylül 1888 / 24 M 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3077, s. 3.

⁷⁰⁸ 23 Kasım 1888 / 19 Ra 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3131, s. 2. Bâbiâli, Şura-yı Devlet Mektubî ve Evrak Odaları, Dahiliye, Hariciye Nezaretleri ile Zaptiye Nezareti Mektubî ve Evrak Odası memurlarının bir aylık maaşları ödendi. Diğer kurumlardaki memurlara da bir iki gün içinde ödeme yapılacağı duyuruldu (6 Aralık 1888 / 2 R 1306, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3142, s. 2).

hazinenin verdiği borç tasfiye tahvilleriyle iç borçlanma tahvilleri 18.000 liraya satıldıktan sonra sandıktaki 4.890 liranın ilâvesiyle esham-ı umumiyye alındı.⁷⁰⁹ Divan-ı Muhasebat, borç tasfiye ve iç borçlanma tahvillerinin satılıp esham-ı umumiyye alınmasının emeklilik kararnamesine aykırı olduğuna dair rapor verdi ve tahvillerin satılması nedeniyle zarar edilirse sorumlulardan tazmin ettirilmesini istedi. Şura-yı Devlet, Divan-ı Muhasebat'ın isteğini kabul etmedi; satışın faiz geliri elde etmek amacıyla yapıldığı gerekçesiyle tazmin ettirilmesine karşı çıktı; ama, sandık sermayesinin sadece banka hesabının faiziyle nemalandırılmasına karar verdi. Sandığın izinsiz tahvil alım satımını yapmamasını istedi.⁷¹⁰

Şura-yı Devlet'in kararına rağmen, Divan-ı Muhasebat tahvillerin izinsiz satılarak esham-ı umumiyye satın alınması konusunda yaptırım uygulanmasında ısrarlıydı. Sarraflarla pazarlık yapıp iç borçlanma tahvillerinin 275 lira zararla satılması kararnameye aykırıydı. Divan-ı Muhasebat, ayrıca, Hicaz Vilâyeti'nden riyal olarak gönderilen aidatın satılıp karşılığında iç borçlanma tahvili satın alınmasına da karşı çıktı ve bu satış işlemi nedeniyle Şura-yı Devlet'in sandığa yaptırım uygulanmasını istedi. Sandık yönetiminin savunmasına göre, hazineden bir çok kez tahvillerin bedeli istendiği halde ödenmemişti ve bu nedenle sarraflara satılması zorunluydu.⁷¹¹ Şura-yı Devlet, kararını değiştirmede; bir kez daha bu türden alım satımlarda izin istenmesine karar verdi.⁷¹² Birinci Bölümde ifade edildiği gibi, Divan-ı Muhasebat'ın öngörüsünün aksine sandığın elindeki tahvillerin 1891 yılındaki satışından kâr edildi.

Sandığın kuruluşundan itibaren geçen dokuz yılda emeklilik fonu 1.610.429 liraya ulaştı. Bunun içinde tahsil edilemeyen 197.429 liralık aidatın büyüklüğü bu konudaki sorunların devam ettiğini göstermekteydi. Şura-yı Devlet, Sandık Muhasebecisi Emin Efendi'yi dinledi; tahsil edilmemiş aidatın önemli bir kısmının

⁷⁰⁹ Sandığın kasasında bulunan 4.890 lira da ilâve edildi ve 1 lira 88 kuruş fiyatla esham-ı umumiyye satın alındı (2 Ağustos 1893 / 18 S 1311, ŞD, 2603/19 Lef 1).

⁷¹⁰ Divan-ı Muhasebat, sandığın sermayesine zarar verecek işlemlerin engellenmesini istedi (7 Mart 1892 / 8 Ş 1309, ŞD, 2593/51 Lef 1).

⁷¹¹ Sandıkta 84.000 sterlin tutarında esham-ı umumiyye ve 11.620 sterlinlik tahvilat-ı cedîde-i osmaniye olmak üzere toplam 95.620 sterlin bedelinde tahvil vardı. Tasfiye tahvilleri geçmiş yıllara ait borcun ödenmesinde kullanılmak üzere çıkarılmıştı. Tahvillerin sarraflara satışını belgeleyen ödeme emri belgesi de kayıtlar arasındaydı. Satış işleminde sorun görünmüyor, yalnızca izin almadan gerçekleştirilmesine itiraz ediliyordu (17 Mart 1892 / 18 Ş 1309, ŞD, 912/51 Lef 1).

⁷¹² 7 Haziran 1892 / 12 Za 1309, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 24-25. Sandık yönetimi, tahvillerden doğan zararı en aza indirmeyi amaçlıyordu (8 Haziran 1892 / 12 Za 1309, *BEO.AYN. d.*, nr. 1695, s. 21).

ödenmemiş maaşlara ait olduğunu belirledi.⁷¹³ Mülkiye Tekaüd Sandığı aidatının zamanında gönderilmesini sağlamak amacıyla kurumlar ve vilâyetlere tebligat yapılmasına karar verildi ve Dahiliye Nezareti kontrolle görevlendirildi.⁷¹⁴

Mali sıkıntı nedeniyle 1890 yılı bütçesi azami tasarruf önlemlerine riayet edilerek hazırlandı ve padişaha sunuldu. Bütçede, gereksiz olduğu düşünülen memuriyetlerin kapatılarak buralardaki memurlardan nitelikli olanların başka dairelere atanmaları öngörülmekteydi.⁷¹⁵ Tasarruf önlemlerine rağmen, memur maaşlarının düzenli ödenmesi sorun olmaya devam etmekteydi. Padişahın emriyle Maliye Nezareti'nde özel bir komisyon kuruldu ve komisyon üyelerinden memurlara düzenli aylık ödenmesi için alınması gereken tedbirleri belirlemesi istendi.⁷¹⁶ Bu sırada hazine ve Bank-ı Osmanî arasında devam eden 30.000 liralık borç görüşmeleri kesildi. Hazineye ait bankadaki 12.000 lirayla memur maaşlarının ödenmesine karar verildi.⁷¹⁷

Zühdü Bey, Hacı Cemal Bey, Nuri Bey, Besim Bey, Şakir Efendi, Fahri Efendi ve Ohannes Efendi'den oluşan Divan-ı Muhasebat üyeleri sandığın 1890 yılı hesaplarını inceledi. 1890 yılında 185.854 lira tahakkuk eden gelirin 146.535 lirası tahsil edilmiş; hazineye verilen borcun tutarı 744.538 liraya ulaşmıştı. Hesaplara göre, sandık 1890 yılında borca karşılık hazineden 56.000 lira tahsil etti. Sandık, emekli, dul ve yetimlere 193.550 lira maaş ödedi. Sermayesi de 880.764 liraya ulaştı. Divan-ı Muhasebat, sandığın 1890 yılı hesaplarını ibra etti.⁷¹⁸ Öte yandan sandığın diğer dairelerle yaptığı yazışmalara dair istatistikler gazetelerde yayımlandı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, nezaret ve dairelere 7.949 yazı göndermiş, buna karşılık İstanbul ve taşradan gönderilenlerin sayısı 7.879'du.⁷¹⁹

⁷¹³ Hazineye borç verilen miktar 526.745 lira olarak kayıtlara geçti. Bank-ı Osmanî'deki hesapta 66.304 lira bulunuyordu (13 Ekim 1890 / 28 S 1308, ŞD, 900/14 Lef 4).

⁷¹⁴ Sandığın bir yıllık hesapları ile birlikte kuruluştan itibaren tutulmuş hesaplar da Şura-yı Devlet'e havale edildi (13 Ekim 1890 / 28 S 1308, Y.A.RES, 55/10 Lef 1 ve 2).

⁷¹⁵ 7 Mayıs 1890 / 18 N 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3076, s. 2.

⁷¹⁶ 15 Şubat 1890 / 25 C 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3508, s. 2.

⁷¹⁷ 22 Şubat 1890 / 3 B 1307, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3514, s. 2.

⁷¹⁸ Bankadaki para ile sandığın veznesinde para toplandığında nakit miktarı 85.484 liraydı. Sandıkta 10.471 liralık iç borçlanma tahvili, 1.246 liralık borç tasfiye tahvili, 15.976 liralık esham-ı umumiyye bulunuyordu (17 Ocak 1893 / 28 C 1310, ŞD, 2610/31 Lef 1). Gazetelerde çalışmanın kapsadığı dönemin son yılına ait hesaplarda ayrıntı yer almazken, yalnızca aylık tahsilat rakamı yayımlandı. Mesela, Ekim ayına ait hesaplara göre tahsilat rakamı 16.680 lira olarak açıklandı (28 Kasım 1891 / 26 R 1309, *Takvim-i Vekayi*, nr. 141, s. 2).

⁷¹⁹ Merkezdeki dairelerin yanında vilâyetler, mutasarrıflıklar, Maliye, Adliye, Telgraf, Maarif, Evkaf ve Emlak-ı Hümayûn Nezaretleriyle, Rüsûmat Emaneti, Duyun-ı Umumiyye ve Ziraat Bankası'yla yapılan yazışmalar istatistik içinde yer aldı (19 Mart 1891 / 8 Ş 1308, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3801, s. 4). Ziraat Bankası çalışanları 1888 yılından sonra emeklilik sistemine dahil edildi.

Aşağıdaki tabloda Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşundan 1890 yılına kadar olan birikimli hesapları yer almaktadır. 1879 yılından 1891 yılına kadar yıllık hesaplarına ilişkin bilgiler yukarıda izah edildiği için birikimli hesaplarının kullanılması tercih edildi. Hazinenin 1883 yılından itibaren sandıktan borçlanmaya başlaması ve buna ilişkin kayıtlara 1885 yılı hesaplarında yer verilmesi; ayrıca, bu kredi anlaşmaları nedeniyle banka mevduatındaki azalmanın daha net görülmesi için Mart 1886'dan başlandı. Öte yandan sandığın 1890 yılı gelir dengesine ait veriler yukarıda izah edildi; ancak, 1890 yılını da içine alan birikimli hesaplarına ilişkin arşiv belgelerine ise ulaşamamıştır.

Tablo 3.1. Mülkiye Tekaüd Sandığı Hesapları (Lira)

Tarih	Gelir	Tahsilat	Bakaya	Bank-ı Osmanî Mevduatı
1879- Mart 1886	815.329	675.573	139.756	189.898
1879- Mart 1887	1.201.065	1.046.511	154.563	47.615
1879- Mart 1888	1.004.808	873.278	131.529	54.363
1879- Mart 1889	1.399.151	1.331.583	177.567	55.407
1879- Mart 1890	1.610.429	1.413.000	197.429	66.304

IV. Mülkiye Tekaüd Sandığı Fonlarının Değerlendirilmesi

1. Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Bank-ı Osmanî İlişkisi

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın topladığı aidatlardan oluşan gelirinin güvenilir ve hazineyle ilişkisi olan bir bankaya yatırılarak nemalandırılması planlandı. Sandığın 1879 yılındaki ilk nizamnamesinde paranın talep edenlere faiz karşılığı borç verilip, bu gelir elde edilmesi planlandıysa da, uygulamadaki güçlükler nedeniyle bu tasarıdan

vazgeçildi. Bu nedenle bankalarla görüşüldü; hazineyle yakın ilişkisi olması nedeniyle Bank-ı Osmanî seçildi. Bankayla, 1880 yılı Aralık ayında yıllık %5 faiz, vade bitimi beklenmeden para yatırma ve çekme koşullarını içeren bir anlaşma yapıldı. Bank-ı Osmanî, sandığın mevduat hesabının hükümet ve banka arasındaki işlemlerden ayrı tutulmasını şart koştu.

Mülkiye Tekaüd Sandığı için bankada bir cari hesap açıldı ve toplanan aidat bu süre zarfında yılda %5 faiz karşılığında hesaba yatırıldı; maaş ödeme günlerinde çekildi. Sandıkla Bank-ı Osmanî arasındaki ilişki ilk beş yıl sorunsuz yürüdü. Sandığın bankaya yatırdığı miktarlar ve aldığı faiz gelirlerine ilişkin ayrıntılar, yukarıda izah edilen yıllık hesaplarda verildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Hazinesinin sandıktan borçlanmaya başlamasından sonra 1885 yılında Bank-ı Osmanî, faiz oranını düşürmeye karar verdiğini bildirdi. O esnada sandığın bankadaki hesabında 304.800 lira vardı. Sandık Nazırı Tevfik Paşa, Şura-yı Devlet'e bankanın faiz oranını düşürmek istediğini bildirdi ve parayla emlak satın alınmasını önerdi. Kanımızca Tevfik Paşa'nın önerisi bankanın faiz oranını indirmesiyle ortaya çıkacak kayıplar yanında hazinenin emeklilik fonundan daha fazla borçlanmasını engellemek amacıyla kaynaklanmaktadır. Sandığın teklifi Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ'ya sunuldu. Meclis-i Vükelâ, emlak alımının caiz olmadığına karar verdi ve Tevfik Paşa'nın bir daha böyle bir öneride bulunmaması için uyarılmasını istedi. Emeklilik fonunun mutlaka bankada tutulması ve bu yolla faiz geliri edilmesi önerildi. Meclis-i Vükelâ, bu nedenle Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'nın Bank-ı Osmanî Müdürü Morgan H. Foster'le görüşüp, eski faiz oranının uygulanması konusunda ikna etmesine karar verdi.⁷²⁰

Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'nın girişimleri sonuçsuz kaldı; Bank-ı Osmanî Müdürü Morgan H. Foster ikna edilemedi. Foster, sandığın hesaptaki parasının 100.000 lirasına %3,25 faiz, kalanı için de %3 teklif etti. İlk anlaşmadaki istendiğinde para yatırma ve çekme koşulunu da iptal edip 15 günde bir 25.000 lira çekilmesini önerdi. Foster, Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'nın ısrarları sonucunda faiz oranını %4,5'e çekti. Bankanın bu önerisi Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü ve hazinenin sandıktan borçlanması nedeniyle bankadaki para azaldığından emekli, dul ve yetim aylıklarının ödenmesi için faiz oranının düşürülmemesi gerekmekteydi. Meclis-i

⁷²⁰ Maliye Nazırının Foster'i ikna etmesi bekleniyordu (22 Mart 1885 / 5 C 1302, MV, 2/27).

Vükelâ, Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'nın faiz oranının arttırılması için bankayla yeniden görüşmesine karar verdi.⁷²¹

Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'nın bu görüşmeleri de sonuçsuz kaldı; Morgan H. Foster, tüm çabalara rağmen kararını değiştirmedii. Meclis-i Vükelâ, ilk 100.000 liraya %4,5, kalanı için %3 faiz teklifinin geçici bir süre için kabul edilmesini istedi.⁷²² Bank-ı Osmanî'nin teklifinin onaylandığı Mülkiye Tekaüd Sandığı'na bildirildi.⁷²³ Hazinesinin emeklilik fonundan kredi kullanmasının Bank-ı Osmanî'nin hükümete yüksek faizle borç vermesine engel olması nedeniyle faiz oranını değiştirmek istediği tahmin edilmektedir.

Bank-ı Osmanî yönetimi, Maliye Nazırı Ahmed Münir Paşa'yla yaptığı pazarlıktan kısa bir süre sonra vazgeçti ve faiz oranını yeniden düşürdü. Mart 1886'da Bank-ı Osmanî yönetimi, Nazır Tevfik Paşa'ya %4,5'luk faiz oranının yüksek olduğunu bildirdi; sandığın hesabındaki paranın memurların geleceklerini güvence altına alma amacına hizmet etmemesi ve hükümetin kontrolünde olmasını gerekçe gösterdi. Banka yönetimi faiz oranını daha da düşürdü ve %1'e çektiğini bildirdi; ancak, bir yıl boyunca para çekilmemesi koşuluyla faizi %3'e çıkarmayı taahhüt etti. Sandığın, altı ay boyunca hesaptan para çekmemesi halinde %2,5 faiz teklif edildi. Vade bitiminden önce para çekilmesi durumunda faiz talep etme hakkı olmayacaktı.⁷²⁴

Sandık yönetimi, yarım puanlık indirimin yol açtığı panik geçmeden Bank-ı Osmanî'nin faizi %1'e çekeceğini açıklaması üzerine diğer bankalarla temasa geçti. Bu bankalardan İtibar-ı Umumî Bankası, haftada 6.000 liraya kadar para çekme karşılığında yıllık %4; Kambiyo ve Esham-ı Umumiyye Bankası, her 15 günde 25.000 liralık çekme imkânıyla yıllık %3; Şirket-i Umumiyye de benzer şartlar teklif etti. Emniyet Sandığı, yatırılan 25.000 liraya kadar olan meblağa %5 faiz vermeyi kabul etti. Nazır Tevfik Paşa, bankaların önerilerini Şura-yı Devlet'e iletii. Bank-ı Osmanî, ilk 100.000 liraya %5 ve kalanı için %3 faiz teklifine geri dönerse bu bankayla çalışmaya devam edilmesini; aksi takdirde diğer tekliflerden birinin seçilmesini önerdi.⁷²⁵

⁷²¹ 15 Kasım 1885 / 7 S 1303, MV, 6/8; 18 Kasım 1885 / 11 S 1303, A.MKT.MHM, 487/52 Lef 1 ve 2.

⁷²² 7 Şubat 1886 / 3 Ca 1303, MV, 7/62.

⁷²³ 10 Şubat 1886 / 6 Ca 1303, A.MKT.MHM, 488/17 Lef 3.

⁷²⁴ 25 Mart 1886, HR.TO, 379/35.

⁷²⁵ Sandık yönetimine göre, %1 oranındaki faiz memurlar ve ailelerinin geleceğini temin etme amacıyla kurulmuş fonu tehlikeye atıyordu. Tevfik Paşa, Bank-ı Osmanî'nin teklifinin kabul edilmemesi halinde de diğer bankalarla anlaşma yapmak için yetki istedi (25 Mayıs 1886 / 20 Ş 1303, ŞD, 874/62 Lef 2 ve 3).

Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ve Meclis-i Vükelâ, bankaların yaptığı teklifleri değerlendirdi ve Emniyet Sandığı'nın önerisini kuruluş amacına aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti.⁷²⁶ Meclis-i Vükelâ, faiz oranını indirmesine rağmen hazineyle ilişkisi nedeniyle Bank-ı Osmanî'nin tercih edilmesini istedi. Meclis-i Vükelâ'ya göre, maaşlar bankadaki parayla değil, toplanan aidatla ödenmekteydi. Maliye Nezareti'nin hazinenin sandığa olan borcunu düzenli olarak ödemesine ve bankadaki paranın bir yıl çekilmemesine karar verdi.⁷²⁷ Bu nedenle Mülkiye Tekaüd Sandığı, Bank-ı Osmanî'de para yatırmak ve çekmek için ayrı bir hesap açtı. Sonraki dönemde Tekaüd Sandığı'nın Bank-ı Osmanî'yle ilişkisi hazinenin borçlanmasına göre şekillendi. Banka, hazinenin borcuna karşılık sandığın parasını rehin tuttu. Hazine ödeme yaptıkça, sandığın aynı miktardaki parasını serbest bıraktı. Borç taksitleri ödenmediğinde de sandığın hesabı bloke edildi.⁷²⁸

2. Hazine'ye Borç Verilmesi

Bilindiği gibi, maliyenin içinde bulunduğu kriz nedeniyle bütçe açığı yıllar içinde artmış ve hazine cari harcamalar için kısa vadeli borçlanmaya mecbur kalmıştı. Bu nedenle Galata Bankerleri, Bank-ı Osmanî ve diğer finans kurumlarından yüksek faiz oranlarında kredi kullanılmaktaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın Bank-ı Osmanî'deki mevduat hesabındaki birikim banka ve finans kurumları dışında hazine için yeni bir borçlanma imkânı sağladı. Sandık, Bank-ı Osmanî ve diğer finans kurumlarıyla kıyaslandığında hazinenin kısa vadeli nakit ihtiyacını karşılamak için oldukça elverişli konumdaydı. Çok kısa vadelerle yüksek faiz oranıyla kredi kullanan hazine, Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan borçlandığında bu şartlardan kurtuluyordu. Hazinenin aldığı borçların geri ödenmemesi Mülkiye Tekaüd Sandığı'nı bütçeye bağımlı hale getirdi.

Hazine, sandıktaki birikimden farklı tarihlerde borçlandı. Hazine, sandıktan 1883 yılında 50.000, Ekim 1885'te 150.000, Aralık'ta 50.000, Mart 1886'da 100.000 lira kredi aldı. İlk borç anlaşmasında hazinenin 150.000 liraya, sandığın hesabına

⁷²⁶ Diğer bankaların hazine ile olan ilişkileri Bank-ı Osmanî'nin hükümetle olan bağlantısı gibi, yakın değildi. Bu nedenle emeklilik fonunun diğer finans kurumlarında tutulması güvenilir bulunmadı (11 Ağustos 1886 / 11 Za 1303, A.MKT.MHM, 491/28 Lef 1).

⁷²⁷ 8 Ağustos 1886 / 8 Za 1303, MV, 11/46.

⁷²⁸ Sandık yönetimi, bankadaki 4.400 lirasına karşılık 3.000 lira çekmek isteyince banka tarafından reddedildi. Hükümet, bankadan 650.000 lira borç almış ve teminat olarak sandığın parasını göstermişti (19 Kasım 1897 / 24 C 1315, BEO, 1041/78026 Lef 1).

karşılık bankadan aldığı %5 faizi ödemesi kararlaştırıldı. Borç faizinin %5 olarak belirlenmesinin sebebi, sandığın zarar etmemesiydi. Bu arada hazine sandıktan yeniden borçlandı ve ödenmeyen taksitlerin ana paraya eklenmesi nedeniyle toplam miktar 400.000 liraya çıktı.⁷²⁹ Borca karşılık olarak âşar ve ağnam gelirleri gösterildi.⁷³⁰ Hazinesinin, Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan farklı zamanlarda aldığı borcun bir kısmı âşar gelirleriyle ödenmesine rağmen, karşılık gösterilen 1887 yılı ağnam vergisi, bütçe açığı nedeniyle verilmedi. Meclis-i Vükelâ, hazinenin geri ödemeyi âşar vergisi gelirlerinden yılda 75.000 liralık taksitler halinde yapmasına karar verdi. Bunun için de gelirleri uygun olan vilâyetlerin seçilmesi kararlaştırıldı. Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa ve Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa'nın borç erteleme için anlaşma yapması istendi.⁷³¹ Bütçe açığının yanı sıra Bank-ı Osmanî'den alınmış olan kredi, iç borçlanma ve borç tasfiye tahvilleri nedeniyle hazinenin 19.095.000 lira borcu bulunmaktaydı.⁷³²

Meclis-i Vükelâ'nın kararı uyarınca borcun ödeme takvimini tespit etmek amacıyla Mülkiye Tekaüd Sandığı ile Maliye Nezareti arasında yeni bir anlaşma yapıldı. Bu sırasında sandık yönetimi, borç erteleme anlaşmasının padişahın onayı ile yürürlüğe gireceğine dair sözleşmeye madde eklenmesini istedi. Nazır Tevfik Paşa, geri ödemenin tahville yapılmasını da kabul etmedi. Girit Vali Vekili ve Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'ya göre böyle bir garantiye gerek yoktu. Çünkü padişahın kararıyla konu Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştü.⁷³³ Mülkiye Tekaüd Sandığı ile Maliye Nezareti arasında anlaşma yapıldı ve onaylanması için Meclis-i Vükelâ'ya sunuldu. Meclis-i Vükelâ'da Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ve nazırlar anlaşmanın koşullarını ve sandığın anlaşmanın padişahın onayı ile yürürlüğe girmesi yönündeki talebini de kabul etti. Hazinesinin borç anlaşmalarının padişahın onayıyla yürürlüğe girdiği gerekçesiyle Maliye Nazırı Zühdü Paşa'nın bu maddeye itiraz etmemesini istedi. Bu koşulla birlikte mukavelenin yeniden hazırlanmasına karar verildi.⁷³⁴ Gazeteler, Maliye Nezareti'nin sandıkla anlaşacağını ve geri ödemenin âşar gelirleriyle yapılacağını yazdı.⁷³⁵

⁷²⁹ 19 Mart 1887 / 24 C 1304, MV, 18/21.

⁷³⁰ 6 Eylül 1886 / 8 Z 1303, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2469, s. 2.

⁷³¹ 19 Mart 1887 / 24 C 1304, MV, 18/21.

⁷³² 13 Şubat 1887 / 20 Ca 1304, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2603, s. 2.

⁷³³ 28 Ağustos 1887 / 5 Z 1304, Y.A.RES, 39/46 Lef 2.

⁷³⁴ Meclis-i Vükelâ belirlenen koşullarda anlaşmanın iki nezaret arasında yapılmasını istedi (10 Eylül 1887 / 22 Z 1304, MV, 24/16).

⁷³⁵ 24 Eylül 1887 / 6 M 1305, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2786, s. 1.

Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Tevfik Paşa ile Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın belirlediği anlaşma şartlarına göre, beş ayrı anlaşmayla hazineye verilmiş olan 400.000 liralık kredi, faizi ve mütekaidîn-i kadîme mahlulâtından sandığa ait 2.964 lirayla birlikte toplam 420.465 liraya ulaşan borç yeni bir ödeme takvimine bağlandı. Faiz oranı %5 olarak belirlendi ve ödenmeyen taksitlerin ana paraya eklenmesi kararlaştırıldı. Mart 1895 tarihine kadar 7 yıl içinde borcun tamamının yılda 75.000 liralık taksitlerle âşar gelirlerinden ödenmesi kabul edildi. Yıllık 75.000 liralık taksitler için iki nezaretin gelirleri uygun vilâyetleri belirlemeleri; taksit senetlerinin seçilecek vilâyetlerin defterdarları tarafından onaylanmasından sonra teminat olarak sandıkta saklanmasına karar verildi. Borç taksitleri bitinceye kadar âşar vergisinin başka bir harcama için kullanılmaması kararlaştırıldı. Taksitler geciktiğinde, başka bir vilâyetin vergileri yerine Rûsumat Emaneti gelirlerinden ödenmesi kabul edildi. Osmanlı lirası dışında para birimiyle yapılan ödemelerin Bank-ı Osmanî'de liraya çevrilmesine ve sandığa teslimine kadarki masrafların da hazineye ait olmasına karar verildi.⁷³⁶ Meclis-i Vükelâ, hazinenin nakit sıkıntısı nedeniyle anlaşmadaki yıllık 75.000 liralık taksit tutarının indirilmesini istedi.⁷³⁷

Bunun üzerine geri ödeme süresi ve taksitlerin miktarı yeniden belirlendi. Borcun vadesi 15 yıla çıkarıldı. Her yılın sonunda iki nezaretin geri ödemeyle ilgili hesapları incelemelerine karar verildi. Meclis-i Vükelâ, bu koşullarda yeni sözleşme hazırlanmasını istedi.⁷³⁸ Ama anlaşma uygulanmaya konulmadan hazine, sandıktan önce 14 Haziran 1887'de 37.272 lira ve 23 Ağustos'ta 3.000 lira olmak üzere toplam 40.000 lira borç aldı ve toplam meblağ 460.000 liraya çıktı. İki kerede alınan 40.000 liralık borç, Nazır Tevfik Paşa ve Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa arasında bir senet karşılığında verildi.⁷³⁹ Yeni sözleşmede borcun âşar gelirlerinden yıllık 44.054 liralık taksitlerle ödenmesi kararlaştırıldı;⁷⁴⁰ ancak, anlaşma görüşmeleri sürerken Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa görevinden alındı ve yerine Çorlulu Mahmud Celaleddin

⁷³⁶ Sonuç kısmında da mukavelenin iradeyle yürürlüğe gireceği ve değişiklik yapılamayacağı ve her iki tarafın anlaşmaya aykırı davranamayacakları yer aldı (Y.A.RES, 39/46 Lef 1; 25 Ekim 1887 / 8 S 1305, Y. A. HUS, 207/85).

⁷³⁷ 31 Ocak 1888 / 18 Ca 1305, A.MKT.MHM, 495/78 Lef 2.

⁷³⁸ Belirlenecek vilâyetlerden üç taksitte doğrudan Mülkiye Tekaüd Sandığı'na gönderilmesine karar verildi (1 Temmuz 1888 / 21 L 1305, MV, 33/68).

⁷³⁹ 11 Temmuz 1888 / 2 Za 1305, İ. MMS, nr. 100 / 4218 Lef 5 ve 6.

⁷⁴⁰ Yüzde 5 oranında faiz değiştirilmedi (8 Temmuz 1888 / 28 L 1305, Y.A.RES, 43/32).

Paşa⁷⁴¹ tayin edildi. Anlaşmayla, eski borçların tümü birleştirildi ve faiz de dahil olmak üzere tamamı ana para olarak kabul edildi. Yıllık %5 oranında faiz ödenmesi ve ödenmeyen tutarların yıl sonunda ana paraya ilâve edilmesine karar verildi. Geri ödemenin 15 yılda, senelik 44.054 liralık taksitlerle yapılması; âşar gelirlerinin doğrudan sandığa gönderilmesi; ödeme yapılmadıkça başka bir harcamada kullanılmaması kararlaştırıldı.⁷⁴²

Bu arada 1887 yılı Haziran ve Ağustos aylarında hazineye verilen 40.000 liralık borç sandığın başını ağrıttı. Paranın, Maliye Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın talebi üzerine sandığın bankadaki hesabından iki taksit halinde çekilerek verildiği belirlendi. Sandığın yıllık hesaplarını denetleyen Divan-ı Muhasebat, sandığı önceki borçlara ait taksitler tahsil edilemediği gibi, 40.000 liranın ana paraya eklenerek hazinenin borcunun artmasına yol açmakla suçladı. Hazinenin sandıktan aldığı borçların tamamı 700.000 liraya ulaşmıştı. Divan-ı Muhasebat, taksitlerin tahsil edilmeye çalışılmasını istedi.⁷⁴³ Şura-yı Devlet, Bank-ı Osmanî'nin hesaptan bir yıldan önce para çekilmesi halinde faiz vermemesi nedeniyle sandığın izin almadan borç para vermesinden yönetimi sorumlu tuttu ve yaptırım uygulanmasına karar verdiyse de, hazinenin içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle bundan vazgeçildi. Bank-ı Osmanî'nin bir yıldan önce para çekilmesi halinde faiz vermeme politikası yüzünden hazinenin geri ödeme sırasında bu faizi de eklemesine karar verildi.⁷⁴⁴

Geri ödeme miktarı azaltılmasına ve vadesi uzatılmasına rağmen borcun 1891-92'ye kadarki döneme ait taksitlerinin tamamı tahsil edilemedi. Bu dönemde 176.206 liralık taksitlerden ancak, 66.054 lirası sandığa ulaştı.⁷⁴⁵ Borç taksitlerinin geri ödenmesi için gelirleri sağlam olduğu gerekçesiyle karşılık gösterilen Manastır, Yanya, Kosova ve Konya vilâyetleri seçilmesine rağmen⁷⁴⁶ ödenmedi.⁷⁴⁷ Hazinenin, sandıktan

⁷⁴¹ Çorlulu Mahmud Celaleddin Paşa (1839-1899), Aralık 1887-Ağustos 1888 arasında Maliye Nazırlığı yaptı. Şubat 1890-Eylül 1891 arasında Hüdavendigâr valisi, Eylül 1891-Ağustos 1894 arasında Girit valisi ve Kasım 1895-Ocak 1899 arasında da Ticaret nazırı oldu (S. Kunalp, *Aynı eser*, s. 88).

⁷⁴² 8 Temmuz 1888 / 28 L 1305, Y. A.RES, 43/32.

⁷⁴³ Taksitler zamanında ödenmediği için faizin de ilâvesiyle giderek artıyordu. Divan-ı Muhasebat'a göre, hem borcun ana parası giderek artıyor hem de sandık zor duruma düşüyordu (5 Ocak 1892 / 4 C 1309, ŞD, 2587/11 Lef 2).

⁷⁴⁴ Sandığın 1888 yılına ait hesaplarının incelenmesi sırasında paranın hazineye verildiği görüldü. Divan-ı Muhasebat, paranın izinsiz verildiğini belirledi ve yönetimin sorumlu tutulmasını istedi (7 Mart 1892 / 29 Ş 1309, İ, ŞD, nr. 116/6975 Lef 9).

⁷⁴⁵ Sandığın 1891 yılı hesapları Divan-ı Muhasebat tarafından incelendi. Bu arada sandığın kurulmasından bu yana 30 yıllık süre geçmediği için aidat borcu olanların maaşlarından, ölenlerin aile aylıklarından %10 oranında aidat kesintisine devam edilmesine karar verildi (13 Aralık 1892 / 23 C 1310, ŞD, 2616/7).

⁷⁴⁶ 17 Haziran 1893 / 3 Z 1310, BEO, 222/16597.

aldığı borca karşılık 1886-1892 arasındaki ödemesi gereken faiz miktarı da 177.101 liraydı.⁷⁴⁸

Hazine, 1886, 1887 ve 1888 yılı taksitlerinin tamamını ödemedi ve borç Mart 1889'da 552.367 liraya çıktı. Geri ödemenin yapılamamasının sebebi gelirlerin başka harcamalar için kullanılması ve kuraklık nedeniyle tarımda verimin düşük olmasıydı. Yukarıda izah edildiği gibi, sözleşme dışında Maliye Nazırının talebi üzerine verilmiş olan 40.000 lira faiziyle birlikte 153.688 liraya yükseldi. Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazır Tevfik Paşa, Şura-yı Devlet'e taksitlerin ödenmemesi halinde emekli, dul ve yetim maaşları için borçlanmak zorunda kalacaklarını bildirdi. Şura-yı Devlet, konuyu Meclis-i Vükelâ'ya havale etti. Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ve Meclis-i Vükelâ, sandığa emekli maaşlarının ödenebilmesi için Maliye Nezareti bütçesinde faiz giderleri için ayrılan tertipten 22.000 liranın ödenmesine karar verdi.⁷⁴⁹

Hazine için alınan borcun geri ödemesi uzun süre sürüncemede kaldı.⁷⁵⁰ Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın açığı için fona para aktarılmasıyla primlerle maaş ödemelerini gerçekleştirmesi gereken emeklilik fonu Meclis-i Vükelâ'nın kararıyla ilk kez bütçe ile ilişkilendirildi ve mali anlamda bütçeye bağımlı hale geldi. Hazineyi, emekli, dul ve yetim aylıklarının yükünden kurtarmak amacıyla kurulan sandık, hazinenin açıkları nedeniyle 10 yılın sonunda emeklilik aidatıyla maaşları ödeyemeyecek duruma geldi.

Bu arada Haziran 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1683 sayılı *Askerî ve Mülkî Tekaiüt Kanunu* ile bütçe sistemine göre emeklilik sistemi kuruldu. Genel bütçeden

⁷⁴⁷ Ödemeleri gereken tutar 21.131 liraydı. Buna rağmen Manastır, Konya, Kosova ve Yanya vilâyetleri 14.750 lirayı ödemedi (12 Aralık 1893 / 3 C 1311, BEO, 326/24382 Lef 2).

⁷⁴⁸ Hazinesinin sandıktan aldığı borcun 1886 yılı faizi 21.795 lira, 1887 yılı için 21.877 lira, 1888'de 23.334, 1889'da 27.256, 1890'da 26.303, 1891'de 27.614 ve 1892 yılında da 28.921 liraydı. Sandığın faaliyete başladığı 1880 yılında Bank-ı Osmanî'nin emeklilik fonuna verdiği %5 faiz nedeniyle elde edilen faiz geliri 104 lira, 1881'de 1.574 lira, 1882 yılında 5.046, 1883'te 8.318, 1884'te 12.246 liraydı. Faiz gelirinin giderek artması, fondaki birikimin yıllar itibariyle çoğalmasından kaynaklanıyordu. 1885'te ise faiz oranı değiştirildi. %4,5 ve %3,5 faiz uygulanmasıyla hesaptaki paranın faiz getirisi 10.540 lira oldu. Bu tarihten sonra Bank-ı Osmanî faiz oranını %3'e düşürdü. Böylece 1886'da emeklilik fonunun faiz getirisi 2.616 lira, 1887'de 1.422 lira, 1888'de 1.030, 1889'da 1.763, 1890'da 2.109, 1891 yılında 2.539 ve 1892'de de 3.104 lira oldu (ŞD, 923/8 Lef 4).

⁷⁴⁹ 1889 ve 1890 yılları gelirlerinden havale yapılamayacağı anlaşılmıştı. Üstelik sandıktan yeni bir borç daha alındı (6 Ağustos 1891 / 30 Z 1308, MV, 66/62; 11 Ağustos 1891 / 5 M 1309, İ. MMS, nr. 123/5279 Lef 11).

⁷⁵⁰ Bu arada sandığın hazineye mukavele karşılığı verdiği borç miktarı 467.656 lira, anlaşma haricindeki 39.775 liraydı. Taksitler zamanında ödenmediği için faiziyle birlikte 627.987 liraya ulaştı (21 Mayıs 1892 / 24 L 1309, ŞD, 906/47 Lef 3). Borç ödenmeyince yeni bir anlaşma yapıldı. Yıllık ağnam ve âşar hasılatının ilk taksitleriyle ödenmesi ve aksi takdirde gelecek yılın ana parasına %3 faiz ilâve edilmesi kararlaştırıldı (12 Ekim 1892 / 21 Ra 1310, BEO, 91/6787 Lef 2).

maaş alan mülkî ve askerî memurlarla ordu (kara, deniz ve hava) ve jandarma efradına bağlanacak emekli aylıkları ile yetimlerine verilecek maaşların bu kanuna göre hesaplanıp tahsis edilmesi ve sahiplerine de resmi senet verilmesi kararlaştırıldı. Mülkiye mensuplarına 65 yaşını doldurmaları veya 25 hizmet yılı karşılığında belirli şartlarla yaşlılık aylığı bağlanması kabul edildi. Yasada mazuliyet veya açıktayken maaş alınan dönemlerin yarısı emeklilik süresine dahil edildi.⁷⁵¹

⁷⁵¹ www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arşiv/1517.pdf&main

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde sahip olduğu bürokratik yapı ve bürokrasi mevcut idari sistemi sürdürmeye yeterliydi. Bu sistemde devlet, az sayıdaki memurun emekliliğini temin edebilmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde iç ve dış faktörlerin etkisiyle idarede bir takım düzenlemeler yapıldı; her biri farklı alanlardaki iç ve dış meseleler üzerinde çalışmalarını için nezaretler kuruldu ve taşra yönetiminde de yeni oluşumlara gidildi.

Merkezi hükümet sisteminin kurulması eskiye oranla bürokratik işlemlerin hacminin artmasına yol açtı. Bürokratik yapıdaki bu dönüşümle birlikte memur ve kâtiplerin sayısı çoğaldı. Memurların sayısındaki hızlı artış, onlar için sosyal güvenlik sağlanmasını zorlaştırdı. Bunun nedeni sadece memur sayısındaki hızlı artış değil, uzun süredir devam eden ekonomik gerileme sebebiyle mali yapının giderek bozulmasıydı.

İdari yapının yeniden organizasyonuna yol açan siyasi ve ekonomik gerilemenin işaretleri 19. yüzyıldan önce ortaya çıkmaktaydı. Arka arkaya kaybedilen savaşlar, hem askeri harcamaların getirdiği mali yük hem de toprak kayıplarıyla vergi gelirlerinin azalmasına yol açmakta; dolayısıyla ekonomi üzerinde büyük bir yük meydana getirmekteydi.

Siyasi ve ekonomik gerilemenin durdurulması amacıyla yapılan reformların idari boyutu olması sebebiyle bürokrasinin yeniden ele alınması gerekmekteydi. Merkezi hükümet sistemi ve nezaretlerin kurulmasıyla oluşturulan yeni yapıda, bürokrasi önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle mülkiye denilen bürokrasiyi oluşturan memurların niteliği de yeni yapıya uygun hale getirilmeliydi. Memurların, nitelik ve kalitesini arttırmak; onların gelecek kaygılarını ortadan kaldırmak; bu önemli unsurdan hem daha fazla faydalanmayı hem de onları bu sürece dahil etmeyi gerektiriyordu. Bu nedenle bürokrasiyi oluşturan memurlar için çalışma ve emeklilik koşullarının düzenlenmesi yoluna gidildi.

Bu amaçla hükümet yeni bir personel sistemi kurmak için harekete geçti. Bu yeni personel sistemi, bürokrasinin yapısına çeki düzen vermeyi ve çalışma sistemini yeniden yapılandırmayı amaçlasa da asıl üzerinde odaklanılan konu emeklilikti. Zira, çıkarılan yasanın adı emeklilik kanunuydu. Bu dönem giderek bozulan ekonomik yapıda memur, emekli, dul ve yetimlerle muhtaçlara ödenen aylıkların bütçe açıkları nedeniyle hazine üzerindeki yükünün giderek daha fazla hissedildiği dönemle

çakışmaktadır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesinin yarattığı ağır ekonomik tahribat, çeşitli sebeplerle birkaç yıldır ertelenen emeklilik sisteminin kuruluş çalışmalarını hızlandırdı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Avrupa'dan gelen ıslahat baskıları, savaş tazminatının getirdiği ağır yük, devlet yapısının güçlendirilmesi amacıyla bürokrasinin sağlam bir yapıya kavuşturulma isteği ve anayasal düzene geçiş Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kurulması süresinde yaşanan ve etkili olan gelişmelerdi.

1870 ve 1875 yıllarında iki kez emeklilik sistemi kurmak için girişimde bulunulduysa da, hem memurlarla ilgili kayıt sisteminin yetersizliği hem de içinde bulunulan siyasi ortam buna izin vermedi. Hazinesinin açığını kapatmak amacıyla tasarruf için emekli, dul, yetim ve muhtaçlara verilen maaşların yükünü hafifletmek düşüncesiyle başlatılan çalışmanın ardından Mülkiye Tekaüd Sandığı 1879 yılında kuruldu. 1880 yılında emeklilik işlemlerine ve maaş bağlanmaya başlandı.

Sadece emeklilik sistemini değil memur olma koşulları ile bürokrasinin tabi olacağı kuralları da belirleyen nizamname Fransız sosyal güvenlik kanunundan etkilendi. Sistem oluşturulurken, Fransa'nın yaşlılık aylığı kanunu tercüme edilerek incelendi ve temel unsurlar buradan alındı.

Önceleri idare adı altında daha sonra bir nezaret biçiminde örgütlenen Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın temel görevi, memurların maaşlarından kesilen %5 oranındaki tekaüd aidatını toplamak ve emeklilik dilekçelerini sonuçlandırmaktı. Sandık bir nazır tarafından yönetildi. Ayrıca, bir şirket benzeri yönetim yapısı oluşturuldu ve üst kademede Cemiyet-i Umumiyye üyeleri ve bunlar arasında seçilen bir İdare Heyeti kuruldu. Sandık yönetiminin kararları ve tartışmalı konular, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nce incelenip, sonuçlandırılmaktaydı.

Kurumların muhasebecileri, veznedarları ve taşrada mal sandıkları görevlileri maaş ödemesi esnasında aidatı, yeni bir göreve tayin durumunda ilk aylığın yarısı ve artış durumunda da zamlı tutarı kesmek ve sandığa göndermekle yükümlüydü. Sandık, gönderilen aidatların kayıtlarını tutmak ve emeklilik fonunda biriken parayı da Bank-ı Osmanî'deki hesapta toplamakla yükümlüydü.

Önceleri dağınık bir yapıda olan emeklilik sistemi, bazı nezaretler tarafından 1879'dan önce kurulan fonların Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla birleştirilmesiyle bürokrasinin büyük bir kısmını kapsar hale geldi. Böylece sadece emeklilik sistemi değil, memuriyete giriş ve çalışma koşulları da bütün memurlar için standartlaştı.

Bir memurun emekli olabilmesi için 20 yaşından itibaren 30 yıl %5 oranında aidat ödemesi gerekmektedir. Emekli olmak isteyen memurlar, bir dilekçe ile başvurmak zorundaydı. Mülkiye Tekaüd Sandığı, dilekçe sahibinin hizmet süresini, mazuliyet dönemlerini, varsa maluliyetini de göz önüne alarak, bağlanacak maaşı hesaplamakla yükümlüydü. Emekli aylığı memurun son 10 yıllık maaş toplamı üzerinden hesaplanıyordu. Ölenlerin aileleri de memurun 10 yıllık hizmet süresi varsa, maaş alabilmek için dilekçe vermeliydi. Taşradan yapılan maaş başvuruları, yerel meclislerce incelenip valinin onayından sonra İstanbul'a gönderilmekteydi. Eş ve çocuklar ile anne ve babanın maaş alma hakkı vardı. Erkek çocukları 20 yaşına, kız çocuklar ile eşler evlenene kadar maaş hakkına sahiptiler.

Sandığın yaşadığı sorunların başında, hükümetin maaşları düzenli olarak ödeyememesi nedeniyle aidat tahsilinde gecikme gelmekteydi. Maaşlarını kendi gelirleriyle ödeyen kurumların dışında, merkezi bütçeden bir yılda ortalama 9 ila 10 aylık maaş ödenmesi söz konusuydu. Mülkiye Tekaüd Sandığı yönetimi, emeklilik fonundaki birikimi bankadaki hesapta faiz getirisi yoluyla değerlendirmekteydi. Bu kapsamda, hükümet ve Bank-ı Osmanî arasındaki mali ilişkinin boyutları görülmekte aynı zamanda ilişkinin emeklilik fonuna yansıyan taraflarındaki olumsuzluk da dikkat çekmektedir. Mali zorlukların etkisiyle kurulsada emeklilik fonu aynı nedenle hükümet ve banka arasında sıkıştı. Hazineye verilen borçların hükümet tarafından geri ödenmemesi banka tarafından Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın hesabının bloke edilmesine yol açtı.

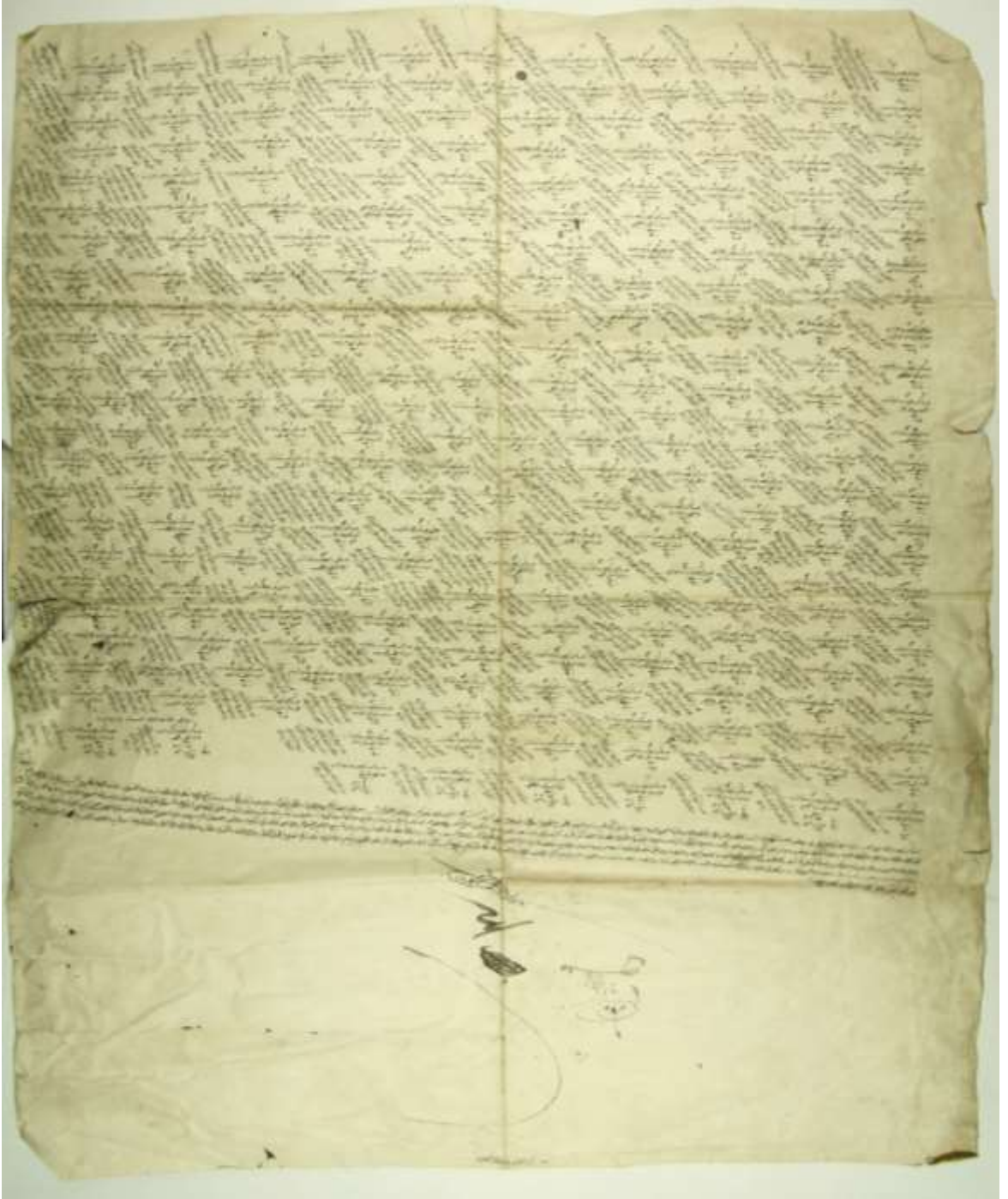
Bütçe açığı nedeniyle cari harcamalar için bile nakit sıkıntısı çeken hükümet, hazine için Mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan birkaç kez borçlandı. Karşılık gösterilen gelirlerin tahsil edilememesi sonucunda emeklilik fonunun maaş ödeyebilmesi için bütçedeki bir tertipten kaynak ayrıldı. Büyük miktardaki birikime rağmen, 10 yıl gibi bir sürede gelir-gider dengesi içinde idare edilmesi gereken emeklilik fonu bütçeye bağımlı hale geldi.

Bu olumsuzluklara rağmen bürokrasiyi oluşturan memurlar için Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kurulması önemli bir gelişmedir. Çalışmanın kapsadığı dönem itibariyle sandığı yöneten iki nazırın da büyük bir titizlik ve dikkatle hareket ettikleri görülmektedir. Bunun öncelikli sebebi sandığın hükümetten para almayıp memur maaşlarından yapılan kesintilerle emekli, dul ve yetim maaşlarını ödemesidir. Diğerleri de padişahın sandığın faaliyetlerini yakından takip ettiği hakkında var olan inanıştır.

Kuruluşu sırasında yaşanan gelişmeler ve ilk 10 yıllık faaliyetlerinden anlaşılacağı gibi, günümüzdeki kamu personeli için uygulanan sosyal güvenlik sisteminin temeli Mülkiye Tekaüd Sandığı'yla atılmıştır.

Devlet memurlarında belli bir disiplin oluşturma fonksiyonu bir yana emeklilik sistemi bürokrasinin sınıf olarak ortaya çıkmasında ve örgütlenmesinde önemli bir ivme yaratmıştır. Bu örgütlenme devletin gözetimi ve yönetiminde bir nezaret biçiminde olsa da, sandığın memurlar arasında kazandığı sempati ve ilgi bu ivmenin en önemli kanıtıdır.

EKLER

15 Kasım 1830 tarihli Asakir-i Mansure-i Muhammediye mensuplarından savaşta yaralandıkları için emekli maaşı bağlananların listesi (Cevdet, Maliye, nr. 4164).

مأموریه ملکیه
لایحه

برنجی ماده کاغذ مأموریه دولتی است و در صورت ضرورت معینه اولاد شرط
مستحق نقاد معائن مستحق اولاد

اینجی ماده علمای معصوم (ها) طرفه موظف اولاد و با خود خدمت
دولت (ها) طرفه مستحقاً نوظیفه معاینه معاینه معاینه معاینه
مستحق موظف مأمور و تابعین دولتی به ترک این نقاد معائن
مستحق اولاد

صاحبان اقطاع و کتبه اولاد مستحق باشند اعتباراً

در برنجی ماده امور ملکیه در مستخدم اولاد مأموریه طرفه مستحق
اینجی برنجی اولاد مستحق استخدام قضاة برنجی دیگر مستحق
مستحق اولاد در هر دو تقاعد کسب استحقاق است

عسکران زمانه تقاعد معائن فارغ اولاد
معائن نوظیفه فارغ اولاد غیر اولاد غیر معینه
اعتناء اولاد

در برنجی ماده امور برنجی و برنجی در مستخدم اولاد امر و صاحبان عسکران
خدمت ملکیه یا استقامت در خدمت عسکران در برنجی مستحق
اولاد مستحق اصلیه تقاعد معسوم اولاد مستحق عسکران
تقاعد معائن نالی (عسکران) مأمور به عسکران زلفه داخل
اولاد

برنجی ماده تقاعد کسب استحقاق اولاد مأمور به تحصیل اولاد
معائن اولاد مستحق اولاد و تقاعد کسب استحقاق اولاد
تقاعد و اصل اولاد غیر نالی معسوم اولاد مستحق مأمور اولاد

Me'murîn-i mülkiyye tekaüd kanunnamesi layihâsıdır

Birinci madde: Kâffe-i me'murîn-i devlet-i âliyye işbu nizamnamede muayyen olan şerâ'it mucibince tekaüd maâşına müstahâk olurlar.

İkinci madde: Ale-l-umûm ahali tarafından muvazzaf olan veyahud hazine-i devletle ahali tarafından müştereken tevzîf kılınan mahaller ile kumpanyalar ma'îyyetinde müstâhdem bulunan me'murlar ve ta'bîyyet-i devlet-i âliye'yi terk edenler tekaüd maâşına müstahâk olamaz.

Üçüncü madde: umûr-ı mülkiyyede ve tarîk-i ilmiyyede müstâhdem olan me'murîn-i kirâm ile zâbîân ve aklâm ve ketebeden on sekiz yaşından itibaren kırk sene müddet hizmet eyleyenler birinci ve otuz sene müddet istihdam kılınanlar ikinci ve yirmi sene müddet hizmette bulunanlar üçüncü derecede tekaüde kesb-i istihkâk eder.

Dördüncü madde: Umûr-ı bahriye ve berriyede müstâhdem olan ümerâ ve zâbitân-ı askeriyenin hidemât-ı mülkiyyeye intikalleri halinde hizmet-i askeriyede buldukları müddet meşrûat olan müddet-i asliye-i tekaüde mahsûb olunur askerlik zamanında tekaüd maâşına karşılık olarak maaşlarından tevkif kılınmış bulunan akçeler maliye hazine-i celilesine i'tâ kılınacaktır bunlar hizmet-i askeriye için tekaüd maâşına nâil olmuşlar ise me'muriyet-i askeriyeleri zamanı dahîl-i hesâb olamaz.

Beşinci madde: Tekâüde kesb-i istihkâk eden me'mura tahsîs olunacak maaşlar müddet-i meşrûta-i tekaüde vâsıl olduğu tarihin son altı senesinde mehûzu olan maaşların yekûn-ı umûmisinden seneviyesine isâbet edecek mebâliğ nisbetinde hesâb ve tahsîs olunur.

Altıncı madde: Bilâ-özü-i sahîh me'muriyetinden infikâk ve istifa edenler tekaüd maâşına nâil olmak hakkını izaâ' eder fakat muahharen me'muriyete tayîn olunmakla kendilerinin tekaüd hakkı avdet eder ve me'muriyette bulunmadıkları müddet müddet-i tekaüdiyyeye mahsûb olunamaz.

Yedinci madde: Me'murînden bir günâ cinâyat ve cünhaya mebni olmayarak devletçe ba'zı esbâb-ı mahsûsa üzerine azilleri vukû' bulan me'murlar avân-ı mazuliyeti

müddet-i tekaüde mahsûb olunur ve kanunen cezâyı istilzâm eden fi'il ve hareketleri üzerine azilleri vukû' bulan ve mal-ı mirî sirkat etmelerinden veyahud zimmetlerine mal-ı mirî geçirmelerinden veya me'muriyet sıfatıyla olmayıp mesâvî-i şahsiyyeden dolayı mücâzât-ı terhîbiyle mahkum olan me'murların tekaüd maâşına nâil olmak hakkı sâkıt olur.

Sekizinci madde: Vezâ'if-i me'muriyetlerinin dahîl ve harîcinde icra eyledikleri hareket-ı fedakârânededen veyahud me'muriyetlerinden teretteüb eden müdafâa' ve mukâvemetden ve ba'zı ahval ve avâriz-ı ma'neviye hayluletiyle hizmet-i me'murelerini edâya muktedir olamayacak suretle mecrûh veyahud vazife-i me'muriyetlerini icrâ ve ifâ yolunda ve kezâlik edâ-yı hizmetden muattal kalacak surette musâb ve kazâ-zede olan me'murlar zaman-ı me'muriyetleri müddet-i meşrûta-i tekaüde bâliğ olsun olmasın aksâm-ı selaseden biriyle tekaüd maâşına nâil olurlar.

Dokuzuncu madde: Kırk sene müddet hidemat-ı devlet-i âliyye'de istihdâm olunan me'murinden beşbin guruşa kadar maâşa nâil olanlara hadd-ı kaza dahîl olduğu tarihin son altı senesi zarfında ne mikdâr maâş almış ise senevîsine isâbet eden mebâliğin yüzde beşi ve otuz sene hizmet edenler için yüzde üç ve üç rub'u ve yirmi sene istihdâm kılınanlar için yüzde iki buçuk nisbetinde tekaüd maâşı tahsîs olunur ve beşbin guruşdan yukarı maâşa nâil olanlar eğerçi kırk sene müddet-i hizmeti sebka etmiş ise beşbin guruşa kadar yüzde dört ve otuz sene hizmet eylemiş ise yüzde üç ve yirmi sene hizmeti mesbûk ise yüzde iki nisbetinde hesâb olunub andan ziyâdesi için yüzde üç hesâbıyla hâsıl olacak akçenin dahi zammıyla tekaüd maâşı verilir.

Onuncu madde: Tekâüd maâşına nâil olanların veyahud nâil olmak için meşrût olan müddeti ikmâl eyleyenlerin irtihalleri vukû'nda evlâd ve ümmühat-ı zevcâtına müteveffânın aldığı veya almağa müstahâk olduğu maâşların sülüsünü alırlar ve bu mâaşlar hiçbir vakitte elli guruşdan aşağı olmamak ve zevcenin aldığı maâşın mikdârını tecavüz etmemek meşrûtdur tatlık kılınmış olan kadın zevcinin tekaüd maâşından istifâde edemez ve zevcinin vefatı cihetiyle âheriyle izdivâç eden kadının maâş kat' olunur.

On birinci madde: Sekizinci maddede mezkûr olan harekât-ı fedakârânenin veya müdafâaa' ve mukâvemet hallerinin te'sîratıyla müteakiben veyahud esbâb-ı

muharerenin netâyici olmak üzere muahheren irtihâlleri vukû' bulan veyahud mahal-i me'muriyetlerine giderken me'nâlik ve muhâtarat-ı seferiyyeye uğrayıp vefat eyleyen me'murların zevce-i metrükeleri dahi vefat eden zevclerinin aldıkları veyahud almağa müstahâk oldukları tekaüd maâşının sülûsânına nâil olurlar ve vazife-i me'muriyetlerini ifâ yolunda musâb ve kazazede olan zevclerinin aldıkları veya almağı müstahâk oldukları maâşların sülûsüne nâil olurlar.

On ikinci madde: Hidemât-ı seyriye ve adiyyede müstâhdem me'murlar tekaüd maâşına nâil olmak için lâzım olan müddeti ikmâl etmezden evvel vefat ettiklerinde hidemât-ı seyriyeleri müddetinin hamisi hidemât-ı seyriye ve adiyyede buldukları müddete ilâve olunur ve bu ilâve ile irtihâl eden me'murun müddet-i me'muriyeti müddet-i meşrûta'-i tekaüdiyyeye bâliğ olur ise zevce-i metrûke müteveffânın müddet-i sahîhe-i hizmeti nisbetiyle almağa müstahak olduğu maâşın sülûsüne nâil olur.

On üçüncü madde: Tekâüd maâşına nâil olmuş veyahud nâil olmak için lazım olan müddeti ikmâl etmiş olan me'mur-i müteveffânın eytamı vâlideleri dahi vefat eylemiş ve vâlideleri tarafından evvelce tatlîk kılınmamış olduğu halde on ve on bir ve on ikinci madde de muharrer usûl veçhile vâlidelerine tahsîsi iktizâ eden maâşa nâil olurlar ve bu maâş kendilerine nisbet-i mütesâviyye üzere tahsîs ve sinn-i rüşde vâsıl olduklarında kat' olunur ve maâş-ı maktû baliğ-i rüşd olan yetim ve yetimenin yine bade-l-rüşd kat' olunmak üzere sinn-i rüşde reside olmayan karındaşının maâşına zam olunur vefat eden me'murun ber-hayat olmayan zevcesinden bir yetimi var ise zevce-i sabitesine aid olan maâşın rub'u yetim-i merkûme ve yetimi birden ziyâdeyse maâş-ı mezkûrun nısfî mütesâviyen eytam-ı mevcûdeye tahsîs olunur ve bunlardan sinn-i rüşde bâliğ' olanın bâliğ-i rüşd olmayan karındaşı var ise maâşı muvakkaten âna verilir yoğsa üveğ vâlidesine iade edilir.

On dördüncü madde: Kâffe-i me'murîn ve müstahdemîn ve anların müstahâk-ı maâş olan vârisleri işbu nizamnamenin tayîn ettiği hukuk ve şerâ'it taşrada iseler vali-i vilâyetin ve Dersaadet'te iseler müteallik oldukları nezaretin nezdinde isbât eylemedikçe maâşa nâil olamazlar ve her kim bizzat ve bi-hasebil müstahâk-ı maâş olduğu halde hakkı ketm olduğuna zâhib olur ise Şura-yı Devlet'e müracâatla iddia-yı istihkâk eder.

On beşinci madde: Tekaüd maâşlarına karşılık olmak üzere kâffe-i me'murîn-i muvazzafın maâşlarından ve me'hûzâtın şehri yüzde iki guruş ile me'muriyet ve sınıfları tebedül ve terakki veya me'muriyet-i hâliyelerinde aylıkları tezâyüd edenlerin bir kerelik olarak maâşât-ı munzamma ve mütezâyidesi tevkîf olunacak ve tahsis olunacak maâşlar mebâliğ-i müterâkimenin yekûnu daîresinde cereyân edecektir ve karşılık tutulan mebâliğin âdem-i kifâyeti halinde muvazene-i maliyede el-hâletü-hâzihi mütekâidin-i bendegân için muhsasas olan mebâliğden te'diye kılınacak ve böyle zuhûr edecek noksanın ikmâli Şura-yı Devlet'in karar-ı mahsûsu üzerine icrâ kılınacaktır.

On altıncı madde; İşbu tekaüd maâşlarına karşılık olarak tevkîf edilecek mebâliğin maliye hazinesinde mahsûs bir sandıka vaz'ıyla işbu sandıkda müterâkim olan akçenin gayri mahâle sarf olunmayıp hüsn-i muhafaza ve himâyesine ve idare-i umûmiyye ve küllîyesine maliye nezaret-i celilesiyle makam-ı âlisinden daima dikkat ve nezaret olunacaktır.

On yedinci madde: tekaüd maâşının istihşâli hakkında olan istidanâmeler Dersaadet'te müstedinin tâbi' olduğu nezarete ve taşralarda vali-i vilâyete verilir nezaretler ve valiler dahi bu istidanâmeleri evrak-ı müteferriasi olduğu halde anlar ile maân ve cümlesinde mülâhaza ve mütalaa-i mahsûsalarını ilâveten Bâbâli'ye takdîm ederler işbu nizamnamenin te'sîsinden mukaddem tekaüde kesb-i istihkâk etmiş olan me'murların istidanâmeleri tarih-i neşr-i nizamdan ve anların zevce-i metrûkelerinin istidaları zevcelerinin tarih-i irtihalinden ve yetimlerinin istidaları kezâlik nizamnamenin neşrinden ve bundan böyle tekaüde kesb-i istihkak eden me'murların istidaları tarih-i isbât-ı istihkâkdan ve zevce-i metrûkeleriyle yetimlerinin istidaları müteveffânın vuku'-ı irtihalinden itibâren bir seneye kadar takdîm olunmak lazım gelir ve müddet-i mahdûde zarfında istidanâme takdîm etmeyenler muahheren istidaları vukû'unda kabul ve istimâ' kılınmaz.

On sekizinci madde: Tekaüd maâşına istihkâkını isbât edenlerin esbâb-ı subutiyye-i istihkâklarıyla müstahâk oldukları maâşların mikdârını hâvi olan takrîrleri tâbi' oldukları nezaret ve vilayet tarafından on yedinci maddede muharrer istida evrakıyla beraber Bâbâli'ye takdîm ile Şura-yı Devlet'de rü'yet olunduktan sonra müteallik buyurulacak irade-i seniyye üzerine maâşları tahsîs olunur.

On dokuzuncu madde: Tekaüd mâşına nâil olan me'mur me'muriyet-i sâbıkasına avdet eylediğinde veya âher me'muriyete ta'yîn olduğunda me'muriyeti bâki oldukça tekaüd maâşını alamaz şu kadar ki muahharen ta'yîn olduğu me'muriyetin maâşı tekaüd maâşıyla beraber bin guruşu tecavüz etmediği halde tekaüd ve me'muriyet maâşlarının ictimâ'ı câiz olur ve ba'de-t-tekaüd ta'yîn olduğu me'muriyetinden infikâk ettiğinde kat' olunmuş olan tekaüd maâşını istirdada veyahud sonraki me'muriyetinin müddetini tekaüdden mukaddem olan hidemâtının müddetiyle birleştirip mecmû' müddet üzerine yeniden bir maâş-ı tekaüdiyi isti'dâde muhtardır.

Yirminci madde: Mâbeyn-i Hümayûn'a mensûbiyet şerefini ihrâz eden zevât-ı kirâm ile mensûbin ve müsdahdemîn-i sâ'ire tekaüd maâşlarının ta'yîn-i derecesi hasseten irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyâriye müfevvez bulunduğundan ve bu yolda olan tahsisât hazine-i celileden tesviye ve ihsân buyurulmakda olduğundan işbu nizamnamenin anlar hakkında hükmü şümûlü yokdur.

۱۶۲
۲۰۰

تاریخ	نوع	مقدار	مورد	شرح مورد
۱۳۰۸	توتون	۱۰۰	م	توتون
				تقاعد خدمت محرمینا (۱۰۰) تاریخ ضبطه مربوط حسب برهمنه و خدمت در خدمت توتون دانه است و زنده است
				مانا باطل می باشد تاریخ تقدیم مونسارنا شوناه امرانده درجه نامرغابان خاوشدک استه این خدمت معادله توتون قرار در اینک بیانیه عبارتست بولسا در سهوا ایالت تقاعد قرار داده می شود تاریخ استحقاقه اجینا تقاعد اطلاع قراره کوروشی تریزین شده کور التقاد معادله توتون قراره تقدیم ایالت تقاعد مکرر مونسارنا معلوم تقاعد است مطلوبه که تاریخ خدمت مکرر است زیری بالاصحی تقاعد تقسیم مونسارنا

Baltazzi Tütün Fabrikası memur muavini Ahmed Efendi'nin eşine maaş bağlanması dair belge (ŞD, 2454/47 Lef 1).

Tekaüd Sandığı Cemiyet-i Umumiyye'sinin 17 C sene 99 tarihli mazbatasıyla merbût hesâb pusulası ve hûlasa varakası Tanzimat Dairesi'nde kırâat olundu.

Meali Baltacı duhan fabrikası memur muavini müteveffa Ahmed Efendi zevcesi Fatma Halide Hanım'a şehri altmış iki kuruş maaş tahsîsine karar verildiği beyânından ibaret bulunmuş ve müma-ileyhânın tekaüd kararnamesi mucibince tebeyyün eden istihkâkından ahîren ittihaz olunan karara göre humsu tenzilinden sonra muharrer-ül-mikdâr maaş tahsîsi iktiza eylediği anlaşılmiş olduğundan mazbata-i mezkûre mucibince muamelât-ı müktezîyenin ifâsı husûsunun tekaüd sandığı nezareti'ne havalesi tezekkür olunarak hulâsa-i mezkûrenin zîri bi-t-tasdik leffen takdîm kılındı ol babda.

Kasmatonu İnas Rüşdiye mektebi öğretmeni Hafize Zehra Hanım'ın mazuliyet maaşı talebine dair dilekçesi (MF.MKT, 144/69).

Mülkiye Tekaid Sandığı Nezaret-i Celilesine

Devletlü efendim hazretleri

Cariyeleri nefsi-i Kastamonu inas rüşdiye mektebi muallimesi olduğum halde bu kere hasbel kader infisal etmiş olduğum cihetle cariyeleri misüllü mazuliyete tahsîsi müktezâ-yi irade-i seniyyeden bulunan mazuliyet maâşından ber mucibe-i nizâm hissemend olmaklığima müsâade’i asafâneleri erzân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men leh ül emrindir

Fî 20 Mayıs sene 308

Cariyeleri

Hafize Zeliha

Mülkiye Tekâüd Sandığı Dairesi

Huzûr-ı sâmi'-i cenâb-ı sadâret-penâhiye

Me'murîn-i mülkiye mazullerine tahsis olunacak maâşaat karşılığı olarak bilcümle me'murin maâşlarından yüzde bir tevkifât icrasına mebde' olan üç yüz yedi senesi kanun-i sanîsinden şehir-i hal rumînin yirmi altıncı gününe kadar ez-gayri sarfiyât mazulîn sandığında terâküm eden sekiz yüz altmış yedi bin dokuz yüz altmış beş guruşun altı yüz on yedi bin dört yüz yetmiş beş guruşu lira-i osmanî olub kusur sim mecidiye olan mikdarı ile mezkûr yüzde birden peyderpey vürud etmekde olan mebâliğ şimdilik te'diye olunan mazulîyet maâşlarına kifâyet edeceği cihetle mezkûr altı yüz küsur bin guruşluk lira-i osmanînin mahal-i sarfi olmadığından tekaüd sandığı aidatı hakkında cari kâideye tevfikân meblâğ-ı mezbûrun tenmiye olunmak üzere bank-ı şahâne-i osmanîye itasıyla mazulîyet sandığı namına olarak ayrıca hesâb-ı cari açılması nezd-i dekâyik veft-i sâmi'-i cenâb-ı sadâret-penâhilerinde dahi tensip buyurulduğu takdirde bank-ı mezkûr idaresine tebligât-ı lazime icra ve nezaret-i kem-teriyeye de mezuniyet ita buyurulması husûsuna müsâde-i cehâb-ı vekâlet-penâhileri şâyân buyurulmak babında emr ü fermân hazret-i veliyy-ül emrindir.

Fî 20 Rebiül Evvel sene 1310 ve fi 29 Eylül sene 1308

Mülkiye Tekâüd Sandığı Nazırı

Bende

Tevfik

Mülkiye tekaüd sandığı nezareti için inşa olunan daire-i cenâb-ı mülükanenin hitâm bulmasına mebnî heyet-i nezaretin oraya nakli zımnında müsâade-i senîyye istihsâli ifadesini hâvi nezaret-i müşârün-ileyhanın tezkeresi leffen arz ve takdîm kılınmağla ol babda her ne veçhile emr ü fermân buyurulur ise hükm-i âlisi infâz olunur efendim. Fî 6 Rebiülevvel sene 1308 fi 8 Teşrin-i evvel sene 1306 Sadrazam Kâmil

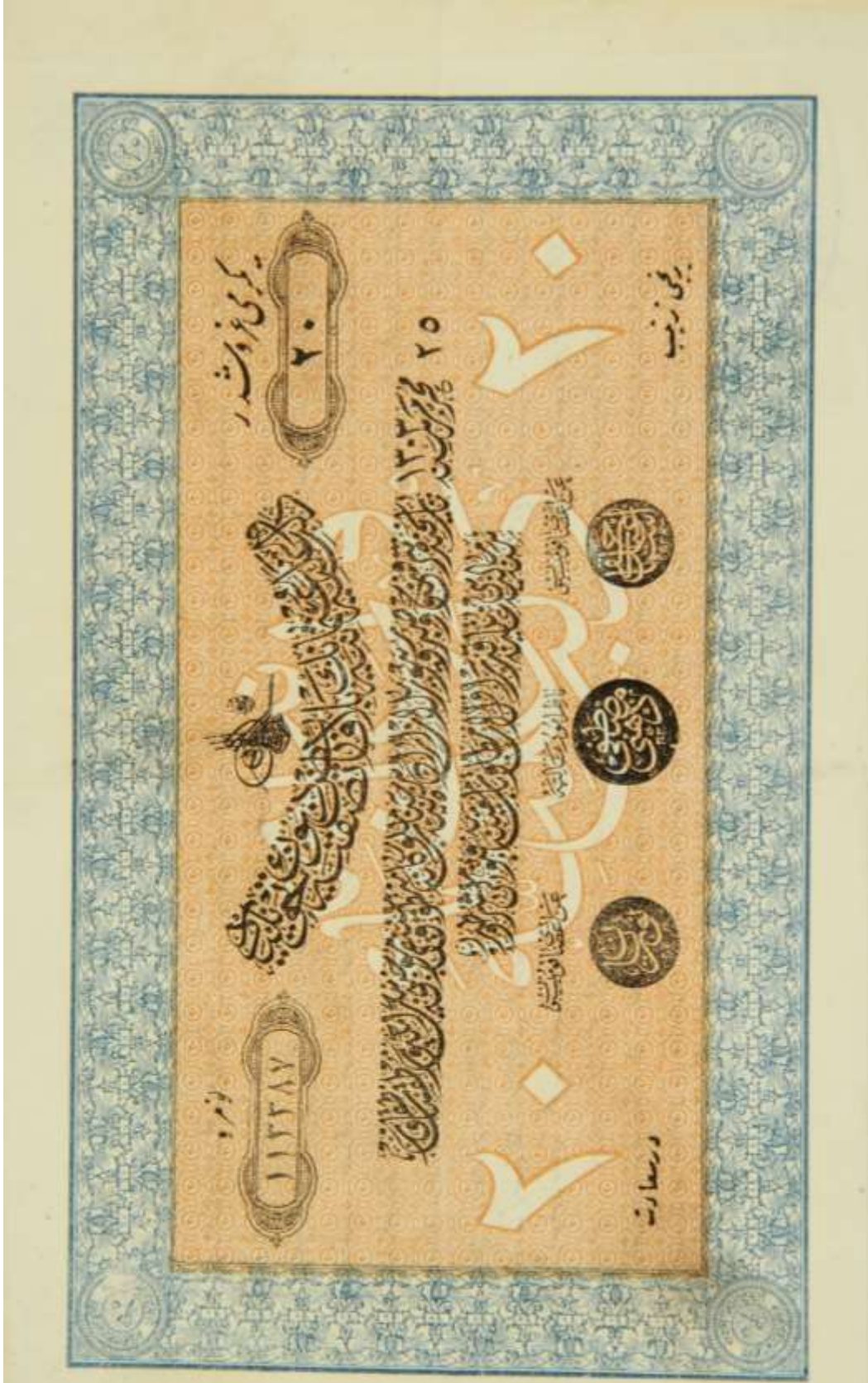
Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkere-i husûsiye-i sadaret-penâhileri led-l- arz mahzûr-ı âli olarak mucebince irade-i seniyye-i hazret-i padişahî şeref sadır olduğu gibi Allah hayırlı eylesin dua-yı icâbet intimâsı dahi lütfen tezkar buyurulmuş olmağın ol babda emr ü fermân hazret-i veliyy-ül emrindir. Fî 8 Rebiülevvel sene 1308 fi 10 Teşrin-i evvel sene 1306

Serkâtibi Hazret-i şehriyari

Bende
Süreyya

حزب جدید ملکہ پر ارضیہ ادائیگی کے بقایا

کمرہ	پانچواں	شمارہ
۴۹	۶۶۷	۶۶۶
۴۹	۶۶۶	۶۶۵
۴۹	۶۶۵	۶۶۴
۴۹	۶۶۴	۶۶۳
۴۹	۶۶۳	۶۶۲
۴۹	۶۶۲	۶۶۱
۴۹	۶۶۱	۶۶۰
۴۹	۶۶۰	۶۵۹
۴۹	۶۵۹	۶۵۸
۴۹	۶۵۸	۶۵۷
۴۹	۶۵۷	۶۵۶
۴۹	۶۵۶	۶۵۵
۴۹	۶۵۵	۶۵۴
۴۹	۶۵۴	۶۵۳
۴۹	۶۵۳	۶۵۲
۴۹	۶۵۲	۶۵۱
۴۹	۶۵۱	۶۵۰
۴۹	۶۵۰	۶۴۹
۴۹	۶۴۹	۶۴۸
۴۹	۶۴۸	۶۴۷
۴۹	۶۴۷	۶۴۶
۴۹	۶۴۶	۶۴۵
۴۹	۶۴۵	۶۴۴
۴۹	۶۴۴	۶۴۳
۴۹	۶۴۳	۶۴۲
۴۹	۶۴۲	۶۴۱
۴۹	۶۴۱	۶۴۰
۴۹	۶۴۰	۶۳۹
۴۹	۶۳۹	۶۳۸
۴۹	۶۳۸	۶۳۷
۴۹	۶۳۷	۶۳۶
۴۹	۶۳۶	۶۳۵
۴۹	۶۳۵	۶۳۴
۴۹	۶۳۴	۶۳۳
۴۹	۶۳۳	۶۳۲
۴۹	۶۳۲	۶۳۱
۴۹	۶۳۱	۶۳۰
۴۹	۶۳۰	۶۲۹
۴۹	۶۲۹	۶۲۸
۴۹	۶۲۸	۶۲۷
۴۹	۶۲۷	۶۲۶
۴۹	۶۲۶	۶۲۵
۴۹	۶۲۵	۶۲۴
۴۹	۶۲۴	۶۲۳
۴۹	۶۲۳	۶۲۲
۴۹	۶۲۲	۶۲۱
۴۹	۶۲۱	۶۲۰
۴۹	۶۲۰	۶۱۹
۴۹	۶۱۹	۶۱۸
۴۹	۶۱۸	۶۱۷
۴۹	۶۱۷	۶۱۶
۴۹	۶۱۶	۶۱۵
۴۹	۶۱۵	۶۱۴
۴۹	۶۱۴	۶۱۳
۴۹	۶۱۳	۶۱۲
۴۹	۶۱۲	۶۱۱
۴۹	۶۱۱	۶۱۰
۴۹	۶۱۰	۶۰۹
۴۹	۶۰۹	۶۰۸
۴۹	۶۰۸	۶۰۷
۴۹	۶۰۷	۶۰۶
۴۹	۶۰۶	۶۰۵
۴۹	۶۰۵	۶۰۴
۴۹	۶۰۴	۶۰۳
۴۹	۶۰۳	۶۰۲
۴۹	۶۰۲	۶۰۱
۴۹	۶۰۱	۶۰۰
۴۹	۶۰۰	۵۹۹
۴۹	۵۹۹	۵۹۸
۴۹	۵۹۸	۵۹۷
۴۹	۵۹۷	۵۹۶
۴۹	۵۹۶	۵۹۵
۴۹	۵۹۵	۵۹۴
۴۹	۵۹۴	۵۹۳
۴۹	۵۹۳	۵۹۲
۴۹	۵۹۲	۵۹۱
۴۹	۵۹۱	۵۹۰
۴۹	۵۹۰	۵۸۹
۴۹	۵۸۹	۵۸۸
۴۹	۵۸۸	۵۸۷
۴۹	۵۸۷	۵۸۶
۴۹	۵۸۶	۵۸۵
۴۹	۵۸۵	۵۸۴
۴۹	۵۸۴	۵۸۳
۴۹	۵۸۳	۵۸۲
۴۹	۵۸۲	۵۸۱
۴۹	۵۸۱	۵۸۰
۴۹	۵۸۰	۵۷۹
۴۹	۵۷۹	۵۷۸
۴۹	۵۷۸	۵۷۷
۴۹	۵۷۷	۵۷۶
۴۹	۵۷۶	۵۷۵
۴۹	۵۷۵	۵۷۴
۴۹	۵۷۴	۵۷۳
۴۹	۵۷۳	۵۷۲
۴۹	۵۷۲	۵۷۱
۴۹	۵۷۱	۵۷۰
۴۹	۵۷۰	۵۶۹
۴۹	۵۶۹	۵۶۸
۴۹	۵۶۸	۵۶۷
۴۹	۵۶۷	۵۶۶
۴۹	۵۶۶	۵۶۵
۴۹	۵۶۵	۵۶۴
۴۹	۵۶۴	۵۶۳
۴۹	۵۶۳	۵۶۲
۴۹	۵۶۲	۵۶۱
۴۹	۵۶۱	۵۶۰
۴۹	۵۶۰	۵۵۹
۴۹	۵۵۹	۵۵۸
۴۹	۵۵۸	۵۵۷
۴۹	۵۵۷	۵۵۶
۴۹	۵۵۶	۵۵۵
۴۹	۵۵۵	۵۵۴
۴۹	۵۵۴	۵۵۳
۴۹	۵۵۳	۵۵۲
۴۹	۵۵۲	۵۵۱
۴۹	۵۵۱	۵۵۰
۴۹	۵۵۰	۵۴۹
۴۹	۵۴۹	۵۴۸
۴۹	۵۴۸	۵۴۷
۴۹	۵۴۷	۵۴۶
۴۹	۵۴۶	۵۴۵
۴۹	۵۴۵	۵۴۴
۴۹	۵۴۴	۵۴۳
۴۹	۵۴۳	۵۴۲
۴۹	۵۴۲	۵۴۱
۴۹	۵۴۱	۵۴۰
۴۹	۵۴۰	۵۳۹
۴۹	۵۳۹	۵۳۸
۴۹	۵۳۸	۵۳۷
۴۹	۵۳۷	۵۳۶
۴۹	۵۳۶	۵۳۵
۴۹	۵۳۵	۵۳۴
۴۹	۵۳۴	۵۳۳
۴۹	۵۳۳	۵۳۲
۴۹	۵۳۲	۵۳۱
۴۹	۵۳۱	۵۳۰
۴۹	۵۳۰	۵۲۹
۴۹	۵۲۹	۵۲۸
۴۹	۵۲۸	۵۲۷
۴۹	۵۲۷	۵۲۶
۴۹	۵۲۶	۵۲۵
۴۹	۵۲۵	۵۲۴
۴۹	۵۲۴	۵۲۳
۴۹	۵۲۳	۵۲۲
۴۹	۵۲۲	۵۲۱
۴۹	۵۲۱	۵۲۰
۴۹	۵۲۰	۵۱۹
۴۹	۵۱۹	۵۱۸
۴۹	۵۱۸	۵۱۷
۴۹	۵۱۷	۵۱۶
۴۹	۵۱۶	۵۱۵
۴۹	۵۱۵	۵۱۴
۴۹	۵۱۴	۵۱۳
۴۹	۵۱۳	۵۱۲
۴۹	۵۱۲	۵۱۱
۴۹	۵۱۱	۵۱۰
۴۹	۵۱۰	۵۰۹
۴۹	۵۰۹	۵۰۸
۴۹	۵۰۸	۵۰۷
۴۹	۵۰۷	۵۰۶
۴۹	۵۰۶	۵۰۵
۴۹	۵۰۵	۵۰۴
۴۹	۵۰۴	۵۰۳
۴۹	۵۰۳	۵۰۲
۴۹	۵۰۲	۵۰۱
۴۹	۵۰۱	۵۰۰
۴۹	۵۰۰	۴۹۹
۴۹	۴۹۹	۴۹۸
۴۹	۴۹۸	۴۹۷
۴۹	۴۹۷	۴۹۶
۴۹	۴۹۶	۴۹۵
۴۹	۴۹۵	۴۹۴
۴۹	۴۹۴	۴۹۳
۴۹	۴۹۳	۴۹۲
۴۹	۴۹۲	۴۹۱
۴۹	۴۹۱	۴۹۰
۴۹	۴۹۰	۴۸۹
۴۹	۴۸۹	۴۸۸
۴۹	۴۸۸	۴۸۷
۴۹	۴۸۷	۴۸۶
۴۹	۴۸۶	۴۸۵
۴۹	۴۸۵	۴۸۴
۴۹	۴۸۴	۴۸۳
۴۹	۴۸۳	۴۸۲
۴۹	۴۸۲	۴۸۱
۴۹	۴۸۱	۴۸۰
۴۹	۴۸۰	۴۷۹
۴۹	۴۷۹	۴۷۸
۴۹	۴۷۸	۴۷۷
۴۹	۴۷۷	۴۷۶
۴۹	۴۷۶	۴۷۵
۴۹	۴۷۵	۴۷۴
۴۹	۴۷۴	۴۷۳
۴۹	۴۷۳	۴۷۲
۴۹	۴۷۲	۴۷۱
۴۹	۴۷۱	۴۷۰
۴۹	۴۷۰	۴۶۹
۴۹	۴۶۹	۴۶۸
۴۹	۴۶۸	۴۶۷
۴۹	۴۶۷	۴۶۶
۴۹	۴۶۶	۴۶۵
۴۹	۴۶۵	۴۶۴
۴۹	۴۶۴	۴۶۳
۴۹	۴۶۳	۴۶۲
۴۹	۴۶۲	۴۶۱
۴۹	۴۶۱	۴۶۰
۴۹	۴۶۰	۴۵۹
۴۹	۴۵۹	۴۵۸
۴۹	۴۵۸	۴۵۷
۴۹	۴۵۷	۴۵۶
۴۹	۴۵۶	۴۵۵
۴۹	۴۵۵	۴۵۴
۴۹	۴۵۴	۴۵۳
۴۹	۴۵۳	۴۵۲
۴۹	۴۵۲	۴۵۱
۴۹	۴۵۱	۴۵۰
۴۹	۴۵۰	۴۴۹
۴۹	۴۴۹	۴۴۸
۴۹	۴۴۸	۴۴۷
۴۹	۴۴۷	۴۴۶
۴۹	۴۴۶	۴۴۵
۴۹	۴۴۵	۴۴۴
۴۹	۴۴۴	۴۴۳
۴۹	۴۴۳	۴۴۲
۴۹	۴۴۲	۴۴۱
۴۹	۴۴۱	۴۴۰
۴۹	۴۴۰	۴۳۹
۴۹	۴۳۹	۴۳۸
۴۹	۴۳۸	۴۳۷
۴۹	۴۳۷	۴۳۶
۴۹	۴۳۶	۴۳۵
۴۹	۴۳۵	۴۳۴
۴۹	۴۳۴	۴۳۳
۴۹	۴۳۳	۴۳۲
۴۹	۴۳۲	۴۳۱
۴۹	۴۳۱	۴۳۰
۴۹	۴۳۰	۴۲۹
۴۹	۴۲۹	۴۲۸
۴۹	۴۲۸	۴۲۷
۴۹	۴۲۷	۴۲۶
۴۹	۴۲۶	۴۲۵
۴۹	۴۲۵	۴۲۴
۴۹	۴۲۴	۴۲۳
۴۹	۴۲۳	۴۲۲
۴۹	۴۲۲	۴۲۱
۴۹	۴۲۱	۴۲۰
۴۹	۴۲۰	۴۱۹
۴۹	۴۱۹	۴۱۸
۴۹	۴۱۸	۴۱۷
۴۹	۴۱۷	۴۱۶
۴۹	۴۱۶	۴۱۵
۴۹	۴۱۵	۴۱۴
۴۹	۴۱۴	۴۱۳
۴۹	۴۱۳	۴۱۲
۴۹	۴۱۲	۴۱۱
۴۹	۴۱۱	۴۱۰
۴۹	۴۱۰	۴۰۹
۴۹	۴۰۹	۴۰۸
۴۹	۴۰۸	۴۰۷
۴۹	۴۰۷	۴۰۶
۴۹	۴۰۶	۴۰۵
۴۹	۴۰۵	۴۰۴
۴۹	۴۰۴	۴۰۳
۴۹	۴۰۳	۴۰۲
۴۹	۴۰۲	۴۰۱
۴۹	۴۰۱	۴۰۰
۴۹	۴۰۰	۳۹۹
۴۹	۳۹۹	۳۹۸
۴۹	۳۹۸	۳۹۷
۴۹	۳۹۷	۳۹۶
۴۹	۳۹۶	۳۹۵
۴۹	۳۹۵	۳۹۴
۴۹	۳۹۴	۳۹۳
۴۹	۳۹۳	۳۹۲
۴۹	۳۹۲	۳۹۱
۴۹	۳۹۱	۳۹۰
۴۹	۳۹۰	۳۸۹
۴۹	۳۸۹	۳۸۸
۴۹	۳۸۸	۳۸۷
۴۹	۳۸۷	۳۸۶
۴۹	۳۸۶	۳۸۵
۴۹	۳۸۵	۳۸۴
۴۹	۳۸۴	۳۸۳
۴۹	۳۸۳	۳۸۲
۴۹	۳۸۲	۳۸۱
۴۹	۳۸۱	۳۸۰
۴۹	۳۸۰	۳۷۹
۴۹	۳۷۹	۳۷۸
۴۹	۳۷۸	۳۷۷
۴۹	۳۷۷	۳۷۶
۴۹	۳۷۶	۳۷۵
۴۹	۳۷۵	۳۷۴
۴۹	۳۷۴	۳۷۳
۴۹	۳۷۳	۳۷۲
۴۹	۳۷۲	۳۷۱
۴۹	۳۷۱	۳۷۰
۴۹	۳۷۰	۳۶۹
۴۹	۳۶۹	۳۶۸
۴۹		

Mülkiye Tekaüd Sandığı'na aidat borçlarına karşılık verilen Tasfiye-i Duyûn tahvili örneği (ŞD, 882/5).

Tekaüd Sandığı'ndan borç alınan paranın ödeme tarihlerinin yeniden belirlenmesine ilişkin anlaşma ve yazışmaların yer aldığı defter (Y.A.RES, 43/32).

Mülkiye Tekaüd Sandığı Nezareti Binası

Mimar.cc/resim/mulkiye-tekaüd-sandigi-nezareti-dairesi-i433.html adresinden alınmıştır. 17/02/2104.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Belgeler*

a. Bâbîâli Evrak Odası Sadaret Evrakı

- Amedi Kalemi (A.AMD)
- Bâbîâli Evrak Odası (BEO)
- Divan-ı Hümayun Kalemi, Mukavele (A.DVN.MKL)
- Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT)
- Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi Perakende Evrakı (DH.MKT.PRK)
- Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme (A.MKT.MHM)

b. Hariciye Nezareti Evrakı

- Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (HR.MKT)
- Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO)
- Hariciye Nezareti, Tahrirat Kalemi (HH.TR)

c. İrade Tasnifi

- İrade, Dahiliye (İ.DH)
- İrade, Dosya Usulü (İ.DUİT)
- İrade, Hariciye (İ.HR)
- İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
- İrade, Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)
- İrade, Şura-yı Devlet (İ.ŞD)
- İrade, Maliye (İ.ML)
- İrade, Tekâüd (İ.TKS)

ç. Maarif Nezareti

- Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF.MKT)

d. Yıldız Tasnifi

- Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)
- Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES)
- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
- Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

e. Mabeyn Evrakı

* Arşiv belgelerinin numaraları metinde gösterildiği için kaynakçada belirtilmemiştir.

- Mabeyn Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)
- Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK)
- f. Meclis-i Vükelâ (MV)
- g. Şura-yı Devlet
 - Şura-yı Devlet (ŞD)
 - Şura-yı Devlet, Dahiliye (ŞD.DH)
 - Şura-yı Devlet, Hususi (ŞD.HU)
 - Şura-yı Devlet, Maliye (ŞD.ML)
 - Şura-yı Devlet, Tanzimat (ŞD.TNZ)
- h. Prof. Dr. Cavit Baysun'un Terekesinden Satın Alınan Evrak (HSD.CB)
- 1. Zaptiye Nezareti
 - Zaptiye Nezareti (ZB)

2. Defterler

- ... (A.d.d, nr: 7, 8, 12, 14)
- Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d, nr. 1551, 1552, 1610, 1695)
- Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun ... (A.DVNS.MTAN.d, nr. 2, 6, 7)
- Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Nizamât Defterleri (A.DVNS.NZAM.d, nr. 1, 3, 4, 5, 6)
- Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Tekaüd Defterleri (A.DVNS.TEKA.d, nr. 1)
- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d, nr. 12747, 23747)

II. KAYNAK ESER VE İNCELEMELER

Ahıskalı, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.

Akgündüz, Ahmed, I. Kitap Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuî Tahlilleri, Fey Vakfı, İstanbul 1990.

_____, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sayıştay (Divan-ı Muhasebat)*, Sayıştay Yayını, Ankara 1997.

Alıcı, Lütfi, "Süleyman Senîh Efendi ve Müşterek Gazelleri", dergi.fsm.edu.tr/index.php/iadeüi/article/dowland/409/431.

Autheman, André, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası Bank-ı Osmanî-i Şahane*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

Baltacı, Cahit, "Arpalık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 392-393.

Bölükbaşı, Ömer Faruk, *18.Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Çataltepe, Sipahi, 19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve “Nizam-ı Cedid” Ordusu, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 40 Temimme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Çevik, Zeki, “II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi Sadrazam (Küçük) Said Paşa ve Reformları”, *Turkish Studies International Preiodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, s. 848.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.

Düstur, I. Tertip, C. 2, 3, 4, 5, 6; II. Tertip, C. 1

Ergin, Osman, *İstanbul Mektepleri ve İlim; Terbiye ve San’at Müesseseleri-Dolayısıyla-Türkiye Maarif Tarihi Cild 1-2*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.

Findley, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

_____, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Gökbilgin, Tayyib, “Sipahi”, tayyipgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/05/Article-198.pdf.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları, İstanbul 2011.

İpşirli, Mehmet, “Tekâüt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 1991, s. 340.

Kala, Eyüp Sabri, *Osmanlılarda Sosyal Güvenlik-Sosyal Sigortalar (1865-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Kâmil Paşa, *Hatırat-ı Sadr-ı esbak Kâmil Paşa*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye 1329.

Koraltürk, Murat, “Şirket-i Hayriye Tekâüd Sandığı”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, Ankara 1996, C. 3, s. 126-127.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1999.

Kurşun, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri 1838-1914)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

_____, “Said Paşa, Küçük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, C. 35, s. 576-578.

Küçükalioglu, Sema, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-ekonomik Etkileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Kütükoğlu S. Mübahat, “Sicill-i Ahval Defterleri’ni Tamamlayan Arşiv Kayıtları”, *İstanbul Üniversitesi Elektronik Dergisi Sistemi*, Sayı 12, iudergi.com.tr/indeks.php/guneydogu/article/view/1076/865.

_____, Lütfi Paşa, “Âsafname”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 94-85

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Martal Abdullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaüdlük”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular-Oluşum, Teşkilât ve İşlev-* Editör: Feridun M. Emecan, Kitabevi, İstanbul 2008.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IX. Dizi-Sa 13, XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, III. Kısım*, Ankara 2002.

Örenç, Ali Fuat, “1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I*, İstanbul 2009, Sayı: 46, s. 37-84.

Özbayrak, İzi Karakaş, II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1914), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2011.

Özcan, Abdülkadir, *Kanunâme-i âli-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi, İstanbul 2007.

_____, *Eyyübi Efendi Kanunnamesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 117-121.

_____, “Bostancı Ocağı”, www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/tarih/article/dowland/.../3203.

Özger, Betül-İpçioğlu Mehmet, “C.74/F-4 Numaralı Şer’iye Siciline Göre 1827-1833 Tarihleri Arasında Konya’nın Sosyal ve İdari Yapısına İlişkin Kayıtların Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2007, Sayı: 17, s. 306

Özger, Yunus, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaiid Sandığı (1865-1923)*, IQ Yayınları, İstanbul 2011.

The Journal of International Social Research C. 5, Sayı: 22, s. 311-312.

Said Paşa, *Said Paşa’nın Hatıratı*, C. 1, Sabah Matbaası, İstanbul 1328.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Darü’t-Tıbaatü’l-Amire, İstanbul 1298, 1299, 1300, 1302, 1303.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.

Sarıyıldız, Gülден, *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

Tabakoğlu, Ahmet, *Toplu Makaleler I İktisat Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2005.

TC. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Sayı: 1994/15, *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı I*, Ankara 1994.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Ünal, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Yetiş, Kazım, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 457-458.

GAZETE VE DERGİLER

- Basiret
- Resmi Gazete
- Takvim-i Vekayi
- Tercüman-ı Hakikat
- Vakit